

O'ZBEKISTON MADANIYATI VA SAN'ATI

ILMIY-USLUBIY, NAZARIY-AMALIY
ELEKTRON JURNALI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MADANIYAT VAZIRLIGI

O‘ZBEKISTON DAVLAT SAN’AT VA MADANIYAT
INSTITUTI

**O‘ZBEKISTON MADANIYATI
VA SAN’ATI**
*ILMIY-USLUBIY, NAZARIY-AMALIY
JURNALI*

Ushbu elektron jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 31-oktyabrdagi 376/5-son qarori bilan
san’atshunoslik fanlari bo‘yicha dissertatsiyalar natijalarini chop etishga tavsiya etilgan
ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

2026 / 4 (6)

Toshkent – 2026

“O‘zbekiston madaniyati va san’ati” ilmiy-uslubiy,
nazariy-amaliy elektron jurnali

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Yakubov Baxtiyor Choriyevich
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Mas’ul kotib:
Xolmuminova Nigora Xankulovna

Texnik muharrir:
Abdulg‘oziyeva Ro‘zigul Normurod qizi

Jamoatchilik kengashi

Ozodbek NAZARBEKOV
O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vaziri, O‘zbekiston Respublikasi xalq artisti

Shuhratilla RIZAYEV
O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi Kinematografiya agentligi direktori, filologiya fanlari nomzodi, professor
Otabek XASANOV
Respublika ma’naviyat va ma’rifat markazi direktori, siyosiy fanlari doktori (DSc)

Yodgor SA’DIYEV
O‘zbek Milliy akademik drama teatri direktori, O‘zbekiston Respublikasi xalq artisti

Nodira MUSTAFOYEVA
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi ijtimoiy-gumanitar fanlar bo‘limi boshlig‘i, tarix fanlari doktori, professor

Kamola AKILOVA
O‘zbekiston tasviriy san’at galereyasi direktori, O‘zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan madaniyat xodimi, san’atshunoslik fanlari doktori (DSc), professor

Jannat ISMOILOVA
O‘zbekiston tarixi davlat muzeyi direktori, tarix fanlari doktori, professor

Umida TESHABOYEVA
Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi direktori, tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Sirojiddin SAYYID
O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisi, O‘zbekiston xalq shoiri

Rustam ABDULLAYEV
O‘zbekiston Bastakorlar uyushmasi raisi, O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi

Tahrir hay’ati

Akbar XAKIMOV
O‘zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi, O‘zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi, san’atshunoslik fanlari doktori, professor

Nigora AXMEDOVA
O‘zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, san’atshunoslik fanlari doktori, professor

Muhabbat TULYAXODJAYEVA
San’atshunoslik fanlari doktori, professor

Abdusalil MAVRULOV
O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi, tarix fanlari doktori, professor
Oltinoy TOJIBOYEVA
San’atshunoslik fanlari doktori, professor

Rustambek ABDULLAYEV
O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi, san’atshunoslik fanlari doktori, professor
Marfua XAMIDOVA
San’atshunoslik fanlari doktori, professor

Viktor ALEMASOV
Falsafa fanlari doktori, professor
Sayyora TUYCHIYEVA
Falsafa fanlari doktori, professor
Muhammadjon QURONOV
Pedagogika fanlari doktori, professor

Absalom UMAROV
Sotsiologiya fanlari doktori, professor
Ma’rufjon YULDOSHEV
Filologiya fanlari doktori, professor
Dilafroz QODIROVA
San’atshunoslik fanlari doktori, professor

Ravshan YUNUSOV
O‘zbekiston Respublikasi san’at arbobi, san’atshunoslik fanlari nomzodi, professor

Guzalxon ISAKOVA
Filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Aziza KURBANOVA
Pedagogika fanlari doktori, dotsent (DSc)

Shoira ASADOVA
Tarix fanlari nomzodi, dotsent

O‘ktam NOSIROV
Falsafa fanlari nomzodi, dotsent

Zoya ARISLANBOYEVA
Tarix fanlari nomzodi, dotsent

Aybek KOPADZE
San’atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent

Oybek DAVLATOV
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Nasiba TURG‘UNOVA
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent
Zumriniso KOZIMOVA
Dotsent

Muhayyo MUXTOROVA
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Shahlo HAMIDOVA
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Gulnoza BOBONAZAROVA
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Robiya TURSUNMETOVA
San’atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Scientific-methodological, theoretical-practical
electronic journal “Culture and Art of Uzbekistan”

Deputy Editor-in-Chief:
Yakubov Baxtiyor Choriyevich
PhD in Art Studies, Associate Professor
Executive Secretary:
Kholmuminova Nigora Khankulovna

Technical Editor:
Abdulg‘oziyeva Ro‘zigul Normurod qizi

Public Council

Ozodbek NAZARBEKOV
Minister of Culture of the Republic of Uzbekistan,
People’s Artist of the Republic of Uzbekistan

Shuhratilla RIZAYEV
Director of the Cinematography Agency under the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Philological Sciences, Professor

Otabek KHASANOV
Director of the Republican Center for Spirituality and Enlightenment,
Doctor of Political Sciences (DSc)

Yodgor SA’DIYEV
Director of the Uzbek National Academic Drama Theatre,
People’s Artist of the Republic of Uzbekistan

Nodira MUSTAFOYEVA
Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences at the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Doctor of History, Professor

Kamola AKILOVA
Director of the Gallery of Fine Arts of Uzbekistan, Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan, Honored Cultural Worker of Uzbekistan, Doctor of Art Studies (DSc), Professor

Jannat ISMOILOVA
Director of the State Museum of History of Uzbekistan, Doctor of History, Professor

Umida TESHABOYEVA
Director of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi,
Doctor of Philosophy (PhD) in History

Sirojiddin SAYYID
Chairman of the Writers’ Union of Uzbekistan, People’s Poet of Uzbekistan

Rustam ABDULLAYEV
Chairman of the Composers’ Union of Uzbekistan, Honored Art Worker of the Republic of Uzbekistan

Editorial Board

Akbar KHAKIMOV
Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan, Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan, Honored Mentor of Youth of Uzbekistan, Doctor of Art Studies, Professor

Nigora AKHMEDOVA
Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan, Doctor of Art Studies, Professor

Muhabbat TULYAKHODZHAYEVA
Doctor of Art Studies, Professor

Abdusalil MAVRULOV
Honored Mentor of Youth of Uzbekistan, Doctor of History, Professor

Oltinoy TOJIBOYEVA
Doctor of Art Studies, Professor

Rustambek ABDULLAYEV
Honored Art Worker of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Art Studies, Professor

Marfua KHAMIDOVA
Doctor of Art Studies, Professor

Viktor ALEMASOV
Doctor of Philosophy, Professor

Sayyora TUYCHIYEVA
Doctor of Philosophy, Professor
Muhammadjon QURONOV
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Absalom UMAROV
Sociology Sciences, Professor

Ma’rufjon YULDOSHEV
Doctor of Philological Sciences, Professor

Dilafroz QODIROVA
Doctor of Art Studies, Professor

Ravshan YUNUSOV
Honored Art Worker of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Sciences in Art Studies, Professor

Guzalxon ISAKOVA
Doctor of Sciences (DSc) in Philology, Associate Professor

Aziza KURBANOVA
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor

Shoira ASADOVA
Candidate of Sciences Historical, Associate Professor

O‘ktam NOSIROV
Candidate of Sciences Philosophical, Associate Professor

Zoya ARISLANBOYEVA
Candidate of Sciences Historical, Associate Professor

Aybek KOPADZE
Candidate of Sciences in Art Studies, Associate Professor

Oybek DAVLATOV
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Nasiba TURG‘UNOVA
Doctor of Philosophy (PhD) in Art Studies, Associate Professor

Zumriniso KOZIMOVA
Associate Professor

Muhayyo MUXTOROVA
Doctor of Philosophy (PhD) in Art Studies

Shahlo HAMIDOVA
Doctor of Philosophy (PhD) in Art Studies

Gulnoza BOBONAZAROVA
Doctor of Philosophy (PhD) in Philology

Robiya TURSUNMETOVA
Doctor of Philosophy (PhD) in Art Studies

I. TEATR VA KINO SAN'ATI

Nigora Karimova	1960–1970-YILLAR O'ZBEKISTON BADIY KINEMATOGRAFIDA SHAHAR "XOTIRA MASKANI" SIFATIDA	6
Mamur Umarov	QO'QONDAGI JADIDLAR TEATRI	15
Asliddin Utayev	TEATRLASHTIRILGAN TOMOSHALAR SSENOGRAFIYASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA MULTIMEDIA IMKONIYATLARI	22
Anvar Ismoilov	ZAMONAVIY O'ZBEK TEATRI REJISSYORLARINING IZLANISHLARIDA POETIK TEATR IN'IKOSI	29
Xafiza Niyazova	YANGI DAVR O'ZBEK BADIY FILMLARIDA ZAMONDOSH OBRAZI VA JAMIYAT MUAMMOLARI REPREZENTATSIYASI	36
Robiya Tursunmetova	CONTEMPORARY UZBEK CINEMA IN THE CONTEXT OF COOPERATION BETWEEN STATE AND PRIVATE FILM STUDIOS	44
Нигора Назарова	МАЛЕНЬКИЕ ИСТОРИИ РЕЖИССЕРА АЛИ ХАМПАЕВА	56
Bobonazar Turobov	"O'TOV" VA "IBLIS DEVORI" BADIY FILMLARIDAGI OPERATOR VA REJISSYOR TANDEMI	63
Kamolaxon Raxmonova	O'LMAS UMARBEOV ASARLARI ASOSIDAGI SPEKTAKLLARDA YOSHLAR OBRAZLARI VA AXLOQIY MUAMMOLAR TALQINI	68
Inoyatxon Nazarova	QALBI UYG'OQ IJODKOR (LOLA ELTOYEVA IJODIGA BIR NAZAR)	78
Mohlaroy Ahmedova	O'ZBEK TEATRIDA NASRIDDIN AFANDI OBRAZI VA "AFANDINING BESH XOTINI" PYESASINING SAHNAVIY TALQINLARI	88
Laziza Axmataliyeva	NATIONAL IMAGE IN UZBEK CINEMA: ARTISTIC INTERPRETATION OF HISTORICAL FILMS	95
O'lmas Urayev	AKTYORLIK SAN'ATIDA XATTI-HARAKAT: ICHKI VA TASHQI HARAKATNING BIRLIGI	108
Mohinur Mo'minova	CONFERENCE ART AND ITS DISTINCTIVE FEATURES	115
Nazokat Aliyeva	DINARA YO'LDASHEVANING "GUGURT SOTUVCHI QIZ" SPEKTAKLINING REJISSYORLIK TAHLILI	122
Sardorjon G'ulomov	MUHAMMADSOLI YUSUPOVNING PEDAGOGIK FAOLIYATI: TEATR TA'LIMIDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARI	129

II. MUSIQA, RAQS, TASVIRIY SAN'AT

G'ani Xudoyev	SAMARQAND BAXSHICHILIK SAN'ATI XUSUSIDA	136
Dilorom Muhamedova	FOLKLOR YAKKA QO'SHIQCHILIKNI ASRAB-AVAYLASH VA TARG'IB QILISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI	143
Davlat Mullajonov	NAVO VA MAQOMGA BAG'ISHLANGAN UMR (O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, "Mehnat shuhrati" ordeni sohibi, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Oqilxon Ibrohimov xotirasiga bag'ishlandi)	150

Nasiba Turg'unova Седых Татьяна Qudratilla Qobilqoriyev Mahbuba Shonazarova Alisher Jabborov Diyora Xurramova	<i>MUSTAQILLIK DAVRIDA YALLA SAN'ATI</i> <i>ДЖАЗ УЗБЕКИСТАНА ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ</i> <i>DOYRA CHOLG'USIDA RITMIK TAFAKKUR VA IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH</i> <i>YUNUS RAJABIY – MAQOM ANSAMBLI ASOSCHISI VA MILLIY MAQOM ME'ROSI TARG'IBOTCHISI</i> <i>MUMTOZ MUSIQA MEROSINING TARBIYAVIY AHAMIYATI: FALSAFIY-PSIXOLOGIK TAHLIL</i> <i>CHANG SINFI O'QITUVCHISI FAOLIYATIDA KREATIV YONDASHUV</i>	160 169 182 189 197 206
Shoira Asadova Xafiza Abdullayeva Pirmuhammd Xolmaxmatov Muxayyo Tadjikulova Вероника Косаревская Dilfuza Xasanboyeva Mashxura Toshboltayeva E'zozaxon Xamdamova	III. MADANIYATSHUNOSLIK, SOTSIOLOGIYA, SIYOSATSHUNOSLIK <i>YANGI O'ZBEKISTONDA MADANIY JARAYONLAR: TRANSFORMATSIYA, DAVLAT SIYOSATI VA GLOBAL TENDENSIYALAR</i> <i>YANGI SHAHAR VA MASSIVLAR: ZAMONAVIY IJTIMOY-MADANIY YARATISHDAGI INNOVATSION IZLANISHLAR (YANGI O'ZBEKISTON MASSIVLARI MISOLIDA)</i> <i>USMON XO'JAO'G'LINING TURKISTON MILLIY UYG'ONISHI VA MUHOJIRLIKDAGI SIYOSIY-MADANIY FAOLIYATI</i> <i>MAQOMNI TARG'IB QILUVCHI MADANIY TADBIRLARNING FARG'ONA VODIYSI AHOLISI O'RTASIDAGI MADANIY INTEGRATSIYAGA TA'SIRI</i> <i>ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ГУМАНИТАРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОЮЗНОГО ГОСУДАРСТВА</i> <i>FARG'ONA SHAHRI ASOSIY ME'MORIY YODGORLIKLARI: TARIXIY TAHLIL, HOZIRGI HOLATI VA MUHOFAZASI</i> <i>QUVA TUMANIDA JOYLASHGAN TARIXIY OBIDALAR VA ULARNING ILMIY-MADANIY AHAMIYATI</i>	211 223 235 244 254 263 278
Maxsuma Hojimatova Oybek Davlatov Musallam Abdujabbarova Gulnoza Bobonazarova Цай Ирина Xurshida Haqbayeva	IV. PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA, KUTUBXONASHUNOSLK <i>ROZIYA USMONOVA ILMIY-IJODIY YO'LI</i> <i>TALABALARDA AXBOROT-ANALITIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNIN TARIXIY-MUSIQIYAN'ANALAR VA GPEDAGOGIK IMKONIYATLARI</i> <i>O'ZBEK MUSIQA MADANIYATIDA SHARQ NAVOLARI: ZAMONAVIY TALQIN</i> <i>TRANSFORMATION OF CREATIVE THINKING IN THE DIGITAL AGE: THE HARMONY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NATIONAL CULTURE</i> <i>ЭВОЛЮЦИЯ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ</i> <i>ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA XALQ OG'ZAKI IJODIDAN FOYDALANISH: TARBIYAVIY SAMARADORLIK VA INNOVATSION YONDASHUVLAR</i>	287 296 304 312 319 329

I BO'LIM. TEATR VA KINO SAN'ATI

Nigora Karimova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
San'atshunoslik instituti direktori, "Kino san'ati va
audiovizual tadqiqotlar" bo'limi boshlig'i,
san'atshunoslik fanlari doktori, professor
E-mail: nigoragani06@gmail.com
ORCID: 0009-0000-1269-9865*

1960–1970-YILLAR O'ZBEKISTON BADIY KINEMATOGRAFIDA SHAHAR "XOTIRA MASKANI" SIFATIDA

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada 1960–1970-yillar o'zbek badiiy kinosidagi modernistik burilish jahon kinematografik kontekstida – italyan neorealizmi va fransuz "yangi to'lqini" hamda zamonaviy madaniy, falsafiy nazariyalar kesimida tahlil qilinadi. Poetik yo'nalishdagi filmlarda aks etgan Toshkent shahri "xotira maskanlari" sifatida talqin etiladi. Muallif kino qahramonlarining odatiy yumushlarini, kayfiyat beruvchi xatti-harakatlarini totalitar ideologik makonga va standartlashtirishga qarshi passiv ekzistensial qarshilik shakli sifatida asoslaydi. Zamonaviy ilmiy konsepsiyalarga tayanib, o'zbek kinomodernizmidagi lirik-sub'ektiv dramatism, milliy o'zlikni anglash jarayonlarining audiovizual mexanizmlari yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** o'zbek kinematografik modernizmi, "iliqlik" davri, xotira maskanlari, flanerlik, totalitar makon, italyan neorealizmi, fransuz "yangi to'lqini", poetik kino, Toshkent topografiyasi.*

ГОРОД КАК «МЕСТО ПАМЯТИ» В УЗБЕКСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ КИНЕМАТОГРАФЕ 1960–1970-Х ГОДОВ

***Аннотация.** В данной статье модернистский поворот в узбекском художественном кино 1960–1970-х годов анализируется в контексте мирового кинематографа – на стыке итальянского неореализма, французской «новой волны», а также современных культурных и философских теорий. Город Ташкент, отражённый в фильмах поэтического направления, интерпретируется как «место памяти». Автор обосновывает повседневные*

дела и атмосферные действия киноперсонажей как форму пассивного экзистенциального сопротивления тоталитарному идеологическому пространству и стандартизации. Опираясь на современные научные концепции, освещаются лирико-субъективный драматизм узбекского киномодернизма и аудиовизуальные механизмы процессов национального самосознания.

Ключевые слова: узбекский кинематографический модернизм, период «оттепели», места памяти, фланерство, тоталитарное пространство, итальянский неореализм, французская «новая волна», поэтическое кино, топография Ташкента.

THE CITY AS A “SITE OF MEMORY” IN UZBEKISTAN’S FEATURE CINEMA OF THE 1960s–1970s

Abstract. *This article analyzes the modernist turn in Uzbek feature cinema of the 1960s–1970s within the context of world cinema – at the intersection of Italian Neorealism, the French “New Wave”, and contemporary cultural and philosophical theories. Tashkent, as depicted in poetic films, is interpreted as a “site of memory”. The author conceptualizes the everyday routines and mood-setting actions of the film characters as a form of passive existential resistance against totalitarian ideological space and standardization. Drawing on modern scientific concepts, the paper highlights the lyrical-subjective dramatism in Uzbek cinematic modernism and the audio-visual mechanisms of national identity formation.*

Keywords: *uzbek cinematic modernism, the Thaw period, sites of memory, flanerie, totalitarian space, Italian Neorealism, French New Wave, poetic cinema, Tashkent topography.*

1960–1970-yillar o'zbek badiiy kinematografi totalitar ideologiyaning qat'iy normativ estetikasi va monumentallik qonuniyatlaridan voz kechib, modernistik evrilishlar bosqichga qadam qo'ydi. Siyosiy “iliqlik” davrining ijtimoiy-madaniy sharoitlari bu davr ijodiyoti uchun ustuvor ahamiyat kasb etdi. Qolaversa, shu pallada kino san'atiga kirib kelgan yangi avlod ijodkorlari milliy kino san'atiga

jahon kinematografik oqimlari, xususan, italyan neorealizmining gumanistik tamoyillari va fransuz “yangi to‘lqini”ning dramaturgik hamda plastik erkinligi bilan bevosita estetik muloqotga kirishish imkoniga ega bo‘ldilar. Bu davr o‘zbek rejissurasi yosh avlodi – Elyor Eshmuhammedov, Ali Hamroyev, Shuhrat Abbosov, Ravil Batirov, Uchqun Nazarov, Qamara Kamalovalar uchun o‘ziga xos kinematografik mushohada tizimini yaratish va milliy makonni qayta anglash davri bo‘ldi.

Ushbu tadqiqotning nazariy-metodologik asosini zamonaviy kinoshunoslik va madaniyatshunoslikning muhim tahlil usullari – kinosemiotika, kinogermenevtika va fenomenologiya metodologiyalari, shuningdek, gumanitar fanlardagi “fazoviy burilish” va xotira tadqiqotlari tamoyillari tashkil etadi.

O‘tgan asrning ikkinchi yarmiga kelib, “O‘zbekfilm” kinostudiyasida “iliqlik” davrining yangi avlodi maydonga keldi. Ular nafaqat atrofdagi voqeliklar bilan, balki madaniy milliy an‘analar asosida yuzaga kelgan dramatik andozalar bilan muloqotga kirishishdi. Bu davrda Sh.Abbosov, E.Eshmuhammedov, Q.Kamalova, R.Botirov, D.Salimov, A.Hamroyev kabi rejissyorlar, O.Agishev, U.Nazarov kabi ssenariy mualliflari, D.Fatxullin, H.Fayziyev kabi operatorlarning ijodiy faoliyatida milliy kino uchun badiiy vositalar va imkoniyatlarni intensiv tarzda izlash, qahramonlar obrazini teranroq yoritib berish uchun urinishlar ko‘zga tashlana boshladi.

Mazkur davr kinosini ko‘z oldimizga keltirishimiz uchun bir nechta filmlarini eslatib o‘tish kifoya: “Laylak keldi, yoz bo‘ldi”, “Nafosat”, “Sevishganlar”, “Sen yetim emassan”, “41-yil olmalari”, “Achchiq danak” va ko‘pgina boshqa filmlar. Bu qatordan o‘rin olgan filmlar kelgusida “o‘zbek poetik to‘lqini”ning asosiy bosqichlarini belgilash huquqiga ega bo‘lib, uning ijodiy fikrlash miqyosini va salohiyatini ko‘rsatib beradi. O‘sha uzoq yillarda odamlar ongida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar o‘zbek kinorejissyorlari – Shuhrat Abbosov, Ali Hamroyev, Elyor Eshmuhammedov, Ravil Botirov, Qamara Kamalovalarning kinoasarlarida o‘zining yorqin ifodasini topdi. Bu avlodga mansub rejissyorlar iste’dod va konseptual fikrlash qobiliyati bilan ajralib turadi. 1960-yillar

bo'sag'asida yosh o'zbek kinoijodkorlari o'z filmlariga yangi ijodiy uslubni, ya'ni poetik ifoda etish uslubini tadbiq etdilar. Ular nigohida yaratilgan olam go'yoki yangidan, dabdaba va safsatalarsiz, bevosita o'zining haqiqiy holatida ko'rinayotgandek edi. Yosh kinoijodkorlar voqelikni nafaqat yangitdan angladilar, balki milliy-madaniy an'ana va poetik ifoda asosida muqobil dramaturgik modelini yarata oldilar ham. Natijada, kundalik turmushning o'ziga xos shoirona kayfiyati filmlarda o'z aksini topdi. Albatta, mazkur jarayonda texnologik uskunalarning, yoritish vositalarining takomillashuvi, vazni ancha yengil bo'lgan qo'l kameralarning taomilga kirishi ham o'z ta'sirini ko'rsatgan edi.

Yengillashtirilgan harakatchan kamera va pavilon monumentalligidan voz kechish Eshmuhammedov va Fatxullinlarga alohida "quyosh-havo-suv" tilini yaratish imkonini berdi. Tabiiy yorug'lik muhitida kamera jazirama nafasini, suv zarralari va daraxt barglari orqali taralayotgan quyosh nurlarini, Anhor suvlari sokinligini, paxsa devorlar fakturasini, ampir panjarali ko'priklar siluetini va Toshkentning yangi mavzelari geometriyasini ilg'aydi. Uzun planlarning erkinligi kadrlar chuqurligi orqali kamera o'z qahramonlari – Sanjar, Rodin, Lena, Ma'mura va Rustamlarning davomli shahar sayrlari maromida tekis, ravon kuzatib boradi va shunchaki syujet harakatlarini emas, balki vaqtning sarhadsiz ekaniga ishora beradi. Yoshlik nafasi bilan to'lib-toshgan **shahar** atmosferasini muhrlaydi, o'zbek modernistik kinosining emotsional kodini ochib beradi. E.Eshmuhammedov filmlaridagi "quyosh-suv-chang" triadasi, yomg'irli tungi Toshkent chiroqlari, ko'zgudek aks tashuvchi asfalt yo'llar, Felliniga ehtirom sifatidagi "Karnaval" finali shunchaki tushkunlik ruhiyati emas, balki lirik katarsis demakdir. Qalbi jarohatlangan bo'lsa-da, o'z nafosatini yo'qotmagan shahar va yangi avlodning poetik holatidir. Bu o'rinda zamonaviy gumanitar tadqiqotlar sohasida yuzga kelgan Per Noraning "xotira maskanlari", Orhan Pamuqning "huzun" – jamoaviy poetik melanxoliya va yo'qotish tuyg'usi hamda kundalik ashyolarda saqlanuvchi xotira konseptlarini Elyor Eshmuhammedovning Odelsha Agishev ssenariylari va Dilshat Fatxullin, Gasan Tutunovlar operatorligida suratga olingan "Nafosat" (1967) hamda

“Sevishganlar” (1969) filmlariga tatbiq etish o‘rinlidir. Qolaversa, mazkur nazariy optika sovet siyosiy “iliqligi” va fransuz “yangi to‘lqini” estetik kashfiyotlarining 1960-yillardagi o‘zbek kinematografik modernizmining o‘ziga xos makonida qanday namoyon bo‘lganini ko‘rsatib beradi. Binobarin, E.Eshmuhammedovning filmlarda Toshkent mustaqil obrazga aylanib, Jan-Lyuk Godarning Pariji kabi to‘laqonli lirik va ekzistensial makonga aylanganini kuzatishimiz mumkin bo‘ladi.

Xuddi shuningdek, Per Nora konsepsiyasiga ko‘ra, tarixiy xotira institutsional unutilishga yuz tutganda, u muayyan toposlar, ob’ektlar va vizual obrazlar – “xotira maskanlari”da mujassamlashadi. “Xotira makonlari – bu xotiraning oddiy qoldig‘i emas, balki u jamoaviy xotiraning yo‘qolib ketishiga qarshi turadigan, ramziy va moddiy shaklda mujassamlashgan ramziy markazdir. Biz endi tabiiy, o‘z-o‘zidan yashaydigan xotiraga ega emasdirmiz, shu sababli sun’iy ravishda xotira makonlarini yaratishga majburmiz” [1, 17-b]. 1960-yillar o‘zbek kinosida Toshkent aynan shunday xotira matritsasiga aylanadi. Sh.Abbosovning “Mahallada duv-duv gap”, “Sen yetim emassan” filmlaridagi loysuvoq hovlilar, shinam ariqlar va yangi modernistik binolar yonma-yonligi turli davrlar va tarixiy xotiralar ulanib ketgan makoniga aylantiradi. Shahar shunchaki voqealar foni emas, balki urush jarohatlarini, avlodlar xotirasini va milliy o‘zlikni saqlab turuvchi tirik organizm – subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

Ahamiyatli tomoni shundaki, bu davrda yaratilgan modernistik talqindagi qator filmlarda ko‘plab suv havzalarini, ariqlar va kanallarni, favvoralarni kuzatishimiz mumkin. Suv metaforasi deyarli muqaddas, hayotbaxsh ma’no kasb etadi. “Nafosat” va “Sevishganlar”dagi Anhor tasviri shunchaki maishiy detal emas, balki hayot arteriyasidir. Baland ko‘priklardan Anhorga sakrash, suv sathi bo‘ylab ulkan ballonlar flotiliyasida suzish – sof hayotbaxsh kuch, bolalarcha samimiyat va tabiat bilan uyg‘unlashib ketish tuyg‘usining namoyon bo‘lishidir. Shuningdek, o‘tkinchi yomg‘ir, favvoralar va suv sepadigan mashinalar, tungi Toshkent chiroqlari aks etgan nam ko‘chalar ilk romantik tuyg‘ular hamda poklanishning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodasi bo‘lib xizmat qilar edi. Orhan Pamukning “Huzun”

(Hüzün) konsepsiyasi nuqtayi nazaridan esa Toshkentning shahar fenomeni va uning 1960–70-yillar kinosidagi aksi Istanbulning Pamuk tomonidan tasvirlangan melanxolik ruhiga juda yaqin tushadi. “Huzun – bu shunchaki bir shaxsning qaygʻusi yoki yoʻqotishi emas, balki butun bir shahar va uning aholisi baham koʻradigan jamoaviy melanxoliyadir. Bu oʻtmishning buyukligi va uning boy berilganligini anglashdan tugʻiladigan, ammo bir vaqtning oʻzida shaharga alohida bir kamtarlik va chuqurlik bagʻishlaydigan tuygʻudir” [2, 114-b].

E.Eshmuhammedov filmlarida aks etgan 1960-yillar Toshkenti – tarixiy qatlamlar, madaniyatlar, millatlar insonlar qalbi tutashgan noyob makonga aylanadi. Personajlari oʻzbek, rus, grek va boshqa millatlar, madaniyatlar uygʻunlashib ketgan ochiq dunyo sifatida namoyon boʻladi. Shahar xotirasi oʻz bagʻrida urush, evakuatsiya, judolik haqidagi xotiralarni saqlaydi va bir vaqtning oʻzida kelajakka intiladi. Tipaj va aktyorning samimiyati, tabiiyligi ham eʼtiborni tortadi. Bu oʻrinda mualliflar etnografik sharqona “tipaj”dan ham, teatrlashtirilgan soxta ijrodan ham voz kechadilar. Rustam Sagdullayev, Anastasiya Vertinskaya, Shuhrat Ergashev, Rodion Naxapetov kabi aktyorlar oʻz rollarini “oʻynamaydilar”, balki oʻz tengdoshlarining emotsional intonatsiyasini, tabiiy plastikasini kadrda olib kiradilar. Hatto tovushdagi baʼzi nuqsonlar, sukutli pauzalar va koʻcha muhitidagi tabiiy harakatlar personajlarga ishonchni maksimal darajada orttiradi. Ayollar personajlari “iliqlik davri”ning axloqiy ideali hamda poetik sirlik xilqatini mujassam etadi. Asosiy qahramonlar rolini – Rustam Sagdullayev, Rodion Naxapetov, Anastasiya Vertinskaya, Shuhrat Ergashevlar ijro etishgan. Shu oʻrinda, film davomida bexosdan, ayrim moʻjaz epizodlarda – Hamza Umarov, Baxtiyor Ixtiyorov, Melis Abzalov, Javlon Hamroyev, Vladimir Baramikov, Nelya Ataullayevalarni uchratish ham juda maroqlidir.

Xususan, bu davrga kelib, kinodagi musiqaviy dramaturgiyaga yondashuv ham tubdan oʻzgardi. Filmlarning ovoz va musiqiy partiturasini kino tilining yangilanishiga xizmat qildi. Musiqa emotsional muhit sifatida ahamiyat kasb etdi. Jaz improvizatsiyalari, estrada kuylari va anʼanaviy sharqona intonatsiyalar filmlar

muhitiga shunchaki singdirilmagani, balki shahar shovqini – avtomobillar signali, bexos eshitilgan kulgu saslari, radiolardan taralayotgan kuy, xullas, “hayot oqimi” simfoniyasi bilan uyg'unlashib ketadi. Bog'lardagi raqs sahnalari ichki erkinlik maromi, yoshlikning tabiiy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Endi kinoijodkorlarni ko'proq qahramonning voqelikka munosabati va uning ma'naviy-ruhiy izlanishlari, hayot mezonlari va inson ichki olami o'rtasidagi ziddiyatlar, nomuvofiqliklar, muvozanatsizliklar ichra o'zini izlayotgan shaxslar dunyosi qiziqtirar edi.

Shunisi e'tiborliki, 1967-yilda “Nafosat” filmi Lokarnoda o'tkazilgan nufuzli xalqaro kinofestivalning tanlov dasturiga tanlab olingan va maxsus diplom bilan taqdirlangan. Film mutaxassislar orasida juda katta taassurot uyg'otgan va “poetik” yo'nalishdagi eng yaxshi asarlardan biri sifatida e'tirof etilgan. “Sevishganlar” filmini esa 20 milliondan ziyod tomoshabin tomosha qilgan va SSSR kinoteatrlarida rekord darajada qo'yilgan filmlarning rasmiy ro'yxatiga kiritilgan.

Ali Hamroyevning ijodi ushbu davr kinematografiyasida muhim voqea bo'ldi. Uning filmlarida polistilistika, turli xil janr va plastik yechimlar ustunlik qiladi. Agar “Laylak keldi, yoz bo'ldi” (1966) filmi poetik janrda ishlangan bo'lsa, “Inson qushlarning ortidan boradi” (1975) filmi o'zining lirik-subyektiv ohangdorligi bilan ajralib turadi. Uning ijodida favqulodda yorqin va ixcham “Muxlis” filmi (1973), keyin esa “Triptix” (1979) ekzistensialistik dramasi paydo bo'ladi. Rejissyor Ali Hamroyev filmlarining mufassal motivlari, asosan, ijtimoiy melodrama janrida suratga olingan. “Uning ijodida milliy kinematografiyaning eng katta asosiy yutug'i – tomoshabinlar e'tiborining kafolati sifatida ko'rilayotgan tomoshaboplik va ijtimoiy tanqidning mohirona uyg'unlashuvi yuzaga keldi. Aytish kerakki, rejissyor Gollivudning “vestern” janriga javoban “Favqulodda komissar” (1970), “Yettinchi o'q” (1972) kabi tarixiy inqilobiy filmlari orqali faol tarzda yangi sarguzasht janrni ishlab chiqdi” [5, 140-b].

Zamonaviy jamiyatning murakkab ziddiyatlarini yangicha mazmundagi kinematografik til orqali yoritib berishga bo'lgan urinishlar bilan bog'liq tarzda “mualliflik filmi” yo'nalishining paydo bo'lishi Ali Hamroyevning filmlarida o'z

ifodasini topdi. Keyinchalik E.Eshmuhammedov va A.Hamroyevlar tomonidan suratga olingan filmlar “o‘zbek poetik to‘lqini”ning muhim bosqichlarini belgilovchi alohida xususiyatlarga ham ega bo‘la boshladi.

Biz oltmishinchi yillar “Yangi poetik to‘lqini” vakillarini umumiy estetik dastur doirasida birlashgan bir xil fikrlovchi ijodiy hamjamiyat deb ta’kidlashdan yiroqmiz. Ushbu rejissyorlarning ijodini modernistik metodologiya asosida tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, 1960–1970-yillarda yuzaga kelgan “yangi poetik to‘lqin” vaqt Eshmuhammedov-Agishev tandemi bilan cheklanib qolmagan. Ali Hamroyevning **ekspressiv eposi**, Ravil Batirovning **zamonaviy lirizmi**, Uchqun Nazarovning **psixologik dramasi** va Qamara Kamalovanning **poetik impressionizmi** “Yangi poetik to‘lqin” manzarasini shakllantirdi. Bu badiiy fenomen milliy kinematografni jahon kino san’atining eng ilg‘or estetik va gumanistik an’analari darajasiga olib chiqdi. Ular ekranga monumental qahramonlik obrazini emas, balki refleksiya, aytilmay qolgan so‘zlar va nafis noziklik plastikasini olib kirdilar. Kamera sahnalashtirilgan spektaklni emas, balki “hayot oqimini” muhrladi.

Mazkur “yangi poetik to‘lqini”ning manifesti hech qaysi manbalarda rasmiylashtirilmagan bo‘lsa-da, uni “gumanistik impressionizm” sifatida anglash mumkin: kinematograf – bu minbar yoki jimjimador adabiyot emas, balki cheksiz yorug‘lik, oquvchan vaqt substansiyasi, inson nigohining samimiyligi demakdir. Qadrdon maskanlar bo‘ylab sayohat, tajovuzkor ideologik makonga va standartlashtirishga qarshi passiv ekzistensial qarshilik shaklidir. Ushbu ijodiy manifest o‘zbek kinematografini jahon kinomodernizmi kontekstiga kiritdi va milliy san’at o‘z davrining eng ilg‘or, erkin va poetik tilida so‘zlasha olishini isbotladi.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti “Kino san’ati va audiovizual tadqiqotlar” bo‘limining “Zamonaviy O‘zbekiston kino san’atida tarixiy xotira reprezentatsiyasi” mavzusidagi tadqiqot ishi doirasida olib borilgan ilmiy o‘rganish davomida 1960–1970-yillar o‘zbek kinosi modernistik kashfiyotlari (erkin kadr, “kamera-stilo”, shahar va qishloq palimpsesti, suv va

quyosh poetikasi, psixologik diskurs) milliy kinematografning poetik, ekzistensial va janriy imkoniyatlari qanchalik rang-barang bo'lganini namoyon etadi. Umuman olganda, 1960–1970-yillar o'zbek badiiy kinematografiyasidagi modernistik burilish milliy kino estetikasining yangilanishiga zamin yaratdi. Mazkur davr filmlarida shahar, ayniqsa Toshkent, zamonaviylik va tarixiy xotira, shaxsiy kechinma va ijtimoiy muhit kesishadigan murakkab badiiy makonga aylandi. Shu sababli o'zbek kinomodernizmini faqat kinoestetik hodisa sifatida emas, balki jamiyatdagi ruhiy, madaniy va identifikatsion jarayonlarning audiovizual ifodasi sifatida baholash mumkin. Bu davr tajribasi keyingi o'zbek kinematografiyasida insonning ichki dunyosi, tarixiy xotirasi va milliy o'zligini tasvirlashning yangi usullarini shakllantirish uchun muhim estetik va konseptual asos bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция-память / П.Нора М.Озуф, Ж.Пюимеж, М.Винок. – СПб.: Издательство Санкт Петербургского университета, 1999. – 328 с.
2. Памук О. Стамбул. Город воспоминаний. – Москва: Издательство Ольги Морозовой, 2006. – 504 с.
3. Лотман Ю. Семиосфера. – СПб.: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
4. Делёз Ж. Кино: 1. Образ-движение. 2. Образ-время // Пер. с фр. – Москва: Ад Маргинем, 2004. – 624 с.
5. Каримова Н. Игровой кинематограф Узбекистана. – Ташкент: Издательство журнала «San'at», 2016. – 220 с.
6. Тешабаев Д. Пути и поиски. – Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1979. – 184 с.
7. Агишев О., Ишмухамедов Э. Нежность. Влюбленные: Киносценарии. – Москва: Искусство, 1970. – 135 с.
8. Дондурей Д. Поэтика городского пространства в кино 60-х годов // Искусство кино. – 1986. – № 8. – С. 45–58.

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrasi
professori, falsafa fanlari nomzodi
E-mail: umarovmamur@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1982-1630*

QO'QONDAGI JADIDLAR TEATRI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Qo'qon shahrida jadidlar harakati va jadidlar teatrining shakllanish jarayoni tarixiy-madaniy nuqtayi nazardan tahlil etiladi. Unda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Qo'qondagi ijtimoiy-madaniy muhit, ma'rifatparvar ziyolilar faoliyati hamda teatr san'atining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar yoritilgan. Xususan, Muqimiy, Furqat, Isoqxon Ibrat va Hamza kabi ijodkorlarning ma'rifatparvarlik qarashlari, adabiy va pedagogik faoliyati, yangi usul maktablarini tashkil etishdagi sa'y-harakatlari hamda teatr san'atiga munosabati tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** tinchlik ahdi, jadidlar harakati, jadidlar teatri, dramaturgiya, ma'rifatparvarlik, ijodiy muhit, havaskorlik to'garagi, rejissura.*

ТЕАТР ДЖАДИДОВ В КОКАНДЕ

***Аннотация.** В данной статье с историко-культурной точки зрения анализируется процесс формирования джадидского движения и джадидского театра в городе Коканде. Освещаются общественно-культурная среда Коканда конца XIX – начала XX века, деятельность просветителей-интеллектуалов, а также факторы, оказавшие влияние на развитие театрального искусства. В частности, анализируются просветительские взгляды, литературная и педагогическая деятельность таких представителей творческой интеллигенции, как Мукими, Фуркат, Исхокхон Ибрат и Хамза, их усилия по созданию новометодных школ, а также отношение к театральному искусству.*

***Ключевые слова:** мирный договор, джадидское движение, джадидский театр, драматургия, просветительство, творческая среда, любительский кружок, режиссура.*

THE JADID THEATER IN KOKAND

Abstract. *This article analyzes the process of the formation of the Jadid movement and Jadid theatre in the city of Kokand from a historical and cultural perspective. It examines the socio-cultural environment of Kokand in the late nineteenth and early twentieth centuries, the activities of enlightened intellectuals, and the factors that influenced the development of theatrical art. In particular, the article analyzes the enlightenment views, literary and pedagogical activities of such prominent figures as Muqimi, Furqat, Ishoqxon Ibrat, and Hamza, their efforts to establish new-method schools, and their attitudes toward theatrical art.*

Keywords: *peace treaty, Jadid movement, Jadid theatre, dramaturgy, enlightenment, creative environment, amateur theatre group, directing.*

Qo'qon xonligining yirik shahri Toshkent 1865-yili rus qo'shinlari tomonidan taslim qilinadi. Xudoyorxon urushlar sabab bo'shab qolgan xazinasini tiklab olish uchun Rossiya hukumati bilan 1866-yili tinchlik ahdini tuzadi. Bu ahd tuzilganida Muqimiy 16 yoshga kirgandi. U o'zbek, tojik va arab tillarida o'qish va yozishni bilgani uchun sodir bo'layotgan keskin o'zgarishlar sababini tushunardi. Bu davr muhitini o'rgangan adabiyotshunoslar Muqimiyning ijodiga Xudoyorxon saroyida jamlangan san'atkorlar, ayniqsa, qiziqnlarning ijodiy izlanishlari ta'sir ko'rsatgan deb hisoblashadi. Sababi, 1876-yili Qo'qon xonligi batamom tugatilgach, tarqab ketgan qiziqqlar soni 30 nafar edi.

Muqimiy ijodidagi satirik mavzular, sayohatnomasidagi yurt manzarasi uni mashhur qiladi. U bilan tengdosh boqchasaroylik Ismoilbek ham 1850-yilda tug'ilgan edi. Uni mashhur qilgan "Usuli jadid" maktabi bo'ldi. Sababi to'rt oyda bolalarni o'qish va yozishga o'rgatish mumkinligini hamda diniy va dunyoviy bilim berish mumkinligini amalda isbotlagan edi. Uning izlanishlari Qo'qonga ham o'zi chiqargan gazetasi orqali yetib kelgandi.

Muqimiydan so'ng Qo'qonni jahonga tanitgan Furqat bo'ldi. U Muqimiydan 9 yosh kichik edi. "Ahvolot" nomli esdaligida 7 yoshdan 11 yoshga yetgunga qadar "Qur'on"ni yod olib, o'qish va yozishni to'liq o'zlashtirgani uchun xalifalik

maqomida dars berishga ruxsat oladi. Farosatli va o'ta qobiliyatli Furqat dars berish davomida o'z ilmidagi bo'shliqlarni to'ldirishga kirishadi. Qiroatni o'rganish bilan birga arab tilining sarf va nahviga oid talablarni ham o'zlashtiradi. Urush avjiga chiqqan 1874-yili madrasadagi o'qishini to'xtatishga majbur bo'ladi. Qo'qon xonligi 1876-yili tugatilgach, ruslar tashkil qilgan Yangi Marg'ilonda tog'asining do'konida ishlay boshlaydi va "Turkiston viloyati" gazetasidagi xabarlar bilan tanishadi.

Furqat qayerga borsa, darhol ilm ahli bilan tanishib oladi. Yangi Marg'ilonda Qori aka hamda Hoji domlalar yordamida dunyodagi o'zgarishlardan xabardor bo'ladi. Otasi Qo'qonga chaqirgach, Muqimiy, Zavqiy, Nisbat, Muhsiy kabi shoirlar ijodi bilan tanishib, she'riyatga ixlosi ortdi va Furqat taxallusi bilan she'r yoza boshladi. Ilmlilar "Furqat" (judolik) o'rniga "Farhod" (shodlik) taxallusi ma'qul ekanini aytishdi. Unga Furqat ma'qul edi va Zokirjon shu taxallus bilan mashhur bo'ldi. U 27 yoshida Marg'ilonga keldi va ziyolilar – Xujaxon Roziy, Umidiy, mulla Rizq, Isoqxon Ibrat kabi shoirlar davrasiga qo'shildi. Toshkentga borish orzusi 1889-yili 30 yoshida amalga oshdi. Mashhur shoirni toshkentlik ziyolilar kutib oldi. Uni 1890-yilda "Turkiston viloyati gazetasi" muharriri hamda erkaklar gimnaziyasi direktori N.A.Ostroumov bilan tanishuvi tarixiy voqea bo'ldi.

Serqirra bilim egasini Ostroumov o'zlari yaratgan muhit bilan tanishtira boshladi. Shoir esa ko'rganlaridan zavqlanib she'rlar yoza boshladi, muharrir esa uni o'zi rahbar bo'lgan gazetada e'lon qilib bordi. Ruslar o'zbek ziyolisining ularning madaniyatini targ'ib qilishidan xursand bo'lsa, Furqatning maqsadi esa ilg'or fikrlardan foydalanish orqali yurtdoshlarining fikrini yuksaltirish edi. Uning Muqumiyga yozgan xatida rus tilini o'rganganini, tarjimonlik qilib kun ko'rayotgani ma'lum bo'ladi.

Haj safarini rejalashtirgan Furqat 1891-yili Samarqandga boradi. U yerdan Buxoroga, so'ngra Kogonga o'tib, poyezdga o'tirib, Marv, Ashxobod, Boku, Batumi orqali Istanbulga yetib oladi. 1892-yili Gretsiya bilan Belgiyaga ham borib keladi. Sayohat taassurotlarini Ostroumovga jo'natib turadi, u esa gazetada e'lon qilib

boradi. 1892-yili Jiddaga yetib borib, haj ziyoratini bajarib, Makkadan Madinaga qaytib, u yerdan Bombeyga jo'nab ketadi. 1893-yili Kashmir tomon, so'ngra Yorkentga kelib uylanadi. Rossiya elchixonasidagi musulmonlar idorasida kotib bo'lib xizmat qiladi.

Akademik Mamajon Rahmonov yurtdoshi Furqatning she'rlarida ulug'langan rus teatri spektakllarining jadidlar teatrini shakllanishiga ta'sirini o'rganadi. Olim Furqatning serqirra ijodi, dunyo kezib ko'rganlarini izohlagani, yurtini rivojlantirmoqchi bo'lgan ziyolilarga, teatr tuzmoqni rejalashtirayotgan jadidlarga ijobiy ta'sir qilgan deb hisoblaydi. Shuningdek, o'lkaga joylashib olgan harbiylar va ularning oilalari uchun sharoit zarur edi. Yashash uchun qulaylikni o'qituvchilar, vrachlar, turli kasb egalari yaratishi aniq edi. Lekin ularning bo'sh vaqtlarini o'tkazish uchun turli mashg'ulotlar – havaskorlik to'garaklari, konsert va tomoshalar – tashkil qilish zaruratga aylandi. Natijada, markazdan professional teatr truppalarining gastrollari tashkil qilindi. Ularning tomoshalarini ko'rgan ziyolilar o'zlarida ham shunday truppalar bo'lishini orzu qila boshladi. Shundan so'ng, Qo'qon, Marg'ilon, Andijon aholisining turmush tarzida ham o'zgarishlar boshlandi. Ko'chib kelganlar orasidagi ziyolilar mahalliy aholining urf-odatlarini, folklorini, tillarini o'rgana boshladi. Savdo-sotiq ishlari aholining o'zaro yaqinlashishiga sharoit yaratardi.

Ahmad Donish yoki Furqatni hayratlantirgan tomoshalar haqidagi taassurotlar gazetalarda e'lon qilinishi yoshlarga ta'sir o'tkazardi. Ular rus-tuzem maktablariga kirib, ularning tilini o'zlashtira boshladi. Bunday yoshlar Qo'qonga gastrolga kelganlarning spektakllariga kirishgani haqidagi xabarlar ham gazetalarda e'lon qilinardi. Qo'qondagi rusiyabon ziyolilar o'zlarining havaskorlik truppasini tuzib, spektakl sahnalashtirilgani qizg'in muhokama qilindi. Bepul tomoshalarga mahalliy aholi ham kelgani gazetada e'lon qilindi.

“Туркистанские ведомости” gazetasining 1885-yilgi 23-aprel sonida mahalliy aholi rus tilidagi spektaklni ko'pchilik bo'lib tomosha qilgani maxsus e'lon qilindi. 1890-yildan boshlab Samarqand va Toshkentga gastrolga kelgan teatr

truppalari Qo'qon hamda Yangi Marg'ilonga ham keladigan bo'ldi. Avvallari bu yurtida faqat harbiylar ko'p bo'lganligi uchun teatr truppalari xarajatini qoplamas edi. Mahalliy aholi asta-sekin ularni tanib-o'rgangach, tomoshabinlar soni ortib bormoqda edi.

Qo'qondagi ijodiy muhit haqida gap ketganda, adabiyotshunoslar shoir Muhiy Ho'qandiyni ham eslashadi. U Xudoyorxonning chet eldagi elchisi sifatida tanilgan edi. 1874-yilda Qo'qondagi tartibsizliklar tufayli Muhiy haj safariga jo'nab ketadi. 1876-yili Hoji maqomida Qo'qonga qaytadi. Shu yili Xudoyorxonni taxtdan voz kechishga majbur qilishadi. Xonni aldab, Peterburgga chaqirib, Orenburgda poyezddan tushirib, qamoqqa olinadi. Bunday xabarni topgan Muhiy bo'sh qolgan taxtga valiahd shahzoda Nasriddinxonni chaqirtirib, boshqaruvni qo'lga olishiga ko'maklashadi. Lekin 1876-yili 19-fevralda Qo'qon xonligi tugatilib, o'rniga Yangi Farg'ona viloyati tuzilganligi e'lon qilinadi. Muhiy ishsiz qoladi. Afg'onistonga qaytmaydi va Sebzor Hazrat madrasasi huzurida yashab, ijod qilib, mashhurlikka erishadi.

Qo'qonda ilk bor jadidlar g'oyasini anglab yetgan va unga amal qilgan Isoqxon Ibrat shaxsiga alohida to'xtalish lozim. U 1862-yili To'raqo'rg'onda ziyoli oilada tug'ilgan. 1878–1886-yillarda Qo'qondagi madrasada ta'lim olish jarayonida Turkiston o'lkasida chiqadigan gazetalarni, tashqaridan keladigan “Tarjimon”ni ham o'qib, yangiliklardan xabardor bo'lib bordi. O'zbek, arab, fors va rus tillarini biladigan Ibrat 1886-yili To'raqo'rg'onga qaytib, yangi maktab ochdi. “Qadim”chilarga ma'qul bo'lmagan bu maktab ko'p o'tmay yopildi. 1887-yili onasi bilan haj safariga boradi. Onaizor Makka shahrida vafot etadi. Ibrat taqdir taqazosi bilan Istanbul, Sofiya, Kobul, Jidda, Makka, Madina, Bombey, Kalikutta shaharlarida yashab, arab, fors, hind-urdu, ingliz va fransuz tillarini o'rgandi. To'raqo'rg'onga 1896-yilda qaytib kelgan Ibrat “Olti til lug'ati” (“Lug'ati satta olsana”) nomli kitobini nashr qildi. Bu lug'at 1900-yili Toshkentdagi “Il'in” bosmaxonasida nashrdan chiqdi. Mashhurlikka erishgan Ibrat shu yili o'z uyida yangi maktab ochdi va 30 nafar bolani o'zi tuzgan dastur asosida o'qita boshladi.

Maktabdagi o'qituvchilar ilg'or uslubdan xabardor edilar. Maktab zamon talabi darajasida jihozlangan, keng, yorug' xona, partalar, stol-stullar Ibratning dunyo kezgan va ilg'or tizimni ko'rganligidan dalolat berardi. U 1907-yilda To'raqo'rg'onda ilk tipografiya ochdi va o'z uyida kutubxona tashkil qildi. Kutubxonaga bilgan tillariga oid kitoblarni jamladi. Jadidlarning 50 dan ortiq darsliklarini yig'di. Mashhur va adolatli qozi Ibratni Toshkentdagi Munavvarqori "Usuli jadid" maktabiga taklif qildi. Uning serqirra fazilatlariga haqida 1909-yilda "Turkiston viloyatining gazetisi"da maqola e'lon qilindi. Ibratning ona tili yozuviga bag'ishlangan "Yozuvlar majmuasi", "Tarixi madaniyat", "Tarixi Farg'ona" nomli ilmiy asarlari 1912-yili nashrdan chiqdi.

O'zining ziyolilari bilan dong taratib kelgan Qo'qonda 1889-yili yana bir daho tug'ildi. Jadidlar g'oyasini amalga oshiradigan Hamza Qo'qondagi ziyoli oilada dunyoga keldi. Hamzaning otasi o'zbek, arab, fors tillarini biladigan tabib bo'lganligi uchun o'g'lining savodini chiqarib bo'lgach, 1899–1906-yillarda Qo'qondagi madrasada o'qitdi. Bu davrda rus tilini ham o'rgandi. 1909-yili Buxoroga ilm izlab bordi. Mahalliy jadidlar bilan tanishdi. Shialar va sunniylar janjali boshlangach, Qo'qonga qaytdi va shu davrining gazetalarini o'qiy boshladi. O'zining ilk ijod namunalarini o'sha gazetalarga jo'natib turdi.

Munavvarqori haqida ma'lumotga ega bo'lgach, u bilan tanishish uchun 1910-yili Toshkentga keldi. Uning ko'magida Qashqar mahallasida "Usuli jadid" maktabini ochdi. Maktab yopilgach, 1911-yili Qo'qonda yana shunday maktabda faoliyat boshladi. Bu maktab ham yopilgach, 22 yoshli Hamza haj safariga otlandi. 1914-yili yurtiga qaytib, yana pedagoglik ishini boshladi. 1915-yildagi tintuvdan omon chiqdi. Jadidlar ochgan maktablar uchun "Yengil adabiyot", "O'qish kitobi", "Qiroat kitobi" nomli darsliklar yozib tarqata boshladi. Avloniyning "Ustodi avval", "Adabi avval", "Adabi soniy" (yoki Muallami avval, Muallami soniy) nomli kitoblaridan nusxa ko'paytirib tarqatdi. Uning "Qiroat kitobi" shoirni "Hofiz qori" darajasida ulug'ladi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Qo'qon shahri Turkiston hududidagi muhim ijtimoiy-madaniy va ma'rifiy markazlardan biriga aylangan. Ushbu davrda shakllangan ilg'or fikrlar, ma'rifatparvarlik qarashlari va jadidchilik harakati jamiyatning ta'lim, adabiyot, san'at va madaniyat sohalarida yangilanish jarayonlarini tezlashtirdi. Ayniqsa, Qo'qon muhitida faoliyat olib borgan ziyolilar va ijodkorlarning sa'y-harakatlari teatr san'atining shakllanishi uchun muhim zamin yaratdi.

Muqimiy, Furqat, Muhiy, Isoqxon Ibrat hamda Hamza kabi ma'rifatparvarlarning ijodiy va pedagogik faoliyati xalqning dunyoqarashini kengaytirish, zamonaviy bilim va madaniyatga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Qo'qonga rus teatr truppalarining gastrol safarlarining tashkil etilishi, mahalliy aholining spektakllarga qiziqishining ortishi hamda havaskorlik teatr jamoalarining vujudga kelishi hududda milliy teatr truppasining shakllanishiga xizmat qildi.

O'rganishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, Qo'qondagi jadidlar teatri faqatgina sahna tomoshalarini namoyish etuvchi madaniy hodisa bo'lib qolmay, balki ma'rifat, milliy o'zlikni anglash va jamiyatni yangilash g'oyalarini targ'ib qiluvchi muhim vositaga aylangan. Ayniqsa, Hamzaning dramaturg, rejissyor va aktyor sifatidagi faoliyati jadidlar teatrining rivojida alohida o'rin tutadi. Uning "Zaharli hayot" nomli sahna asarini yaratib, uni sahnalashtirgani va spektaklda bevosita aktyor sifatida ishtirok etgani jadidlar teatrining amaliy va ijodiy imkoniyatlarini kengaytirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmonov M. *O'zbek teatri tarixi*. – Toshkent: Fan, 1968. – 334 b.
2. Kosimov B. *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 400 b.
3. Xamza. *Dramalar. III tom*. – Toshkent: Fan, 1988. – 88 b.
4. Rahmatullayeva D. *Tarix va teatr*. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – 320 b.

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Dramatik teatr va kino san'ati" kafedrası dotsent v.b.,
E-mail: asliddinutayev48@gmail.com
ORCID: 0001-0009-4042-579X*

TEATRLASHTIRILGAN TOMOSHALAR SSENOGRAFIYASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA MULTIMEDIA IMKONIYATLARI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy ommaviy teatrlashtirilgan tomoshalar ssenografiyasida raqamli texnologiyalar va multimedia vositalarining qo'llanilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida LED ekranlar, lazer effektlari, dron-animatsiyalar va videoproieksiyalarning sahna maydonini badiiy tashkil etishdagi o'rni manbalar asosida yoritib berilgan. Maqolada an'anaviy dekoratsiyalarning raqamli vositalar bilan sintezi va ularning tomoshaviy ta'sirchanlikni oshirishdagi ahamiyati bayon etiladi. Teatrlashtirilgan ommaviy tomoshalarining vizual yechimida raqamli texnologiyalar, video-mepping va multimedia vositalarining rolini ochib beradi. "Humo Arena", "Yangi O'zbekiston" bog'i kabi zamonaviy majmualarda o'tkazilayotgan bayram dasturlari tahlili asosida ssenografiyaning an'anaviy shakllardan yuqori texnologik sintetik san'atga aylanish jarayonini o'rganadi.*

***Kalit so'zlar:** ssenografiya, raqamli texnologiyalar, multimedia, LED ekran, lazer shou, dron-animatsiya, videoproieksiya, "jonli dekoratsiya", ommaviy tomosha, audio-vizual teatrlashtirilgan tomosha, ommaviy bayramlar, video-mepping, vizual yechim.*

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ В СЦЕНОГРАФИИ ТЕАТРАЛИЗОВАННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ

***Аннотация.** В данной статье анализируется использование цифровых технологий и мультимедийных средств в сценографии современных массовых театрализованных представлений. В ходе исследования на основе источников освещается роль LED-экранов, лазерных эффектов, дрон-анимаций и*

видеопроекций в художественной организации сценического пространства. В статье излагается синтез традиционных декораций с цифровыми средствами и их значение в повышении зрелищности представлений. Раскрывается роль цифровых технологий, видео-мэппинга и мультимедийных средств в визуальном решении массовых театрализованных шоу. Основе анализа праздничных программ, проводимых в таких современных комплексах, как «Хумо Арена» и парк «Янги Узбекистон», изучает процесс трансформации сценографии из традиционных форм в высокотехнологичное синтетическое искусство.

Ключевые слова: сценография, цифровые технологии, мультимедиа, LED-экран, лазерное шоу, дрон-анимация, видеопроекция, «живая декорация», массовое зрелище, аудиовизуальное театрализованное представление, массовые праздники, видео-мэппинг, визуальное решение.

DIGITAL TECHNOLOGIES AND MULTIMEDIA IN THE SCENOGRAPHY OF THEATRICAL PERFORMANCES

Abstract. This article analyzes the application of digital technologies and multimedia tools in the scenography of modern mass theatrical performances. The research highlights the role of LED screens, laser effects, drone animations, and video projections in the artistic organization of stage space based on documented sources. The article describes the synthesis of traditional decorations with digital tools and their significance in enhancing theatrical impact and visual effectiveness. It reveals the role of digital technologies, video mapping, and multimedia tools in the visual conception of mass theatrical shows. Based on an analysis of holiday programs held in modern complexes such as the “Humo Arena” and “Yangi O‘zbekiston” park, the author examines the transformation of scenography from traditional forms into high-tech synthetic art.

Keywords: scenography, digital technologies, multimedia, LED screen, laser show, drone animation, video projection, “live decoration,” mass spectacle, audio-visual theatrical performance, mass holidays, video mapping, visual solution.

Raqamli texnologiyalar bayramlarni cheklangan maydonlardan keng virtual makonga olib chiqdi. Ayniqsa, pandemiya davrida bayram tadbirlarining onlayn rejimda va tele-versiya shaklida o'tkazilishi xalqning sog'lig'ini saqlash bilan birga, bayram shukuhini har bir xonadonga kirib borishini ta'minladi. Oynayi jahon (televideniye) va onlayn platformalar orqali bayram nafaqat maydondagi ishtirokchilar, balki butun ko'p millatli xalq uchun umumiy hodisaga aylandi.

Zamonaviy bosqichda xalqaro va milliy miqyosda tashkil etilayotgan ommaviy tadbirlarda o'ziga xos evolyutsion jarayonlar kuzatilmoqda. Yangi texnologiyalarga asoslangan fazoviy harakatlar, dron-animatorli shoular va zamonaviy texnik vositalardan keng foydalanish rejissura oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Teatrlashtirilgan tomoshalar ssenografiyasi endilikda faqat statik tasvirlardan iborat bo'lmay, balki raqamli va multimedia vositalari yordamida dinamik muhitga aylanmoqda. Zamonaviy teatr san'ati va ommaviy tomoshalar rejissurasida raqamli texnologiyalarning jadal kirib kelishi ssenografiya tushunchasini tubdan o'zgartirdi. Endilikda sahna bezagi faqatgina statik dekoratsiyalardan emas, balki dinamik multimedia vositalari, lazer shoulari va raqamli proyeksiyalardan iborat bo'lib bormoqda.

Zamonaviy ssenografiyada LED va LCD ekranlar asosiy dekoratsiya vazifasini bajarmoqda. Balandligi 8–10 metr bo'lgan ulkan ekranlar nafaqat videotasvir uzatadi, balki tomoshaning g'oyaviy mazmunini ochib beruvchi jonli dekoratsiyaga aylanadi [1, 44-c]. Ekranlar orqali voqea sodir bo'layotgan makonni lahzalar ichida o'zgartirish, videoryad yordamida dekoratsiyani jonlantirish mumkin. Raqamli ekranlarning qo'llanilishi sahnada ortiqcha dekoratsiyalarga va fon guruhlariga bo'lgan ehtiyojni kamaytirib, ssenograf imkoniyatlarini kengaytiradi. Nur va lazer effektlari zamonaviy tomoshalarda mustaqil aktyor vazifasini o'taydi [2, 96-p]. Latviyalik mutaxassislar ta'kidlaganidek, lazer qurilmalari odamning aqli bovar qilmaydigan natijalarni namoyish etish, binolar ko'rinishini o'zgartirish va osmonda uch o'lchamli (3D) tasvirlar yaratish imkonini beradi [3, 104-b]. Bu multifunksional asbob videoprojektor va nur berish tizimini

birlashtirib, videotasvirni uch o'lchamli fazoda (sahna yuzasi, devor, suv, tutun) namoyish etadi. Lazer uskunalari yordamida yaratilgan "nurli parda" dekoratsiyalarning almashishini yashirish va tomoshabin diqqatini ma'lum bir nuqtaga qaratish uchun xizmat qiladi [4, 39-c].

Zamonaviy ssenografiyaning rivojida yangi turdagi me'moriy inshootlar va ochiq maydonlarning paydo bo'lishi muhim ahamiyat kasb etdi. Xususan, "Humo Arena" muz saroyi va Yangi O'zbekiston bog'i kabi mahobatli majmualar teatrlashtirilgan tomoshalar uchun yuqori texnologik baza bo'lib xizmat qilmoqda. Ommaviy tomoshalarda katta hajmdagi LED ekranlardan foydalanish sahnaning vizual chegaralarini kengaytiradi va tomoshabinni voqealar markaziga olib kiradi. Etyudlar va sahna ko'rinishlari orasidagi o'tishlar (perestanovka) raqamli chiroqlar va vizual effektlar yordamida tezkor va silliq amalga oshiriladi, bu esa tomoshaning uzluksizligini ta'minlaydi.

Ssenografiyaning yangi yo'nalishlaridan biri dron-animatsiyalardir. Masalan, 2021-yili Namanganda o'tkazilgan Yoshlar festivalida ilk bor yorug'lik taratuvchi dronlar yordamida fazoviy shou tashkil etilgan bo'lib, bu tomoshaga o'zgacha badiiy ruh bag'ishlagan. Bunday texnologik yechimlar maydondagi jonli figuralar bilan uyg'unlashib, monumental badiiy obrazlar yaratadi.

Yangi O'zbekiston bog'idagi ilk katta tadbir Mustaqillikning 30 yilligidan boshlab ssenografiya mahobatlikka (masshtab) yo'naltirilgan. Yuzlab raqqos va aktyorlarning sahnadagi jamoaviy ijrosi majmuaning ulkan maydoni imkoniyatlaridan kelib chiqib loyihalashtiriladi. Bog'dagi monumental binolar va tabiiy manzaralar ssenografiyaning uzviy qismiga aylanib, "Uchinchi Renessans" g'oyasini vizual ifodalaydi.

Zamonaviy rejissurada Laterna Magika uslubi keng qo'llanilmoqda, bunda sahnadagi ijrochi ekrandagi videotasvir bilan muloqotga kirishadi. Multimedia vositalari (matn, tovush, grafika, foto, video) ijrochining mahoratini yirik planda ko'rsatish va audio-vizual obrazlar tizimini yaratishga xizmat qiladi [5, 242-b]. Teatrlashtirilgan tomoshalar ssenografiyasida multimedia vositalari nafaqat bezak,

balki g'oyaviy yuk tashuvchi vositadir. Tarixiy siymolar Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va Jadid bobolarimizning siymolarini gavdalandirishda video-mepping va raqamli kontentlardan foydalanish tarixiy haqiqat va afsonaviy muhitni uyg'unlashtirishga imkon beradi. Masalan, Navro'z bayramlarida kosmik muhit yaratish uchun yulduzli osmon proyeksiyalaridan foydalanilishi tomoshaning falsafiy mohiyatini ochib beradi. Musiqiy bezaklar va chiroqlarning me'yori hamda aktyor ijrosi bilan mutanosibligi ssenografiyaning ajralmas qismi hisoblanadi.

Zamonaviy rejissyorlik konsepsiyasida raqamli texnologiyalar milliy merosni inkor etmaydi, balki uni boyitadi. Masalan, Xorazm lazgisi yoki baxshichilik san'ati ijro etilayotganda ekranlardagi etnik naqshlar va tarixiy manzaralar tomoshabinning estetik zavqini kuchaytiradi. Postij (parik, soqol-mo'ylov) va liboslardagi aniqlik multimedia fon bilan birlashganda yaxlit badiiy obrazni yuzaga keltiradi.

Ilgari ommaviy tomoshalarda voqea sodir bo'layotgan makonni ifodalash uchun og'ir yog'och va metall konstruksiyalardan iborat statik dekoratsiyalar, taxta supalar hamda ulkan panellardan foydalanilgan. Bu esa katta mehnat, vaqt va moliyaviy xarajat talab qilar edi. Ulkan LED va LCD ekranlarning sahna markazi va orqa foniga (8–10 metr balandlikda) o'rnatilishi sahnaning vizual manzarasini lahza ichida o'zgartirish imkonini beradi. Ekranlar yordamida birgina tugmani bosish orqali sahnani bahoriy lolazordan tarixiy obidaga yoki zamonaviy shahar manzarasiga aylantirish mumkin. Bu holat rassom-ssenografni sahnada og'ir konstruksiyalarni qayta qurish (montaj/demontaj) tashvishidan ozod etadi.

Ommaviy fon guruhlariga bo'lgan ehtiyojning susayishi Mustaqillikning ilk yillarida hamda "Umid nihollari", "Barkamol avlod", "Universiada" kabi ommaviy sport bayramlarida stadion tribunalarida minglab odamlardan iborat "jonli ekran" (badiiy fon) va maydonda bayroqdorlar jamoalari tashkil etilar edi.

Ishtirokchilar qo'llaridagi rangli turli plakat va bayroqchalar yordamida "mozaika" usulida suratlar va shiorlarni hosil qilishardi. Zamonaviy raqamli ekranlar va videoeffektlarning dekoratsiyada qo'llanilishi bu kabi ortiqcha ommaviy jamoalar va fon guruhlariga bo'lgan ehtiyojning yo'qolishiga va tadbir

tashkilotchilarining resurslari tejallishiga sabab bo'ldi. Raqamli ekran "jonli fon" vazifasini ancha aniq, yorqin va videoanimatsiyalar bilan boyitilgan holda bajarib bermoqda.

Ssenograf (sahna rassomi) imkoniyatlarining kengayishi

Raqamli ekranlar ssenografning ijodiy fantaziyasini cheklab qo'ymasdan, aksincha, unga yangi tasviriy qurollarni taqdim etdi. Ekran orqali sahnadagi jonli ijrochi bilan ekrandagi videotasvirni integratsiya qilish ("Laterna Magika" usuli). Masalan, sahnadagi aktyor yoki raqqos ekrandagi kinematografik voqelik bilan bevosita muloqotga kirisha oladi.

Dramaturgik bloklar ham ohangligi: Ommaviy bayramlar tabiatan bir nechta blokdan (bolalar, tarixiy, sport, estrada, final) iborat bo'ladi. Ekran ssenografga har bir blokning mavzusiga mos keluvchi alohida vizual dinamika va ranglar spektrini yaratish imkonini beradi. Makon perspektivasi va ko'lam: Ekranlar yordamida sahnaga fazoviy chuqurlik (3D effekt) berish va keng mashtabli suratlarni yaqin planda tomoshabinga yetkazish osonlashdi.

Zamonaviy ssenografiyadagi muammo va muvozanat. Raqamli ekranlarning keng qo'llanilishi ma'lum bir xavfni ham keltirib chiqarmoqda – bu tabiiy dekoratsiyalar va mahobatli rangtasvirning yo'qolib borishidir. Faqatgina raqamli ekranlar va chiroqlarga tayanib qolish sahnaning relefliligini va milliy koloritini pasaytirib, tomoshaning haqiqiy san'at asaridan ko'ra oddiy "elektron shou"ga aylanib qolishiga olib kelishi mumkin. Ssenograf imkoniyatidan po'rra foydalanish uchun raqamli ekranlarni milliy amaliy san'at detallari, yengil relefli konstruksiyalar (fomeks, orsiklo) hamda mahobatli rangtasvir elementlari bilan mutanosib ravishda sintez qilish lozim [6, 249-b].

Raqamli ekranlarning sahnaga kirib kelishi ommaviy tomoshalar ssenografiyasini mobil, dinamik va yuqori texnologik bosqichga ko'tardi. U og'ir statik dekoratsiyalar o'rnatish va minglab kishilik ommaviy fon guruhlarini yig'ish zaruratini kamaytirib, ssenografga g'oyaviy-badiiy mazmunni audio-vizual obrazlar orqali ochib berishda cheksiz imkoniyatlar yaratdi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar va multimedia imkoniyatlari teatrlashtirilgan tomoshalar ssenografiyasini yangi sifat bosqichiga ko'tardi. Biroq, faqat ekranlardan foydalanish ssenografiyaning an'anaviy mahobatli rangtasvir va relyefli dekoratsiya san'atiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi lozim. Eng samarali yo'l raqamli innovatsiyalarni milliy-etnografik tamoyillar va mahobatli san'at turlari bilan sintez qilishdir. Bu esa tomoshaning nafaqat shou darajasida qolishini, balki yuksak badiiy asar sifatida qabul qilinishini ta'minlaydi. Teatrlashtirilgan tomoshalar ssenografiyasida raqamli texnologiyalar va multimedia imkoniyatlaridan foydalanish tomoshaning badiiy sifatini yangi bosqichga ko'tardi. Bu texnik yechimlar milliy o'zlikni anglash, ajdodlar merosini ulug'lash va Yangi O'zbekiston g'oyasini keng ommaga yetkazishda eng ta'sirchan vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Kelajakda virtual reallik (VR) va to'ldirilgan reallik (AR) texnologiyalarining ssenografiyaga integratsiyalashuvi teatr san'atining imkoniyatlarini yanada kengaytirishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жарков А. Теория и технология культурно-досуговой деятельности: учебник для студентов вузов культуры и искусств. – Москва: Издательский дом МГУКИ, 2007. – 480 с.
2. Utayev A. The place of makeup and costumes in public celebrations // *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*. – 2024. – T. 4. – №12. – P. 80–86.
3. Oxundedayev X. *Farg'ona vodiysi ommaviy teatrlashtirilgan bayramlari ssenografiyasi: tadqiqot*. – Toshkent, 2006.
4. Горюнова И. Режиссура массовых театрализованных зрелищ. – СПб.: Невский институт языка и культуры, 2008. – 44 с.
5. Ahmedov F. *Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari*. – Toshkent: Cho'lpon, 2008. – 160 b.
6. Mamatqosimov J. *Estrada ommaviy tomoshalar rejissorligi fanini o'qitish*. – Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2018. – 120 b.

Anvar Ismoilov

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
San'atshunoslik instituti bo'lim mudiri,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD,
katta ilmiy xodim
E-mail: mr.anvar.ismoilov@gmail.com
ORCID: 0009-0005-6210-0618*

ZAMONAVIY O'ZBEK TEATRI REJISSYORLARINING IZLANISHLARIDA POETIK TEATR IN'IKOSI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada mustaqillik davrining dastlabki yillarida o'zbek teatri rejissyorlari tomonidan spektakl sahnalashtirishda poetik teatr shakl va xususiyatlarini qo'llash bilan bog'liq masalalar yoritiladi. Bu borada rejissyor O.Salimovning "Ot yig'lagan tomonda" (muallif T.Murod; 1994-y.), B.Yo'ldoshevning "Ipak yo'li" (1997-y.) spektakllari tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** o'zbek teatri, rejissura, spektakl, poetik teatr, shakl, mazmun, xususiyat, izlanishlar, ifoda vositalari.*

ОТРАЖЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕАТРА В ТВОРЧЕСКИХ ИСКАНИЯХ РЕЖИССЁРОВ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКСКОГО ТЕАТРА

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием режиссёрами узбекского театра в первые годы независимости форм и особенностей поэтического театра при постановке спектаклей. В этом контексте анализируются спектакли режиссёра О.Салимова «От йиглаган томонда» («Там, где плакал конь», автор – Т.Мурод; 1994 г.) и Б.Юлдашева «Шёлковый путь» (1997 г.).*

***Ключевые слова:** узбекский театр, режиссура, спектакль, поэтический театр, форма, содержание, особенности, творческие поиски, средства выразительности.*

REFLECTION OF POETIC THEATRE IN THE CREATIVE WORK OF CONTEMPORARY UZBEK THEATRE DIRECTORS

Abstract. *This article examines the use of poetic theatrical forms and features in the production of plays by Uzbek theatre directors in the early years of independence. In this context, the plays “A Horse’s Cry in the Night” (author T.Murod; 1994) by O.Salimov and “The Silk Road” (1997) by B.Yuldashev are analyzed.*

Keywords: *uzbek theatre, directing, performance, poetic theatre, form, content, features, research, means of expression.*

“Poetik teatr” tushunchasi nazm va teatrning uyg'unligini o'zida ifoda etadi. Mazkur murakkab yo'nalish, uning xususiyatlarini anglash jarayoni teatr rejissyorlari uchun chinakam ijodiy izlanishlarga chorlaydi. Shu o'rinda o'zbek teatri rejissurasi ushbu yo'nalishni qanchalik ijodiy o'zlashtirayotgani, yangi sahnaviy ifoda vositalari bilan boyitayotgani, shu bilan birga, uning spektaklni yanada mazmunli va jozibador etishdagi ahamiyati borasida savollar tug'ilishi tabiiy. Mustaqillik davrining dastlabki yillarida teatrlarga berilgan erkinlik rejissyorlarning turli yo'nalishlarda ijod etishiga imkoniyat bergani asnosida poetik teatrga nisbatan amalga oshirilgan muvaffaqiyatli murojaatlarni tadqiq etish asosiy maqsad sifatida belgilandi. Maqola O'zR FA San'atshunoslik institutining “O'zbek teatrida XX–XXI asr boshlarida teatr shakllari va ifoda vositalarining evolyutsiyasi” ilmiy-tadqiqot mavzusi doirasida bajarildi.

Poetik teatr yo'nalishining yuzaga kelganiga yarim asrdan oshdi. Biroq u hamon qator teatr rejissyorlarini yangi izlanishlarga chorlamoqda, tomoshabinlarni esa hayajonga solib, o'z navbatida, fikrlashga undamoqda. Poetik teatr tushunchasi ko'pqirralidir. Unda har doim ham she'riyat to'g'ridan to'g'ri ifodalanmasligi mumkin, ammo har bir harakat, har bir so'z, hatto umumiy sahnaviy muhitda nazm ruhiyati hukmron bo'ladi. Natijada poetik xususiyatlar sahnaviy xatti-harakat, umuman spektaklning asosiy vositasiga aylanadi. Shu bilan birga, teatr nazmdan metaforani o'zlashtirib, poetik tafakkurga majoziylik baxsh etadi. Poetik teatr shu jihatlari bilan qiziq, shu xususiyatlari bilan rejissyorlarni o'ziga jalb qilib kelmoqda. Albatta, o'zbek teatri rejissurasida poetik teatrning u yoki bu xususiyatlarigina

spektakllarning stilistikasida namoyon bo'lmoqda, yangi yondashuvlar, yangi qarashlar yordamida transformatsiyaga uchramoqda. Aslida ham yarim asr avval yuzaga kelgan poetik teatr bugungi kunda boricha mavjud bo'lishi mushkul holat bo'lib, u zamonaviy davrda boshqa yo'nalishlar singari boyib borishi, yangi ifoda vositalarini o'zida uyg'unlashtirishi – tabiiy jarayon. Sababi, sahnaviy ifoda vositalari ko'pqirrali hamda elastikdir. Bundan mohir rejissyorgina mahorat bilan foydalana oladi. Poetik teatr xususiyatlari esa rejissyorga spektaklni ham mazmunan, ham shaklan boyitishda katta yordam beradi. Ta'kidlash lozimki, mazkur yo'nalishda XX asr oxiri – XXI asr boshlarida qator o'zbek teatri rejissyorlari ijodiy izlanishlarni olib bordi va olib bormoqda. Ular orasida B.Yo'ldoshev, O.Salimov, V.Umarov, A.Xo'jaquliyevni alohida qayd etish joiz.

Xususan, 1994-yili O'zbekiston davlat yosh tomoshabinlar teatrida sahnalashtirilgan "Ot yig'lagan tomonda" spektaklini alohida qayd etish mumkin. U rejissyor O.Salimov tomonidan Tog'ay Murodning "Ot kishnagan oqshomda" va "Oydinda yurgan odamlar" nomli qissalari asosida sahnaga olib chiqildi. Tog'ay Murod qissalarida uning "dastxati" darrov seziladi. U aksar hollarda yaqin o'tmishda hukmron bo'lgan sobiq sovet tuzumida aziyat chekkan o'zbeklar haqida so'zlaydi, aynan xalqimizga xos qadriyatlar, turmush tarzi, e'tiqodni ulug'laydi. Uning "Ot kishnagan oqshomda" qissasi kuchli metaforaga ega bo'lib, insonning umri, taqdiri, xarakteri ot obrazi bilan qiyoslanadi. Jahon romanchiligining yorqin vakili Chingiz Aytmatovning "Alvido, Gulsari!" qissasida boshlangan mazkur mavzu Tog'ay Murod asarida mantiqiy davomini topgan. Sharqda ot kuch va qat'iylik, hurmat-izzat va tinchlik ramzi. Shuning uchun ham mazkur qissalarda ot bosh qahramon bilan majoziy uyg'unlik kasb etgan.

Mazkur spektaklni rejissyor romantik drama janrida sahnalashtirdi. Biroq unda odatiy va an'anaviy emas, balki shafqatsiz romantik ruhiyat seziladi. Bosh qahramonlarning boshiga tushgan kulfat-u tashvishlar, fojiaiy kechinmalar spektaklning qayg'uli va dardli talqin etilishiga olib kelgan. Hatto spektakl finaliga ham rejissyor shunday hazinlik ruhiyatini baxsh etgan. Oiladagi musibatlar,

jamiyatdagi qora niyatli kimsalar bilan kurash oqibatida yolg'iz qolgan benavo Ziyodulla foni dunyoni la'natlagancha tark etadi. Spektaklning tragik xususiyati shunda namoyon bo'lgan. Albatta, spektakl bosh qahramonlari Ziyodulla va Momosuluvning xatti-harakati, o'zaro so'zlashuvlarida optimistik ruhiyat hukmron. Ammo bu shundoq ham har ikkalasining farzandsizlikdan ezilgan diliga ozor bermaslikka intilishdir. Qahramonlardagi ich-ichidan orzu va umidlari ro'yobiga shubhalarini, g'am-anduhli holatlarini rejissyor yashirin tarzda, ichki konfliktlarda ko'rsatgan. O.Salimov aynan qahramonning orzulari real hayotiy haqiqat bilan to'qnashuvida spektaklning yetakchi xatti-harakatini aniq ifodaladi. Uning oddiy insoniy tuyg'ulari, orzulari shafqatsizlik bilan toptaladi. "Rejissyorning rassom B.Amansixat bilan birga vujudga keltirgan xotira va orzularning majoziy maskanida Ziyodulla-kal taskin topadi. Faqatgina suyuqli ayoli va sevimli oti haqidagi xotiralar, tug'ilmagan farzandi haqidagi orzularida u o'zini inson sifatida his etadi" [1, 213-b]. Spektaklda O.Salimov psixologik teatr xususiyatlari va poetik teatrga xos majoziy usullarni mohirona uyg'unlashtirdi. Oddiy insonning qiyinchiliklari, boshiga tushgan savdolari, fojiasini yoritish sahnada psixologik teatr uslubini qo'llashni talab etadi. Aynan shu uslub bilan qahramon ichki kechinmalari, his-hayajonlarini ifodalash mumkin. Darhaqiqat, aktyorlarning ijrolari iztiroblarga to'la. Rejissyor ana shu iztirobli holatlarni spektakl atmosferasida, tempo-ritmida ham ifodalashga erishgan.

O.Salimov ikki uslubni uyg'unlashtirarkan, ularning har biri sahnada alohida emas, balki bir butun ko'rinishda yuksak badiiylik bilan mavjud bo'lishi, majoziy va ramziy belgi hamda timsollar spektaklni boyitishga xizmat qilishi, ijrochilarning bor imkoniyatlarini ochishga yordam berishi kerakligini juda yaxshi tushungan. Shuning uchun har bir topilmalardan unumli foydalanish va ularni g'oyaga bo'ysundirish maqsadida ularni rejissyor obdon o'ylab, ishlab chiqqan. Natijada spektaklning muhitiga mos, barcha sahna va ko'rinishlarni tasviriy jihatdan boyitgan, har biri aniq fikr ifodalagan majoziy detallar vujudga keldi. "Rejissyor sahnaviy xatti-harakatni aniq, har biri ramziylik bilan sug'orilgan mizanssenalar

yordamida terib chiqqan” [2, 88-b]. Mizanssenalar shunday qurib chiqilganki, xatti-harakat uchun ajratilgan sahnaning uncha katta bo'lmagan qismida turli qarama-qarshiliklar va kontrastlardan iborat kichik dunyo paydo bo'lgan. Mazkur kichik dunyoda mehr va sevgi tuyg'ulariga limmo-lim romantik holatlar ham, insonni dahshatga soladigan fojiaiy voqealar ham yuz beradi.

Ziyodulla va Momosuluv rollaridagi F.Aminov va G.Sa'dullayevaning psixologik-romantik ijrosi metafora topilmalari bilan uyg'unlik kasb etgan. Oshkora hissiy, ehtirosli, bo'rttirma ijro dan voz kechilib, rolga yashirin va sokin, unsiz kechinmali yondashuv spektaklning umumiy ruhiyatiga to'la mos tushgan.

O.Salimovning “Ot yig'lagan tomonda” spektakli metaforik stilistika asosida sahnalashtirilib, unda fojiaiy poetika xususiyatlari namoyon bo'ldi. Natijada insonning ayanchli taqdiri haqida so'zlovchi, mazmunan realistik, shaklan majoziy yondashuvdagi, ichki va tashqi dinamikaga boy spektakl yuzaga keldi.

Tegishli davrda o'zbek teatri rejissurasi tarixiy va ijtimoiy mavzudagi sahna asarlari ustidagi ijodiy izlanishlar bilan bir qatorda, original adabiy asosi bo'lmagan, rejissyorlarning fantaziyasi va dunyoqarashi orqali vujudga kelgan kichik ssenariy yoki etyudlardan iborat kompozitsiyalardan tarkib topgan spektakllarni vujudga keltirish yo'lida ham izlanishlar olib bordi. Bu jarayon milliy rejissuraning mualliflik teatrlarini yuzaga keltirishdan iborat o'zbek an'anaviy teatridan meros qolgan tarixiy tajribalar asosida yangi shakl izlanishlarini vujudga keltirishga turtki berdi. Natijada noodatiy va noan'anaviy bo'lgan, asosan so'z emas, plastik xatti-harakat va raqsga qurilgan, butunlay tomoshaviylik asosidagi spektakllar vujudga keldi. Rejissyor B.Yo'ldoshev 1997-yili O'zbek davlat drama teatrida sahnalashtirgan “Ipak yo'li” spektakli shular jumlasidan bo'lib, unda Ipak yo'lining buyuk tarixi va buguni haqida noverbal uslubda, plastik harakatlar va ifodaviy xoreografiya orqali so'zlanadi. Ma'lumki, Buyuk ipak yo'li qadimgi davrdan boshlab, bir necha asrlar mobaynida Sharqiy Osiyoni O'rtayer dengizi bilan birlashtirgan karvon yo'li hisoblangan. O'zbekistonning yirik shaharlari esa o'sha yo'lni bog'lab turgan muhim maskan bo'lgan. B.Yo'ldoshev maqsadi ham o'z

spektakli orqali ana shu Ipak yo'lining jahon tamaddunida katta ahamiyatga ega bo'lganligini yana bir eslatish va isbotlashdan iborat.

Rejissyor spektaklga poetik qissa janrini asos qilib oladi hamda o'zi karvonboshi bo'lib, shartli-majoziy karvonga qo'shilgan tomoshabinlar bilan sayohatini boshlaydi. Natijada tomoshabin Chin yurtidan to Sofiya, Misr ehromlarigacha bo'lgan sarguzashtlarga boy, zavqli sayohatni boshdan kechiradi. "Shu asnoda turli mamlakatlarning urf-odatlar, kiyim-bezaklari, kuy-qo'shiqlari aks etgan alohida xoreografik lavhalar namoyish etib boriladi va oxir-oqibat yagona kompozitsion butunlik yuzaga keladi" [3, 5-b].

Buyuk Ipak yo'lida uchragan sahrolar-u yaylovlar, tog'lar-u tekisliklar shartli-majoziy ko'rinishda aks etgan. Rejissyor o'zi ishongan, yillar davomida birga ijod qilgan safdoshi, rassom G.Brim bilan hamkorlikda jozibador dekoratsiyani yuzaga keltirgan. Sahnaning barcha qismiga yuqoridan pastga qilib, ipakni ifodalovchi ip-arqonlar tushirilgan. Karvonning qo'ng'iroqlariga mos ravishda ana shu ip-arqonlar ijrochilar tomonidan tortiladi hamda ipak gazlamalar hosil bo'ladi. Shunday qo'ng'iroqlar ostida sahnalar almashib, turli shaharlarning ko'rinishi paydo bo'ladi. M.Bafojev bastalagan musiqa ostida ijrochilarning plastik harakatlari-yu raqslari dekoratsiyadagi shartlilik va rang-baranglik bilan muvofiqlashgan.

Spektaklning har bir ko'rinishida rassom, libos rassomi, chiroq ustasi va boshqa ijodkorlarning nur, rang, liboslar, dekoratsiya jihozlari, shuningdek, rejissyorning mohirona o'ylangan mizanssenalari uyg'unlashib, voqealar juda ham dinamik va qiziqarli tarzda rivojlanib borgan. Sahnaning hech bir nuqtasi bo'sh turmaydi. Bir tomonda tuyalar, boshqa yerda gazlama ko'targan savdogarlar, sahnaning old va yon taraflarida plastik harakatlarni amalga oshirayotgan ijrochilar, har yerda yuqoridan tushgan ip-arqonlarni ritmga mos harakatlantirayotgan qatnashchilar, xullas, sahnaga chiqqan har bir ijrochi-yu, shartli jihozlarning vazifalari rejissyor tomonidan aniq belgilangan. Umumiy sahnaviy muhitdagi metafora, ijrochilarning plastik xatti-harakatlaridagi mayinlik va raqslaridagi jozibadorlik spektaklga she'riy ruhiyatni baxsh etgan. Rejissyor mazkur spektaklda

Buyuk Ipak yo'lining ip-gazlama yoki qimmatbaho toshlarni minglab chaqirim nariga yetkazgan "karvon yo'li bo'libgina qolmay, balki xalqlarni birlashtiruvchi, o'zaro aloqalarni tiklovchi vosita sifatida" [4, 21-b]gi roli jihatidan bugungi kundagi ahamiyatiga barchaning e'tiborini jalb qildi. Spektaklda noverbal teatr vositalari qo'llanilar ekan, rejissyor taklif etgan plastik yechim spektakl voqealarining tushunarli, rejissyorlik fikr-mohiyatining aniq ifoda etilishiga sabab bo'lgan. Buning natijasida tarix va bugunni ko'prikdek bog'lab turgan karvon yo'li, insoniyatning necha asrlar davomida shakllanib kelgan o'zaro munosabatlari, shuningdek, dunyoqarashi va turmush tarzi xilma-xil bo'lgan xalqlar, Sharqdan G'arbgacha bo'lgan hamda taraqqiyotga turli darajada yuz tutgan mamlakatlar haqida hikoya qiluvchi spektakl yuzaga keldi.

Asosiysi, B.Yo'ldoshev sahnada poetik teatr xususiyatlarini qo'llar ekan, aynan poetika bilan yo'g'rilgan musiqiy plastik spektaklni vujudga keltirdi. Bunday yondashuv zamonaviy o'zbek teatri rejissurasi uchun novatorlik sifatida qabul qilindi. O'z navbatida, rejissyor sahnaviy ifoda vositalarining rang-barangligi, ularni doimo yangi uslub va xususiyatlar bilan o'zgartirish hamda boyitish mumkinligini isbotladi. Poetik teatr xususiyatlari va unsurlari, shubhasiz, rejissyorlik izlanishlarini boyitadi. Ular spektaklning mazmuni va umumiy muhitiga shoirona ruhiyat, shakl va uslubiyatiga majoziylik baxsh etadi. O'zbek teatri rejissyorlari o'z ijodiy izlanishlarida poetik teatr shakl va xususiyatlarini qo'llashga, yangi sahnaviy ifoda vositalari bilan boyitishga harakat qilmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мухтаров И. *Узбекский театр: страницы истории и современности*. – Ташкент: Сан'ат, 2014. – 232 с.
2. *Istiqlol va milliy teatr*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002. – 235 b.
3. Rizayev Sh. *Dunyo turfa rang, ammo yagona mazmundan iborat maskan* // O'zAS. – Toshkent, 2006. – № 46. – B. 5.
4. To'laxo'jayeva M. *Rejissyor izlanishlari* // *Teatr*. – Toshkent, 1999. – № 1. – B. 21.

Xafiza Niyazova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti
"Kino san'ati va audiovizual tadqiqotlar" bo'limi yetakchi ilmiy xodimi,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim,
E-mail: hafizaasal@gmail.com
ORCID: 0009-0006-7935-0071*

YANGI DAVR O'ZBEK BADIY FILMLARIDA ZAMONDOSH OBRAZI VA JAMIYAT MUAMMOLARI REPREZENTATSIYASI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada 2017–2026-yillarda yaratilgan zamonaviy o'zbek badiiy filmlarida zamondosh obrazi va qahramon konsepsiyasining shakllanishi hamda evolyutsiyasi atroflicha tahlil qilingan. Filmlarda zamondoshlarning ruhiy-ma'naviy olami, global tahdidlar va ijtimoiy muammolar (terrorizm, korrupsiya, mehnat migratsiyasi va oilaviy munosabatlar)ning janrlar kesimida aks ettirilishi ilmiy asoslangan. Tahlillar asosida bugungi o'zbek kinematografida umumiylikdan xususiylikka, ya'ni muayyan va dolzarb insoniy muammolarni teran yoritishga yo'naltirilgan badiiy tendensiya mavjudligi xulosa qilingan.*

***Kalit so'zlar:** zamonaviy o'zbek kinosi, zamondosh obrazi, badiiy talqin, ijtimoiy muammolar, janrlar evolyutsiyasi, ekran va jamiyat, milliy kinematografiya.*

ОБРАЗ СОВРЕМЕННОГО И РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В УЗБЕКСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМАХ НОВОГО ПЕРИОДА

***Аннотация.** В данной статье подробно анализируется формирование и эволюция образа современника и концепции героя в узбекском художественном кинематографе 2017–2026 годов. Научно обосновано отражение духовно-нравственного мира современников, а также глобальных угроз и социальных проблем (терроризм, коррупция, трудовая миграция, семейные отношения) в разрезе различных киножанров. На основе анализа сделан вывод о наличии в современном узбекском кино тенденции перехода от*

общего к частному – к глубокому раскрытию конкретных актуальных проблем человека и общества.

Ключевые слова: современное узбекское кино, образ современника, художественная интерпретация, социальные проблемы, эволюция жанров, экран и общество, национальный кинематограф.

THE IMAGE OF THE CONTEMPORARY PERSON AND THE REPRESENTATION OF SOCIAL PROBLEMS IN UZBEK FEATURE FILMS OF THE NEW ERA

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of the formation and evolution of the contemporary character image and the concept of the protagonist in Uzbek feature films produced between 2017 and 2026. It scientifically examines the representation of the psychological and spiritual world of contemporaries, as well as global threats and social issues (such as terrorism, corruption, labor migration, and family dynamics) across various film genres. Based on the analysis, it is concluded that contemporary Uzbek cinema demonstrates a clear shift from general concepts toward specific, deeper artistic representations of pressing human and societal issues.*

Keywords: *contemporary Uzbek cinema, image of the contemporary, artistic interpretation, social issues, genre evolution, screen and society, national cinematography.*

Har bir davr o'z qahramonini izlaydi. Ayrim ijodkorlar ekranda real hayotga yaqin insonni – og'riqlari, orzulari va quvonchlari bilan yashaydigan zamondoshni ko'rsatishga urinsa, boshqalar tasavvur qanotida ideal obraz yaratishga intilmoqda. Shu tarzda ekrandagi inson qiyofasi orqali butun bir jamiyat qalbi, uning falsafasi va ma'naviy qiyofasi namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda jahon kino san'atida aynan shu masala – zamondosh obrazi evolyutsiyasiga, ya'ni ekrandagi inson qiyofasi orqali jamiyat o'zgarishini ko'rsatishga katta e'tibor qaratilmoqda. Zamonaviy filmlar qahramonlari global muammolarga yechim izlab, insoniylik, sadoqat, muhabbat va ezgulik kabi

umumbashariy g'oyalarni yoritish orqali tomoshabin qalbiga yo'l topmoqda. Bugungi kino – faqat hikoya emas, balki inson va jamiyat o'rtasidagi ruhiy muloqot, falsafiy izlanish maydonidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev barcha sohalar qatori kinematografiya rivoji uchun ham alohida e'tibor qaratdi. Xususan, davlat rahbarining 2017-yil 7-avgustdagi PQ–3176-son “Milliy kinematografiyani yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi [1], 2018-yil 24-iyuldagi PQ–3880-son “Milliy kinoindustriyani rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi [2] hamda 2021-yil 7-apreldagi PQ–5060-son “Kinematografiya sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish hamda soha vakillarining ijodiy faoliyati uchun munosib sharoit yaratish to'g'risida”gi [3] Qarorlari Yangi O'zbekistonda yangi filmlar ishlab chiqarishda muhim qadam bo'ldi.

Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 3-avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari bilan uchrashuv o'tkazib, milliy madaniyatimiz, adabiyot va san'atimizni rivojlantirishga doir dolzarb masalalar, muhimi, ularni qanday hal etish yo'llari xususida to'xtalib o'tdi. Xususan, zamondosh qahramon yaratish masalasiga tanqidiy yondashib, kinematografistlar oldiga qator talablar qo'ydi. Davlat rahbari bu masalaga shunchaki, zo'rma-zo'raki yondashib bo'lmasligini ta'kidladi. Bir necha yillardan beri dolzarb masala – zamondosh obrazini yaratish borasidagi izlanishlar va harakatlarni inkor etmagan holda, jamiyat hayotida unutilmas voqea bo'ladigan darajadagi filmlar yaratilmaganini tanqid qildi. Bu borada keyinchalik shaxsan Prezidentning o'zi kino san'atida qanday izlanish olib borish kerakligi, kimlarni zamondosh qahramon sifatida ekranga olib chiqish lozimligi xususida zarur takliflar berdi [4].

Shuningdek, 2020-yil 20-noyabrda yurtboshimiz “O'zbekfilm” kinostudiyasida kino san'ati faxriylari, rejissyorlar, aktyorlar, kinoshunoslar va bir qator soha mutasaddilari bilan uchrashib [5]: “Kino juda murakkab, xalqimiz, jamiyatimiz uchun muhim soha. ... Kino – tarbiyaning zamini”, degan fikrlarni aytgandi. Haqiqatdan, kino dolzarb muammolarni ekranda kinematografik talqinda

ishonarli tarzda ifodalab berishga qodir san'at turi bo'lib, yangi davrga kelib, bu borada tamomila yangicha izlanishlarga qo'l urildi.

Davlat rahbarining kinematografiya sohasini yuqori darajaga olib chiqishga qaratilgan islohotlari natijasida 2017-yildan boshlab ekranda yangi zamondoshlar obrazining paydo bo'la boshlashi muhim jihatlardan bo'ldi. O'tgan davrga nisbatan kam filmlar yaratilgan bo'lsa-da, ularning g'oyaviy-badiiy jihatiga bo'lgan talab kuchaydi. Globallashuv davrida o'zaro ijtimoiy munosabatlar ishtirokchisi bo'lgan kishilarning xarakteri ochib berilgan filmlar yaratila boshladi. Bunday kartinalarda insonni anglash, tushunish va his qilishga e'tibor qaratildi. Umuman olganda, ekranda "Inson – birinchi o'rinda" degan qarash yuzaga chiqdi.

O'zbekiston badiiy kinosi mavzu jihatidan boyidi. Alohida tarmoq sifatida faoliyat ko'rsatayotgan mahalliy tijoriy kinostudiyalar, shuningdek, qator davlatlar kinoijodkorlari bilan hamkorlik yo'lga qo'yildi. Katta ekranda bugungi kun illatlari, jamiyat rivojiga to'siq bo'layotgan qator muammolar o'z aksini topdi. Ilgari filmlarda bir yoki bir necha zamondoshlar hayotidagi muayyan masalalar talqin etilgan bo'lsa, endilikda butun bir xalq, jamiyat rivojini ortga surayotgan illatlar yoritila boshladi. Jumladan, "Dadam betob" (rejissyor Z.Musoqov, 2017), "Birinchi avgust" (rejissyor A.G'aniyev, 2019) filmlarida qahramonlar, asosan, jamiyatda aks ettirilsa-da, ularning bu xatti-harakati bevosita oilalarga ta'sir etayotganini ko'rish mumkin [6].

So'nggi yillarda rejissyorlar "poetik kino" an'alarini biroz chetlab o'tgan holda, asosan, global mavzudagi filmlar yaratishga intilmoqda. Shu ma'noda kinoijodkorlar zamondoshlar obrazini yaratishda bu masala yuzasidan ko'plab mavzularga murojaat etdi. "Tinchlik ortida" (ssenariy mualliflari: A.Yo'ldoshev, M.Abduxoliqov, S.Hamroyev, rejissyor A.Bekturdiyev, 2018), "Qora zarba" (ssenariy muallifi S.Hamroyev, rejissyor Samiddin Lutfullayev, 2018), "Yolg'on girdobi" (ssenariy mualliflari: E.Hasanova, A.Yo'ldoshev, G'.Shermuhammad, rejissyor N.To'laxo'jayev, 2018), "Men terrorchi emasman" (rejissyor Muhammad Ali Iskandarov, 2021), "Baron-2" (rejissyor Rustam Sa'diyev, 2022) filmlarida

jamiyat rivojiga to'siq bo'layotgan turli oqimlarga kirgan, giyohvandlik, terrorchilik kabi illatlarga bilib-bilmay aralashib qolgan kimsalar va ularga qarshi kurashgan vatan posbonlari obrazlari yaratildi.

Rejissyor Hilol Nasimovning jangari janridagi "Hayot" (ssenariy mualliflari: Iqbol Mirzo, Hilol Nasimov, Zulfiya Yunusova, operator Husan Aliyev, 2018) filmi 2000-yil Surxondaryoda sodir bo'lgan voqealarga asoslangan. Bosh qahramon Hayot – harbiy (Fotih Nasimov ijrosida). Uylanishiga bir necha kun qolgan Hayotjon komandirlarini to'yga taklif qilish uchun Farg'onadan Toshkentga keladi. Bu paytda Surxondaryo viloyatining Sariosiyo va Uzun tumanlarida terrorchilar guruhi yurtimizga bostirib kirayotgani haqida xabar keladi. O'z qasamiga sodiq Hayotjon yurtimiz tinchligini saqlash uchun jangga otlangan yigitlar bilan birga dushmanga qarshi kurashish uchun yo'l oladi. Jangda mardonavor kurashib, g'olib bo'lgan yigitlar yo'qotishlar va jarohatlar bilan ortga qaytadilar. Hayotjon ham jangda yaralanadi. Afsuski, u o'z to'yiga yetib borolmaydi. Xalqqa ovoza qilingani uchun ota-onalar kuyovsiz to'y o'tkazishga majbur bo'ladi. Avvaliga ularning turli mish-mishlardan boshlari egilgandek bo'lsa-da, biroq televizor orqali hozirda kuyov yurt tinchligi uchun mardonavor kurash olib borayotganini ko'rib, barcha undan faxrlanadi.

Ushbu film aynan mazkur jangda halok bo'lgan vatandoshlarimiz xotirasiga bag'ishlangan. Film so'nggida rejissyor dushmanga qarshi kurashda mardlarcha halok bo'lgan yigitlar haqida faktologik ma'lumotlar keltiradi. Davr muammolariga qarshi kurashgan personajlarning vatanparvarlik, insoniylik, mehr-oqibat, muhabbat, sadoqat, samimiyat, tirishqoqlik, soddalik, ishonuvchanlik xarakterlariga urg'u beriladi. Ssenariy muallifi va rejissyor Muhammad Ali Iskandarovning jangari janridagi "Men terrorchi emasman" (operator Husan Atabayev, 2021) filmi ham global mavzuda ishlangan. Film qahramonlari – Alixon (Alixan Husniddinov ijrosida) va Sadridin (Sadridin Amriddinov ijrosida) mehribonlik uyida tarbiyalangan. Ular uyushgan jinoyatchilik guruhiga a'zo bo'lib, Suriyada terroristlar tomonidan amalga oshirilayotgan qo'poruvchilik harakatlarida bevosita

ishtirok etadilar. Film mavzusi eski bo'lishiga qaramay, yangi shaklda yaratilgan. Qahramon doimo o'zining kundalik turmushini videotasmaga muhrlab boradi. Jinoyatchilar qo'lga tushganda, ushbu muhim manba ko'p savollarga javob topishda yordam beradi. Filmda postanovkachi rassom – Bahriddin Shamsutdinov va ovoz rejissyori – Konstantin Filanov ishi alohida ajralib turadi. Voqea sodir bo'layotgan makonni yaratishda maksimal darajadagi reallik va vaziyatning jiddiyligini namoyon etuvchi pavilonlar tomoshabin diqqatini tortadi. Turli shovqin va ovoz zamondoshlarimiz tushgan holatni teran anglash imkonini beradi. Rejissyor film so'nggida Suriyadagi vaziyat haqida ko'plab faktologik ma'lumotlar keltiradi.

Yangi O'zbekiston kino san'ati yangicha rivoj topayotgan bir paytda rejissyorlar o'zini to'ldirayotgan va ayni damda qiynayotgan mavzularga murojaat qilib, yangi qahramonlar yaratdilar. Shu bois milliy kinematografiyada qator zamondosh obrazlar gavdalandi. Muallif va rejissyor Zulfiqor Musoqovning "Hayrat" (operator Azizbek Arziqulov, 2021) filmida ssenariy yozishga mehri baland zamondoshimiz – Rustam Azizov hayoti aks ettirilgan. Filmda butun global dunyoni tarixiy kesimda va chegaralarning buzilishida ko'rish mumkin. Zamondoshni gavdalandirishda retrospektiv yondashuv, ya'ni uning o'tmishi va bugunini ifoda etish orqali insonning azaliy qadriyatlarga qanchalik sodiq ekani oydinlashadi [6]. Dilbar Yusupovning "Bardosh" (2021) filmida 2020-yil butun dunyoni larzaga solgan Covid-19 pandemiyasi davrida kun-u tun tinim bilmay mehnat qilgan shifokorlarning umumiy tipaji gavdalandirildi. Mavzu yangi bo'lishiga qaramay, rejissyorning masalaga jiddiy yondashmagani seziladi. Aslida bu mavzu doirasida dunyo kinoixlosmandlari qalbidan o'rin oladigan darajada ta'sirli qahramon obrazini yaratish mumkin edi. 2024–2025-yillar kinosida dolzarb ijtimoiy va oilaviy muammolarga murojaat qilish ko'lami yanada kengaydi. Ayniqsa, mehnat migratsiyasi va uning oilaviy munosabatlarga salbiy ta'siri mavzusi qator filmlarda markaziy o'ringa chiqdi. Rashid Malikovning "Paxta" (ssenariy mualliflari: R.Malikov, Ya.Milenin; "Oltin Humo – 2025" milliy kino taqdimotida "Eng yaxshi operatorlik ishi" (operator – Boris Litovchenkova) va "Eng

yaxshi rassom ishi” (rassom – Bektosh Rajabov) g‘olibi [7]; 46-Qohira xalqaro kinofestivali ishtirokchisi [8] hamda Abu Tolib Adamkulovning “O‘g‘il” (ssenariy muallifi Zulfiya Qurolboy qizi, 2025) filmlarida ushbu global muammo ayollar va farzandlar fojiasi orqali ochib beriladi. “Paxta” filmida Gulchehra (Xurshida Arabshoyeva ijrosida) obrazi orqali sabr va sadoqat egasi bo‘lgan o‘zbek ayolining ichki kuchi va umidi gavdalantirilgan bo‘lsa, “O‘g‘il” filmida oiladagi notinch muhitning 3 avlod erkaklari hamda farzandlar ruhiyatiga salbiy ta’siri psixologik teranlik bilan yoritilgan.

Xulosa qilib aytganda, 2017-yildan boshlab filmlarda jamiyatdagi mavjud illatlar ro‘yi-rost ekranga olib chiqildi. Xususan, bu paytga kelib, korrupsiyaga qarshi kurashish muhim masalalardan biriga aylandi. Insonlarning turmush tarzi boricha ko‘rsatildi. “Dadam betob” filmida muhtojlikdan kirakashlik qilayotgan ayol obrazi paydo bo‘ldi. “Birinchi avgust” filmida abituriyentlar uchun muhim sana bo‘lgan 1-avgustdagi “o‘yin”larni uyushtiruvchi kishilar obrazi Bo‘ri va uning sheriklari misolida ochib berildi [6]. 2017–2026-yillar davomida rejissyorlar ijodida inson qalbiga kirib borishda yangicha dunyoqarashning vujudga kelgani, zamondoshlarning ruhiy-ma’naviy olamidagi o‘ziga xoslik, kartina tasviriy olamining go‘zalligi, grafikaning keng imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ommaviy kadrlarning ortishi, aktyorlarning hayot haqiqatlariga mos ijrosi, filmlarning davlat siyosati bilan hamohang tarzda, ammo badiiy jihatdan sayqallangani muhim jihatlardan bo‘ldi. Ssenarist obrazi o‘zbek badiiy kinosiga yangi qahramon bo‘lib kirdi (“Hayrat”); shifokor obrazi gavdalantirildi (“Bardosh”); yurt tinchligi, osoyishtaligi uchun xizmat qilayotgan jasoratli harbiylar obraziga qayta-qayta murojaat qilindi (“Hayot”, “Tinchlik ortida”). Shuningdek, adashgan zamondoshlar obrazlari yaratildi (“Qora zarba”, “Yolg‘on girdobi”, “Baron-2”, “Men terrorchi emasman”).

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San’atshunoslik instituti “Kino san’ati va audiovizual tadqiqotlar” bo‘limining “Zamonaviy O‘zbekiston kino san’atida tarixiy xotira reprezentatsiyasi” mavzusidagi tadqiqot ishi doirasida olib

borilgan ilmiy o'rganish davomida bugungi kun O'zbekiston kinematografida umumiylikdan xususiylilik tomon intilish tendensiyasi kuzatilayotgani aniqlandi. Ekranida hayotdagi umumiy emas, asosan, aniq va dolzarb masalalarga e'tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-avgustdagi "Milliy kinematografiyani yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–3176-son Qarori. <https://lex.uz/docs/3298092>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 24-iyuldagi "Milliy kinoindustriyani rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ–3880-son Qarori. <https://lex.uz/docs/3835308>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 7-apreldagi "Kinematografiya sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish hamda soha vakillarining ijodiy faoliyati uchun munosib sharoit yaratish to'g'risida"gi PQ–5060-son Qarori. <https://lex.uz/docs/-5374446>

4. Mirziyoyev Sh. *Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir* // "Xalq so'zi". 2017-yil, 4-avgust.

5. Karimova N. *O'zbekiston kino san'ati (o'zbek, rus, ingliz tillarida). Matn muallifi – N.Karimova (kitob-albom). – Turkiya, Istambul: Mega Basim, 2021. – 480 b.*

6. Niyazova X. *Badiiy kinoda zamondosh obrazi [Monografiya]. – Toshkent: Science and Innovation, 2025. – 232 b.*

7. Usmonova N. "Oltin humo" mukofoti sohiblari aniqlandi [Elektron manba] // Uza. – 2025. – 18-dekabr.
uza.uz/uz/posts/oltin-humo-mukofoti-sohiblari-aniqlandi_797148

8. Алимова А. *Узбекский фильм впервые представлен на Каирском международном кинофестивале [Электронный ресурс] // УЗА (Национальное информационное агентство Узбекистана). – 2025. – 17 ноября.*

Robiya Tursunmetova

*Head of the International Cooperation Department,
Senior Lecturer, Uzbekistan State Institute of Arts and Culture,
Doctor of Philosophy (PhD) in Art Sciences
(Uzbekistan)
E-mail: ismatullaevvarobiya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6477-8570*

CONTEMPORARY UZBEK CINEMA IN THE CONTEXT OF COOPERATION BETWEEN STATE AND PRIVATE FILM STUDIOS

Abstract. *This article analyzes films produced in collaboration between state and private film studios from an observational perspective and examines their role in the modern film process. Analytical views are presented on the significance of the selected films as an integral part of artistic culture.*

Keywords: *cinema, film, film process, film studio, artistic and aesthetic taste, artistic culture, theme, cinema, character, director, screenwriter, actor.*

ZAMONAVIY O'ZBEK KINOSI DAVLAT VA XUSUSIY KINOSTUDIYALAR HAMKORLIGI KONTEKSTIDA

Annotatsiya. *Mazkur maqolada davlat hamda xususiy kinostudiyalar hamkorligida tasvirga olingan filmlar kuzatuv nuqtayi nazaridan tahlil qilingan bo'lib, kino jarayonda tutgan o'rni xususida fikr yuritilgan. Saralab olingan filmlar badiiy madaniyatning ajralmas qismi sifatida, ahamiyati haqida tahliliy qarashlar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *kino san'ati, film, kino jarayon, kinostudiya, badiiy-estetik did, badiiy madaniyat, mavzu, kinoteatr, xarakter, rejissyor, ssenarist, aktyor.*

СОВРЕМЕННОЕ УЗБЕКСКОЕ КИНО В КОНТЕКСТЕ СОТРУДНИЧЕСТВА ГОСУДАРСТВЕННЫХ И ЧАСТНЫХ КИНОСТУДИЙ

Аннотация. *В данной статье с точки зрения наблюдения анализируются фильмы, снятые в сотрудничестве государственных и частных киностудий, и рассматривается их роль в современном*

кинопроцессе. Представлены аналитические взгляды на значение отобранных фильмов как неотъемлемой части художественной культуры.

Ключевые слова: киноискусство, фильм, кинопроцесс, киностудия, художественно-эстетический вкус, художественная культура, тема, кинотеатр, характер, режиссёр, сценарист, актёр.

Although cinema is a relatively young art form compared with other forms of artistic expression, it has demonstrated a particularly strong perceptual impact since its emergence, owing to its ability to synthesize elements of different artistic and cultural disciplines. Today, cinema has become an integral part of everyday life. As a product of cinematographic culture, film not only reflects the culture of a nation and the spirit of an era, as well as prevailing trends, social interests and needs, and the intellectual and cultural level of society, but also brings its pressing problems to public attention. This raises an important question concerning the preservation of cinema as an art form and the prevention of its transformation into an industry driven exclusively by commercial interests. In recent years, with the growth of entrepreneurial activity, cinema has increasingly become an attractive sphere of commercial investment. This development has contributed to the emergence of state-commissioned and privately produced films as distinct categories within the contemporary film process.

Films produced under state commissions have generally been perceived as more substantial in terms of artistic integrity, cultural significance, and overall aesthetic and professional quality. By contrast, privately produced films have frequently been associated with lightweight comedy and works lacking substantial thematic or ideological content. Such tendencies have inevitably influenced the artistic and aesthetic tastes of audiences. Increasingly, cinemas have screened films designed primarily to generate uncomplicated laughter rather than address relevant and socially significant issues, with plots often confined to everyday situations or conflicts between mothers-in-law and daughters-in-law. The growing number of similar productions has included such films as “Super Kelinchak” (“Super Daughter-

in-Law”), “Zamonaviy Sovchilar” (“Modern Matchmakers”), “Super Qaynona” (“Super Mother-in-Law”), “Qaysarginam” (“My Stubborn Girl”), “Tilim Qursin” (“May My Tongue Perish”), “Aldagani Quda Yaxshi” (“Better to Be Deceived by Matchmakers”), and others.

As a result, a perception has gradually developed that this is what popular cinema should be. Yet the fundamental purpose of art is not simply to reproduce what already exists, but to create and communicate something of greater artistic and intellectual value. In this respect, cinematographic works should, through their aesthetic and artistic content, visual language, thematic structures, and characterization, contribute to the development of audiences’ understanding of spiritual values, universal human principles, cultural identity, national self-awareness, and ethical consciousness.

This issue was addressed by the People’s Writer of Uzbekistan Erkin A’zam in an interview: “The true basis of shortcomings lies in the poverty of thought. There was a period when anyone would begin writing a book simply because they wanted to. No one objected: “There is no pain in your heart, you have no purpose!” – and this phenomenon also spread to cinema. A book is nevertheless written by a specific person, whereas the deplorable situation in cinema is that films are made from films! Three or four people who have learned to hold a camera get together and, based on five or ten foreign films they have seen, create something and declare: “I have made something new!” This is shameful! An attentive viewer who watches such a “film” immediately understands where its original source came from... Meanwhile, the creative possibilities of a private film studio are broader than those of a state studio: it is freer. It can openly address a problem or phenomenon that is acutely felt in society; if it is presented skillfully, no one can reproach it. Unfortunately, our directors have found themselves confined within a single template. Especially directors working in the private sector have long needed to ask themselves: “How long are we going to make such light films solely for the sake of earning money?”

Recently, even admirers of 'home-style' films have begun demanding greater substance and seriousness" [1].

A similar concern is expressed in the following statement: "In fact, a dramatist, even when creating the 'exposition' of a film, should begin with a specific objective: "I want to express a certain pain, an idea, or offer something new". But today everything happens the other way around. It is impossible to restrain such 'born talents.' They always have a ready answer: "If you do not like it, someone else will!"

Another important principle of cinematographic expression is formulated as follows: "A film should contain a new spirit, a new hero, and new ideas. It should be especially emphasized: cinema is for the eyes, while theatre is for the ears! Empty talk is alien to cinematographic art; only a poor film consists entirely of conversations. In cinema, the eyes and actions should "speak"; it is necessary to show the "landscape" of the characters' souls. For example, could I not have found words for the girl from the film "Parizod?" [5].

The problem is particularly evident in contemporary practices in which a single individual writes the screenplay, directs the film, and performs the leading role. One might even extend this observation by suggesting that the resulting film ultimately finds an audience of only one – its creator.

Another issue of concern is the insufficient engagement of some directors with literature. Some know little beyond the technical possibilities of cinematography, have watched only five or six foreign films, yet lack a substantial intellectual and emotional foundation. It is important to remember that one of the fundamental sources of cinema is literature, particularly fiction [2].

Much therefore depends on the screenplay, which constitutes the structural foundation of a film, as well as on the characters developed within it. Reflecting on the creation of a stage character, the Norwegian writer D.Sulstad emphasizes: "The essence of performing art consists of three closely interconnected elements. These are the environment of events, characters, and their actions... If any one element is

neglected, artistic integrity does not emerge. If the environment of events is not created, the characters lose their spiritual essence; as a result, the actors' actions begin to appear illogical, and the power of the artistic impact is weakened. Therefore, those engaged in performing arts must know the laws and possibilities of the stage more and better than others. The intellect and educational level of stage masters must be high. After all, character is always connected with the fate of the characters. The actor's intellect manifests itself as a factor that clarifies what is happening on stage and reveals characters through their actions; the harmony of these three elements in performance allows the viewer to become a participant in what is happening" [3].

These observations indicate that the creation of a mature artistic work depends upon the intellectual and professional interaction of the dramatist or screenwriter, director, and actor. Characters become convincing and artistically complete when the relationship between the individual and the surrounding reality is revealed consistently and expressively. At the same time, one of the principal means of constructing character is its comprehensive and multidimensional development, including a broad representation of transformations within the character's spiritual and psychological life.

In cinema, a character does not necessarily need to remain present throughout the entire film in order to constitute a complete artistic image. What is essential is the strength and expressiveness of the characterization, together with its artistic and semantic significance. The unity of emotion and thought constitutes one of the foundations through which the essential nature of art is revealed and its internal organic coherence is achieved. Such unity enables the work to disclose the richness of its content and the psychological depth of its characters.

It is also important to note that the dramatist or screenwriter does not limit characterization to the actions and deeds that the protagonists actually perform. Attention may also be given to what they failed to do, what they might have done, or what they did not have time to accomplish. Such an approach contributes to a richer and more nuanced construction of character.

As the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev noted: "If we want to glorify the name of Uzbekistan throughout the world, we must first do so through cinematographic art. It is precisely through cinematographic art that we can conquer the screens of the world and thereby attract the attention and interest of people throughout the world" [4].

A number of films produced under state commissions have attained a level associated with auteur-oriented and elite cinema, developed their own audiences, participated in prestigious international film festivals, and received significant awards. Examples include "Yo'l bo'lsin" ("Safe journey"), "Erkak" ("Man"), "Parizod" ("Parizod"), "Issiq non" ("Hot bread"), "Faridaning ikki ming qo'shig'i" ("Two thousand songs of Farida"), and others. These films are characterized by a high degree of artistic expressiveness, dramaturgical originality, diverse and multidimensional characterization, and the incorporation of elements of national cultural identity.

In this context, the director and screenwriter A.Tarkovsky emphasizes the fundamental difference between cinematic characterization and character construction in literature, theatre, and other art forms: "If, in cinematographic art, a person's character begins to be developed through literary means, usually nothing comes of it... It turns into literature captured on film. If one attempts to create characters through traditional theatrical methods, the result will also be negative. Everything becomes highly artificial and schematic. Therefore, cinema must have its own means of expressing thought" [6].

The vitality and expressive potential of character therefore acquire particular importance. It is sometimes argued that certain films or works of other art forms are detached from reality. Yet, in essence, every art form is concerned with the human being and his or her inner world.

The contemporary film process also demonstrates the emergence of works created through productive cooperation without a rigid division between state and private cinema. Among films presented to audiences in recent years, examples

include “Dada degin” (“Call me dad”), “Kasallik tarixi” (“Medical history”), “Dorboz. Ortga yo‘l yo‘q” (“Tightrope walker. No way back”), “Yasha, xotin” (“Live, woman”), and others.

A representative example is the 2022 film “Kasallik tarixi” (“Medical history”), directed by Z.Musakov and devoted to the professional and human experiences of physicians. The film was produced in cooperation with the Cinematography Agency of Uzbekistan and the Center for the Development of National Cinematography of Uzbekistan. The screenplay and direction were by Z.Musakov (2022). Through the figure of a surgeon, the film explores the experiences of members of a demanding profession, their inner emotional states, life trajectories, and a professional mistake whose consequences are measured in human life.

The film suggests that the director sought above all to communicate to the audience a personal sense of pain, inner experience, and an event that had deeply affected him. Indeed, only someone who has personally experienced a comparable situation and become directly involved in it can present such a sphere of life from multiple perspectives and reveal its smallest details. Although the entire action takes place within a single two-room apartment, the actors’ performances and the director’s approach convey what is happening, what has happened, and what may yet happen.

The protagonist, Nurov (S.Maldokhonov), is an experienced and well-known surgeon. The film demonstrates with considerable dramatic force the consequences of a professional mistake, an attempt to evade responsibility, cowardice, and the transfer of blame for one’s own error onto another person – consequences whose ultimate cost may be measured in human life. His decision is primarily associated with a sense of responsibility before his own conscience and faith, as well as with professional integrity. The use of his name becomes the reason for his removal from the profession. Through S. Maldokhonov’s performance, the character is defined by restraint, concentration, fidelity to the Hippocratic Oath, resilience, and conviction.

The narrative unfolds among former classmates and long-time friends, while their personalities are gradually revealed through unexpected encounters and through people who enter the protagonists' lives only briefly.

N.Karimbayeva, who portrays the future minister, was invited from abroad. Her character embodies prudence, emotional restraint, and the ability to assess circumstances rationally. Her approach to the role can be understood through one of her statements: "While working on the role of the minister, I asked myself: "What would happen if I were the leader myself?" – and I showed the answer on screen. It was the first time I had worked on a film shot in a single location. I really liked it. It turns out that this requires more intense work from an actor. Constant changes of location can also distract the viewer. In the film, our faces are shown in close-ups. Even during editing, our appearance was practically not processed. Our wrinkles, tears, eyebrow and eye movements are shown openly and clearly. I repeatedly checked every term that was used. I said: "Let us not pronounce it incorrectly. There will be doctors among the audience. If we say something incorrectly, they will notice it" [7].

A comparable approach can be observed in O.Musayev's portrayal of Sharipov, a senior administrator. His characterization of a person for whom career advancement and personal gain take precedence over professional ethics, and who prefers to overlook both his position and his mistakes, is conveyed through behavior, facial expressions, gestures, and speech.

The unity of time and space enables the actor to demonstrate his professional skills with particular intensity. The absence of unnecessary visual distractions, combined with the concentration on a single location and the extensive use of close-ups, allows the audience not only to observe the character's inner experiences and imagination but also to perceive them emotionally. This places particularly demanding requirements on the actor's performance.

Another film produced through institutional cooperation and addressing contemporary social realities is "Dada degin" ("Call me dad") (screenwriter and

director M.Abdulkhairov, 2022). The film addresses a contemporary social issue. Its narrative is constructed around a paradoxical situation. The protagonist, Botir (M.Abdulkhairov), is a craftsman who makes traditional cradles, while his wife Gavhar (M.Ortikova) works as a caregiver in an orphanage. Despite their occupations, they themselves belong to a group of families who desperately wish to have a child, thereby reinforcing the paradox at the center of the narrative.

The conflict begins when Botir, who dreams of one day hearing a child call him “dad,” expresses a desire to adopt a boy named Sardor. Within the cultural context represented in the film, the presence and number of children in a family are among the factors that may determine the family’s social status and authority. At the same time, childless families and the issue of adoption may be approached with social prejudice.

Botir and Gavhar encounter precisely such circumstances: opposition from family members, distrust, rejection of their decision, lack of support, and even suggestions that they abandon their existing family and establish another one. Nevertheless, these pressures do not persuade them to abandon their aspirations. The situation changes when Sardor’s biological mother (N.Karimbayeva), who has been absent for many years, returns and announces her intention to take her son back. This profoundly affects Botir, particularly because a relationship of mutual affection and trust has already developed between him and Sardor.

In a certain sense, the viewer becomes a witness to a situation reminiscent of the proverb “Neither does the dog eat the hay, nor does it let the horse have it”. Botir’s growing paternal attachment and determination to realize his dream gradually reach an extreme point: he kidnaps the child and ultimately pays for his actions with his life. Through this narrative, the film explores a range of human qualities and moral states, including parental attachment, which is not equally experienced by everyone, infidelity, loyalty, love, trust, responsibility, a sense of duty, and the desire to evade responsibility. The ending of the film may appear somewhat artificial, and its resemblance to narrative solutions characteristic of

foreign blockbusters is noticeable. At the same time, even if Botir had survived physically, the events depicted suggest that he would already have experienced profound spiritual and emotional loss. From this perspective, the narrative resolution proposed by screenwriter, director, and lead actor M.Abdulkhairrov can be interpreted as consistent with the film's dramatic logic.

It should be noted that audiences primarily know M.Abdulkhairrov as a comedy actor. In this film, however, he demonstrates his capacity as a dramatic performer and, as in his roles in "Quduq" ("The Well"), "Arosat" ("At the Crossroads"), and "Yo'l Bo'lsin" ("Safe Journey"), creates a serious, introspective, psychologically complex character with a rich inner world and profound emotional experiences.

The film "Dorboz. Ortga Yo'l Yo'q" ("Tightrope Walker. No Way Back") (screenwriter N.Narzullayev, director A.Isakov, 2023), devoted to the art of "dorboz" – a traditional Uzbek form of performance associated with tightrope walking and public spectacle – foregrounds such values as national culture and cultural identity. Through the art of "dorboz", the film explores relationships and conflicts between generations, fathers and children, as well as tensions between tradition and innovation, conservatism and modernity.

The protagonist, Ota (U.Omon), seeks to preserve the art of "dorboz", which has been transmitted from generation to generation, and to ensure that it has a successor. His characterization is primarily defined by pride in his origins, confidence in his identity, and devotion to his profession.

His son, by contrast, represents an opposing value system. He is ashamed of his father's profession, regards honest labor as something degrading, is easily influenced when confronted with difficulties, and has not yet developed a stable set of values. The art of "dorboz" itself functions as a metaphor for the path of life. A person who remains faithful to his or her life path and convictions has the opportunity to live with dignity, develop as a mature individual, and attain mastery in his or her chosen field.

The events involving the dorboz performer's daughter further demonstrate that every individual, regardless of social origin, social status, position, or occupation, is equal in relation to fundamental human values and spiritual experiences.

The father-dorboz may be interpreted as a symbol of a value system at risk of disappearing. Modernity, however, does not necessarily require the abandonment of cultural identity; rather, it may imply the continued development and refinement of national values and their harmonious interaction with new social and cultural trends. Nevertheless, the concept of "modernity" is frequently interpreted in the opposite way. Until individuals understand and acknowledge their cultural roots and become conscious of their identity, the process of personal development remains difficult. A person without stable values and convictions is more susceptible to external influences and may experience a loss of social and personal orientation.

This tendency is also evident in the characterization of the dorboz performer's son. His preoccupation with entertainment and his inability to accept his own identity ultimately lead to his return from abroad, where he has experienced a humiliating situation.

However, this aspect of the narrative is presented rather superficially and schematically. The viewer may find it difficult to grasp the full depth of the character's difficulties, emotional experiences, and process of self-realization. Throughout the film, events are largely narrated by the son, and the storytelling relies less on cinematic action than on exposition and verbal narration. This may indicate limitations in the screenwriting and directorial approach or an insufficient level of professional experience. The principal strength of the film lies in its thematic focus and the performance of the lead actor, U.Omon. These elements provide the primary motivation for the viewer to remain engaged with the film through to its conclusion. Cinematographic art is not only a highly influential component of mass culture but also a medium through which artistic and aesthetic taste, artistic culture, and, in certain cases, cultural memory are articulated. It can also embody the image of the

contemporary individual and the figure of a protagonist capable of influencing and inspiring younger generations.

In this context, it may be insufficient to categorize films exclusively according to whether they were produced under state commission or by private film studios. If the fundamental objective of creative practitioners is the creation of genuine works of art, opportunities emerge for cinema to contribute to the formation of a civil society that remains connected to national and spiritual values. As the renowned director Ali Khamroyev stated: "We created films, and one day the films created us. The formation of identity is connected with the time and effort invested in each film" [8]. Of particular importance in this process are the contribution of the individual creative practitioner and specialist, as well as the collaborative work of a cohesive group united by common artistic objectives.

As Ali Khamroyev further noted: "I worked on my films together with wonderful cinematographers, screenwriters, and film artists. They are masters of their craft, professionals, and I believe that the success of my films lies in the fact that the art of each of them became integrated with my own art. After all, the ideas were born together; we understood one another" [9].

References

1. Mirziyoyev Sh. *The President Held a Meeting on the Development of National Cinema and the Film Industry* // *Khalk Sozi*. – Tashkent, December 30, 2017.
2. Tarkovsky A. *Directing Lessons: A Textbook*. – Moscow: IPTK Logos, 1992. – 24 p.
3. Sulstad D. *Norwegian Prose – European Modernism* // *Jahon Adabiyoti*. – Tashkent: Ma'naviyat, 2010. – 375 p.
4. <https://darakchi.uz/uz/38256>
5. <https://qalampir.uz/news/zulfik-or-musok-ov-shifokorlar-%D2%B3ak-ida-fil-m-namoyish-etdi-73239>
6. <https://jahonadabiyoti.uz/2021/11/29>

Нигора Назарова

Старший преподаватель кафедры
«Режиссура кино, ТВ и радио»

ГИИК Узбекистана

E-mail: Nazarovanigora@jimail.com

ORCID: 0009-0001-3300-7183

МАЛЕНЬКИЕ ИСТОРИИ РЕЖИССЕРА АЛИ ХАМРАЕВА

Аннотация. В данной статье дается обзор жизни и творчества кинорежиссера Али Хамраева. Ретроспектива киноработ, годы учебы во ВГИК. Дружба с великими классиками кино: Сергей Параджанов, Андрей Тарковский, Григорий Рошаль. Размышления о решении стать режиссером из беседы с мастером Али Хамраевым. Воспоминания об отце – актере Эргаше Хамраеве. Обзор от ранних до последних его кино-работ.

Ключевые слова: режиссер, наставники, друзья, Наби Ганиев, фильмы, киноязык, биография, ретроспектива новых работ.

REJISSOR ALI HAMRAEVNING KICHIK HIKOYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada kinorejissyor Ali Hamrayevning hayoti va ijodiy faoliyati haqida umumiy ma'lumot beriladi. Uning kino asarlari retrospektivasi, VGIKda tahsil olgan yillari hamda jahon kinosining buyuk namoyandalari – Sergey Paradjanov, Andrey Tarkovskiy va Grigoriy Roshal bilan do'stona va ijodiy aloqalari yoritiladi. Maqolada usta Ali Hamrayev bilan bo'lib o'tgan suhbat asosida uning rejissyor bo'lishga qaror qilishi haqidagi mulohazalari bayon etiladi. Shuningdek, otasi – aktyor Ergash Hamrayev haqidagi xotiralari ham o'rin olgan. Ali Hamrayevning dastlabki kinoasarlariidan tortib so'nggi filmlarigacha bo'lgan ijodiy faoliyati tahliliy jihatdan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: rejissyor, ustozlar, do'stlar, Nabi G'aniyev, filmlar, kino tili, biografiya, yangi asarlar retrospektivasi.

LITTLE STORIES OF DIRECTOR ALI KHAMRAEV

Abstract. This article provides an overview of the life and creative career of film director Ali Khamraev. It examines a retrospective of his cinematic works, his years of study at VGIK, and his friendship and creative relationships with prominent

masters of world cinema, including Sergei Parajanov, Andrei Tarkovsky, and Grigory Roshal. Based on a conversation with master Ali Khamraev, the article presents his reflections on his decision to become a film director. It also highlights his memories of his father, actor Ergash Khamraev. The article reviews Ali Khamraev's cinematic works from his early films to his most recent productions, tracing the main stages of his creative development.

Keywords: *director, mentors, friends, Nabi Ganiyev, films, cinematic language, biography, retrospective of new works.*

Желание написать статью об Али Эргашевиче Хамраеве возникло после просмотра премьеры его документального фильма «Сиреневый ветер Параджанова». На премьере присутствовали близкие друзья, коллеги и ценители его творчества. Многие знают С.Параджанова и казалось, что нового можно узнать? Но, то как А.Хамраев приоткрыл завесу на судьбу и творчество Параджанова, и то как смог собрать весь пазл жизненных коллизий, этого незаурядного художника, было как откровением так и катарсисом.

«Сергея Параджанова, моего друга покойного, считаю своим учителем. Как он выстраивал кадр, какая эстетика, как работал с художником, с оператором – вот этому я учился. И когда я приглашал оператора и художника, я им показывал Параджановские фильмы и говорил, что вот так надо и нам трудиться» [1].

А.Хамраеву исполняется 89 лет. Он полон сил и планов, пишет сценарий – ремейк фильма «Ёр-ёр». К своим фильмам он мастерски придумывает названия, будь это художественный или документальный фильм: «Белые, белые аисты», «Человек уходит за птицами», «Седьмая пуля», «Без страха». Я согласна, что в название фильма должен быть зашифрован код таинственности, завесу которого хотелось бы открыть.

А.Хамраев – мастер, но в первую очередь ЧЕЛОВЕК. Рядом с ним чувствуешь его ритм и энергию, познаёшь мир человека, для которого каждый день неповторим. Именно о нем можно сказать – это человек, который без

страха идет за птицами и держит при себе седьмую пулю. Для него кино – и оружие, с помощью которого он борется против несправедливости, бездарности и безнравственности, и пища для духовного развития человека. Уже на первом курсе он написал сценарий документального фильма, вспоминая своё детство: «А я написал полторы странички. 1943 год. Папа погиб, мама на работе, придет поздно. Мы сидим у остывшей печки вдвоем и ждем, когда мама придет с работы и обязательно принесет кусочек лепешки или конфетку. Я сидел и засыпал, мне снились кисельные берега, молочные реки, горы пирожных, торт огромный, как гора. И я думал, неужели я когда-нибудь наемся пирожных, попробую когда-нибудь, что такое торт? Только леденцы или кусочек сахара мы тогда могли держать во рту и долго сосать, засыпая». Али любил ходить в кино за тот рубль, который давал ему дедушка. «Фильм «Огни большого города», меня по-настоящему потряс, особенно финал. Мне было лет десять, стоял такой комок в горле, что я, быть может, тогда интуитивно понял великую силу искусства кино. И, наверное, именно тогда у меня созрело желание посвятить себя кино.» Первым фильмом Али Хамраева стала его дипломная работа во Всесоюзном государственном институте кинематографии – «Маленькие истории о детях, которые...».

Я помню, еще совсем девчонкой, школьницей начальных классов, видела этот фильм несколько раз и думала о своей мечте. В трёх новеллах режиссёр показывает мир детей, их мечты, поступки и первые жизненные уроки. Три веселые занимательные новеллы о маленьких детях: «Попали впросак», «Подружились», «Саид-мечтатель», «Попали впросак» (по мотивам рассказа В.Драгунского «Ровно 25 кило»). Узнав, что большой приз традиционного школьного базара присудят тому, кто весит ровно 25 килограммов, два первоклассника решают обманом получить награду. Для этого один из них пьёт очень много лимонада. Но обман наказан – призом оказалась ... бутылка лимонада! Вторая новелла фильма «Подружились» рассказывает о Ярмате, который перестал ходить в школу, связался с

хулиганами, озорничал. Одноклассница Фатима спасает его от очередного наказания, помогая Ярмату решать задачу. Ей удаётся убедить мальчика, что без образования он не сможет стать машинистом тепловоза.

Новелла «Саид-мечтатель» рассказывает о мальчике из горного кишлака, впервые в жизни увидевшем экскаватор. На рассвете Саид убежал из дому на строительство гидростанции. Он осматривает экскаватор, восхищается им. Устав, он засыпает в огромном ковше, где его находят рабочие. Казалось бы, это простые истории, но киноязык режиссёра А.Хамраева прост и понятен детскому восприятию. Изначально режиссёр хотел быть кинодраматургом, как папа. Писал рассказы, стихи, даже посылал кое-что в «Пионерскую правду». Мальчишкой во время летних каникул уезжал в экспедиции со съёмочными группами. Его знали все режиссеры и брали подрабатывать. Видел, как трудятся операторы, художники, гримеры, их ассистенты, изучал на площадке весь производственный процесс. Впоследствии это ему очень пригодилось.

Летом 1955 года на съёмках фильма «Встретимся на стадионе» А.Хамраев случайно стал свидетелем того, как режиссер очень грубо обошелся с автором сценария. Вечером дома он сказал маме, что не пойдет учиться на сценарный факультет. «Если на меня так будут кричать, будут грубить – я не сдержусь и поколочу режиссера – так что я лучше поступлю на режиссерский факультет и буду учиться сам писать сценарии для своих фильмов». Таким образом, А.Хамраев поступал во ВГИК в мастерскую Григория Львовича Рошаля уже достаточно подготовленным:

«Я более-менее процесс знал, уже был не чужой человек в кино, но экзамен был непростой. Григорий Львович, когда вошел, не узнал меня по фотографии и говорит: «Мы Хамраева приглашали, а не тебя, мой друг...» На фотографиях в те времена делали такое гладенькое лицо – а я же занимался боксом, хулиганом был, дрался на улице. Шрамы на лице, старше своих

девятнадцати лет выглядел. Григорий Львович сказал: «Ну, парень, ты, наверное, богатую биографию имеешь к девятнадцати годам...» [2].

Страсть к кино – это семейное: отец, Эргаш Хамраев, был одним из первых киноактёров. Его харизма передалась и его сыну Али. Отец погиб на полях Второй мировой и только фильмы с его участием давали уроки воспитания, а сила искусства, как известно способна повлиять на целые поколения. «Мой главный учитель – Наби Ганиев, классик узбекского кино. Он первым пригласил моего папу, Эргаша Хамраева, на главную роль, когда тот был еще студентом. В 1928 году, в свои 19 лет, отец поступил в техникум сценических искусств в Ленинграде. Когда приехал в Ташкент на каникулы, его увидел Наби Ганиев и сразу дал главную роль в фильме «Подъем». И потом папа написал сценарий «Джигит» для Наби Ганиева, где играл в фильме главную роль. Но в 1936 году вышла статья Сталина о борьбе с натурализмом и формализмом, и везде стали искать примеры, чтобы покарать своих. В Узбекистане Наби Ганиева и моего отца обвинили в том, что они в фильме «Джигит» использовали приемы натурализма и формализма, и так далее. И всё – Москва лишила Наби Ганиева звания режиссера, папе ни одного сценария больше не дали. Обоих посадили, два года пытали и били. Потом выпустили, когда Берия заменил Ежова».

На экзамене А.Хамраев решил читать В. Маяковского и так орал, что в коридоре все слышали: «Я волком бы выгрыз бюрократизм, к мандатам почтения нету!..» Потом были какие-то этюды, и тут Г.Рошаль вдруг говорит: «Ну, Хамраев, напугай нас...» Он стоит и думает: как напугать, что делать, громко завопить или глаза вытаращить?.. А в комиссии сидят очень известные кинематографисты: Сергей Герасимов, Тамара Макарова, Лев Кулешов, Александр Довженко.

И вдруг он резко наклонился, схватил стул за ножку и как запустил в стену, рассчитав, чтобы он пролетел сантиметров на десять выше голов комиссии. Раздался грохот! Герасимов крикнул Рошалю: «Гриша, ты какие

задания даешь? Он же чуть не убил нас!» Рошаль захохотал: «Всё, Хамраич, можешь идти». Он звал его «Хамраичем» все пять лет учебы. В то время кинематограф активно развивался: талантливое военное поколение уже успешно снимало, а ему на смену пришло молодое послевоенное поколение. Во ВГИК тогда учились Андрей Тарковский, Отар Иоселиани, Кира Муратова – классики кино мирового уровня. Самое важное, что Григорий Львович Рошаль, – приучал читать. Не всё подряд, а то, что обогатит духовно. Он считал, что искусство и кинематограф не воспитают никого. Кинематограф – это искусство познания, вызывающее определенные чувства, положительные или отрицательные, но не воспитывающее никогда и никого.

Другом А.Хамраева был Андрей Тарковский. Во многом они были похожи. Мировой кинематограф оказал на друзей влияние. Как-то Андрей Тарковский приехал в Узбекистан в поисках природы для фильма «Сталкер», и Али ему предложил поехать в Таджикистан. Они много обсуждали, кто на кого влиял. Для Андрея – Робер Брессон, а одним из самых любимых режиссеров Али был Акира Куросава. Как то, Хамраев признался Андрею, что иногда, снимая эпизод чувствует, что старается использовать какой-то прием, который был, например, в шедевре «Расёмон» или в классике итальянского неореализма «Похитители велосипедов» Витторио де Сика, он тоже часто брал актеров с улицы, называл их «с трамвайной остановки». Андрей сказал, что не считает это плагиатом или воровством: «Мы же не с Луны свалились, мы много лет изучали тонкости профессии кинорежиссера», сказал, ныне классик кинематографа.

В фильме «Без страха» (1971) А.Хамраев использует жанровые элементы советского «вестерна», чтобы исследовать личностные противоречия героев. Кинематографическое мастерство проявляется в динамике боевых сцен, использовании контрастных цветовых решений и особого внимания к деталям. В музыкальной комедии «Ёр-ёр» (1969) режиссёр фокусирует на взаимоотношениях отца и сына, подчёркивая

необходимость гармонии и уважения к окружающему миру. Работа с актёрами и диалогами минималистична, что позволяет зрителю сосредоточиться на визуальной и эмоциональной стороне повествования.

Комедийный фильм «Невеста из Вуадиля» (1984) продолжает тему любви и взаимоотношений «отцов и детей», а также внутренней борьбы, в которой традиции сталкиваются с современными устремлениями. А.Хамраев использует медленный ритм повествования, чтобы акцентировать внимание на эмоциональной глубине персонажей. Благодаря этому фильм становится лиричным и философским. Али Хамраев известен своей способностью сочетать традиции восточной культуры с европейским кинематографическим языком.

Фильмы Али Хамраева получили признание не только в Узбекистане, но и за его пределами. Работы режиссёра участвовали в международных кинофестивалях, таких как Каннский кинофестиваль, Венецианский фестиваль и Московский международный кинофестиваль. «Белые, белые аисты» и «Седьмая пуля» до сих пор считаются классикой мирового кино. На вопрос, какой совет вы бы сейчас дали молодым кинематографистам? Я могу дать только один совет, абсолютно человеческий – надо научиться говорить «нет». Нет – я этот кадр не уберу! Нет, я не буду менять сценарий! Это первое качество, которое нужно художнику, тогда вы сможете работать в кино. И самое главное – наслаждаться каждой минутой жизни, которая отпущена тебе создателем, родителями, судьбой.

Использованная литература

1. Базен А. *Что такое кино? Сборник статей. (Пер. с франц.)* – Москва: Искусство, 1972. – 382 с.
2. Балаш Б. *Кино: Становление и сущность нового искусства. (Пер. с нем.)* – Москва: Прогресс, 1968. – 143 с.
3. <https://seance.ru/articles/ali-khamraev/>
4. <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/16441/annot/>

Bobonazar Turobov

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Kino, foto, televideniye va radio" o'quv studiyasi rahbari
E-mail: turobovbobonazar23@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3345-9913*

"O'TOV" VA "IBLIS DEVORI" BADIY FILMLARIDAGI OPERATOR VA REJISSYOR TANDEMI

***Annotatsiya.** Maqolada "O'tov" va "Iblis devori" filmlarida operator va rejissyor tandemi faoliyati tahlil qilinadi. Vizual yechim, kadr qurilishi va yorug'lik vositalari orqali rejissyor g'oyasining ifodalanishi ko'rsatilib, ijodiy hamkorlikning badiiy natijaga ta'siri yoritiladi. Filmlarda milliylik, ramziy obrazlar va dramatik kuch uyg'unligi asosiy e'tiborga olinadi.*

***Kalit so'zlar:** o'zbek kinosi, rejissyor, operator, vizual yechim, badiiy ifoda, kamera harakati, yorug'lik, dramatik kuch, milliy obraz, film tahlili, ijodiy tandem.*

ТАНДЕМ ОПЕРАТОРА И РЕЖИССЁРА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМАХ «ЮРТА» И «СТЕНА ДЬЯВОЛА»

***Аннотация.** В статье анализируется творческое сотрудничество режиссёра и оператора в художественных фильмах «Юрта» и «Стена дьявола». Показывается, как с помощью визуальных решений, построения кадра и освещения раскрывается режиссёрская идея. Особое внимание уделяется национальному колориту, символическим образам и гармонии драматической выразительности.*

***Ключевые слова:** узбекское кино, режиссёр, оператор, визуальное решение, художественная выразительность, движение камеры, освещение, драматическая сила, национальный образ, анализ фильма, творческий тандем.*

THE DIRECTOR AND CINEMATOGRAPHER TANDEM IN THE FEATURE FILMS "O'TOV" AND "THE DEVIL'S WALL"

***Abstract.** The article analyzes the collaboration between the director and the cinematographer in the films "O'tov" and "The Devil's Wall". It highlights how*

visual solutions, frame composition, and lighting techniques express the director's vision. Special attention is given to national identity, symbolic imagery, and the harmony of dramatic impact.

Keywords: *uzbek cinema, director, cinematographer, visual solution, artistic expression, camera movement, lighting, dramatic impact, national imagery, film analysis, creative tandem.*

Zamonaviy o'zbek badiiy kinosidagi tasviriy yechim taraqqiyotida operator va rejissyor tandemi, ijodiy hamkorligi muhim hisoblanadi. Dramatik to'qnashuvlar, obrazlar ichki dunyosini ochib berish va voqea makonining ishonarliligi tasvir orqali ifodalanadigan filmlarda sahnalashtiruvchi operator qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Kinooperator A.Arziqulov ijodi misolida ushbu hamkorlikning samarali natijalarini ko'rish mumkin. U ijod qilgan "O'tov" (rejissyor A.Shahobiddinov) va "Iblis devori" (rejissyor Y.Sa'diyev) filmlarida tasviriy yechimlar syujetni kuchaytiradi, obrazlarning ichki kechinmalari, tarixiy va ijtimoiy fonni ham yuksak badiiylilikda ochib beradi. Ushbu maqolada aynan shu ikki film misolida operator va rejissyor tandemi ijodiy hamkorligining tasviriy yechimga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

"O'tov" filmi o'zbek milliy identitetini o'rganish, muqaddas qadriyatlar va zamonaviylik o'rtasidagi ziddiyatni poetik tarzda tasvirlashga qaratilgan badiiy film sifatida e'tiborni tortadi. Filmda tasviriy til orqali makon, ichki holat inson va tabiat, inson va o'z-o'zi o'rtasidagi ruhiy munosabat ochib beriladi. A.Arziqulovning operatorlik yondashuvida tabiiy makon bilan dramatik tuyg'ularni uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratilgan. Ochiq kadrlar, keng planlar, past rakursda olingan uzun kamera harakatlari orqali tabiatning abadiyati va insoniy kechinmalarning vaqtinchaligini qarama-qarshi qo'yadi. Keng bo'shliqlar obrazlar ichki iztiroblarini kuchaytiruvchi metaforik fon sifatida xizmat qiladi.

Rejissyorning poetik niyati operator tasvirida mutanosib tarzda ifodalanadi. Yorug'likdan foydalanishda ortiqcha dramatizatsiyadan qochilgan, quyosh nurlari yoki soya orqali obrazning sokinligini, ichki urinishini ifodalovchi yumshoq, tekis

yoritish uslubi qo'llanilgan. Kamera harakati esa harakatdan ko'ra kuzatuvchi va mushohada qiluvchi holatida, ya'ni ichki sukut holatiga moslashtirilgan. Filmda sahna muhitining kompozitsion qurilishi ham muhim ahamiyatga ega. Har bir kadrda harakat u istalgancha kam bo'lsin har doim joy, fazo va vaqtga nisbatan uyg'un holatda kadr ichidagi kompozitsion kuch nuqtasiga tayanadi. Bu esa filmning umumiy hissiy ifodasiga izchillik beradi. Operatorning obyektiv qarashi tomoshabinni hikoyaga jimgina guvoh emas, balki ruhiy hamdard sifatida jalb etadi.

“Iblis devori” ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy bosimlar fonida shaxsiy tanlovlar, ruhiy isyon va fojeani tasvirlovchi qatlamli badiiy asar. Ushbu filmda operatorlik qarashi oddiy kuzatuvdan ko'ra ko'proq ruhiy tahlilchi sifatida ishlaydi. Har bir rakurs, har bir rang, har bir nur va soya sahna dramatismini kuchaytirishga xizmat qiladi. A.Arziqulov bu filmda ekspressiv imkoniyatlarini to'laqonli ishga solgan. Kameraning harakatchanligi, titroq harakati yoki aniqlikdagi keskin o'zgarishlar orqali syujetda ortib borayotgan ichki bosim va ziddiyat tomoshabinga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarzda aks ettirilgan.

Film rang gammasida ko'p hollarda sovuq tonlar ko'k, kulrang, yashil to'qlari ustuvorlik qiladi. Yorug'lik esa noaniq, ko'pincha dramatik kontrastlarda, ayrim hollarda orqa yoritilgan yoki faqat yon manbadan berilgan bo'ladi. Bu obrazlarning ichki ziddiyatini kuchaytiradi, hatto ayrim kadrlar qorong'ulik bilan yuvilib ketgan, bu esa g'am, tahdid, xavotir hissiyotlarini uyg'otadi. Rejissyorning qatlamli dramatik g'oyasi operator tomonidan tafakkur darajasidagi vizual yondashuv bilan uyg'unlashtirilgan. Masalan, asosiy qahramonning ichki isyoni uning harakatida emas, kamera va yorug'lik unga qanday munosabatda bo'layotganida ko'rinadi. Tasvir unga yaqinlashganda ham, uni ifodalovchi nuqtayi nazar emas, kuzatayotgan jamiyat nigohi sifatida ishlaydi. Bu esa filmni yanada falsafiy va murakkab qiladi.

Rejissyor va sahnalashtiruvchi operator o'rtasidagi hamkorlik darajasi filmning badiiy sifati va yaxlitligini belgilab beruvchi muhim omillardandir. “O'tov” va “Iblis devori” filmlarida aynan bu tandemning uzviyligi, vizual va dramatik ifoda vositalaridagi uyg'unlik asosiy kuch bo'lib xizmat qilgan. Rejissyorning

dramaturgik niyati tasvir orqali to'liq ifodalanadi, operator esa o'z navbatida ushbu niyatga murakkab kompozitsion va yorug'lik yechimlari bilan chuqurlik kiritadi.

Tasvirdagi rang va yorug'lik kompozitsion elementlar, mazmun qatlamlarining eng chuqur darajada ishlovchi hissiy vositalaridir. Har bir rangning, har bir soyadagi nur yoki qorong'ilikning o'z dramatik vazifasi bo'ladi.

“O'tov” filmida yorug'lik tabiiy, issiq va keng. Ko'pchilik sahnalar “oltin soat” deb ataladigan, quyosh chiqish yoki botish paytlarida suratga olingan. Bu esa vizual ilqlik, hayotiy muvozanat va osoyishtalik hisini beradi. Ranglar esa tuproq ranglariga yaqin: och jigarrang, sarg'ish va oqish tuslar ustuvor. Ular o'z navbatida milliy muhit, cho'l hayoti, hayotning soddaligi bilan uyg'unlashadi. Bu filmida yorug'lik ham personaj, u hayotni davom ettiruvchi kuch sifatida ishlatiladi.

“Iblis devori” filmida esa ranglar sovuq, kontrastli. Ko'p hollarda kul rang, yashil-siyohrang tuslar ustuvorlik qiladi. Yorug'lik asosan yon yoki orqa tarafdin keladi, bu esa personaj yuzidagi soya va nur o'yinini kuchaytiradi. Ko'pgina sahnalarda chiroqlar yoki tabiiy bo'lmagan nur manbalari ishlatilgan. Bular orqali ijtimoiy bosim, ichki tartibsizlik, hissiy beqarorlik kabi holatlar kuchaytiriladi. Yorug'lik dramaturgiyasi orqali operator har ikki filmida turli ma'naviy manzaralarni yaratishga erishgan. Bu esa sahnalashtiruvchi operatorlik san'atida tasviriy tafakkur qanchalik kuchli bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

“O'tov” va “Iblis devori” filmlarining tasviriy yechimlarini tahlil qilish orqali shuni aniq aytish mumkinki: sahnalashtiruvchi operator va rejissyor tandemi zamonaviy o'zbek kinosining eng muhim ijodiy jarayondan biridir. Bu hamkorlik yakuniy natijaning sifati, hissiy kuchi va dramatik ta'sirchanligini belgilab beradi. A.Arziqulovning bu ikki filmida bajargan operatorlik ishlari, rejissyor g'oyalarini tasvirlash, ularni yangi vizual qatlamlar bilan boyitish, ifoda kuchini oshirish borasida mustaqil badiiy tafakkurni namoyon etadi. U texnik ijrochi, kompozitsiya mazmuni muallifi, dramaturgik hamkor sifatida qaralmoqda. Bugungi o'zbek kinosi uchun bunday uyg'unlik namunasi juda dolzarb. Chunki mustaqil tafakkurga, badiiy sezgirlikka ega sahnalashtiruvchi operatorlar bilan ishlaydigan rejissyorlar milliy

kinoni yangi bosqichga olib chiqadi. Shu sababli, operator va rejissyor tandemi bugungi kun kinotexnologiyasi, badiiy maktab, dunyoqarashning birlashgan tizimi sifatida tahlil qilinmog'i lozim.

Xulosa qilib aytganda, "O'tov" va "Iblis devori" badiiy filmlarida rejissyor va operatorning ijodiy hamkorligi filmning badiiy-estetik yaxlitligini ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Rejissyor tomonidan ilgari surilgan g'oya va dramaturgik mazmun operatorning tasviriy yechimlari, kadr kompozitsiyasi, kamera harakati, rakurs, planlar hamda yorug'likdan foydalanish usullari orqali vizual ifodasini topadi.

Har ikki filmda tasviriy vositalarning dramaturgik vazifa bilan uyg'unlashuvi qahramonlarning ruhiy holatini ochish, voqealar rivojidadagi dramatik kuchni oshirish va tomoshabinning film mazmunini chuqurroq anglashiga xizmat qiladi. Ayniqsa, yorug'lik va rang, makon va kadr kompozitsiyasi, kamera harakatlari hamda ramziy obrazlardan foydalanish rejissyorlik konsepsiyasining vizual jihatdan to'laonli ifodalanishiga imkon yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Соколов Р. Александр Довженко. – Москва: Искусство, 1980. – 304 с.
2. Тешабаев Д. Камил Ярматов. – Москва: Искусство, 1964. – 120 с.
3. Косматов Л. Операторское мастерство. – Москва: Искусство, 1962. – 168 с.
4. Соколов А. Монтаж. Телевидение, кино, видео. – Москва: Аспект-Пресс, 2005. – 204 с.
5. Файзиев Н. Овозсиз кинематографдаги операторлик санъати тарихидан. – Тошкент: УзДСИ, 2008. – 128 б.
6. Исмаилов А., Салиев М. Витторио Стораро. Живопись со светом. – Тошкент: УзДСИ, 2004. – 126 с.
7. Исмаилов А. Кинооператорское мастерство. – Тошкент: УзДСИ, 2004. – 420 с.

Kamolaxon Raxmonova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
San'atshunoslik instituti
“Teatr va xoreografiya” bo'limi mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: rahmonovakomola91@gmail.com
ORCID: 0009-0006-3088-155X*

O'LMAS UMARBEOV ASARLARI ASOSIDAGI SPEKTAKLLARDA YOSHLAR OBRAZLARI VA AXLOQIY MUAMMOLAR TALQINI

***Annotatsiya.** Maqolada yangi davr o'zbek teatrida O'lmas Umarbekov qalamiga mansub yoshlar mavzusidagi asarlarning sahnaviy – badiiy yechimi, yoshlar obrazining xarakter xususiyatlari tahlil etiladi. Tahlil jarayonida ushbu asarlarning yoshlar auditoriyasiga ta'siri, zamonaviy teatr jarayonlaridagi ahamiyatiga e'tibor qaratiladi.*

***Kalit so'zlar:** O'lmas Umarbekov dramaturgiyasi, zamonaviy o'zbek teatri, yoshlar masalalari, axloqiy muammolar, badiiy-estetik yechim, aktyorlik talqini.*

ОБРАЗЫ МОЛОДЁЖИ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НРАВСТВЕННЫХ ПРОБЛЕМ В СПЕКТАКЛЯХ, ПОСТАВЛЕННЫХ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЯМ УЛМАСА УМАРБЕКОВА

***Аннотация.** В статье анализируются сценические и художественные решения произведений У.Умарбекова, посвящённых молодёжной тематике, в узбекском театре нового периода, а также характерные особенности образов молодых героев. В процессе исследования особое внимание уделяется влиянию данных произведений на молодёжную аудиторию и их значению в современных театральных процессах.*

***Ключевые слова:** драматургия Улмаса Умарбекова, современный узбекский театр, проблемы молодёжи, нравственные проблемы, художественно-эстетическое решение, актёрская интерпретация.*

YOUTH CHARACTERS AND THE INTERPRETATION OF MORAL ISSUES IN STAGE PRODUCTIONS BASED ON THE WORKS OF O'LMAS UMARBEOV

Abstract. *This article analyzes the stage and artistic interpretation of works devoted to youth themes written by O'Lmas Umarbekov in contemporary Uzbek theatre, with particular attention to the distinctive character traits of young protagonists. The study also examines the impact of these productions on young audiences and highlights their significance within contemporary theatrical processes.*

Keywords: *O'Lmas Umarbekov's dramaturgy, contemporary Uzbek theatre, youth issues, moral problems, artistic and aesthetic interpretation, acting interpretation.*

Mustaqillik yillarida o'zbek teatr san'atida yoshlar mavzusini yoritishga qaratilgan sahna asarlarining badiiy va g'oyaviy ko'lami sezilarli darajada kengaydi. Ayniqsa, insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy tanlovlari, oilaviy tarbiya, qadriyatlar inqirozi hamda shaxs kamoloti bilan bog'liq masalalarni yorituvchi dramaturgik asarlar zamonaviy teatr repertuarida muhim o'rin egallamoqda. Shu jihatdan O'lmas Umarbekov ijodi alohida ahamiyat kasb etadi. Adibning "Fotima va Zuhra", "Odam bo'lish qiyin" kabi asarlarida yoshlar hayotiga oid ijtimoiy va axloqiy muammolar chuqur badiiy talqin etilgan bo'lib, ularning sahna talqinlari ham teatrshunoslik nuqtayi nazaridan ilmiy tahlil qilishni talab etadi.

Ular orasida yoshlar xarakterining murakkab qirralarini namoyon qilgan asarlardan biri, mustaqillikning ilk yillarida – 1995-yil Muqimiy nomidagi musiqali drama teatrida sahnalashtirilgan O'lmas Umarbekovning "Fotima va Zuhra" romani asosidagi "Fotima va Zuhra" spektaklidir. Rustam Ma'diyev tomonidan inseniroyka qilingan ushbu asar nafaqat badiiy qiymati, shuningdek eng asosiysi, unda o'tkir psixologik drammatizm asosida yaratilgan obrazlar, ularning auditoriyaga bevosita badiiy-estetik ta'siri bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Darhaqiqat, kuchli va haqqoniy xarakter spektaklning muvaffaqiyatini ta'minlashdagi muhim omillardan biridir. Nasriy asarda xarakter yaratish, dramaturgiyaga nisbatan biroz yengilroq. Ya'ni, nasrning bu boradagi imkoniyati

ko'p. Zero, bu adabiy turda muallifning o'zi qahramonning xarakteri haqida to'liq gapirib berishi yoki turli uzun voqea va xatti-harakatlar orqali xarakter qirralarini ochib berishi mumkin. Spektakl vaqti esa chegaralangan. Ana shu qisqa vaqtda muallif ilgari surgan g'oyani badiiy yaxlitlikda olib chiqish alohida mahorat talab etadi. Shu ma'noda "Fotima va Zuhra" spektakli rejissyorlik ish va aktyorlik ijrosida professional va muvaffaqiyatli natijaning yorqin namunasidir. O'tish davrida jamiyatda kuzatilgan ijtimoiy-axloqiy muammolar, xususan, jinoyatchilikning kuchayishi fonida O'lmas Umarbekov romani asosida sahnalashtirilgan ushbu spektaklda hayot sinovlari qarshisida yolg'iz qolgan yosh qahramonlarning ruhiy kechinmalari va ma'naviy tanlovlari ishonarli va ta'sirchan badiiy talqin qilingan.

Yozuvchi va munaqqid Erkin Usmonov ushbu romanni detektiv asar sifatida, teatrshunos olimi Dilduza Rahmatullayeva esa sarguzasht romani sifatida baholaydi. Asarning sahna talqinida yoshlar hayotiga oid asosiy dramatik voqealar va xarakterlarni ochishga xizmat qiluvchi epizodlar saralab olingan. Spektaklda detektiv syujet unsurlari asosan dialoglar orqali ifodalangan bo'lsa, musiqali drama janrining xususiyatidan kelib chiqib, lirik sahnalar, qo'shiq va musiqiy lavhalar bilan boyitilgan. Natijada sahna asarida dramatik va lirik unsurlarning uyg'unligi ta'minlanib, uning emotsional ta'sirchanligi yanada kuchaygan.

Rejissyor Rustam Ma'diyev aynan murakkab xarakterga ega personajlar – egizak qizlar taqdiri aks etgan asosiy psixologik sahnalarni, ularning achchiq qismatlarini ifodalovchi syujet chiziqlarini tanlab olib, qahramonlarning jonli, ta'sirchan, to'laqonli tasviriga erishdi. Va bu o'z navbatida spektakl muvaffaqiyatini ta'minladi. Spektakl psixologizmga boy. Hayotiy faktlarga asoslangan voqea sahnada ham haqqoniy tasavvur uyg'otadi. Voqealar dinamikasi sahna sayin rivojlanib, murakkablashib borishi, uning tomoshaviyligini oshirgan. Asarda tashqi ko'rinish va ruhiyat birligi mavjud. Asarda tasvirlangan his-tuyg'ular spektaklga ham ko'chgan.

Fotimadagi quvnoqlik, xokisorlik, orzularga to'la qalbni, Zuhradagi yigitlardagi kabi iroda, epatchilik, tavakkalchilik, shartakilik, sho'xchan va ziyraklik

kabi xususiyatlar sahnada individual xarakter yaratishga yordam bergani shubhasiz. Bunda rejissyor tomonidan aktyorlar jamoasi, jumladan asosiy qahramonlar uchun aktrisalarni to'g'ri tanlangani ham muhim rol o'ynagan. Zulayho Boyxonova va Ma'suda Otajonovalarning aktyorlik talqini roman qahramonlarining ichki kechinmalarini tabiiy va ishonarli gavdalantirgan.

Fotima o'z tabiatiga mos uylarni tozalash, hovli supurish, dasturxon tuzash kabi ishlarni bajarsa, Zuhra ham o'z fe'liga xos mollarni tagini tozalash, kert tayyorlash, sut sog'ish, tovuqlarga don berish kabi og'ir ishlarni bajaradi. Fotima maktabda faol, ilm olishga jiddiy kirishgan bo'lsa, Zuhra fermada yurishni, otlarni tomosha qilish, ot choptirishni yaxshi ko'radi. Sportga ham qiziqadi.

Zuhra obrazida individual xarakter yaqqol ko'zga tashlanadi. Kuchli iroda, adolat uchun beomon kurash, teran fikrlash, tezkor qarorlar uning yaxlit badiiy obraz ko'rinishida shakllanishiga olib kelgan. Uning jismoniy va ma'naviy faolligi spektakl tempo-ritmini ushlab tura olgan. Har ikki qahramon tabiatini ochib berishda musiqa, qo'shiq va raqslar muhim rol o'ynagan. Fotima va Zuhraning birgalikdagi raqs va qo'shiqlari ularning dialoglariga singib ketib, yaxlit voqeliklarni aks ettiradi.

Ma'suda Otajonova spektaklda ishlash jarayoni haqida shunday xotirlaydi: "Fotimaning o'z joniga qasd qilgan sahnasidan so'ng, Zuhraning to'liqinli ariyasi bor. Uni Zulayho Boyxonova shunday bir kuch, real hissiyotlar, ichki toshqin bilan ijro etadiki, tomoshabinlar bilan birga, sahna ortidagi aktyorlar, jumladan men ham personajlar dardiga haqiqiy ishonch bilan yig'lar edik. Har bir spektakl ijrosi biz uchun katta voqea, xursandchilik bilan birga, chuqur qayg'uni his etish, og'ir va o'ta murakkab hayotiy zarbani kechirgandek tuyg'ular bilan o'tar edi" [3]. Bunday psixologik jarayon nafaqat aktyorlar, balki tomoshabinlardan ham ruhiy tayyorgarlik talab etadi. Tomoshabinlar keskin kurash jarayonidagi qayg'uli voqealardan larzaga kelganlari tabiiy. "Bir onaxon aktyorlar xonasiga kelib, "Fotimani ijro etgan aktrisa rostdan ham tirik ekanligini ko'rmay ketmayman. Uni ko'rishim kerak", – deb turib olgani esimda, deya xotirlaydi Ma'suda Otajonova.

Hovli o'rtasidagi katta majnuntol Fotima va Zuhra obrazlarining timsoli sifatida gavdalanadi. Fotima va Zuhra taqdiri majnuntolning ikki katta shoxlarida aks etadi. Uzun va yam-yashil kokillarini yerga tashlab, qizlarning sho'xchan o'yin-kulgi, hazil-mutoyibalariga boqib turgan majnuntol sodir bo'layotgan voqealardan ta'sirlanadi. Fotima va Zuhra majnuntol atrofida mustaqil hayotning ostonasidagi kelajakka bo'lgan ishonchlarini kuylasharkan, quyidagi qo'shiq sho'x raqslar bilan yangraydi:

“Tong otardan taraladi tuyg'ularim,
Qaldirg'ochdek qanot qoqar orzularim.
Salom yoshlik, salom bahor, gullar fasli,
Qo'shiq bo'lib jaranglaydi kulgilarim.

Qimorboz, bangi, jinoyatchi kimsalar tomonidan tahqirlangan Fotima singlisi bilan ikkovining yaxshi kunlariga guvoh majnuntolning shoxlarini silab, o'z joniga qasd qilish uchun kirib ketarkan, go'yo Zuhra bilan shu tarzda xayrlashadi. Rejissyor Rustam Ma'diyevning falsafiy topilmalaridan biri – bu majnuntol. Fotimaning halokati daraxtning bir shoxini quritadi. Majnuntol go'yo yarimtaga aylanadi. Yarmi yam-yashil yashnagan, yarmi sarg'ayib qurigan daraxt yaqindagina bo'lib o'tgan mudhish voqeadan xabar berib turadi.

Fotima – Ma'suda Otajonovanning hur qizlar bilan Zuhraning ko'z oldida paydo bo'lganida esa, majnuntol bir zumga bo'lsa-da ko'karib, yashnab ketganini ko'rish mumkin. Nayning yurakni ezuvchi hazin kuyi ostida Fotima hur qizlardan biroz yuqoriga ko'tarilib borarkan, dirijyor va sozanda Fotima bilan birga hamohanglikda harakat qilishadi.

Bo'lgan voqealar Zuhra – Zulayho Boyxonovani butunlay o'zgartiradi. Kechagina opasi bilan hazillashib o'ynab yurgan, o'yinqaroq, ferma va otlar bilan zavqlanishdan o'zga tashvishi yo'q o'smir qizaloq, hayot, odamlar haqida o'ta jiddiy mulohaza yuritadigan o'smirlar aylanadi. Mayor Aliyev bilan suhbatida buni yaqqol ko'rish mumkin: “Meni kechiring, siz ham tekshirib, ularni topa olishingizga

ishonmayman. O'zing uchun o'1, yetim". U bir kechada ulg'ayadi, butun oiladagi bor tashvishni o'z bo'yniga oladi.

Spektakl so'nggida Fotima Zuhra bilan xayrlasharkan, baxtli kunlarida singlisi bilan kuylashgan orzu-umidlarga limmo-lim sevimli qo'shiqlarini armon va iztirobga to'la ko'z yosh bilan kuylaydi:

“Tong otardan taraladi tuyg'ularim,
Qaldirg'ochdek qanot qoqar orzularim.
Salom, yoshlik, salom, bahor, gullar fasli,
Qo'shiq bo'lib jaranglaydi kulgilarim.

Zuhradagi pozitivlik, qo'rquvlar qarshisiga tik borish, sinovlardan mardona o'tish jasorati bugungi zamon yoshlariga ham namuna bo'la oladi.

Yoshlik umr bahori. Yoshlik davri hissiyot va kechinmalarga boy, xato va kamchiliklarga to'la, o'zini, o'zligini qidirish, topish fasli. O'lmas Umarbekovning yana bir – “Odam bo'lish qiyin” romanida ham yoshlikning anglash va anglanish, hayotdan o'z o'rnini topish bilan bog'liq murakkab jarayonlari o'z aksini topgan. Roman asosida 2010-yilda O'zbekiston davlat Satira teatrida sahnalashtirilgan spektakl yoshlarning ijtimoiy dolzarb muammolarini ochib berdi. Romanda muhabbat uchburchagini tashkil qilgan yosh qahramonlar Gulchehra, Abdulla va Sayyora bilan bog'liq voqealar tasvirida, ularning xarakterlarini ochishda eng kichik detallargacha e'tibor berilgani diqqatni tortadi. “Shunday xarakterlar ham borki, ular ko'p qirraliklari bilan namoyon bo'ladilar. Buni biz ularning zaruriyatli voqea-hodisalar bilan murakkab aloqalarining aks ettirilishida, ularga munosabatlarining bildirilishida yaqqol ko'ramiz” [1, 88-b]. Ana shunday murakkab xarakter qirralari asarda aks etgan yoshlarning zohiriy va botiniy kechinmalarida ko'rish mumkin. “Odam bo'lish qiyin” asari qahramonlari aynan shunday ichki kolliziyasi kuchli, drammatizmga boy, ko'p qirrali qahramonlardir. Ularni salbiy yoki ijobiy qahramonlarga ajratish qiyin. Bu yoshlarning o'z haqiqati bor, har bir xatti-harakatlarining o'z sababi bor. Sodir bo'lgan barcha voqea-hodisalar, murakkab munosabatlar ana shu yosh qahramonlarning ichki ruhiyatini ochishga xizmat

qilgan. “Dramaturg o‘z qahramonini murakkab, og‘ir vaziyatlarga qanchalik olib kirsam, uni qattiq qiyinchiliklarga qanchalik uchrata olsa, uning xarakteri shunchalik dramatik, puxta holda tashkil topadi” [1, 89-b]. Gulchehraning Abdulla bilan tanishgan vaqtidan o‘z joniga qasd qilguniga qadar bo‘lgan uzoq yo‘l, sevgidan nafrat va o‘lingacha bo‘lgan voqealar shunday real va maqsadli tasvirlangan. “Odam bo‘lish qiyin” romani rejissyor Po‘lat Fayziyev tomonidan “Sadoqat” nomi bilan sahnalashtirildi. Rejissyor asarga butunlay yangicha ruh bilan yondashdi. Roman ohanglari asosida yaratilgan spektaklda (insenirovka muallifi – Erkin Usmonov) personajlar xarakteri bugungi kun yoshlariga moslashtirilib, asar tilida ham bu o‘z aksini topdi. Umumiy g‘oya, voqealar va qahramonlar ismi saqlab qolingan bo‘lsa-da, insenirovka muallifi roman syujetni subyektiv qarashlari asosida zamonaviylashtirdi. Pyesada qishloqda qolib, uni obod qilishga intilayotgan yoshlar obrazlari kuchaytirildi, yangi voqealar qo‘shildi. Sahna variantida Abdullaning salbiy xislatlari bo‘rttirilib, Gulchehraning xatolari birmuncha yumshatildi. Sayyora esa faqat salbiy bo‘yoqlarda ko‘rsatildi. Vaholanki, O‘lmas Umarbekov Sayyorani musiqani yaxshi tushunadigan, bag‘rikeng, ko‘ngli ochiq, nozikta‘b qiz sifatida olib chiqqan edi. Umuman roman muallifi qahramonlarga yaxshi yoki yomon obraz sifatida baho bermaydi, ularga o‘z fikrini majburlab singdirib, sun‘iy harakatlantirmaydi. Xulosa chiqarish va obrazlarga baho berishni esa o‘quvchiga qo‘yib beradi. Shuning uchun, uning qahramonlari hayotiy, voqealar esa haqqoniy chiqqan.

O‘lmas Umarbekov Gulchehraning vafotiga sabab bo‘lgan voqeani shunchalik mahorat bilan tasvirlaydiki, o‘quvchi Gulchehraning o‘z joniga qasd qilganmi yoki bu baxtsiz tasodifmi sezmay qoladi. Yana bir jihatni e‘tiborga olish kerakki, yozuvchi Gulchehraning fojiasida, yoshlarning o‘ylamay qilgan xatolari qanday dahshatli yakun topishi mumkin ekanini juda ta‘sirli tasvirlagan. Bunga hayotiy misollar ham talaygina. “To‘qnashuv dialektik ravishda, kurashning keskinlashib borishi evaziga shiddatli tus olmasa, xarakterlar intilishi rivojini tomoshabin his qilmasa, tomosha tezda zerikarli bo‘lib qoladi. Demak, xarakterning

badiiy yaxlitligi, rolning o'z yechimiga mantiqan va izchil intilishiga zamin yaratadi" [4, 294-b]. Biroq, spektaklda xarakter rivoji finalga kelib, to'xtab qolgan: tragik xarakterning dramatik qahramonga aylanishi asarning badiiy kuchini muayyan darajada pasaytirgan. Shu o'rinda Aristotelning "Tragediyada – bizdan yaxshiroq, dramada – bizdek" [2, 9-b], deb bejiz ta'rif bermaganligini eslash o'rinli.

Asar voqealari yechimning ijobiy hal etilishi va zamonaviylashtirilishi e'tirofga loyiq holat hisoblanadi. Spektakl rejissyori sahnaviy yechimda asosiy g'oyani "Olim bo'lish oson, odam bo'lish qiyin" fikriga yo'naltiradi. Ushbu g'oya Abdulla obrazi (aktyor Orif Rajabqulov) tilidan ifodalanadi. Agar aktyor bu fikrni oddiy bayonot tarzida emas, balki unga urg'u berib, ta'sirchan jaranglatganida, bu spektaklning mavzu va g'oyasini ochishga kuchliroq turtki bo'lgan bo'lar edi. Garchi ushbu vazifani spektakldagi "Odam bo'lish qiyin ekan" qo'shig'i bajargan bo'lsa-da, aynan shu o'rinda asarning psixologizmga boy ruhiyati sustlashgandek taassurot qoldiradi.

Demak, "aktyor yaratgan rolning xarakteri obraz darajasiga ko'tarilmas ekan, spektaklning badiiy yaxlitligi to'g'risida fikr aytish qiyin bo'ladi. Aktyor – dramaturg tomonidan asar g'oyasini ochish uchun personajga bergan xarakterini badiiy obraz darajasiga olib chiqolmasa, yordamchi vositalar: dekoratsiya va jihozlar keraksizday; musiqa aktyor aybini yopuvchi vositaday; yoki uzuq-yuluq joylarni yamab turgan yamoqday tus oladi" [4, 288-b]. Agar aktyor aqli va ko'zi bilan professional va hissiy ishlashni bilmas ekan, u bir lahzada eng kuchli xarakterli obrazlarni ham eng passiv personajga, eng ma'noli so'zlarni ham quruq dialog va baqir-chaqirga aylantirib qo'yishi mumkin. Gulchehra obrazi faqat individual obraz emas, u tipik qahramon. Gulchehra o'sha davr yoshlarning muammolari, ayniqsa qizlar oldidagi tanlovlar, orzu va haqiqat to'qnashuvining ramzi hisoblanadi. Dilafruz Mameshova ushbu obrazini maksimal darajada ifodalashga harakat qilgan. Biroq, obrazdagi ichki kurash, ta'sirchan xarakter, fojiali tanlov qarshisida qolgan ojiz qizni ifodalashda biroz sun'iylikka berilgan.

Roman bilan uning ohanglari asosida yaratilgan spektaklni taqqoslashdan maqsad, sahna asarini tanqid yomg'iri ostida qoldirish emas. Balki asarning boy mazmuni, murakkab xarakterlar yig'indisidan to'g'ri foydalanilganligini tahlil etgan holda, yosh qahramonlar xarakterini ochib berishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek dramaturgiyasida yoshlar mavzusini yoritishda alohida o'rin egallagan O'lmas Umarbekov ijodi tahlili quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Birinchidan, dramaturgning asarlarida yosh qahramon obrazi murakkab ijtimoiy-psixologik konflikt zaminida quriladi: bir tomondan, yoshlikka xos sof emotsional intilishlar, ideallashtirilgan orzu-umidlar aks etsa, ikkinchi tomondan, hayotiy tajriba yetishmovchiligi natijasida yuzaga keladigan xatoli xulosa chiqarish hodisasi tragik yechimga olib keluvchi dramaturgik vosita sifatida namoyon bo'ladi;

Ikkinchidan, muallif yosh qahramon xatolarini shaxsiy nuqson sifatida emas, balki ijtimoiy-tarbiyaviy bog'liqlik natijasi sifatida talqin etadi, ya'ni konflikt manbai qahramonning o'zida emas, balki uni o'rab turgan ijtimoiy muhit va tarbiya institutlari nomukammalligida izlanadi. Bu yondashuv dramaturgning ijtimoiy tanqid poetikasiga xos xususiyat sifatida baholanishi mumkin.

Uchinchidan, tahlil qilingan asarlarning badiiy-emotsional yo'nalishi umuman pessimistik ohangga ega bo'lib, bu holat ikki omil bilan izohlanadi: a) asarlar yaratilgan davrning ijtimoiy-tarixiy konteksti va o'sha davr yoshlarining ruhiy holati; b) muallifning individual badiiy dunyoqarashi va uning ijodiy uslubiga xos subyektiv-lirik yo'nalish. Bu ikki omilning o'zaro ta'siri dramaturgning tragizm poetikasini shakllantirgan asosiy manba sifatida qaralishi lozim.

To'rtinchidan, nasriy asarni sahna talqiniga ko'chirishda xarakter yaxlitligini saqlash – ayniqsa final qismida – rejissura va aktyorlik jihatdan alohida mahorat talab etadigan jarayon ekani aniqlandi: "Fotima va Zuhra" spektaklida bu vazifa muvaffaqiyatli hal etilgan bo'lsa, "Sadoqat" spektaklida tragik xarakterning dramatik qahramonga aylanishi asar badiiy kuchining muayyan darajada pasayishiga sabab bo'lgan.

Beshinchidan, so'nggi davr teatr amaliyotida kuzatilayotgan talqin tamoyillarining yangilanishi, ya'ni klassik asarlarning g'oyaviy-syujet negizini saqlagan holda ularni zamonaviy sahna tiliga moslashtirish, tragik pafosni yumshatib, ijobiy-konstruktiv yechimlar bilan boyitish tendensiyasi – muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon nafaqat dramaturgik merosning aktuallashuvi (zamonaviylashuvi)ni, balki teatr san'atining tomoshabin bilan muloqot strategiyasidagi tub o'zgarishni ham aks ettiradi: didaktik-tragik pafosdan tomoshabinni hamfirklik va umidga chorlovchi dialogik-terapevtik funksiyaga o'tishi kuzatiladi. Shu tarzda, O'lmas Umarbekov dramaturgiyasi misolida yoshlar mavzusining badiiy talqini nafaqat muayyan davr ijtimoiy-axloqiy muammolarini aks ettiruvchi ko'zgu, balki teatr san'atining jamiyat bilan doimiy muloqotda bo'lishini ta'minlovchi dinamik mexanizm sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, individual xarakterlar, keskin burilishlar, o'tkir konfliktlar aks etgan dolzarb mavzulardagi bu kabi asarlar yoshlar auditoriyasi uchun juda zarur. Shunday ekan, yoshlar mavzusiga bag'ishlangan asarlarni teatr repertuarlariga qaytarish, yangi nazar, yangi aktyorlar ijrosida ularni jonlantirish bugungi kunda, repertuarda zamonaviy asarlarga talablar katta bo'lgan bir davrda, teatr repertuarini boyitgani holda, yoshlarni teatrga yaqinlashtirishda bir turtki bo'lsa ajab emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdusamatov H. *Drama nazariyasi*. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2000. – 279 b.
2. Aristotel. *Poetika*. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – 149 b.
3. Ma'suda Otajonova bilan suhbat. – Toshkent, 2021-yil may.
4. Umarov M., Yuldashev T. *Rejissyorlik va aktyorlik san'ati asoslari*. – Toshkent: O'zDSMI, 2018. – 343 b.
5. Zufarov U. *Sahna talqini va tahlil*. – Toshkent: Musiqa nashriyoti, 2007. – 74 b.

Inoyatxon Nazarova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Sahna nutqi" kafedrasi o'qituvchisi,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: inoyatkhoneazarova@gmail.com
ORCID: 0009-0005-1491-8386*

QALBI UYG'OQ IJODKOR

(LOLA ELTOYEVA IJODIGA BIR NAZAR)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, teatr va kino aktrisasi Lola Eltoyevaning aktyorlik mahorati, sahna nutqi madaniyati hamda ijodiy faoliyatida namoyon bo'ladigan kasbiy yondashuvi tahlil qilinadi. Aktrisaning teatr va kino san'atidagi ijodiy izlanishlari, obraz yaratish jarayonida aktyorlik mahoratining asosiy komponentlaridan bo'lgan nutq, ovoz, intonatsiya, talaffuz, pauza va emotsional ifoda vositalaridan foydalanish xususiyatlari ayrim sahnaviy misollar asosida kuzatiladi.

Kalit so'zlar: mahorat, sahna nutqi, sahna madaniyati, spektakl, Lola Eltoyeva, ohang, aktyor, mezensahna.

ТВОРЕЦ С ПРОБУЖДЁННОЙ ДУШОЙ

(ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСТВО ЛОЛЫ ЭЛТОЕВОЙ)

Аннотация. В данной статье анализируются актёрское мастерство заслуженной артистки Узбекистана, актрисы театра и кино Лолы Элтоевой, культура её сценической речи, а также профессиональный подход, проявляющийся в её творческой деятельности. Творческие поиски актрисы в театральном и кинематографическом искусстве, особенности использования речи, голоса, интонации, произношения, паузы и эмоциональной выразительности как основных компонентов актёрского мастерства в процессе создания сценического образа рассматриваются на примере отдельных сценических работ.

Ключевые слова: мастерство, сценическая речь, сценическая культура, спектакль, Лола Элтоева, интонация, актёр, мизансцена.

A CREATIVE SOUL AWAKENED

(A LOOK AT THE CREATIVE WORK OF LOLA ELTOYEVA)

Abstract. *This article analyzes the acting skills of Lola Eltoyeva, Honored Artist of Uzbekistan and an actress of theatre and cinema, as well as the culture of her stage speech and the professional approach manifested in her creative activity. The actress's creative pursuits in theatre and cinema, along with the specific features of using speech, voice, intonation, pronunciation, pauses, and emotional expressiveness as essential components of acting mastery in the process of creating a stage character, are examined through selected examples of her stage performances.*

Keywords: *mastery, stage speech, stage culture, performance, Lola Eltoyeva, intonation, actor, mise-en-scène.*

O'z kasbiga mas'uliyatli, har bir obrazga e'tiborli, u shunchaki sahnaga chiqmaydi, o'zbek teatr va kino san'atiga xizmat qilishdan baxt topayotgan ijodkor, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Lola Eltoyeva. Uni yaqindan bilgan inson bu tariflar to'g'ri ekanini biladi va shubha qilmaydi. Sababi u kasbini hurmat qiladi, yaxshi ko'radi har bir rolga sidqidildan kirishadi. Bizningcha uning eng katta yutug'i va o'ziga xos jihati rol ajratmaydi, ya'ni u xoh komediya xoh dramatik rolda yorqin namoyon bo'ladi. Komedik asarda komik rolni qanchalik qoyilmaqom va tomoshabinga kulgili ijro etsa, dramatik holatlardagi ijrosi tomoshabin qalbiga yetib borib uni larzaga soladi.

L.Eltoyeva taniqli rejissyorlar Mark Vayl, Valijon Umarov kursida saralab olingan talabalar safida ta'lim oldi. Ilk katta roli va katta sahnadagi ijodiy faoliyatni uchinchi kursdayoq rejissyor V.Umarov sahnalashtirgan Sh.Boshbekovning "Temir xotin" komediyasi ("Qizil disketa") spektaklda Alomat roli ijrosidan boshladi, aktrisa uni maromiga yetkazib ijro etdi. Bu xulosaga kelishimizning sababi uni tomosha qilgan ustozlarimiz, spektaklni mukammal bo'lgani ayniqsa, ijrolardan to'liqlanib hamon kulib eslashlarini aytishgan. Shundan so'ng rejissyor Nabi

Abdurahmonov ham “Yulduz to‘la osmonda” spektakliga aktrisini taklif etib unga Zumrad rolini ishonib topshiradi.

Uning o‘zbekona, milliylik ufurgan tashqi qiyofasi, go‘zal qosh ko‘zining o‘ziyoq ekrandan ko‘z uzmay tomosha qilishga undaydi. Katta ekranda ilk bor, muallif va rejissyor Sharof Boshbekovning “Masxaraboz” badiiy filmda Teshaoy hamda Normurod Norqobilov asari, rejissyor Dilorom Karimovanning “Quyoshi botmaydigan yurt” videofilmida rollar ijro qildi. San’atkorlar va xalq nazariga tushdi. Bu filmlarni hali hamon yurtdoshlarimiz yoshlik, bolalik paytidagi xotiralari bilan entikib eslaydilar. L.Eltoyevaning qiziqarli ijodiy jarayoni, obrazlarining rang barangligi, tabiiylikka yo‘g‘rilgan ijro mahorati, ular bilan bir sahnada rol ijro etib hamkorlik qilganim amaliy va nazariy jihatdan meni o‘shishga hamda kuzatuvlarim asosida ushbu maqolani yozishga undadi.

O'zbekiston Davlat san'at va madaniyat instituti "Sahna nutqi" kafedrası ustozı pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Ramz Qodirov tashabbusi bilan Izzat Sultonning Ahmadjon Meliboyev tahriri asosidagi "Iymon" spektaklini kafedra ustozlari ijrosida sahnalashtirishga kirishildi. Bu xabar kafedra dotsenti L.Eltoyevani befarq qoldirmadi. O'zbek Milliy Akademik drama teatri aktrisasi uchun kafedraning spektakl qo'yishi qanchalik ahamiyatga ega bo'lishi mumkin?! Biroq Lola Eltoyeva bu xabarni eshitib oq repetitsiyaning birinchi kunidayoq o'z vaqtida repetitsiya belgilangan xonada nozir bo'lishi, butun vujudi bilan xuddi birinchi marotaba katta rol topshirilgan aktrisa kabi katta ishtiyoq bilan repetitsiyaga kirishgani meni ajablantirdi.

"Asarning markazida turgan "iymon" tushunchasi insonning ichki e'tiqodi, vijdonan pokligi, hayotiy prinsiplarga sodiqligi hamda ilmiy-axloqiy mas'uliyatini ifodalovchi murakkab falsafiy kategoriya sifatida talqin qilinadi" [1, 11–14-b]. Darhaqiqat, rejissyor aynan obrazlarni ifoda etishda ijrochilardan xuddi shu kabi xislatlarni anglashni, uni organganimizdek his qilishni turli misollar, vaziyatlar bilan

tushuntirdi. Xususan, Ozoda sof dil, tuyg'ulari beg'ubor ziyoli oilaning ziyoli farzandi, qo'l yetmagan nozik kapalakdek ekani ta'kidlandi. Shunga ko'ra ijroda ham soddalik, quvnoqlik yengillikni ifodalshga urindim.

Keyinroq xizmat safarlari va davlat tadbirlaridan bo'shab L.Eltoyeva repetitsiyaga keldilar va birgalikdagi sahnemizni ishlashni boshladik. Lola opa shu qadar butun vujudlari bilan ishlayaptilarki, men xuddi o'zimni ishlayotgan, umuman hech narsani his qilmayotgandek tuydim. Shu zahotiyoq ularni ijrolari domiga kirib rolni his qila boshladim. Meni to'xtatdilar: "Inoyatxon dardingiz ichingizda tashqariga chiqarmaysiz, xuddi yosh boladek xayollarda, orzularda uchib yuribsiz, meni holatinga kirmang", – dedilar.

"So'z bilan ta'sir etishdagi eng muhim qobiliyat "sukut saqlash"dir. Sukut orqali so'zlashish eng ta'sirchan nutqdir. Unda fikriy kurash, bahslashuv, janjallashish yoki murosaga kelishish mumkin" [2, 21-b]. Aynan mana shunday sukut Azizada Orifga nisbatan spektakl davomida yaqqol namoyon bo'lgan. Orif kirib kelish joyi, Aziza – L.Eltoyeva esa ichidagi g'alayonni tashqariga olib chiqmas, ammo ko'zi, harakatlari uning besaranjomligini bildirib turibdi. Biz so'zni qidirish, to'g'ri jumlani aytish maqsadida qo'limizdagi pyesa bilan ovoramiz. Ammo Lola opa o'z holatidan chiqmaydi, eriga o'sha nigoh o'sha taqibni sukut orqali ham davom ettiryapti... Yana shunda angladim, biz so'zni izlashga urinayotgan bo'lsak ham holatni ushlashimiz hamrohlar bir-biriga munosabatni to'xtatmasligimiz kerak. Bu esa rolni ichiga tezroq kirish uni tanamiz his qilishida, asos bo'ladi. Spektakldagi er-xotin va singilning dialogi kirib-chiqish sahnasi biz akam Orif – Temur Sulaymonov bilan har kuni repetitsiyadamiz, har kuni qaytaramiz. Er chiqib ketmoqchi bo'ladi, xotini to'xtatishi kerak. Har safar T.Sulaymonovni o'sha joy yodidan chiqadi, men: "Nima bo'lishi kerak edi...", – deb kutib turaman. Lola opa: "Do'konga chiqib ketmoqchi bo'lasiz", – deb eslatadilar, hammamiz "haa...", – deb jarayonga kirishamiz. L.Eltoyeva replika "so'z"ni kutadilar, o'sha replika bo'lmasa o'zlari eslatadilar yon-verlarida kimdir chalg'itsa ham replika "so'z" yangrash bilan uchib vaqtida joyida chiqadilar.

Hamrohlarining matnini ham yod olganliklarini tushunaman. Bu jihatdan aktrisaning xotirasi kuchli ekaniga amin bo'ldim.

Uch oy davom etgan repetitsiya jarayonlaridan so'ng o'quv teatr sahnasiga yakshanba kuni chiqdik, chorshanba spektakl premyerasi bo'lishi kerak. Sahnada kirib chiqish, mezansahna, yurish shu darajada qiyin bo'lyaptiki, bunchalar og'ir kechishi aqlimga sig'maydi. Darhaqiqat biz uch oy, uchga besh bo'lgan kichik xonada ishlaganmiz, shu sabab sahnaga ko'nikish qiyinchilik tug'dirgandir. Biroq L.Eltoyevaning yakshanba kungi repetitsiyada bo'lganliklari ayniqsa menga, katta saboq bo'ldi. Agar o'sha kuni yoki umuman spektaklda bo'lmaganlarida sahnadagi muhitga ko'nikish hosil qilishim bu qadar tez yuz bermas edi. Sababi L.Eltoyevaning sahnada erkin, yengil qadamlari, harakatlari o'ta tabiiy. Men ulardan ancha yosh bo'la turib og'ir, sekin harakat qilayotganimni tushundim. Qadamlarimni kichik, ammo tezroq yurishga, hamrohlarim qanchalik mezansahnaga noto'g'ri harakat qilib meni to'sibroq turishgan bo'lishlariga qaramay ularga moslashishga harakat qilishni boshladim. Hattoki bir safar buvini yonida turishga joy qolmadi buvimni oldi tomoniga o'tib tizzasini ushlab, tomoshabinga yonma-yon bo'lib o'tirgan holda gapirdim, bu hayotiy tabiiy harakatlarni tanam o'zi bajara boshladi. Endi men hamrohlarim menga xalaqit qilyapti noto'g'ri turganini o'ylamasdim, o'zimni sahnada qanday turishim qulayligi va tomoshabinga ko'rinishimni nazorat qila boshladim.

Yetakchi aktyor nutqi bir kun yoki bir necha oyda shakllanmaydi, uning uchun uzoq va tinimsiz mehnat kerak. Xususan jonli tabiiy nutqqa erishgan aktyorlar juda ozchilikni tashkil etadi. Ana shunday o'ziga xoslikni ushlagan holda uzoq yillar ijod qilish ham aslida yana bir tadqiqotga arziqli. Sahnada nutqi masalasida L.Eltoyevaning o'ziga xos jihati ko'p. Uning jozibador ovozi, toza talaffuzidan tashqari psixologik pauza, mantiqiy urg'udan to'g'ri joyida foydalanishi kabi ijro mahorati, obrazning ichki ruhiy holati aks ettirib yaxlit obrazni ko'z oldimizga keltiradi. Masalan "Iymon" spektaklining birinchi sahnasida Ozoda: "Har bir kunimiz ana shunday yorug' bo'lishini tiladim". Aziza: "Yaxshi tilak, ezgu umid", – deydi. Bir vaqtning

o'zida tushkun holatni saqlaydi "tilak"dan keyin lutf pauza qilib "ezgu umid"ga mantiqiy urg'u beradi. Ozoda: "Osmonning tiniqligini qarang-a?!" Aziza: "Uzoqdan qora bulut yaqinlashyapti", shu jumladan, "uzoqdan" keyin lutf pauza va xavotir aralash "qora bulut yaqinlashyapti", – deydi. Muhimi so'z shunchaki tug'ilmaydi, uni ko'radi, ya'ni ichki nigoh faol bo'lib, uni ko'rganini tomoshabin va hamroh ham biladi, ana shundan keyin so'zlaydi. Azizaning kasbi doktor, o'qimishli ziyoli o'ziga to'q, oilaparvar, eng qimmatlisi iymonli, e'tiqodli erining kirdikorlariga ko'z yumolmaydi va uni bu yo'lda tashlab ham ketmaydi. Aksincha uni yonida bo'lib uni bu jarlikdan olib chiqib ketishga urinadi. Xuddi shu dard alamda yonayotgan pok ayol obraziga xos nutq aktrisaning vazminroq shu bilan birga dadil, jonkuyar ayol ekani ovozidagi ohangida salmog' bilan so'zlashlarida ham o'z aksini topgan. Asar so'ngida, "essiz mening orzularim, umidlarim, bu yo'ldan qaytmaysiz-a?", – deb alamli so'zlashi va shahd bilan dissertatsiya tomonga yugurishi, oilasiga xiyonatni emas, balki adolat va jaholatga kurashgan e'tiqodi kuchli ayolni tasvirlagan. Orifning dissertatsiyani olmay dard alamda chiqib ketishi va buni ko'rgan Aziza o'z ichiga sig'may: "Olmadilar, Orif akaaa", – deganda quvonch, xursandchilik g'olib ayol muhabbati yurakdan otilib chiqishini kuzatamiz.

2025-yil kuz mavsumida O'zbek milliy akademik teatri tomoshabinlar talabiga ko'ra "Urush odamlari" spektaklini yana bir bor tomoshabin e'tiboriga havola etdi. Asar muallifi Nazar Eshonqul, rejissyor Asqar Xolmo'minov, rassom Flyura Gazizova. Adabiyotshunoslar tadqiqotlarning birida "Nazar Eshonqulning "Urush odamlari" qissasida urush davri oddiy tarixiy fon emas, balki inson va jamiyatni ich-ichidan yemiruvchi hal qiluvchi omil sifatida talqin qilinadi. Asarda davr va shaxs fojiasi o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, biri ikkinchisini yuzaga chiqaradi va chuqurlashtiradi. Urush tufayli qishloq hayoti izdan chiqadi, ijtimoiy muvozanat buziladi, insoniy munosabatlar sovuqlashadi" [3, 151–153-b]. Bizningcha ham spektakl urush davridagi insonlarning ayanchli turmushlari bilan birga or-nomus, shan haqidagi dramadir. Asosiy rollarda (Lola opa meni spektaklni ko'rish uchun taklif etgan kunda) Sayyora Yunusova, Tolib Mo'minov, Avazxo'ja Qodirov, Lola Eltoyeva, Hosiyat Husanova, Vazira Yunusova va ommaviy sahnalarda teatr aktyorlar astoydil mehnat qildilar. Spektaklning maqsadi insonlarga urush davrining qiyinchiliklarini yana bir bor eslatib o'tish bilan birga insonlarning bir-birlariga bo'lgan his tuyg'ularining yuqori cho'qqilarini ham ko'rsata olgan. Ayollarning erlari vafot etishi, beva qolishlari turmushning mushtlarini bir o'zlari yelkalarida ko'tarishlari tomoshabinda ham urushga nisbatan nafrat uyg'otadi. Anzirat – L.Eltoyeva – farzandining betoblighi va uni asrab qolish uchun raisning ko'nglini olishga rozi bo'lishi tomoshabinga qattiq ta'sir qiladi. Bu aslida ojizlik emas, onaning farzandiga bo'lgan cheksiz muhabbati, uning hayotini asrashga bo'lgan intilish deb hisoblash kerakmikin. Yana bir haqiqat inson doim ham aql bilan emas, balki his-tuyg'ularga berilib yo'ldan og'ishi, aql va yurak katta kuchlar bo'lib ko'pincha bir-biriga qarshi kurashadi deyish mumkin.

Biydi momo – Sayyora Yunusova – yo'lboshchi dangal kanvoyi onaxon, qolgan yosh ayollar uning gapini ikki qilishmaydi, onaxon taxtda o'zini tutishi qad-u qomati doimo tik. Farzandlaridan qora xat kelganda ham beli bukilmaydi, ammo ko'zlaridan tirqirab yosh oqadi. Axir baribir ona...bu haqda san'atshunos Sh.Abdurasulov batafsil yoritadi. "...bir vaqtning o'zida ikki o'g'liga aza ochish

– har qanday onaning yurak-bag'ini sadpora qilishi, hayoti, ruhiyatini ag'dar-to'ntar qilib yuborishi aniq. Illo, Biydi momo ikkinchi o'g'lining o'liminida matonat, sabr-u bardosh ila qarshilaydi, ich-ichidan sitilib, qarog'i yoshga to'lgan bo'lsa-da, dushmanining ko'ziga tik boqmoqqa kuch topadi. Shu sahnada Sayyora Yunusovaning ijrosi cho'qqiga chiqadi, aktrisa ruhan abgor bo'lsa-da, irodasi, e'tiqodi sinmagan jasoratli ayol timsolini yaratadi. Uning ko'z qarashlari, yuz ifodasi, ma'noli sukutlari tomoshabinni o'yga toldiradi" [4, 26–27-b].

Rais – Tolib Mo'minov ayollarga bosh-qosh bo'lib ulardan o'z manfaati yo'lida ham foydalanadi, pinagini buzmaydi, aksincha bu kunlar unga cheksiz baxt olib kelyapti mana shu pozitsiyani ushlab turadi. Anzirat – L.Eltoevaning ijrosi psixologik holatlarga boy, murakkab sahnalardan iborat. Farzandi betobligidan boshlab uning ikki yo'ldan birini tanlashi lozimligi, farzandlariga bo'lgan cheksiz muhabbati aktrisa tomonidan aniq tasvirlanadi. Ayniqsa raisning shartiga ko'nish sahnasi va o'z-o'zi bilan suhbatlashgan sahna rejissyor tomonidan ham yaxshi topilgan sahna bo'lib, aktrisa bu holatlarni ichki kechinma bilan boyitgan. Ayniqsa uning tanasi, yoyilgan sochlari shunga mutanosib harakat va nutqi uning ijrosida tabiiy kechadi. Bu holatlarda tomoshabin butkul uning hayotiga shu vaziyatiga tushgandek u bilan birga azoblanadi. Ana shu kartinadan keyingi sahnani "talvasa" yoki "hujum" deb nomlash mumkin. Uning bu gunohini va qornidagi bolasini bilib qolgan Oydon – H.Husanova dag'-dag'asidan Anzirat talvasaga tushadi va bu yanada spektakl konfliktini kuchaytirib, tomoshabinni ushbu vaziyat qanchalar og'riqli ekanini bildiradi va ijrochilar ayniqsa L.Eltoevaning obraz bilan ruhiy uyg'unligi tabiiy ijroni yuzaga keltiradi. Bu obraz haqida san'atshunos shunday deydi: "Aktrisa qahramoni ruhiyatidagi qarama-qarshi kechinmalar, ziddiyatlarni psixologik talqinda ochib beradi" [4, 26–27-b].

Shu jihatdan ikki spektaklda L.Eltoeva asarlarning zamoni makonidan kelib chiqqan holda ikki obrazni uning dunyoqarashini orzu umidlarini turlicha ifodalaydi. Anzirat oqila ayol bo'lishiga qaramay nutqida gunohkor, yonidagilarga yalinish ulardan najot kutish ohangi bor. Obraz aybdor oxir oqibat taqdirga tan bergan

mushtipar o'jizani ko'z oldimizda paydo qilgan. "Iymon" dramasida esa zamonasining ilg'or, o'z fikriga ega, adolatli shu bilan birga o'z oilasi va turmush o'rtog'iga muhabbatli xonadon bekasi tasvirlanadi. Nutqida esa o'ziga ishonchi komil inson ayniqsa turmush o'rtog'ini qalbiga og'riq yetkazib qo'yishdan o'zini tiyadi, ammo qat'iylik ohangi yaqqol seziladi.

O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Lola Eltoyeva ijodiy faoliyatini kuzatish shuni ko'rsatadiki, rolga mas'uliyat bilan yondashuv, matnni mustahkam o'zlashtirish, sahnada chaqqon erkin harakatlanish, hamroh aktyor bilan ijodiy munosabatni doimiy ushlab turish, obraz yaratishda ichki kechinmaga tayanish kabi jihatlar uning professional ijodkor ekanini anglatadi. Kasbiy mahorat bu faqat iste'dod bilan o'lchanmaydi, doimiy mehnat, intizom iste'dodni yuzaga chiqaradi. Lola Eltoyeva ijodi misolida ta'kidlash lozimki, aktyor ijodkor faqat sahnaga tomoshabin bilan yuzma-yuz bo'lganda emas, ungacha bo'lgan repetitsiya jarayonlarida ham jiddiy munosabatda bo'lishi darkor. Bu jarayonlar aktyorni yanada rivojlantirib, ayniqsa uning nutqi shunchaki matnni aytish vositasi emas, balki obrazning ichki dunyosini tomoshabinga yetkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov R. "Imon" dramasini sahnalashtirishda rejissyorlik tahlili // *O'zdsmi xabarлари*. – Toshkent, 2026/2. – B. 11–14.
2. Qodirov R. *Aktyorlik mahorati. O'quv qo'llanma*. – Toshkent: O'zdsmi, 2017. – 21-b.
3. Mustafayeva Yu. "Ilm-fan va innovatsiya" Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. – Toshkent, 2026. – B. 151–153.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.2184707>
4. Abdurasulov Sh. *Urush odamlarining saboqlari* // *Guliston*. – Toshkent, 2022/1. – B. 26–27.

Mohlaroy Ahmedova

*O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
San'atshunoslik instituti doktoranti
E-mail: ahmedovam3005@gmail.com
ORCID: 0009-0005-0945-1873*

**O'ZBEK TEATRIDA NASRIDDIN AFANDI OBRAZI VA
“AFANDINING BESH XOTINI” PYESASINING SAHNAVIY
TALQINLARI**

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek teatr san'atida folklor an'analari, xususan, Xo'ja Nasriddin Afandi obrazining shakllanishi va dramaturg I.Sodiqovning “Afandining besh xotini” pyesasi misolida turli teatr jamoalari tomonidan amalga oshirilgan sahnaviy talqinlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda Milliy akademik drama teatri, O'zbek davlat drama teatri hamda Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri spektakllaridagi rejissura, aktyorlik mahorati va janriy izlanishlar qiyosiy o'rganilgan.*

Kalit so'zlar: *teatr, folklor, Nasriddin Afandi, I.Sodiqov, komediya, rejissura, aktyorlik mahorati, sahnaviy talqin.*

**ОБРАЗ НАСРЕДДИНА АФАНДИ В УЗБЕКСКОМ ТЕАТРЕ И
СЦЕНИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ПЬЕСЫ «ПЯТЬ ЖЁН АФАНДИ»**

Аннотация. *В данной статье анализируются традиции фольклора в узбекском театральном искусстве, в частности, формирование образа Ходжи Насреддина Афанди и сценические интерпретации пьесы И. Садыкова «Пять жен Афанди» различными театральными коллективами. В исследовании проведен сравнительный анализ режиссуры, актерского мастерства и жанровых поисков в спектаклях Национального академического драматического театра, Узбекского государственного драматического театра и Сырдарьинского областного музыкально-драматического театра.*

Ключевые слова: *театр, фольклор, Насреддин Афанди, И.Садыков, комедия, режиссура, актерское мастерство, сценическая интерпретация.*

THE IMAGE OF NASRIDDIN AFANDI IN UZBEK THEATRE AND STAGE INTERPRETATIONS OF THE PLAY "AFANDI'S FIVE WIVES"

Abstract. *This article analyzes the traditions of folklore in the Uzbek theater art, in particular, the formation of the image of Khoja Nasriddin Afandi and the stage interpretations of I. Sodiqov's play "Five Wives of Afandi" by various theater groups. The study provides a comparative analysis of directing, acting skills, and genre explorations in the performances of the National Academic Drama Theater, the Uzbek State Drama Theater, and the Syrdarya Regional Musical Drama Theater.*

Keywords: *theater, folklore, Nasriddin Afandi, I.Sodiqov, comedy, directing, acting skills, stage interpretation.*

O'zbek teatr san'atida folklor an'analari va xalq o'yinlarining dramatik hamda sahnaviy talqinlari o'ziga xos boy tarixga va taraqqiyot bosqichlariga ega. O'zbek adabiyoti va folklorida alohida salmoqli o'ringa ega bo'lgan markaziy qahramonlardan biri Xo'ja Nasriddin Afandidir. Uning obrazi nafaqat o'zbek, balki boshqa sharq xalqlari og'zaki ijodida ham xalqning donoligi, hozirjavoblighi va yumor ifodachisi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek teatri san'atkorlari yillar davomida Xo'ja Nasriddin mavzusiga bot-bot muroojaat qilib kelishgan.

Mustaqillik yillarida o'zbek teatri nafaqat g'oyaviy, balki tashkiliy jihatdan ham tubdan islohot qilindi. Tadqiqotchi K.Umarov ta'kidlaganidek: "O'zbekistonda teatr boshqaruvining huquqiy-tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish hamda teatr repertuar siyosatining o'ziga xosligi shundaki, bu jarayonda milliy qadriyatlar va folklor-etnografik ruhdagi asarlarga e'tibor kuchaydi" [1, 12-b]. Ushbu islohotlar va yaratilgan imkoniyatlar natijasida teatrlarda folklor asarlariga e'tibor ortdi. Mazkur yillarda teatrlar sahnasida Afandi haqida bir qator rang-barang spektakllar tomoshabinlarga havola etildi. Masalan: U.Sattorov pyesasi asosida U.A.Baqoyev sahnalashtirgan "Xo'ja Nasriddin" (1992, A.Hidoyatov nomidagi Drama teatri); Yu.Azimzoda pyesasi bo'yicha A.Niyozovning "Nasriddinning yoshligi" (2005, Drama teatri); Sh.Boshbekov qalamiga mansub B.Akobirov rejissyorligidagi "Afandi o'lmaydigan bo'ldi" (Buxoro viloyati musiqali drama teatri); Xorazm

viloyati musiqali teatrida “Afandilar (2009, rej. A.Yo‘ldashev”, T.Isroilov rejissyorligidagi “Nasriddinning hiylasi” (2012, Qashqadaryo teatri); B.Mirmaqsudov sahnalashtirgan “Bir kuni Nasriddin” (2024, Qashqadaryo teatri); Satira teatri “Besh xotinning afandisi”(2023, rej. J.Ro‘zmetov), Xorazm (2019, rej. A.Yo‘ldashev) va Farg‘ona rus drama teatrlarida (2021, rej. A.Yuldasheva) sahnalashtirilgan “Afandining besh xotini”; O‘zbekiston davlat yosh tomoshabinlar teatrining “Nasriddin Afandi” (2026, rej. Shuhrat Ibragimov) spektakllari shular jumlasidandir.

Afandi obrazi turli teatr jamoalari tomonidan pyesa, musiqiy drama, satira, qo‘g‘irchoq teatri va hatto milliy masxarabozlik va qiziqchilik an‘analari shakllarida ham talqin qilingan. XXI asr o‘zbek sirki tarixida alohida o‘rin egallagan O‘zbekiston xalq artisti Akrom Yusupov milliy masxarabozlik va qiziqchilik an‘analarini sirk san‘ati bilan boyitib, zamonaviy “Xo‘ja Nasriddin” timsolini yaratgan. San‘atkor o‘z eshagiga “ISH – 421” davlat raqamini taqib, “yig‘ma mashina” nomli hajviy sahna ko‘rinishi orqali maishiy va ijtimoiy muammolarni o‘tkir satira hamda zamonaviy Xo‘ja Nasriddin nigohi bilan kulgiga olgan.

Surxondaryo viloyati musiqali drama teatrida rejissyor Shavkat Pardayev tomonidan sahnalashtirilgan “Afandizoda” spektaklida esa maydon tomoshasi (buffonada) hamda namoyish san‘ati usullari ustuvorlik qiladi. Spektaklda voqealar bo‘sh sahnada Afandining doira usulida kirib kelishi bilan boshlanib, aktyorlar aytishuv va laparlar vositasida dekoratsiyani bevosita tomoshabin ko‘z o‘ngida tiklash orqali boy folklor muhitini hosil qiladi. Buxoro viloyati musiqali drama teatri sahnasidagi B.Akobirovning “Xo‘ja Nasriddinning Buxoroga qaytishi” spektaklida ham folklor, etnografiya va xalq o‘yinlarining uyg‘unligi ko‘zga tashlanadi. Xususan, soqchilar obrazini yaratgan aktyorlar Bobur Boymurodov va Hayot Ashurovlarning ekspressiv-ekstsentrik ijro uslubi asarning satirik ta’sirchanligini yanada oshirgan.

Ushbu spektakllar orasida dramaturg I.Sodiqov qalamiga mansub “Afandining besh xotini” komediyasi alohida sahnaviy taqdirga va muvaffaqiyatga

ega. "Mazkur pyesa o'z davri uchun dolzarb bo'lgan xalqona kulgi, oddiy insonlarning hayoti va ijtimoiy munosabatlarini yengil, ammo teran ifoda etishga qaratilgan asar sifatida e'tirof etiladi. E'tiborlisi shundaki, pyesa bir vaqtning o'zida ikki teatr – Hamza nomidagi (hozirgi O'zbekiston Milliy akademik drama teatri) hamda Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri sahnasi uchun tayyorlangan" [2, 8-b].

Komediya dastlab 1991-yilda O'zbek Milliy akademik drama teatrida (rejissyor M.Azimov) hamda Sirdaryo musiqali drama teatrida (rejissyor J.Mahmudov) sahnaga qo'yilib, premyerayoq tomoshabinlar e'tirofiga sazovor bo'ldi. Keyinchalik asar respublikamizning ko'plab teatr jamoalari repertuaridan joy oldi; xususan, 1994-yilda A.Bakirov nomidagi Andijon teatrida M.Hamidov hamda 1999-yilda Qoraqalpoq teatrida K.Abdreymov tomonidan sahnalashtirildi.

Aristotel o'zining "Poetika" asarida komediyaning tabiati va uning qahramonlari haqida to'xtalib, shunday deydi: "Komediya esa ta'kidlaganimizdek, yomon kishilarni butunlay badnom qilish ma'nosida bo'lmasdan, balki kulgili holatni gavdalantirishdir. Kulgili narsa – bu hech kimning dilini og'ritmaydigan va hech kimga zarar keltirmaydigan ba'zi bir nuqson hamda majruhlikdir" [3, 14-b]. Faylasufning ushbu nazariyasiga tayanilsa, "Afandining besh xotini" pyesasidagi qahramonlar va tipajlar ham ayni dramatik qoidalarga to'liq mos tushadi. Podshoh tomonidan Afandiga in'om etilgan xotinlarning har biri o'ziga xos va "hech kimga zarar keltirmaydigan" zararsiz nuqson-xarakterga ega: biri beso'naqay va ovqatga o'ch, biri kar-dovdir, biri tinmay gapiruvchi, boshqasi esa yengiltak. Komediya-dagi kulgi aynan mana shunday insoniy ojizliklar va nuqsonlar ustiga qurilgan.

O'zbek folkloriga xos bo'lgan Afandi latifalaridagi hozirjavoblik hamda o'tkir satira klassik dramaturgiya-dagi "hech kimga ziyon yetkazmaydigan nuqson" tushunchasi bilan chambarchas tutashadi. Rejissyorlar bu ikki uslubiy yo'nalishni quyidagicha uyg'unlashtirganlar: Milliy teatr talqinida M.Azimov folklorik latifa kulgisini aktyorlarning samimiy psixologik ijrosi orqali namoyon etib, Aristotel ta'riflagan zararsiz insoniy nuqsonlarni badiiy-estetik darajaga ko'targan. O'zbek davlat drama teatrida rejissyor R.Tog'ayqulov folklorik matnga modern va

feministik unsurlarni qoʻshib, personajlar nuqsonini zamonaviy ijtimoiy parodiya va buffonada vositasida ochib berishga urinadi. Sirdaryo teatrida esa Q.Yaqubov folklorik kulgini xalq qoʻshiqlari va musiqiy ariyalar (lapar va terma) spektakliga singdirish orqali Aristotel nazariyasiga mos yengil, musiqiy-komedik muhit yaratgan.

Milliy teatrdan sahnalashtirilgan talqin oʻzining rejissura puxtaligi va aktyorlar ansamblining mukammalligi bilan ajralib turadi. Syujet Podshoning Afandiga uy sovgʻa qilgani hamda 4ta kelinchak tayyorlab qoʻyilganligi xabari bilan boshlanadi. Gʻaybulli Hojiyev Afandi obrazini shu qadar maromiga yetkazib ijro etganki, uning yuzidagi samimiy tabassum va soddalik tomoshabin koʻz oʻngida chinakam Afandi qiyofasini gavdalandiradi. Tamanno (S.Yunusova) ijrosida noziklik va nazokat yetakchilik qilsa, Fotimabonu obrazi M.Ibrohimova talqinida ichki kechinmalar bilan ochib berilgan. Toʻtixon (M.Muxtorova) xarakter va nutqiy estetika jihatidan tomoshabin yodida muhrlanib qolgan.

2020-yilda Drama teatri jamoasi ushbu pyesaga qayta murojaat qilib, uni “Ojiza demang bizni” nomi ostida sahnaga olib chiqdi. Rollarni Sh.Soʻfiyev (Afandi), M.Xurramova (Fotima), T.Mirmaqsudova (Jannatoy), D.Toshmatova (Tamanno), T.Suropova (Zubayda), R.Egamberdiyeva (Toʻtixon) kabilar ijro etganlar. Rejissyor pyesa matnini zamonaviy tomoshabin talabiga moslab qisqartirgan boʻlsa-da, bu holat mantiqiy yaxlitlikka putur yetkazgan. Masalan, Fotima obrazining sahnaga kirib kelib hovlili boʻlganidan xursand boʻlish soʻzlari olib tashlangani sababli uning xarakteri yetarlicha ochilmay qolgan.

Pyesaning original matnida Toʻtixon va Afandining muloqoti quyidagicha aks etgan:

Toʻtixon: Jin-ajinalar bor ekan bu uyda, uxlab yotgan edim, kimdir chaqirganday boʻldi, koʻzimni ochsam, taqsimimga oʻxshagan bir balo koʻzini paxtasini chiqarib menga qarab baqrayib turibdi.

Fotima: Tovba! Taqsimim oʻzidan boʻlak boshqa narsaga oʻxshamaydi.

To'tixon: Avvaliga men ham shunday o'ylagan edim, men ham mundoq tikilib bir qichqirgan edim. Yo'q bo'lib qoldi, endi ko'zimni yumib bir ochsam, o'sha pes yana ustimda ko'zini paxtasini chiqarib turibdi [5, 31-b].

Spektaklda aktrisa asar matnidagi "jin-ajina" so'zi o'rniga "ajnabiy" so'zini qo'llagan, bu esa sahnada nutqiy hamda mazmuniy buzilishga olib kelgan. Boshqa tomondan, xalq ashulalari ("Gul tagidan gul chiqadi", "Chipra dalli", "Olmacha anoringga balli", "Ha yor-yor yoringman") lapar va terma shaklida o'rinli qo'llanilgan. Sirdaryo teatrida Qutlimurod Yaqubov sahnalashtirgan spektakl musiqiy-folklorik yechimi bilan ajralib turadi. Unda "Tom boshida tog'ora" kabi xalq qo'shiqlari ariyaga transformatsiya qilingan ("Erta bilan turaman nahori nashtayo...", "Paqa-paq"). Biroq sahnalashtiruvchi rassomning dekorativ yechimida hujralar o'rniga ishlatilgan bitta katta parda o'ta jo'n chiqib, visual jozibadorlikni pasaytirgan.

Ibrohim Sodiqovning "Afandining besh xotini" pyesasi va undagi Nasriddin Afandi tipaji faqatgina o'tmish teatr tarixi hodisasi bo'lib qolmay, bugungi kunda ham o'zining badiiy, ijtimoiy hamda ma'naviy-tarbiyaviy aktualligini saqlab kelmoqda. Buni asarning zamonaviy professional teatrlar repertuaridagi o'rni hamda oliy ta'lim muassasalaridagi sahnaviy talqinlari tasdiqlaydi.

Xususan, professional teatrlarning gastrol faoliyatida va yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda ushbu asar alohida estetik funksiyani bajaradi. O'zbekiston davlat drama teatri jamoasi tomonidan R.Tog'ayqulov rejissyorligida sahnalashtirilgan "Ojiza demang bizni" spektaklining Termiz davlat universitetida namoyish etilishi buning amaliy isbotidir. "Teatr haftaligi" doirasida taqdim etilgan ushbu komediyada ayollarning jamiyatdagi o'rni va faolligi g'oyasi satira hamda musiqiy-plastik yechimlar orqali gavdalantirilib, talabalar auditoriyasining ma'naviy-estetik ehtiyojlariga mos tushdi.

Asarning hayotiyliigi va moslashuvchanligi, shuningdek, talabalar teatr-studiyalarining ijodiy izlanishlarida ham namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universitetida "San'at jurnalistikasi"

yo'nalishi talabalaridan tashkil topgan "Art Vision" teatr-studiyasi (badiiy rahbar M.Axmetjanova) tomonidan pyesa asosida "Afandining hangomalari" spektaklining sahnalashtirilishi e'tiborga loyiqdir. Bo'lajak san'atshunos va jurnalistlarning dramatik asar matni bilan amaliy ishlashi, obraz yaratish hamda sahna madaniyatini egallashi I.Sodiqov dramaturgiyasi bugungi yosh avlodni ham estetik, ham kasbiy jihatdan tarbiyalashda muhim badiiy vosita ekanini ko'rsatadi.

Tahlil qilingan teatr talqinlarida I.Sodiqov pyesasining mantiqiy yaxlitligi saqlangan holda, har bir jamoa o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib rejissyorlik yechimlarini taklif etgan. Milliy teatr talqini aktyorlik ansambli va xarakterlar aniqligi bo'yicha etalon bo'lib qolayotgan bo'lsa, Drama teatri hamda Sirdaryo teatri spektakllarida musiqa va matn ustida qiziqarli tajribalar bilan birga sahnaviy bezak, aktyorlik tanlovi hamda nutq madaniyatida bartaraf etilishi lozim bo'lgan kamchiliklar mavjud. Kelgusida ushbu asar va umuman folklorik dramalarni sahnalashtirishda rejissyorlar matn qisqartmalariga ehtiyotkorona yondashishlari, aktyorlar esa sahna nutqi hamda personaj tipajiga moslik masalasiga alohida e'tibor qaratishlari tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarov K. *Zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarda o'zbek teatrining o'rni (1991–2023-yy.): San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref.* – Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2025. – B. 12.
2. Abdumuxtorova N. *Sirdaryo viloyati musiqali drama teatri repertuarida komediya janrining o'rni ("Afandining besh xotini" spektakli misolida) // Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı.* – 2025. – №4. – B. 12–18.
3. Aristotel. *Poetika. Tarjimon: U.To'ychiyev.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980. – 150 b.
4. Sodiqov I. *Afandining besh xotini (komediya-hazil, qayta ishlangan varianti).* – 45 b.

Laziza Akhmatalieva

*Editor, Editorial and Publishing Department
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture
E-mail: lazizakhonakhmatalieva97@gmail.com
ORCID: 0009-0008-6101-5421*

NATIONAL IMAGE IN UZBEK CINEMA:

ARTISTIC INTERPRETATION OF HISTORICAL FILMS

Abstract. *This article analyzes the formation and development of the historical theme in Uzbek cinema, as well as the specific features of representing historical figures and national images on screen. The study examines the transformation of historical reality into cinematic language through the films *Alisher Navoi* (1947) by Komil Yormatov, *Abu Rayhan Beruni* (1974) by Shukhrat Abbasov, and *Imam Abu Isa Muhammad al-Tirmidhi* (2019) by Abduhalil Mignarov. Particular attention is paid to the relationship between the characters of historical figures, the national environment, the spirit of the period, dramatic conflict, acting performance, and visual solutions in these screen works.*

Keywords: *uzbek cinema, historical cinema, national image, historical memory, cinematic language, directing, acting, dramaturgy, screen interpretation, national identity.*

O'ZBEK KINOSIDA MILLIY OBRAZ: TARIXIY FILMLARNING BADIY TALQINI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'zbek kinosida tarixiy mavzuning shakllanishi va rivojlanishi, tarixiy shaxs hamda milliy obrazlarning ekran orqali ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Komil Yormatovning "Alisher Navoiy" (1947), Shuhrat Abbosovning "Abu Rayhon Beruniy" (1974) va Abduhalil Mignarovning "Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziy" (2019) filmlari misolida tarixiy voqelikning kino tiliga ko'chirilishi masalasi ko'rib chiqiladi. Mazkur ekran asarlarida tarixiy shaxslarning xarakteri, milliy muhit, davr ruhi, dramaturgik konflikt, aktyorlik ijrosi va tasviriy yechimlarning o'zaro munosabati o'rganiladi.*

Kalit so'zlar: o'zbek kinosi, tarixiy kino, milliy obraz, tarixiy xotira, kino tili, rejissura, aktyorlik, dramaturgiya, ekran talqini, milliy o'zlik.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗ В УЗБЕКСКОМ КИНО: ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ФИЛЬМОВ

Аннотация. В данной статье анализируются формирование и развитие исторической тематики в узбекском кинематографе, а также особенности экранного воплощения исторических личностей и национальных образов. В исследовании на примере фильмов Комила Юсупова «Алишер Навои» (1947), Шухрата Аббасова «Абу Райхан Беруни» (1974) и Абдухалила Мигнарова «Имам Абу Иса Мухаммад ат-Термизи» (2019) рассматривается проблема перенесения исторической действительности на язык кино. Изучается взаимосвязь характера исторических личностей, национальной среды, духа эпохи, драматургического конфликта, актёрской игры и изобразительных решений в данных экранных произведениях.

Ключевые слова: узбекское кино, исторический кинематограф, национальный образ, историческая память, язык кино, режиссура, актёрское мастерство, драматургия, экранная интерпретация, национальная идентичность.

Since the emergence of cinema, it has demonstrated unique possibilities for depicting reality that distinguish it from other forms of art. While literature conveys events through words and theater through live performance, cinema makes use of image, movement, sound, editing, acting, as well as spaces and settings capable of conveying the spirit of a particular period. Therefore, interpreting a historical event or figure on the screen is a much more complex process than simply reproducing historical information.

When attempting to reconstruct the past, the creator of a historical film must simultaneously transform it into an artistically comprehensible and emotionally compelling form for the contemporary viewer. Historical themes occupy a special

place in the history of Uzbek cinema. Through screen images of such historical figures as Alisher Navoi, Abu Rayhan Beruni, and Mirzo Ulugbek, not only their lives and activities but also ideas concerning science, enlightenment, justice, governance, humanity, and national values have been expressed.

In the early films addressing historical themes, greater attention was paid to depicting the external appearance of events, creating the atmosphere of the period, and presenting the general image of a historical figure. Later, however, there was a growing effort to reveal the inner world of the historical character. In this context, the concept of the national image acquired particular significance. A national image is not limited merely to the depiction of national clothing, customs, or historical architecture. It is manifested in the character's worldview, personality, speech, attitude toward the surrounding environment, moral choices, and relationships with other characters.

Komil Yormatov's *Alisher Navoi*, filmed in 1947, is one of the significant works in Uzbek cinema to address a historical theme. The screenplay was written by Alexei Speshnev, Izzat Sultan, Uygun, and Viktor Shklovsky, while Mikhail Krasyansky served as cinematographer. The leading role was performed by Razzoq Hamroyev. The historical significance of the film lies not only in its subject matter. It also contributed to the development of the experience of creating a historical figure as a major screen character in Uzbek cinema.

An important feature of Navoi's image portrayed by Razzoq Hamroyev is the combination of the character's external dignity with his inner world. The actor interprets Navoi not merely as a poet or court adviser, but as a person who observes circumstances carefully, deeply understands human relationships, and is not indifferent to questions of justice.

This aspect is particularly noticeable in the actor's facial expressions and gaze. In certain situations, the character's silence, rather than verbal expression, conveys his attitude through his eyes and facial expressions, intensifying the inner drama of

the image. As a result, Navoi appears as a character whose development is driven more by inner experience than by external action.

Alisher Navoi (directed by Kamil Yarmatov, 1947)

The visual design of the film also pays particular attention to creating a historical environment. Palace interiors, architectural details, costumes, and decorative elements create a visual representation of the period in which the characters live. At the same time, these external signs do not serve merely as decoration. They also determine the characters' social status and their relationship with the historical environment.

However, when analyzing the film from a contemporary perspective, it is necessary to take into account the ideological circumstances of the period in which it was produced. Modern studies note that the film does not fully reveal Navoi's religious and Sufi worldview, which was influenced by the ideology of the period. Thus, Alisher Navoi can be evaluated not only as a screen work about a historical figure but also as an artistic phenomenon reflecting the attitude toward history in Uzbek cinema of the 1940s.

In Khanjara Abulqasimova's observations concerning the work of Shukhrat Abbasov, the director's approach to historical material is one of the aspects requiring

particular attention. Based on her views, it would be incorrect to explain the director's approach to creating the image of a historical figure merely as the reconstruction of historical events on screen. The artistic value of a historical film depends primarily on how vividly and psychologically convincingly the historical figure is presented to the viewer. From this perspective, Abu Rayhan Beruni can be regarded as one of the works that seeks to connect the possibilities of the historical-biographical genre with the issue of national character.

The film, produced in 1974, centers on the personality of Abu Rayhan Beruni. However, the director does not focus exclusively on the scholar's scientific legacy. Beruni's character is revealed in conjunction with the historical period in which he lived, the political environment, and the system of human relationships surrounding him. This determines the film's approach to characterization: the viewer observes Beruni not as a ready-made, idealized historical figure elevated to a monumental status, but as a human being striving to preserve his convictions and scientific views under difficult circumstances.

This approach is particularly evident in the performance of Polat Saidqosimov. The actor constructs Beruni's character not through external dramatization but through inner restraint.

Abu Rayhan Beruni (directed by Shukhrat Abbasov, 1974)

His performance is free of excessive gestures, artificial excitement, or a tendency to exaggerate heroism. Instead, silence, gaze, facial expressions, and brief reactions become important means of understanding the character's inner state. As a result, the image of Beruni combines the qualities of a scholar with his humanity. In this regard, the acting performance is directly connected with the overall artistic conception of the film. Constantly emphasizing the greatness of a historical figure may make the character one-dimensional and overly monumental. In Abu Rayhan Beruni, however, there is an effort to avoid this danger. Beruni's greatness is manifested not in the descriptions given by others, but in the choices he makes in difficult circumstances and in his attitude toward his principles.

This principle also dominates the dramatic structure of the film. For Beruni, the main issue is not achieving personal interests but preserving his scientific and moral position. Therefore, it would be too narrow to interpret the conflict of the film solely as a political struggle between historical rulers. The inner drama of the work emerges through the confrontation between human thought and external power. The conflict between reason based on knowledge and will based on political authority becomes the principal dramatic device revealing the essence of Beruni's character.

The director does not limit the portrayal of Mahmud of Ghazni to simply positioning him as Beruni's opposite. Their relationship gives rise to a clash between two different worldviews. On one side stands a person striving to understand knowledge and truth; on the other stands political power seeking to subordinate society and human destiny to its own will.

The creation of the historical environment in the film further reinforces this ideological layer. The natural landscapes of Khwarazm, palaces, scholarly settings, various everyday details, and clothing function as visual signs that help reconstruct the period. The plot of the film is also structured in accordance with the period, space, and time in such a complex manner that the film has retained its significance to this day. As Aristotle stated, "the parts of the events must be arranged in such a

way that when one part is changed or removed, the whole is altered or set in motion..." [1, 34-p].

The visual solutions created by cinematographer Hotam Fayziyev are noteworthy in this regard. The overall composition of the frame, the positioning of characters within the space, and the attention given to the human face strengthen the psychological orientation of the film. The relationship between long shots depicting the historical environment and close-ups that allow the viewer to perceive the character's inner experiences creates the visual dramaturgy of the film. Thus, the camera does not remain merely a means of recording historical reality; it also actively participates in expressing the character's inner state.

The introduction of the young Beruni character makes it possible to demonstrate the process through which the protagonist's personality was formed. Through Baxtiyor Shukurov's portrayal of the young Beruni, the viewer understands that behind the mature scholar's established character lie years of inquiry, experience, and observation of life. This method helps the viewer perceive the historical figure not as a legendary hero but as a person who has undergone a process of human development. As a result, the viewer can sense not only the outcome of Beruni's personality but also the factors that contributed to its formation.

The secondary characters in the film also perform specific functions in revealing the central figure. The participation of such characters as Abu Iraq, Qabus, Zaringiz, Rayhan, and others in the events of the film makes it possible to present different layers of the historical environment. Through them, the social and spiritual surroundings of Beruni are expanded. In particular, the character of Rayhan is one of the figures through whom the influence of personal relationships and social restrictions on human destiny can be understood.

In this respect, the system of characters in the film contributes to a deeper understanding of the protagonist. Beruni's character is revealed not only through his independent actions but also through his relationships with other characters. Every confrontation or dialogue reveals a particular aspect of his personality. Thus, the

psychological completeness of a character is not formed through a collection of individual scenes alone but through a system of relationships among the characters.

The musical and sound design of the film also functions as a component complementing its historical and psychological atmosphere. In certain episodes, music does not directly explain the events but strengthens their emotional meaning. The combined effect of image, acting, and sound creates the dramatic atmosphere of the film and brings historical reality closer to the viewer's emotional perception.

From this perspective, the national character of the film is manifested primarily in the protagonist's spiritual world. Respect for knowledge, the pursuit of truth, reverence for teacher-student relationships, moral determination, and devotion to learning define the inner essence of Beruni's character. In this sense, national character is expressed less through external features than through the protagonist's life position.

This aspect allows for a deeper understanding of Khanjara Abulqasimova's assessment of Shukhrat Abbasov's work [2]. In the scholar's views, the issue of the national image is not limited to the external appearance of a character or the national character of the subject matter. The human credibility of the character created by the director, the character's spiritual world, and life position are also important components of the concept of national character. In Abu Rayhan Beruni, this principle finds artistic expression through the portrayal of a historical figure.

Thus, the artistic significance of Abu Rayhan Beruni lies not simply in the reconstruction of the historical figure's life on screen, but in the attempt to reveal his human character within the complex circumstances of his era. Through historical material, Shukhrat Abbasov artistically explores the complex relationships between the individual and the period, science and power, faith and coercion. Beruni's character, situated at the center of these contradictions, becomes a symbol of moral stability and intellectual freedom.

This demonstrates one of the important principles of creating great historical figures in historical cinema: the necessity of revealing not only the historical figure's

activities but also his moral and spiritual world. This approach continued in historical films of later periods and contributed to the cinematic interpretation of the human character of representatives of science, religion, and enlightenment.

The main achievement of Imam Abu Isa Muhammad al-Tirmidhi is its attempt to portray the historical figure not merely through a veil of grandeur, but primarily as a human being and an enlightened scholar. Through the image of al-Tirmidhi, the film embodies such national values as respect for knowledge, the teacher-student tradition, modesty, patience, spiritual purity, and devotion to truth. In this respect, the national image is expressed through character and worldview rather than external appearance.

“The art of the cinema and theater actor is based on the K.S.Stanislavsky system, which is recognized throughout the world. When actors master this system thoroughly, they achieve depth, truthfulness, and expressiveness in their performances. The expressive means of actors in both directions are essentially the same. These include plasticity, facial expression, movement, expressive gaze, and intonation of speech” [3]. This theoretical perspective can serve as an important criterion for evaluating the interpretation of the protagonist in Imam Abu Isa Muhammad al-Tirmidhi.

Imam Abu Isa Muhammad al-Tirmidhi (directed by Abduhalil Mignarov, 2019)

The impact of the image of al-Tirmidhi portrayed by Doniyor Hafizov is primarily evident in the actor's ability to express the character's inner restraint without exaggerating external action. His calm gaze, manner of communication, and measured movements shape the image of a person devoted to knowledge, humble, and spiritually elevated. Thus, national character is manifested not only through ethnographic external features but also through a person's behavior and spiritual values.

However, this restraint in the acting performance also creates certain limitations regarding the dramatic development of the character. Throughout the film, al-Tirmidhi is presented primarily as a mature and internally stable personality. His spiritual searches, doubts, or new dimensions of character emerging under the influence of life's trials are not sufficiently revealed. Consequently, although the character appears spiritually coherent, he leaves a relatively static impression from the perspective of character development.

Doniyor Hafizov's portrayal of al-Tirmidhi is dominated by restraint and naturalness. The actor does not interpret the protagonist in a bombastic or excessively idealized manner. His calm manner, attentive listening, and sincerity in interacting with people help reveal the scholar's spiritual character. In particular, the respect shown by the people toward him is conveyed through the attitudes of those around him rather than through direct verbal descriptions of his status. This is one of the film's successful artistic solutions.

However, it cannot be said that the artistic possibilities of the film are fully realized. The main problem is evident in the dynamic development of al-Tirmidhi's character. From the early stages of the film, the protagonist is presented as a person devoted to knowledge, composed, and spiritually mature.

Subsequent events do not sufficiently demonstrate the consistent development of new dimensions of his personality. Therefore, the viewer understands well what kind of person the scholar was, but does not fully experience, as a process, how he attained such a level of spiritual maturity.

This aspect is directly related to the issue of the national image. National character is not merely a collection of positive qualities; it is also a dynamic character revealed through the process of overcoming life's trials. If al-Tirmidhi's choices on the path of knowledge, inner doubts, spiritual trials, and decisions had been developed step by step more fully, his national image would have become more vivid and convincing.

Nevertheless, the value of the film lies in the fact that it succeeds in portraying the historical figure's greatness not merely through his scholarly status but through his human qualities. Through al-Tirmidhi's image, values such as respect for knowledge, transmitting learning to future generations, respect for teachers, and spiritual responsibility acquire artistic coherence. In this respect, the film transcends the framework of a historical-biographical work and becomes a cinematic expression of national spirituality.

The character of Ja'far creates an opportunity to reveal the central protagonist's personality. By contrasting this character with al-Tirmidhi, the difference between knowledge and selfish motives, spiritual maturity and personal interest becomes apparent. However, if the influence of this conflict on al-Tirmidhi's character had been explored more deeply, the inner strength of the central character would also have become more evident.

In other words, the function of a secondary character should not be limited to creating a negative pole; it should also serve to reveal new dimensions of the protagonist's personality.

In this respect, both the strength and limitation of the film converge at one point: al-Tirmidhi's character is spiritually clear and coherent but less changeable from the perspective of dramatic action. Its content as a national image is strong, while its character development is comparatively weak. As a result, the film shows the viewer what kind of person the great scholar was, but does not sufficiently reveal the process through which he became such a person.

When considered on the basis of Khanjara Abulqosimova's views on national image and characterization, the film provides an interesting opportunity for analysis. National character is expressed through such values as knowledge, spirituality, modesty, and humanity. However, if the dramatic development of these qualities had been strengthened, the image of al-Tirmidhi could have achieved a fuller national character not only spiritually but also psychologically and dramatically.

A comparative analysis of the films discussed above demonstrates that in Uzbek historical cinema, the national environment is created not through decoration or costume alone, but through various elements of cinematic expression.

First, space plays an important role. A palace, madrasa, house, street, marketplace, or center of learning is not merely a location where events take place. It becomes an artistic means of expressing the character's social position and psychological experiences.

Second, costume not only establishes the historical period but also complements the character's personality. The clothing of a ruler, the attire of a scholar, or the everyday dress of an ordinary person visually expresses their position within society.

Third, music creates the emotional layer of a historical film. In particular, the use of national musical motifs in historical cinema strengthens the viewer's perception of a particular period and environment. "The relationship between image and music is an important and complex task. S.M.Eisenstein, who wrote a number of scholarly works on this subject, states that a film created without music must possess an artistic cinematic expressiveness capable of fully replacing the character, scope, and function of music" [3, 47-p].

Fourth, acting is one of the principal factors shaping a historical image. Razzoq Hamroyev's inner restraint in portraying Navoi, Shukur Burhonov's dramatic experiences in the role of Ulugbek, and the combination of intellectual thought and human emotion in the portrayal of Beruni demonstrate the possibilities of bringing historical figures to life on screen.

Such studies make it possible to understand how national cinematic thought was formed, how Uzbek directors perceived history, and how the issue of national identity was expressed on screen in different periods.

For contemporary Uzbek cinema, this experience is of particular importance. A modern filmmaker addressing historical themes faces the task not simply of reproducing history but of interpreting it through a contemporary cinematic language capable of engaging in dialogue with today's audience. In this sense, the scholarly study of previous experiences in Uzbek historical cinema has both theoretical and practical significance for the development of contemporary national cinematography.

References

1. Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2018. – 350 p.
2. Абул-Касимова Х. Кино и художественная культура Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1991. – 146 с.
3. Abulqosimova Kh. *Fundamentals of Cinematic Art*. Uzbekistan State Institute of Arts. Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2009. – 100 p.
4. Базен А. Что такое кино? Сборник статей. – Москва: Искусство, 1972. – С. 84.
5. Saidboyeva, N. *Pages of History*. Madaniyat newspaper, 2021, No. 26 (161).

*S.A.Gerasimov nomidagi Butunrossiya davlat
kinematografiya instituti filiali o'qituvchisi
E-mail: urayevulmas@gmail.com
ORCID: 0009-0008-1788-0987*

AKTYORLIK SAN'ATIDA XATTI-HARAKAT: ICHKI VA TASHQI HARAKATNING BIRLIGI

***Annotatsiya.** Maqolada aktyorlik san'atida xatti-harakat tushunchasi ichki va tashqi harakat birligi sifatida tahlil qilinadi. Harakat hissiy holat, nigoh, tana, organizm reaksiyasi, jimlik, xarakatsizlik va so'z orqali namoyon bo'lishi yoritiladi. Christian Bale ijodidagi "The Machinist" va "Batman Begins" filmlari aktyor organizmining obraz yaratishdagi imkoniyatlariga amaliy misol sifatida ko'rib chiqiladi.*

***Kalit so'zlar:** aktyor, xatti-harakat, ichki harakat, tashqi harakat, hissiy holat, nigoh, tana, organizm, jimlik.*

ДЕЙСТВИЕ В АКТЕРСКОМ ИСКУССТВЕ: ЕДИНСТВО ВНУТРЕННЕГО И ВНЕШНЕГО ДЕЙСТВИЯ

***Аннотация.** В статье понятие действия в актёрском искусстве рассматривается как единство внутреннего и внешнего действия. Раскрываются способы проявления действия через эмоциональное состояние, взгляд, тело, реакции организма, молчание, неподвижность и слово. Творчество Кристиана Бейла, в частности его роли в фильмах «Машинист» (The Machinist) и «Бэтмен: Начало» (Batman Begins), рассматривается в качестве практического примера возможностей актёрского организма в создании художественного образа.*

***Ключевые слова:** актёр, действие, внутреннее действие, внешнее действие, эмоциональное состояние, взгляд, тело, организм, молчание.*

ACTION IN THE ART OF ACTING: THE UNITY OF INNER AND OUTER ACTION

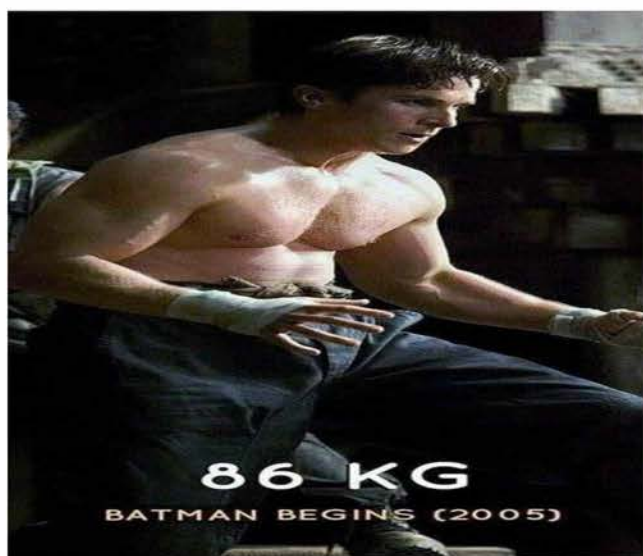
Abstract. *The article analyzes the concept of action in acting as the unity of internal and external action. It examines how action is manifested through emotional state, gaze, body, physiological reactions, silence, immobility, and speech. The creative work of Christian Bale, particularly his performances in The Machinist and Batman Begins, is considered as a practical example of the possibilities of the actor's body and organism in creating a character.*

Keywords: *actor, action, internal action, external action, emotional state, gaze, body, organism, silence.*

Aktyor uchun harakat nima? Aktyorlik san'atida eng muhim va ayni paytda eng ko'p tor ma'noda talqin qilinadigan tushunchalardan biri – xatti-harakatdir. Ko'pincha aktyorning xatti-harakati deganda uning sahnada yurishi, qo'l-oyoqlarini harakatlantirishi, imo-ishora qilishi yoki tanasining jismoniy faoliyati tushuniladi. Albatta, bular xatti-harakatning tashqi ko'rinishlari hisoblanadi. Ammo aktyorlik san'atidagi harakat tushunchasi bundan ancha kengroq. Aktyor uchun harakat – bu, avvalo, hissiy holat. Harakat – ko'zdagi nazar. Harakat – tananing fizik holati. Harakat – inson ichki organizmining “harorati”. Harakat – jimlik orqali voqea mohiyatini ochib berish. Harakat – harakatsizlik orqali xarakter yaratish. Va nihoyat, harakat so'z orqali amalga oshiriladigan ichki jarayon. Shu ma'noda harakatni ichki va tashqi harakatning birligi sifatida ko'rish mumkin [1, 6-b].

Ichki harakat – personajning ichida kechayotgan fikr, hissiyot, istak, qo'rquv, ehtiros, xotira, qarama-qarshilik, qaror va maqsadlarning uzluksiz jarayonidir. Aktyor sahnada qimirlamay turgan bo'lishi mumkin, lekin uning ichida katta voqea kechayotgan bo'lsa, tomoshabin buni sezadi. Masalan, inson adolatsizlikka duch kelganda uning ichki organizmi bunga turlicha javob berishi mumkin. Bir odamning yurak urishi tezlashadi, yuzi qizaradi, nafasi o'zgaradi, mushaklari taranglashadi. Boshqa bir inson esa ayni vaziyatda tashqi tomondan mutlaqo o'zgarmaydi. Aktyor ikkala holatning organizmdagi farqini yaratishi kerak. Shunda ichki harakat tashqi shaklga tabiiy ravishda chiqadi. Tashqi harakat – ichki jarayonning aktyorning

tanasi, ovozi, yurishi, plastikasida, nafasida, imo-ishoralarida va sahnadagi jismoniy faoliyatida namoyon bo'lishidir.

Yurish, o'tirish, turish, yugurish, eshik ochish, predmetni olish, boshqa personajga yaqinlashish yoki undan uzoqlashish – bularning barchasi tashqi harakatdir. Ammo tashqi harakatning qiymati uning ichki sababga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Aktyor stol yoniga borishi mumkin. Lekin u nima uchun bordi: biror narsani yashirish uchunmi, kimdandir qochish uchunmi, qaror qabul qilish uchunmi yoki shunchaki rejissyor aytgani uchunmi? Birinchi holatda xatti-harakat mavjud, ikkinchisida esa faqat mexanik harakat mavjud [2, 1-b].

Harakat – hissiy holat. Aktyorning haqiqiy harakati uning hissiy holatidan boshlanadi. Qo'rquv, g'azab, quvonch, uyat, hasad, sog'inch yoki befarqlik inson organizmida turlicha iz qoldiradi. Aktyor “g'azablangan odam”ni faqat tashqi belgilar bilan ko'rsatmasligi kerak. U g'azabning personaj organizmida qanday paydo bo'lishini izlashi kerak. Nafas o'zgaradi, mushaklar taranglashadi, nigoh keskinlashadi, ovozning tembri o'zgaradi. Demak, hissiyot – harakatning ichki manbai. Harakat – ko'zdagi nazar. Aktyorning ko'zi uning eng kuchli ijodiy vositalaridan biridir. Nigohning bir nuqtaga qadalishi, undan qochishi, kimnidir kutishi, tanimaslikka urinishi yoki biror narsani anglab yetishi – bularning barchasi xatti-harakatdir. Ba'zan aktyorning birgina qarashi butun monologdan kuchliroq bo'lishi mumkin. Aktyor ko'zi bilan shunchaki “qarab turmasligi”, balki biror

narsani izlashi, kutishi, rad etishi, eslashi, qo'rqishi yoki anglashiga erishishi kerak. Harakat – tananing fizik holati. Aktyorning tanasi – obraz yaratishdagi asosiy vositalardan biridir. Personajning yoshi, kasbi, hayot tarzi, sog'ligi, ruhiy holati va hayotiy tajribasi uning tanasida aks etishi mumkin. Shu sababli aktyor o'z tanasi bilan jiddiy ishlashi kerak. Ba'zan rol uchun ozish yoki semirish, mushak massasini o'zgartirish, yurish uslubini almashtirish, gavgani egish yoki tik tutish zarur bo'ladi. Bundan tashqari, tananing alohida qismini obrazning ifoda vositasiga aylantirish mumkin. Masalan, personajning butun xarakterini burni orqali ifodalash: burnining tarangligi – shubha, yuqoriga ko'tarilishi – takabburlik, doimiy harakatchanligi – ichki bezovtalikni anglatishi mumkin. Yelka, qo'l, barmoqlar, bosh, bel yoki oyoqlar ham personajning o'ziga xos “imzosi”ga aylanishi mumkin. Bu yerda aktyor tanani shunchaki harakatlantirmaydi. U tananing o'zidan xarakter yaratadi [1, 6-b]. Harakat – organizmning ichki “harorati”. Aktyorlikdagi eng chuqur jarayonlardan biri – personajning ichki fiziologik holatini yaratishdir. Har bir inson voqeaga o'z organizmi bilan javob beradi. Kimdir qo'rqsa oqarib ketadi, kimdir g'azablansa qizaradi, kimdir yig'lash arafasida nafasini ushlab qoladi, kimdir esa eng og'ir vaziyatda ham tashqi tomondan sovuqqon qoladi. Tasavvur qilaylik, aktyor adolatsizlikni ko'rganda qizarib ketadigan, yurak urishi tezlashadigan insonni yaratmoqda. U faqat yuzini qizartirishga urinmasligi, balki organizmning adolatsizlikka bo'lgan reaksiyasini yaratishi kerak. Boshqa personaj esa ayni voqeani ko'rib, mutlaqo betaraf qoladi. Ikki personaj bir xil voqeani ko'rmoqda, ammo ularning ichki “harorati” boshqa. Mana shu farq personajni jonlantiradi.

Harakat – jimlik orqali voqeani ochish. Jimlik – harakatning yo'qligi emas. Jimlikning ichida fikr, qaror, qo'rquv, xotira, rad etish yoki kutish bo'lishi mumkin. Aktyor ba'zan bir necha soniya jim turib, butun voqeaning mohiyatini ochib bera oladi. Masalan, personaj uzoq yillardan beri ko'rmagan insonini qarshisida ko'radi. U “Salom” deyishi mumkin. Ammo aktyor bir necha soniya jim qolib, ko'zida xotira, og'riq, tanishlik va kechirim jarayonini o'tkazsa, bu jimlik oddiy salomdan ko'ra kuchliroq ta'sir qiladi. Demak, jimlik ham xatti-harakatdir [3, 12-b].

Harakat – harakatsizlik orqali xarakter yaratish. Aktyorlikda doimo harakat qilish shart emas. Ba'zan qimirlamaslikning o'zi eng kuchli harakatga aylanishi mumkin. Atrofdagi barcha odamlar vahima ichida yugurayotgan paytda bir inson qimirlamay turishi mumkin.

Uning harakatsizligi jasorat, qo'rquv, befarqlik yoki shok holatini anglatishi mumkin. Buni aktyorning ichki holati belgilaydi. Shuning uchun aktyor “Men qanday harakat qilaman?” degan savol bilan birga “Men qachon harakat qilmasligim kerak?” degan savolni ham berishi kerak. Ba'zan personajning eng katta xatti-harakati – uning xarakatsizligidir. Harakat – so'z orqali. Aktyorlikda so'z ham harakatdir. Aktyor jumlaning shunchaki talaffuz qilmaydi. U so'z orqali biror narsaga erishishga urinadi: ishontiradi, qo'rqitadi, aldab ko'radi, yolvoradi, hujum qiladi, himoyalanaadi, yashiradi yoki rad etadi. Masalan, “Men seni kechirdim” jumlasini bir vaziyatda chinakam kechirim bo'lishi mumkin, boshqa vaziyatda esa yashirin qasos bo'lishi mumkin. So'z bir xil, lekin harakat boshqa. Shuning uchun aktyor “Bu gapni qanday aytaman?” degan savoldan tashqari “Men bu gap bilan nima qilyapman?” degan savolni ham berishi kerak [2, 1-b]. Christian Bale misolida aktyor organizmining transformatsiyasi. Aktyor organizmining obraz yaratishdagi imkoniyatlarini Christian Bale ijodida yaqqol ko'rish mumkin. 2004-yilda suratga olingan “The Machinist” filmida Bale uyqusizlik, paranoya va ruhiy iztirobdan aziyat chekayotgan Trevor Reznik obrazini ijro etgan. Film uchun aktyor keskin

darajada ozgan; Wikipedia ma'lumotiga ko'ra, u rolga tayyorgarlik jarayonida taxminan 62 funt vazn yo'qotgan. Bu yerda muhim jihat faqat tashqi ko'rinish emas. Tananing keskin o'zgarishi aktyorning mavjudlik holatiga ham ta'sir qiladi: yurish, gavda, nafas, jismoniy energiya, harakat amplitudasi va personajning sahnadagi "og'irligi" o'zgaradi. Bundan keyin Bale "Batman Begins" filmida Bryus Ueyn/Batman obrazini yaratdi. Wikipedia ma'lumotlariga ko'ra, Bale "The Machinist"dan keyin vaznini qayta tiklab, mushak massasini oshirgan va jang san'atlari bo'yicha tayyorgarlikdan o'tgan. Bu ikki rol o'rtasidagi farq aktyorlik uchun muhim xulosani beradi: bir aktyor – ikki mutlaqo boshqa organizm. "The Machinist"dagi Trevor Reznik jismonan yemirilgan, ichki jihatdan beqaror inson bo'lsa, "Batman Begins"dagi Bryus Ueyn/Batman kuch, nazorat, tayyorgarlik va jismoniy intizomga asoslangan boshqa mavjudlik holatidir.

Xulosa qilib aytganda, aktyorlik san'atida xatti-harakat – qo'l-oyoqning mexanik qimirlamasi emas. Xatti-harakat – yashash jarayonidir. Hissiy holat – harakat. Nigoh – harakat. Nafas – harakat. Tananing fizik holati – harakat. Organizmning ichki reaksiyasi – harakat. Jimlik – harakat. Harakatsizlik – harakat. So'z – harakat. Aktyor har bir rol ustida ishlaganda personajning tashqi ko'rinishini yaratish bilangina cheklanmasligi kerak. U personajning ichki va tashqi harakat mexanizmini topishi zarur. Personaj qanday yuradi? Qanday nafas oladi? Qanday qaraydi? Qo'rqanda organizmi nima qiladi? G'azablanganda qaysi mushaklari taranglashadi? Quvonganda tanasi qanday o'zgaradi? Yolg'on gapirganda nigohi qayerga ketadi? Jim qolganda uning ichida nima sodir bo'ladi? Va eng muhimi – u nima uchun bularning barchasini qiladi? Christian Bale misolida ko'rganimizdek, aktyor o'z organizmini obraz talabiga yo'naltira olsa, uning tashqi qiyofasi bilan birga jismoniy mavjudligi, energiyasi va xatti-harakat tabiati ham o'zgaradi. Shuning uchun aktyor uchun eng muhim savol "Men sahnada qanday harakat qilaman?" emas, balki "Personajim ichida nima harakat qilmoqda?" degan savoldir. Chunki ichki harakat topilsa – tashqi harakat tug'iladi. Tashqi harakat ichki sababga ega bo'lsa – u xatti-harakatga aylanadi. Xatti-harakat hayot bilan to'ldirilsa

– personaj paydo bo'ladi. Va personaj aktyorning organizmida haqiqatan yashay boshlagan paytdagina aktyorlik san'ati boshlanadi.

Shunday qilib, aktyorlik san'atida xatti-harakat ichki kechinma va tashqi ifodaning uzviy birligiga asoslanadi. Aktyorning mahorati esa ushbu ikki qatlamni sun'iylikka yo'l qo'ymasdan, yagona badiiy jarayonga birlashtira olishida namoyon bo'ladi. Ichki harakat tashqi ifodaga tabiiy turtki berganida, tashqi harakat esa ichki ruhiy jarayon bilan asoslanganida obraz ishonarli, ta'sirchan va hayotiy tus oladi. Shu jihatdan xatti-harakat aktyorlik texnikasining alohida elementi emas, balki obraz yaratishning psixologik, jismoniy va badiiy jarayonlarini birlashtiruvchi fundamental vosita sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Чехов М. К актёру: О технике актёрского искусства. – Нью-Йорк: Harper and Row, 1953. – 201 с.
2. Захава Б. Мастерство актёра и режиссера. – Москва: Просвещение, 1969. – 180 с.
3. Brook P. *The Empty Space* (Пустое пространство). – London: Penguin Books, 1968. – 250 с.
4. Станиславский К. Работа актёра над собой: Дневник ученика. Ч. I и II. – Москва: Искусство, 1951. – 666 с.
5. Немирович-Данченко В. Об актёрском творчестве. – Москва: Искусство, 1984. – 165 с.
6. Гиппиус С. Гимнастика чувств: Тренинг творческой психотехники. – Москва; Ленинград: Искусство, 1967. – 295 с.
7. Wikipedia. *The Machinist* (film).
8. Wikipedia. *Batman Begins*, 2005.
https://en.wikipedia.org/wiki/Batman_Begins.
9. Wikipedia. *Christian Bale*. https://en.wikipedia.org/wiki/Christian_Bale

*Lecturer at the Department of Variety and Mass Spectacle Arts,
Uzbekistan State Institute of Arts and Culture
E-mail: mohishmuminova@gmail.com
ORCID: 0009-0003-6726-3454*

CONFERENCE ART AND ITS DISTINCTIVE FEATURES

Abstract. *This article examines conference art and its distinctive features as a form of performing art. It discusses the historical origins, formation, and development of conference art, as well as its role and significance in contemporary performing arts. Particular attention is paid to the historical relationship between conference art, theatrical performance, public speaking, mimicry, and puppet theatre. The article analyzes the importance of speech, improvisation, stage presence, communication with the audience, and performing skills in the work of a conference artist. It also considers the differences between conference art and other forms of performing art and highlights the professional qualities required of a conference artist.*

Keywords: *uzbek national art, contemporary art, performing arts, conference art, mimicry, puppet theatre, public speaking, stage speech, improvisation, performing skills.*

KONFERANSYE SAN'ATI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sahna san'atining bir turi sifatida konferansye san'ati va uning o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etiladi. Unda konferansye san'atining tarixiy ildizlari, shakllanishi va rivojlanishi, shuningdek, zamonaviy sahna san'atidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Konferansye san'atining teatr tomoshasi, notiqlik san'ati, mimika va qo'g'irchoq teatri bilan tarixiy aloqalariga alohida e'tibor qaratiladi. Konferansye faoliyatida nutq, improvizatsiya, sahnaviy joziba, tomoshabin bilan muloqot qilish va ijrochilik mahoratining ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, konferansye san'atining sahna*

san'atining boshqa turlaridan farqli jihatlarini ko'rib chiqilib, konferansye uchun zarur bo'lgan kasbiy fazilatlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek milliy san'ati, zamonaviy san'at, sahna san'ati, konferansye san'ati, mimika, qo'g'irchoq teatri, notiqlik san'ati, sahna nutqi, improvizatsiya, ijrochilik mahorati.

ИСКУССТВО КОНФЕРАНСЬЕ И ЕГО ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматривается искусство конференсье как один из видов сценического искусства и раскрываются его отличительные особенности. Освещаются исторические истоки, становление и развитие искусства конференсье, а также его роль и значение в современном сценическом искусстве. Особое внимание уделяется исторической взаимосвязи искусства конференсье с театральным представлением, ораторским искусством, мимикой и кукольным театром. Анализируется значение речи, импровизации, сценического обаяния, взаимодействия со зрителем и исполнительского мастерства в деятельности конференсье. Также рассматриваются отличительные особенности искусства конференсье по сравнению с другими видами сценического искусства и раскрываются профессиональные качества, необходимые конференсье.

Ключевые слова: узбекское национальное искусство, современное искусство, сценическое искусство, искусство конференсье, мимика, кукольный театр, ораторское искусство, сценическая речь, импровизация, исполнительское мастерство.

The development of different types and forms of art is a dialectical process. Over time, artistic forms acquire new characteristics, develop in accordance with social and cultural conditions, and sometimes transform or disappear. The history of Uzbek national art also demonstrates the existence of numerous genres and forms of performance. Some of them have gradually disappeared, while others have ceased

to develop or have survived only within limited artistic circles due to historical and social changes. Examples include various forms of folk singing, storytelling, and narrative performance that were once widespread and popular

Mimicry and imitation represent one of the traditional forms of performing art that has its own history and artistic traditions. According to Farhangi Zaboni Tojik [2, 793-p], the Arabic word “muqallid” refers to a person who imitates the behavior, actions, and speech of others. This meaning reflects the fundamental essence of the art of mimicry and imitation. Mimicry initially emerged from the human tendency to reproduce and imitate actions, gestures, and phenomena observed in nature and society. Over time, talented performers developed these abilities into a form of entertainment and artistic expression. As a result, mimicry became one of the forms of folk performance and contributed to the formation and development of other performing arts.

The influence of imitation can be observed in the origins of theatre and puppet theatre. It is difficult to imagine the historical development of these forms of performance without considering the human desire to imitate reality through movement, gesture, voice, and action. An example of this tradition can also be found in Abdulla Qodiriy's famous novel *Bygone Days* (O'tkan kunlar). The novel contains a description of a folk performance in which a puppet representing the appearance of Muslimqul and Khudoyorkhan is shown to the audience. Behind the curtain, performers imitate the voices of the characters. Through this performance, the people express their dissatisfaction with the policies and actions of the khan and his officials. Thus, the performance becomes not only entertainment but also a means of expressing social attitudes [1].

Public Speaking and Stage Communication

The mastery of speech is one of the fundamental components of performing arts. In public speaking, three important stages can be distinguished: finding, selecting, and using words effectively. The first stage is connected with the speaker's vocabulary and ability to find appropriate linguistic resources. The second depends

on the speaker's taste, cultural level, and understanding of the audience. The third reflects professional skill – the ability to use words effectively in a particular communicative and artistic situation. The effective use of language requires knowledge of linguistic resources, including synonyms and expressive means.

At the same time, the performer must take psychological, ethical, and aesthetic considerations into account. Speech may be delivered either orally or in written form, but in stage performance the artist primarily communicates directly with the audience. A conference artist must be able to adapt speech, facial expressions, gestures, intonation, and overall behavior to the audience and the atmosphere of the event. Otherwise, the intended message may not reach the audience effectively [3]. The performer's main artistic objective can be regarded as a strategic goal, while the methods used to achieve this goal represent tactical means. Therefore, every tactical action should serve the overall artistic purpose. A professional performer must also be able to modify these techniques according to the situation, the character of the event, and the emotional atmosphere of the audience. For this reason, the ability to make speech lively, expressive, clear, and convincing is one of the essential components of performing mastery.

The Emergence of Conference Art

To understand conference art, it is necessary to examine its historical roots. The origins of this form of performance can be associated with the development of stage speech and the growing importance of the actor's ability to communicate with an audience.

Throughout the history of theatre, considerable attention has been devoted to speech. The artistic idea of a stage work is conveyed not only through visual means, directorial decisions, and *mise-en-scène*, but also through the performance and speech abilities of actors. The historical development of theatre demonstrates the importance of the performer's vocal and communicative skills.

The theatres of antiquity provide an important example. In the earliest forms of ancient theatre, the chorus occupied a central position. The chorus performed the

author's text and functioned as one of the principal forces guiding the dramatic performance. Later, individual performers with special acting abilities gradually emerged from the chorus. Actors began performing before large audiences in spacious theatrical structures. Under these conditions, speech became increasingly important for individual performers. Actors had to ensure that their words and monologues could reach spectators sitting at considerable distances. Masks were widely used in ancient theatre. In addition to their symbolic and visual functions, masks contributed to the projection of the performer's voice. In large amphitheatrical spaces, effective vocal delivery was essential for communication with the audience.

However, the ability to make speech audible alone could not determine the artistic quality of a performance. A successful theatrical production depends on the combination of a strong dramatic work, effective direction, and convincing acting.

In the predominantly comedic performances of antiquity, actors' verbal skills, wit, and improvisational abilities played an important role in increasing the popularity of theatre among the public. The ability to respond spontaneously to situations and communicate directly with spectators gradually became an important component of performing art [4].

Over time, the chorus lost some of its former dominance, while the individual actor became increasingly important. Theatre moved into enclosed performance spaces, and actors were required to rely more heavily on their own artistic abilities. Simply standing in one place or repeatedly performing within a limited *mise-en-scène* could make a performance monotonous. Therefore, actors had to engage and impress the audience through their individual performance skills.

Development of Performing Skills

During the European Renaissance, particular attention was paid to the development of the actor's comprehensive performing abilities. Actors were expected to possess a wide range of skills. They needed to sing, dance, perform

acrobatic movements, demonstrate strong acting abilities, and communicate effectively with audiences.

These qualities gradually contributed to the formation of a type of performer who combined various artistic skills within a single performance. Many of these characteristics can also be observed in modern variety and mass-performance arts.

The development of conference art can therefore be viewed within the broader historical development of theatrical and variety performance. The conference artist is not simply a person who announces the next performance or introduces participants. The artist performs a communicative and artistic function by connecting different elements of a program, maintaining the rhythm and atmosphere of an event, interacting with the audience, and creating a unified artistic environment.

Distinctive Features of Conference Art

Conference art differs from many other forms of performing art because the performer maintains direct and continuous communication with the audience. Unlike an actor who primarily performs within the fictional world of a dramatic character, the conference artist often addresses the audience directly and reacts to the actual situation occurring during the event.

One of the most important characteristics of conference art is improvisation. Although the performer usually works according to a prepared program, unexpected situations may arise during a live performance. Changes in timing, technical problems, reactions from the audience, changes in the order of performances, or spontaneous situations require the conference artist to respond quickly and appropriately [4].

Another important feature is stage speech. The performer must possess clear pronunciation, appropriate intonation, expressive voice, correct breathing, and the ability to maintain an effective rhythm of speech. Stage presence is equally significant. Facial expressions, gestures, posture, movement, eye contact, and the performer's overall appearance contribute to communication with the audience.

The conference artist must also possess psychological flexibility. Different audiences have different levels of attention, expectations, cultural backgrounds, and emotional responses. Therefore, the performer must be able to understand the atmosphere of the audience and adapt the manner of communication accordingly.

Thus, conference art combines elements of theatre, public speaking, improvisation, stage movement, and variety performance. Its distinctive character lies in the direct interaction between the performer, the program, and the audience.

Conference art has developed as a distinctive form of performing art based on theatrical speech, acting, improvisation, and direct communication with the audience. Its historical roots can be connected with the development of theatre, public speaking, mimicry, and other forms of traditional performance.

The main distinctive features of conference art are expressive stage speech, improvisation, audience interaction, stage presence, and the ability to adapt to different performance situations. Therefore, a professional conference artist needs not only strong speaking and acting skills but also creativity, flexibility, and a good understanding of audience psychology. These qualities determine the artistic effectiveness and significance of conference art in contemporary performing arts.

References

1. Umarov M. *History of Variety and Mass Performance Arts*. – Tashkent: Yangi avlod, 2009. – 324 p.
2. Anastasyev A. *Variety Art and Its Specificity*. – Moscow: Iskustvo, 1976. – 24 p.
3. Klitin S. *The Director in Variety and Concert Performance*. – Leningrad: Iskustvo, 1987. – 191 p.
4. Farhangi Zaboni Tojik. – Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, 1969. – Vol. 1. – 950 p.; Vol. 2. – 949 p.

*Karim Zaripov nomidagi Respublika estrada va
sirk san'ati oliy maktabi o'qituvchisi
E-mail: alievanaazokat31@gmail.com
ORCID: 0009-0005-1797-1908*

DINARA YO'LDASHEVANING “GUGURT SOTUVCHI QIZ” SPEKTAKLINING REJISSYORLIK TAHLILI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Hans Kristian Andersenning “Gugurt sotuvchi qiz” ertagi asosida yaratilgan pyesa va Dinara Yo'ldasheva tomonidan sahnalashtirilgan qo'g'irchoq spektaklining rejissyorlik yechimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda spektaklning poetik-falsafiy mazmuni, insoniy mehr, yolg'izlik, bolalar taqdiri, umid va orzu kabi g'oyalarning sahnaviy ifodasi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida spektakl Andersen asarining oddiy sahnaviy talqini emas, balki qo'g'irchoq teatrining poetik va ramziy imkoniyatlari asosida yaratilgan yuksak badiiy-falsafiy asar sifatida baholanadi.*

***Kalit so'zlar:** qo'g'irchoq teatri, rejissyorlik, spektakl, “Gugurt sotuvchi qiz”, Hans Kristian Andersen, Dinara Yo'ldasheva, Sergey Seduxin, sahna yechimi, ramziy obraz, yorug'lik dramaturgiyasi.*

РЕЖИССЁРСКИЙ АНАЛИЗ СПЕКТАКЛЯ ДИНАРЫ ЙЎЛДАШЕВОЙ «ДЕВОЧКА СО СПИЧКАМИ»

***Аннотация.** В статье анализируется режиссёрское решение спектакля кукольного театра, созданного по мотивам сказки Ганса Христиана Андерсена «Девочка со спичками» и поставленного Динарой Юлдашевой. Рассматриваются художественно-философское содержание спектакля, проблемы человеческой доброты, одиночества, детской судьбы, надежды и мечты, а также особенности их сценического воплощения. В результате спектакль рассматривается не как простая сценическая интерпретация произведения Андерсена, а как самостоятельное поэтико-философское художественное произведение, раскрывающее широкие выразительные возможности современного кукольного театра.*

Ключевые слова: кукольный театр, режиссура, спектакль, «Девочка со свечками», Ганс Христиан Андерсен, Динара Юлдашева, Сергей Седухин, сценография, символический образ, световая драматургия.

DIRECTORIAL ANALYSIS OF DINARA YO'LDASHEVA'S PRODUCTION "THE LITTLE MATCH GIRL"

Abstract. *This article analyzes the directorial interpretation of the puppet theatre performance based on Hans Christian Andersen's fairy tale "The Little Match Girl" and staged by Dinara Yuldasheva. The study examines the artistic and philosophical content of the performance, focusing on such themes as human compassion, loneliness, the fate of children, hope, and dreams, as well as their theatrical embodiment. The study concludes that the performance is not merely a stage adaptation of Andersen's fairy tale, but an independent poetic and philosophical work that demonstrates the expressive potential of contemporary puppet theatre.*

Keywords: *puppet theatre, directing, performance, "The Little Match Girl", Hans Christian Andersen, Dinara Yuldasheva, Sergey Sedukhin, scenography, symbolic imagery, lighting dramaturgy.*

Hans Kristian Andersenning "Gugurt sotuvchi qiz" ertagi asosida yaratilgan pyesa va spektakl qo'g'irchoq teatri repertuaridagi eng ta'sirchan, falsafiy va dramatik asarlardan biri hisoblanadi. Asarning tashqi syujeti juda sodda: qahraton qishda gugurt sotayotgan kambag'al qizaloq sovuq va ochlikdan aziyat chekadi. Biroq ushbu sodda voqea ortida insoniy mehr, jamiyatning loqaydligi, bolalar taqdiri va umid hamda orzu kuchi haqidagi chuqur falsafiy qatlam yashiringan.

Pyesa konfliktining markazida insonning moddiy olami bilan uning ruhiy dunyosi o'rtasidagi qarama-qarshilik turadi. Qizaloq yashayotgan muhit: sovuq, qashshoqlik, ochlik, mehrsizlik bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga uning ichki olami: orzu, muhabbat, iliqlik, umid bilan to'la. Dramaturg aynan shu ikki olam qarama-qarshiligi orqali tomoshabinga kuchli hissiy ta'sir ko'rsatadi [1].

Asarda tashqi harakat juda kam. Qizaloq deyarli bir joyda o'tiradi. Ammo ichki dramatik harakat nihoyatda kuchli. Har bir yoqilgan gugurt yangi dramatik bosqichni yaratadi. Shu sababli gugurtlar spektaklda oddiy predmet emas, balki dramaturgik kompozitsiyaning asosiy harakatlantiruvchi vositasiga aylanadi.

Qo'g'irchoq teatrida bu asarni sahnalashtirish katta mahorat talab qiladi. Chunki spektaklda tashqi voqea kam, hissiy holatlar esa juda ko'p. Rejissyorning asosiy vazifasi qizaloqning ichki kechinmalarini vizual obrazlarga aylantirishdan iborat bo'ladi. Andersen asarida qizaloqning eng yaqin insoni buvisi hisoblanadi. Ammo Dinara Yo'ldasheva spektaklda juda muhim dramaturgik o'zgarish kiritgan – finalda qizaloqni olib ketadigan mehr timsoli sifatida buvining emas, onaning ovozidan foydalanilgan [2]. Bu o'zgarish bir qarashda kichik detal bo'lib tuyuladi, aslida esa spektaklning butun emotsional markazini o'zgartiradi. Chunki buvi – xotira va o'tmish ramzi; ona esa – inson qalbidagi eng muqaddas va eng og'riqli tuyg'ular bilan bog'liq obraz. Tomoshabinlarning aksariyati bolalikdagi ona mehri bilan bog'liq hissiyotlarni ong ostida saqlaydi. Finalda aynan onaning ovozi yangrashni spektaklni yanada shaxsiy va ruhiy darajaga olib chiqadi. Rejissyor tomoshabinning aqliga emas, bevosita qalbiga murojaat qiladi.

Rassom Sergey Seduxinning sahna yechimi esa beqiyosdir. Mahoratli rassom Sergey Seduxin dekoratsiyani maksimal darajada poetik shartlilik

asosida qurgan. Sahnaning ikki tomonidagi qor bosgan uylar oddiy dekoratsiya emas. Ular insonlar yashayotgan issiq uylarni, qizaloq esa kira olmaydigan baxt dunyosini ramziy ifodalaydi. Pyesada ham qizaloq "Barcha derazalarda chiroqlar yonardi..." deb kuzatadi. Seduxin aynan shu motivni sahna makoniga ko'chirgan. Tomoshabin chap tomonda iliq uy, o'ng tomonda iliq uy, orasida esa sovuq va qorong'ulikda qolgan qizaloqni ko'radi. Bu juda kuchli kompozitsion qarama-qarshilikdir. Sahnaning markazidagi ko'prik ham tasodifiy tanlanmagan [3].

Rejissyorlik talqinida ko'prik – hayot va o'lim, yer va osmon, azob va najot orasidagi ramziy chegara sifatida ishlaydi. Spektakl davomida qizaloq ko'prik yonida qoladi, finalda esa ruhiy jihatdan undan o'tib ketadi. Bu juda nozik, ammo kuchli sahnaviy metafora. Birinchi gugurt yoqilganda paydo bo'ladigan pechka obrazi qizaloqning eng oddiy ehtiyojini ifodalaydi – ilqlilik. Rejissyor bu sahnani yorug'lik dramaturgiyasi orqali kuchaytirishi mumkin. Sovuq ko'k ranglardan iliq sariq va oltin ranglarga o'tish tomoshabinda hissiy kontrast uyg'otadi. Ikkinchi gugurt sahnasida qizaloq boylarning dasturxonini ko'radi. Bu yerda dramaturgiya ochlik muammosini ochadi. Jonlanib qizaloq tomon yurayotgan g'oz obrazi bolalar uchun ertaknamo va qiziqarli ko'rinsa-da, aslida u yetib bo'lmas orzuning ramzidir. Spektakldagi barcha obrazlar ramziy ma'noga ega: pechka – ilqlilik va xavfsizlik timsoli, qovurilgan g'oz – to'kinlik va farovonlik ramzi, yangi yil archasi – bolalik quvonchi va baxt timsoli, yulduz – inson ruhining boqiyiligi belgisi, ona – mehr-muhabbat va himoya timsoli [4].

Ayniqsa, ona obrazi spektaklning eng muhim ma'naviy markazidir. U qizaloq uchun nafaqat yaqin inson, balki mehr va muhabbat manbai hisoblanadi. Rejissyor ona obrazini yorug'lik, musiqa va plastika orqali deyarli farishta darajaga ko'taradi.

Mazkur asar qo'g'irchoq teatrining ramziy va poetik imkoniyatlarini namoyon etish uchun juda qulay material hisoblanadi. Qo'g'irchoq – qizaloqning nozik hissiyotlarini, gugurt alangasining mo'jizaviy dunyosini, fantaziya va haqiqat chegarasini jonli aktyorga qaraganda ba'zan kuchliroq ifodalay oladi. Ayniqsa, soya

teatri, yorug'lik effektlari, proyeksiya, transformatsion dekoratsiya vositalari spektaklning poetik ta'sirini oshiradi.

Spektaklning mizansahna va sahna yechimi keladigan bo'lsak. Spektakl odatda ikki makonda kechadi:

1. Real olam – sovuq ko'cha.
2. Tasavvur olami – gugurt alangasida paydo bo'ladigan mo'jizalar [5].

Rejissyor ushbu ikki olamni qarama-qarshi ranglarda quradi. Sahna asosan – ko'k, binafsha, oq ranglar asosida yoritilgan. Bu ranglar sovuqni bildiradi. Ammo qizaloq gugurt yoqqan lahzalarda oltin, sariq, iliq oq ranglar paydo bo'ladi. Bu yorug'lik qarama-qarshiligi spektaklning bosh dramatik vositasiga aylangan. Aslida tomoshabin voqeani emas, ranglar orqali qizaloqning ichki holatini his qiladi. Bu ham qo'g'irchoq teatridagi juda muhim rejissyorlik topilma. Real dunyo – kulrang, qoramtir, sovuq. Tasavvur dunyosi – oltinrang, yorqin, iliq. Shu kontrast spektaklning hissiy ta'sirini kuchaytiradi. Musiqiy yechimi esa, asarning ruhiy atmosferasini yaratishda muhim o'rin tutadi. Spektakl boshida sovuq va sokin kuylar ustun bo'lsa, har bir gugurt bilan lirizm va romantizm kuchayadi. Ona paydo bo'lgan sahnada esa musiqa eng yuqori hissiy cho'qqiga ko'tariladi. Asarning eng murakkab jihatidir. Ushbu spektakl finalining falsafiy talqini tahsinga sazovor. Finalda aynan onaning ovozi yangrashni spektaklni yanada ta'sirli darajaga olib chiqadi.

Rejissyor tomoshabinning aqliga emas, bevosita qalbiga murojaat qiladi. Ona bilan birga osmonga ko'tarilish sahnasi o'lim emas, balki azoblardan qutulish va ruhiy ozodlik sifatida talqin qilinadi. Shu sababli spektakl tomoshabinda ikki xil tuyg'u uyg'otadi: achinish, umid [6].

Dinara Yo'ldashevaning "Gugurt sotuvchi qiz" spektakli oddiy Andersen ertagining sahnaviy talqini emas, balki inson qalbiga bevosita ta'sir qiladigan poetik-falsafiy spektakl darajasiga ko'tarilganini ko'rish mumkin. Aynan shuning uchun tomoshadan chiqqan ko'plab kattalarning ko'zlarida yosh bo'ladi. Bu spektakl tomoshabinni voqeaga emas, his-tuyg'uga sherik qiladi. "Gugurt sotuvchi qiz" pyesasi va uning qo'g'irchoq spektakli insoniy mehrning qadri, bolalar taqdiri va jamiyat mas'uliyati haqida chuqur falsafiy asardir. Rejissyorlik nuqtayi nazaridan spektaklning muvaffaqiyati real va xayoliy olamni uyg'unlashtirish, yorug'lik dramaturgiyasi, ramziy obrazlar tizimi hamda qizaloqning ichki kechinmalarini sahnaviy vositalar orqali ta'sirchan ifodalashga bog'liq. Andersen yaratgan ushbu asar bugungi kunda ham o'zining gumanistik ruhi va kuchli emotsional ta'siri bilan qo'g'irchoq teatri sahnasida dolzarb ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Dinara Yo'ldashevaning "Gugurt sotuvchi qiz" spektakli Andersen ertagining oddiy sahna talqini emas, balki qo'g'irchoq teatri vositalari orqali yaratilgan yuksak poetik-falsafiy asardir. Rejissyor buvini ona obraziga almashtirish orqali asarning emotsional kuchini yanada oshirgan. Rassom Sergey Seduxin yaratgan qor bosgan uylar, markaziy ko'prik, sovuq ranglar tizimi va poetik makon esa qizaloqning ichki dunyosini vizual shaklga aylantirgan. Nega kattalar yig'laydi? Bu spektakl bolalar uchun yozilgan bo'lsa ham, kattalarga kuchliroq ta'sir qiladi. Sabablari ko'p. Misol uchun, har bir inson bolalikdagi mehrni eslaydi. Har bir inson hayotida yo'qotgan insonlari haqida o'ylaydi. Spektakl tomoshabinga jamiyatdagi loqaydlikni eslatadi. Ona obrazi hissiy xotiralarni uyg'otadi. Shuning uchun tomoshabin yig'lab chiqadi, ammo tushkun holatda emas. U ichki tozalanish hissini boshdan kechiradi. Natijada spektakl bolalar uchun ertak, kattalar uchun esa mehr, yolg'izlik, yo'qotish va insoniylik haqida chuqur ruhiy

mushohadaga aylanadi. Aynan shu sababli bu spektaklni tomosha qilgan odamlar zalni sukut va ko'z yosh bilan tark etadilar. Bu esa rejissyor va ijodiy guruhning eng katta badiiy yutug'idir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Abduxalilov A. Qo'g'irchoq teatri rejissurasi. – Toshkent: ART Press, 2020. – 120 b.*
2. *Деммени Е. Призвание куколник. – Ленинград: Искусство, Ленинградское отделение, 1986. – 199 с.*
3. *Захава Б. Мастерство актёра и режиссёра. – Москва: Просвещение, 1978. – 334 с.*
4. *Umarov E. Teatrda badiiy obraz yaratishning estetik tamoyillari. – Toshkent: Fan, 2011. – 176 b.*
5. *Sayfullayev B., Mamatqosimov J. Aktyorlik mahorati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 160 b.*
6. *Сперанский Е. Актёр театра кукол. – Москва: ВТО, 1986. – 144 с.*
7. *Сайфутдинов А. Адабий асар ва изжочилик мактаби. – Тошкент: Фан, 1980. – 128 б.*
8. *Qodirov M., Qodirova S. Qo'g'irchoq teatri tarixi. – Toshkent: Talqin, 2006. – 160 b.*
9. *Королев М. Искусство театра кукол. – Ленинград: Искусство, Ленинградское отделение, 1973. – 240 с.*
10. *Кристи Г. Воспитание актёра школы Станиславского. – Москва: Издательство, 1978. – 352 с.*
11. *Калашников Й. Театральная этика Станиславского. – Москва: ВТО, 1978. – 160 с.*
12. *Ashurova M. Aktyorlik mahorati. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021. – 176 b.*
13. *Muhamedov M. Rejissura asoslari. – Toshkent: O'zDSI, 2008. – 160 b.*
14. *Усмонов Р. Режиссура. – Тошкент: Фан, 1997. – 222 б.*

Sardorjon G'ulomov

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Magistratura" bo'limi uslubchisi
E-mail: gulomovsardorjon@gmail.com
ORCID: 0009-0009-9884-4618*

MUHAMMADSOLI YUSUPOVNING PEDAGOGIK FAOLIYATI: TEATR TA'LIMIDA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARI

***Annotatsiya.** Maqolada O'zbekiston xalq artisti, Qo'qon davlat universiteti professori, teatr va kino aktyori, rejissyor Muhammadsoli Yusupovning pedagogik faoliyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. San'atkorning Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabi va Farg'ona shahar San'at kollejidagi o'qituvchilik faoliyati, "Aktyorlik san'ati" mutaxassisligi hamda "Askiya san'ati" yo'nalishining tashkil etilishidagi o'rni, "Ijod" va "Nilufar" teatr studiyalariga badiiy rahbarligi, oliy ta'lim tizimidagi professorlik faoliyati hamda shogirdlarining respublika tanlovlaridagi natijalari yoritiladi. Tadqiqotda K.S.Stanislavskiy, M.O.Knebel, G.A.Tovstonogov qarashlariga tayangan holda rejissyorlik amaliyotining pedagogik mohiyati asoslanadi va o'zbek teatr san'atidagi "universal san'atkor" tipologiyasi M.Yusupov ijodi misolida ochib beriladi.*

***Kalit so'zlar:** teatr pedagogikasi, aktyorlik mahorati, "ustoz-shogird" an'anasi, askiya san'ati, teatr studiyasi, rejissura, Farg'ona teatri, universal san'atkor.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУХАММАДСОЛИ ЮСУПОВА: ТРАДИЦИИ УЧИТЕЛЬСТВА И УЧЕНИЧЕСТВА В ТЕАТРАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

***Аннотация.** В статье анализируется педагогическая деятельность народного артиста Узбекистана, профессора Кокандского государственного университета Мухаммадсоли Юсупова: преподавание в Ферганской специализированной школе искусств и колледже искусств, создание специальностей «Актёрское искусство» и «Искусство аскии», художественное руководство театральными студиями «Ижод» и «Нилуфар», работа в высшей школе. На основе теоретических положений*

К.С.Станиславского, М.О.Кнебель и Г.А.Товстоногова обосновывается педагогическая природа режиссёрской практики.

Ключевые слова: театральная педагогика, актёрское мастерство, традиция «устоз-шогирд», аския, театральная студия.

THE PEDAGOGICAL ACTIVITY OF MUHAMMADSOLI YUSUPOV: MASTER-APPRENTICE TRADITIONS IN THEATRE EDUCATION

Abstract. *The article analyzes the pedagogical activity of Muhammadsoli Yusupov, People's Artist of Uzbekistan and professor at Kokand State University: his teaching at the Fergana specialized school of arts and college of arts, the establishment of the "Acting" and "Askiya art" specializations, his artistic leadership of the "Ijod" and "Nilufar" theatre studios, and his work in higher education. Drawing on the ideas of K.Stanislavski, M.Knebel and G.Tovstonogov, the study substantiates the pedagogical nature of directing practice.*

Keywords: *theatre pedagogy, acting skills, "master-apprentice" tradition, askiya, theatre studio.*

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, xususan, milliy teatr san'ati uchun malakali kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Bu vazifa bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlarda, jumladan, madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga qaratilgan Prezident qarorida o'z ifodasini topgan [1]. Uzluksiz ta'lim tizimida san'at ta'limining o'рни esa "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda belgilangan umumiy tamoyillar asosida tartibga solinadi [2].

Teatr san'atida kadrlar tayyorlash jarayoni boshqa sohalardan tubdan farq qiladi: aktyorlik mahorati faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki tajribali ustozning bevosita rahbarligida, sahna amaliyoti davomida shakllanadi. K.S.Stanislavskiy aktyor tarbiyasini uzoq muddatli, tizimli mehnat sifatida talqin qilib, aktyorning "o'z ustida ishlashi" pedagog rahbarligida kechishi lozimligini ta'kidlagan [3, 255-b]. Uning shogirdi M.O.Knebel esa teatr pedagogikasini alohida ijodiy faoliyat turi, ya'ni "pedagogika poeziyasi" sifatida baholagan [4, 41-b]. Shu nuqtayi nazardan,

mintaqaviy teatr maktablarini rivojlantirgan san'atkorlarning pedagogik merosini o'rganish san'atshunoslik fanining dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

San'at sohasida yosh pedagoglar tayyorlashda jonbozlik qilib kelayotgan iqtidorlik pedagoglardan biri O'zbekiston xalq artisti Muhammadsoli Yusupovdir. Iqtidorli mashhur aktyor va mahoratli rejissyor sifatida tanilgan. Yana bir muhim qirrasini – uning pedagogik faoliyatidir. San'atkorning o'qituvchilik yo'li Farg'ona ixtisoslashtirilgan san'at maktabi bilan bog'liq. U mazkur muassasada 1996-yildan 2019-yilgacha o'rindosh, 2019-yildan hozirgi kungacha esa asosiy o'qituvchi lavozimida faoliyat yuritib kelmoqda. Uning bevosita tashabbusi bilan 1996-yilda Farg'ona shahar San'at kollejida "Aktyorlik san'ati" mutaxassisligi tashkil etilgan. Bu voqea vodiy teatrlari uchun kadrlar tayyorlash imkoniyatini yaratgani bilan muhim ahamiyat kasb etdi, zero shu vaqtgacha vodiy teatrlari asosan poytaxtda tahsil olgan mutaxassislar hisobiga to'ldirilardi.

Hozirgi kunda ushbu bo'lim viloyat va qo'shni viloyatlar teatrlari uchun besh yo'nalish bo'yicha kadrlar yetkazib bermoqda. Xususan, drama teatri aktyori, musiqali drama teatri aktyori, qo'g'irchoq teatri aktyori, askiya san'ati ijrochisi hamda ommaviy bayramlar va teatrlashtirilgan tomoshalar rejissyorligi kabi yo'nalishlardir. Yo'nalishlarning bunday xilma-xilligi bo'limning tor ixtisoslashuvdan ko'ra keng qamrovli sahna madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilganidan dalolat beradi. Natijada ushbu ta'lim vodiy teatr hayotining real ehtiyojlariga – drama, musiqali drama va qo'g'irchoq teatrlari, shuningdek, ommaviy bayram tadbirlariga bo'lgan talabga mos ravishda shakllantirilgan.

M.Yusupov rahbarligidagi aktyorlik san'ati bo'limida 2019-yilda yangi yo'nalish – "Askiya san'ati" mutaxassisligi tashkil etildi va hozirda unda 30 dan ortiq o'quvchi yoshlar askiya san'ati sirlarini o'rganmoqda. Askiya Farg'ona vodiysi xalq tomosha san'atining eng o'ziga xos janrlaridan biri bo'lib, u an'anaviy ravishda og'zaki, ustozdan shogirdga bevosita o'tish yo'li bilan saqlanib kelgan [5, 223–224-b]. Mazkur janrning rasmiy ta'lim tizimiga olib kirilishi nomoddiy madaniy merosni muassasaviy shaklda saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan

muhim qadam sifatida baholanishi lozim. Pedagogik faoliyat samaradorligining eng ishonchli mezonlaridan biri – shogirdlarning xolis baholash sharoitidagi natijalaridir. 2011-yil may oyida respublikadagi barcha san'at va madaniyat kollejlari o'rtasida Samarqand shahrida bo'lib o'tgan "Ijodkor yoshlar ko'rik-tanlovi"da M.Yusupov shogirdlari uchta turli yo'nalishda sovrinli o'rinlarni egallab, ustozlarining yuzini yorug' qildilar. 2025-yil aprel oyida Buxoro shahrida "ART & MUSIC PLANET" MCHJ tomonidan o'tkazilgan "Buxoro sadolari" ijodkor yoshlar respublika ko'rik-tanlovida esa uning shogirdlari eng ko'p natijaga erishganliklari uchun M.Yusupov hakamlar hay'ati tomonidan maxsus tashakkurnoma bilan taqdirlandi.

Ushbu yutuqlar shundan dalolat bo'ladiki, 2011-yilgi natijalar uch xil yo'nalishda (drama, musiqali drama va qo'g'irchoq teatri) qayd etilgani ustozning turli sahna uslublari bo'yicha teng darajada tayyorgarlik bera olishini ko'rsatadi. Ikkinchidan, oradan o'n to'rt yil o'tib, 2025-yilda sakkiz nafar shogirdning sovrinli o'rinlarni egallashi pedagogik maktabning barqarorligi va vorisiyligidan dalolat beradi. 2019-yilda M.Yusupov tashabbusi bilan Farg'ona shahrida tadbirkorlik asosidagi "Ijod" xususiy teatr studiyasi tashkil etildi. Studiya san'atga qiziquvchi yoshlarni yagona ijodiy jamoaga birlashtirib, ustoz-shogird an'alarini davom ettirib kelmoqda. Xususiy studiya shaklining tanlanishi e'tiborga molik: u rasmiy o'quv rejalaridan tashqarida, erkin ijodiy muhitda yosh aktyorlarning tajriba to'plashiga sharoit yaratadi.

2020-yildan boshlab san'atkor Farg'ona davlat universiteti qoshida tashkil etilgan "Nilufar" teatr studiyasiga badiiy rahbarlik qilib kelmoqda. Uning rahbarligida mazkur studiyada 2020-yilda "Kunda" va "O'rik gullari" dramalari, 2021-yilda "Shapka" satirik komediyasi, 2022-yilda "Yusuf qiziq kuladi" folklor tomoshasi sahnalashtirildi. Repertuardagi janrlar – drama, satirik komediya va folklor tomoshasi – bir-biridan keskin farq qilishi talaba-havaskorlarni turli ijro uslublari bosqichma-bosqich o'rgatishga qaratilgan pedagogik strategiya sifatida talqin qilinishi mumkin. San'atkorning pedagogik faoliyati keyingi bosqichda oliy

ta'lim tizimi bilan bog'landi. M.Yusupov Qo'qon davlat universitetining professori sifatida faoliyat yuritadi, bu esa uning nazariy va amaliy tajribasini yosh avlodga uzatishdagi institutsional ishtirokini yanada kengaytirdi. U talabalarga aktyorlik mahorati, sahna nutqi va rejissyorlik asoslaridan saboq berib, mintaqadagi teatr ta'limi tizimining rivojlanishiga hissa qo'shmoqda. Professorlik faoliyati doirasida talabalarga nafaqat aktyorlik texnikasi, balki teatr tarixi, dramaturgiya asoslari va sahna asarini tahlil qilish metodikasi bo'yicha ham bilim berilishi quvonarli holatdir, zero zamonaviy teatr ta'limi amaliy ko'nikma bilan nazariy bilimning uyg'unligini talab etadi.

M.Yusupovning ijodiy faoliyati bugungi hayotimizdagi dolzarb va yechimini kutayotgan muammolarga ham qaratilgan. U teatrshunos olim va dramaturg M.Umarov tomonidan yozilgan, yoshlar o'rtasida giyohvandlik va uning oldini olish masalalariga bag'ishlangan "Zaharli tomchilar" spektaklini sahnalashtirdi. Ushbu spektakl viloyatdagi barcha o'quv muassasalarida namoyish etilmoqda. Bu holat teatrning tarbiyaviy funksiyasini amalda ro'yobga chiqarishning yorqin namunasi bo'lib, spektakl o'quvchi-yoshlar uchun o'ziga xos profilaktik-ma'rifiy dars vazifasini bajaradi. San'atkor bugungi kunda Isfandiyorning "Zor-zor, onaizor", Anvar Obidjonning "Julqinboy kulgulari" hamda Chingiz Aytmatovning "Nayman ona fojiasi" spektakllari ustida qizg'in ish olib bormoqda. Shuningdek, u 1994-yildan buyon Farg'ona viloyati miqyosida o'tkaziladigan Mustaqillik va Navro'z umumxalq bayramlarida bosh rejissyor va rejissyor sifatida faoliyat ko'rsatib keladi. Ommaviy bayramlar rejissurasidagi o'ttiz yillik tajriba kolleжда "Ommaviy bayramlar va teatrlashtirilgan tomoshalar rejissyorligi" yo'nalishining mazmunan boyishiga bevosita zamin yaratgan, deb hisoblash mumkin.

2025-yil 11-noyabr kuni san'atkorning 70 yillik yubileyi hamda ijodiy faoliyatining 50 yilligiga bag'ishlangan "San'at bilan hamohang umr" nomli tantanali kecha Farg'ona viloyatida o'tkazilib, unda Muhammadsoli Yusupov "O'zbekiston xalq artisti, Qo'qon davlat universiteti professori, teatr va kino aktyori, rejissyor va pedagog" sifatida taqdim etildi [6]. Ushbu tavsif san'atkor faoliyatidagi

aktyorlik, rejissyorlik va pedagogik ish uyg'unligining rasmiy darajada e'tirof etilganini ko'rsatadi. Yarim asrlik ijodiy yo'l davomida u nafaqat sahna va ekranda shaxsiy ijodiy izini qoldirdi, balki o'zidan keyingi avlod aktyor va rejissyorlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

M.Yusupov pedagogik faoliyatining muhim jihatlaridan biri – teatr truppasi doirasida norasmiy ustozlik an'anasining davom ettirilishidir. Bosh rejissyor lavozimida ishlagan yillarda u yosh aktyorlarni tanlash, ularning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish, sahna uchun repertuar tanlashda ularning ijodiy o'sishini hisobga olish kabi vazifalarni bajargan. G.A.Tovstonogov rejissyorni truppaning ijodiy tarbiyachisi sifatida ko'rgan va rejissyorlik kasbining pedagogik mas'uliyatini alohida ta'kidlagan [6, 125-b]. Shu ma'noda, M.Yusupovning Farg'ona teatridagi faoliyati teatr pedagogikasining amaliy shakli bo'lib, u nazariy ma'ruzalar doirasidan tashqarida, bevosita ijodiy jarayon ichida amalga oshirilgan.

Rejissyor sifatida spektakl ustida ishlash jarayonining o'zi pedagogik xususiyat kasb etadi, chunki bosh rejissyor nafaqat sahnalashtirish g'oyasini amalga oshiradi, balki har bir aktyorga individual yondashuv orqali uning ijodiy salohiyatini ochishga xizmat qiladi. M.A.Chexov aktyor ijodiy individualligini ochish rejissyor va pedagogning bosh vazifasi ekanini qayd etgan [7, 87–88-b]. Bu jihatdan Farg'ona teatrida M.Yusupov orqali o'tgan har bir spektaklni kichik bir pedagogik loyiha sifatida ko'rish mumkin: unda tajribali san'atkor o'z bilim va tajribasini yosh hamkasblariga uzatib borgan. Stanislavskiy tizimida ham sahnaviy mashq (repetitsiya) aktyor tarbiyasining asosiy vositasi sifatida qaraladi. Uning pedagogik faoliyatini ikki bosqichli tavsiflash mumkin. Amaliy teatrdagi ustozlik va oliy ta'limdagi professorlik. Ushbu model o'zbek san'at ta'limi tizimining yaxlit namunasi bo'lib, unda amaliy ko'nikma va nazariy bilim bir-birini to'ldiradi. SM.Yusupov 1996-yildan buyon Farg'ona vodiysida teatr ta'limining institutsional asoslarini yaratishda yetakchi rol o'ynagan. Uning tashabbusi bilan "Aktyorlik san'ati" mutaxassisligi tashkil etilib, bugungi kunda besh yo'nalish bo'yicha kadrlar

tayyorlanmoqda. 2019-yilda "Askiya san'ati" yo'nalishining ochilishi xalq tomosha san'atini rasmiy ta'lim tizimi orqali saqlash va rivojlantirishning samarali mexanizmi bo'ldi. "Ijod" va "Nilufar" teatr studiyalari ustoz-shogird an'anasini rasmiy ta'limdan tashqarida davom ettiruvchi muhim maydon vazifasini bajarmoqda.

Shuningdek, Muhammadsoli Yusupov misolida o'zbek teatr san'atida shakllangan "universal san'atkor" tipologiyasining yorqin namunasini ko'ramiz. Bunday san'atkor bir vaqtning o'zida ijrochi, tashkilotchi-rejissyor va murabbiy vazifalarini muvaffaqiyatli uyg'unlashtira oladi. Uning tajribasi teatrlarda faoliyat yuritish san'atkor ijodining miqyosini cheklamasligini, aksincha, mahalliy an'analar bilan chambarchas bog'liq holda o'ziga xos ijodiy uslub shakllantirish imkonini berishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz>*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. 2017-yil 31-may, PQ-3022-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz>*
3. *Qodirov M. O'zbek xalq tomosha san'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1981. – 240 b.*
4. *Кнебель М. Поэзия педагогики. – Москва: ВТО, 1976. – 240 с.*
5. *Кнебель М. Поэзия педагогики. – Москва: Всероссийское театральное общество (ВТО), 1976. – 240 с.*
6. *Товстоногов Г. Зеркало сцены: в 2 т. – Ленинград: Искусство, 1980. – 125 с.*
7. *Чехов М. Литературное наследие: в 2 т. – Москва: Искусство, 1986. – 840 с.*

II BO'IM. MUSIQA, RAQS, TASVIRIY SAN'AT

G'ani Xudoyev

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrasi professori v.b.,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: xudoyevgani@gmail.com
ORCID: 0009-0004-5112-7527*

SAMARQAND BAXSHICHILIK SAN'ATI XUSUSIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada Samarqand viloyati hududida qaror topgan baxshichilik san'ati an'analari, yuksak iste'dod sohiblari, shoir-baxshilarning "Ustoz-shogird" merosxo'rligida qaror topgan doston ijrochiligining hududdagi mavjud ijrochilik maktablari xususida ilmiy muhohasa qilindi.

Kalit so'zlar: baxshi, shoir, doston, folklor, an'ana, san'atshunoslik.

О САМАРКАНДСКОМ ИСКУССТВЕ БАХШИ

Аннотация. В данной статье состоялась научная дискуссия о традициях бахшидского искусства, сложившихся на территории Самаркандской области, существующих исполнительских школах эпического исполнительства, основанных на наследии «Устаз-шогирд» талантливейших поэтов-бахши.

Ключевое слово: бахши, поэт, эпос, фольклор, традиция, искусствоведение.

ON THE ART OF BAKHSHI IN SAMARKAND

Abstract. This article presents a scholarly discussion of the traditions of bakhshi art that developed in the Samarkand region, the outstanding representatives of this art, and the existing local schools of epic performance formed through the ustoz-shogird (master-apprentice) tradition of succession among poet-bakhshis.

Keywords: bakhshi, poet, epic, folklore, tradition, art history.

Yangi O'zbekistonda so'nggi besh yillikda hukumatimiz tomonidan baxshichilik san'atining ijrochilik an'analari, madaniyati, hududlarga xos

repertuarlardagi doston ijrochiligi hamda baxshi-shoirlarning "Ustoz-shogird" an'alariga berilayotgan yuksak e'tibor, tahsinga loyiq.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2019-yil 14-maydagi "Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4320-sonli Qarorining mazmun mohiyatida "Xalqimiz madaniyatining hayotbaxsh sarchashmasi bo'lgan baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish, uning milliy madaniyatimiz va san'atimizdagi o'rni va ahamiyatini yuksaltirish, yosh avlodni milliy o'zlikni anglash, Vatanga sadoqat, tarixiy merosga hurmat ruhida tarbiyalash" kabi yuksak g'oya maqsad qilib belgilanganligi bilan ustuvor ahamiyatga ega [1]. Mazkur qarorning "Sohada shakllangan ijodiy maktablarning o'ziga xos ijro uslublari, "Ustoz-shogird" an'alarini qayta tiklash va rivojlantirish" hamda "Baxshi-shoirlar, folklorshunos olimlar, o'qituvchi va mutaxassislarning ijodiy va ilmiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash" bandlariga muvofiq, Samarqand viloyati hududida mavjud baxshichilik maktablari faoliyatini san'atshunoslik kesimida chuqur tadqiq qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Biz bilamizki, Samarqand zaminining bir qator hududlarida Po'ltan shoir, Ergash shoir, Fozil Yo'ldosh, Islom shoir kabi ulug' shoir-baxshilarning ijodiy faoliyati va ularning ijodidagi doston ijrochiligi hamda ibratli hayot mazmuni haqidagi folklorshunoslik nuqtayi nazaridan juda katta ilmiy tadqiqot ishlari olib borilayotganligi, ayni muddao. Buni nafaqat folklorshunoslik nuqtayi nazardan, balki san'atshunoslik, madaniyatshunoslik hamda musiqashunoslik rakursida ham ilmiy tadqiq etilishi va o'rganilishi zarur ko'rinadi. Ularning turli mavzularda yaratgan baxshichilik san'ati ohang namunalari kelajak avlod san'at ahli uchun yuksak meros bo'lib xizmat qilishi, shubhasiz.

Ayniqsa, shoir-baxshilarning yuksak ijodi mahsuli bo'lgan yuzlab dostonlarni jamlagan "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" 100 jildlik asarlari to'plamini Davlat dasturi darajasida chop etishga kirishilgani bu – an'ana va qadriyatlarimizni teran anglashdan, ma'naviy merosimizni qayta jonlantirishdan dalolat beradi.

Avvalambor, baxshi va doston atamasi xususida qisqacha to'xtalib o'tadigan bo'lsak, "Baxshi" atamasi mo'g'ulcha va buryatcha "baxsha", "bag'sha" – ustod, ma'rifatchi; sanskritcha "bhikshu" – qalandar, darvesh ma'nolarini anglatadi. Shuningdek, xalq dostonchisi talqinini beradi. Ular qo'shiq va dostonlarni yoddan kuylovchi, aytuvchi, avloddan avlodga yetkazuvchi san'atkor hisoblanadi [5, 153-b]. "Baxshi" atamasi va uning etimologiyasi xususida filologiya fanlari doktori, professor I.Yo'ldoshevning "Baxshi" so'zi etimologiyasi haqida" nomlanishdagi ilmiy maqolasi ham "baxshi" atamasining badiiy adabiyotdagi mohiyati va mazmunini ochib berishda bir qadar e'tiborlidir [8].

San'atshunoslik fanlari doktori, professor, musiqashunos olim Is'hoq Rajabovning tadqiqotlarida baxshi atamasi quyidagicha: Baxshi – "doston to'quvchi, dostonlarni do'mbira, qo'buz yoki dutor cholg'ulari, shuningdek, ansambl jo'rligida ijro etuvchi" [4, 35-b], yana bir ma'nosi "Muayyan usulda kuy (qo'shiq)lar xirgoyi qilib davolovchi baxshi-shomon" [4, 35-b] tarzida ta'riflanadi.

Baxshilar, asosan, ikki toifaga – ijrochi va ijodkor baxshilarga bo'linadi. Ijrochi baxshilar, asosan, ustozidan o'rgangan dostonlarni juz'iy o'zgarishlar bilan aynan kuylasalar, ijodkor baxshilar og'zaki epik an'ana asosida dostonning o'z variantlari, hatto ular asosida yangi dostonlar ham yaratadilar. Bunday baxshilar shoir deb ham yuritiladi. Masalan, Ergash shoir, Fozil shoir, Po'ltan shoir, Abdulla shoir, Xidir shoir va boshqa baxshi doston va qo'shiqlarni qo'biz, do'mbira, dutor kabi sozlar jo'rligida kuylaydi [5, 153-b].

Ildizi tarixan uzoq davrlarga borib taqaluvchi baxshilarning "Doston" ijrochiligi respublikamizdagi to'rt mahalliy musiqa uslubi (F.Karomatov)dagi "Buxoro-Samarqand" mahalliy musiqa uslubi kesimida Bulung'ur, Narpay, Nurato, Qo'rg'on va boshqa doston ijrochilik maktablari misolida san'atshunoslik nuqtayi nazaridan qiyosiy o'rganilishni talab qiladi. Shahar madaniyatidan farqli, mazkur hududlardagi baxshichilik an'analarning "Ustoz shogird" merosida yetib kelgan ko'hna an'analarni san'atshunoslikdagi – soz, ovoz, ohang, lad tarzida ilmiy mushohada qilish, maqsadli ko'rinadi.

Bu borada musiqashunos olim Fayzulla Karomatlining quyidagi yondashuvi, fikrimizni yanada dalillash uchun xizmat qiladi: “Buxoro va Samarqanddagi shahar musiqa hayotida baxshi roli deyarli sezilmaydi – ular odatda shaharlarda ko‘rinmaydilar. Shahardan tashqarida esa ularni ma’lum qishloqlarda uchratish mumkin. Xuddi shu baxshilar qo‘lida do‘mbirani ham an’anaviy jo‘rnavor sifatida uchratish mumkin” [2, 35-b]. Biroq “Baxshi san’ati”, shu jumladan “Doston ijrochiligi” kabi an’analar o‘tmishda ko‘hna Buxoro va Samarqand saroylarida ham qo‘llanilganligi xususidagi ma’lumotlar mavjud-ki, bu omil “Baxshi” va “Doston” ijrochiligini madaniyatshunoslik hamda san’atshunoslik ilmi nuqtayi nazaridan respublikamizning janubiy viloyatlari Surxondaryo-Qashqadaryo baxshi ijrochiligi bilan Samarqand (qisman Navoiy) hududidagi doston ijrochiligi kesimida qiyosiy o‘rganilishni quvvatlaydi.

Shu o‘rinda doston atamasining lug‘aviy ma’nosiga ham qisqacha to‘xtalib o‘tsak. Doston so‘zi “tojikcha” va “o‘zbekcha” so‘zlardan olingan bo‘lib quyidagicha mazmun-mohiyat kasb etadi: “O‘zbek folklori qadimiy an‘analarining davomi o‘laroq uning turli sohalarini o‘z ichiga olgan nasriy, nazmiy va musiqiy epik asar” [4, 57-b] hisoblanadi. Unga “dostonchi”, “doston guftan”, “dostongo‘y”, “dostongo‘yi”, “dostonsaro”, “dostonsaroyi”, “dostonsoz” va boshqa o‘zbekcha va fors-tojikcha so‘zlar bilan doston ijrochisi va ijodkori tushuniladi [4, 57-b].

Uzoq tarixga nazar tashlasak, “epik dostonlarni yaratuvchi va kuylovchi badihago‘ylar ko‘payib borgan sari ustoz-shogirdlik an‘analari vujudga kela boshladi. Natijada XV–XVI asrlarga kelib ko‘pgina dostonchilik maktabi paydo bo‘ldi. XVII–XVIII asrlar dostonchilik taraqqiyotida jiddiy ko‘tarilish bosqichi, XIX–XX asrlar esa uning eng rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda baxshilar repertuarida 150 dan ortiq xalq dostonlari bo‘lib, ularni Tilla kampir, Sulton kampir, Jolmon baxshi, Bo‘ron shoir, Jumanbulbul, Jossoq, Xonimjon xalfa, Buvi shoir, Suyav baxshi, Amin baxshi, Yo‘ldoshbulbul, Sultonmurod, Qurbonbek, Yo‘ldosh shoir, Suyar shoir, Sherna yuzboshi kabi mashhur baxshilar kuylab kelganlar. Ergash Jumanbulbul o‘g‘li, Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, Po‘lkan, Islom shoir, Saidmurod Panoh

o'g'li, Berdi baxshi, Abdulla Nurali o'g'li, Umar shoir, Bola baxshi, Ahmad baxshi kabi yetakchi san'atkorlar o'zlariga zamondosh boshqa baxshilar bilan birgalikda bu epik an'anani davom ettirdilar. Dostonchilikda qat'iy tartibga rioya qilingan: doston eshitish uchun maxsus kechalar uyushtirilgan, to'y-hashamlar ham baxshilarsiz o'tmagan. Tinglovchilar baxshini to'rga o'tqazib, atrofida qo'r to'kib o'tirganlar" [6, 374–375-b]. Baxshilar ijodida do'mbira chertib xalq dostonlarini bir necha kun davomida ijro etish an'anasi keng urfga aylangan.

Baxshilarning doston ijrochiligi an'analarini keng o'rgangan folklorshunos olim Hodi Zarifov ijodi xususida folklorshunos olim To'ra Mirzayev quyidagilarni yozadi: "Hodi Zarif o'zbek xalq baxshilaridan "Yusuf bilan Ahmad", "Yodgor", "Ravshan", "Rustamxon", "Ochildov" kabi mashhur dostonlarni yozib olgan, shuningdek, ertak, qo'shiq va maqollar, dialektologiya va etnografiyaga oid materiallar, tarixga oid hujjat va yodnomalar to'plagan. Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Nurmon Abduvoy o'g'li, Abdulla Nurali o'g'li, Xolyor Abdukarim o'g'li, Ahmad baxshi Matnazar o'g'li, Bola baxshi kabi xalq san'atkorlari, ular ijodi haqida ilmiy maqolalar yozgan. O'zbek eposi masalalari, baxshilik san'ati, xalq shoirlarining epik repertuarining g'oyaviy badiiy mundarijasi, o'zbek folklorshunosligining asosiy taraqqiyot yo'llarini tadqiq etishga alohida e'tibor bergan" [7].

"O'zbek folklorshunosligida Bulung'ur, Narpay, Qo'rg'on, Xorazm, Shahrisabz, Sherobod kabi yirik dostonchilik maktablaridan tashqari, Qamay, Piskent, Qulbuqon, o'zbeklaqay va boshqa shunday markazlar ham ma'lum. Ular repertuarlari, uslubi, ma'lum ijod tamoyili va ijro usullariga ko'ra bir-biridan ajralib turadi" [6, 374–375-b].

Davlat va jamoat arbobi Sharof Rashidov o'z davrida (1975-yil, 15-noyabr) Samarqand zaminidan yetishib chiqqan yetuk baxshilar xususida shunday fikrlarni bayon etgan: "Po'ltkan shoir, Ergash shoir, Fozil shoir, Islom shoir ming yillar ichida bitta, ikkita tug'ilishi mumkin. O'ttizlab dostonlarni ijod qilgan va ushbu dostonlarning har bir satrini yodda saqlay olgan ulug' zotlar tarixning faxridir.

Shuning uchun ham ularning nomi mangudir, ijodi abadiy yashaydi va asrlar tarixini mash'al bo'lib yoritib turadi" [3, 4-b].

O'z davrida (1975-yil, 25-avgust) akademik Vohid Abdullayev Po'ltan baxshining yuksak qobiliyati xususida quyidagi fikrlarini bildirib o'tgan: "Dunyoda baxshilar, jirovlar ko'p. Biroq hech biri o'zbekistonlik, samarqandlik, xatirchilik baxshilarga teng kela olmaydi. Chunki, Po'ltan shoir 75ta dostonni satrma-satr yod bilgan. Biri ikkinchisini takrorlamaydi. Uning ulkan so'z san'atkoriga aylanishi bor mo'jiza, Yaratganning in'omi. Meni ham ilhomimga ilhom qo'shgan, adabiy faoliyatimga qanot bergan bu ulkan so'z ustasini yoshligimdan qattiq tadqiq qilaman. Po'ltan shoirdagi iste'dod meni hamisha hayratga tushiradi. Ko'rinishidan boladay sodda, ammo xotirasining kengligi, doston kuylaganda musiqiy ohangga berilib, o'zini unutib, so'z daryosida suzib, dilidan chiqayotgan g'oya, maqsad, voqealar silsilasi, asar qahramonlarining aytishuvlari – bularning hammasi ayni paytda birin-ketin tizilib kelishlaridan har qanday tinglovchi ham: "Buncha so'zlar qayerdan keladi-a", – deya hayratlanishi aniq. Shuning uchun buyuk baxshi shoirga bo'lgan o'zimdagi hurmat-e'tiborni hech qachon yo'qotmayman" [3, 6–7-b].

"Odatda, oddiy baxshilar besh o'nta, eng qobiliyatlilari esa, o'ttiz, qirqtagacha asarni yoddan kuylaganlar. Po'ltan bularning hammasidan farq qilib, yetmishdan ortiq dostonni maroq bilan ijro etar edi" [3, 6–7-b].

Mavzu kesimida Samarqand hududidagi Bulung'ur, Narpay, Qo'rg'on hamda Navoiy viloyatiga qarashli Nurato, Xatirchi hududlarida qaror topgan baxshichilik maktabi namoyandalarining yuksak iste'dodi hamda "Baxshi san'ati" va "Doston ijrochiligi" xususida muxtasar mulohaza yuritdik.

Respublikamizning janubiy vohalari (Surxondaryo, Qashqadaryo)da baxshichilik maktablarining "Ustoz-shogird" vorisligiga tayangan holda ijrochilik an'analari qayta tiklash va uni rivojlantirish borasida Ustoz-baxshilarni shogird tarbiyalash ishlariga qaratilayotgan yuksak e'tibor, ayni muddao. Bunday iste'dodli yosh baxshilarni yetishtirish ishlariga katta ahamiyat qaratilayotgan bir vaqtda, azaldan Samarqand viloyati va Navoiy viloyatining ayrim hududlari (Bulug'ur,

Nurato, Xatirchi)da ham mavjud bo'lgan baxshichilik maktabi an'analarini san'atshunoslik kesimida ohang-lad tuzilmalarini ilmiy tahlil qilish, baxshilar ijodiy merosida toblangan Doston ijrochilik an'analarini tiklash va yanada rivojlantirish, uning zahirida yosh avlodni dostonlardagi – mardlik, Vatanga sadoqat, halollik, ezigulik kabi yuksak g'oyalar bilan tarbiyalash maqsad vazifamiz bo'lmog'i lozim. Bugungi kunda yosh avlod uchun baxshichilik maktablari tarbiya vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Baxshichilik san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4320-sonli Qarori. 2019-yil 14-may. <https://lex.uz/ru/docs/4380951#4381149>.
2. Karomatov F. O'zbek do'mbira musiqasi. – Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi, 1962. – 56 b.
3. Po'ltan U. Qo'llarida sayrab turgan sozmidi... [To'plovchi va nashrga tayyorlovchi Ulug'bek Jumayev]. – Toshkent: Ijod nashr, 2021. – 360 b.
4. Rajabov I. Sharq musiqa atamalarining qisqacha lug'ati. – Toshkent: Tamaddun, 2023. – 230 b.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasidan ("B" harfi). – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. www.ziyouz.com kutubxonasi.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasidan ("D" harfi). – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti. www.ziyouz.com kutubxonasi.
7. Internet saytlari: T.Mirzayevning "Hodi Zarif" nomli maqolasidan. <https://ziyouz.uz/ozbek-ziyolilari/hodi-zarif-1905-1972/maqola> 2016-yil 3-fevralda ziyouz.uz saytiga joylashtirilgan.
8. Yo'ldoshev I. "Baxshi" so'zi etimologiyasi haqida // O'zDSMI xabarlarini jurnali. – Toshkent, 2019. – №1(9). – B.3–5.

Dilorom Muhamedova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Folklor va etnografiya" kafedrasi professori v.b.
E-mail: mukhamedovadiloram57@gmail.com
ORCID: 0009-0004-8587-5179*

FOLKLOR YAKKA QO'SHIQCHILIKNI ASRAB-AVAYLASH VA TARG'IB QILISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada o'zbek folklor yakka qo'shiqchiligi (baxshichilik, otin-oyimlar, qo'shiqchi hofizlar an'anasi)ni asrab-avaylash va zamonaviy axborot-madaniy muhitda targ'ib qilishning dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda an'anaviy yakka ijrochilikning bugungi kunda yuzma-yuz kelayotgan asosiy to'siqlari: avlodlar uzviyligining susayishi, folklorning kompyuterlashtirilgan madaniyat bilan siqib chiqarilishi, davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining yetarli emasligi kabi masalalar o'rganilgan. Maqolada, shuningdek, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va mediada folklor yakka qo'shiqchilikni targ'ib qilishning ijobiy va salbiy tomonlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, an'anaviy yakka qo'shiqchilikni saqlashning samarali modellari taklif etiladi.*

***Kalit so'zlar:** folklor, yakka qo'shiqchilik, baxshichilik, an'anaviy ijrochilik, targ'ibot, raqamli folklor, merosni asrash, zamonaviy muammolar.*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ И ПОПУЛЯРИЗАЦИИ ФОЛЬКЛОРНОГО СОЛЬНОГО ПЕНИЯ

***Аннотация.** В данной статье анализируются актуальные проблемы сохранения и популяризации узбекского фольклорного сольного пения (традиции бахшичества, отин-ойимов и певцов-хафизов) в современной информационно-культурной среде. В исследовании рассматриваются основные препятствия, с которыми сегодня сталкивается традиционное сольное исполнительство: ослабление преемственности поколений, вытеснение фольклора компьютеризированной культурой, а также недостаточность механизмов поддержки со стороны государственных и*

негосударственных организаций. В статье также раскрываются положительные и отрицательные стороны использования цифровых технологий, социальных сетей и медиаресурсов в популяризации фольклорного сольного пения. По результатам исследования предлагаются эффективные модели сохранения и развития традиционного сольного исполнительства.

Ключевые слова: фольклор, сольное пение, бахшичество, традиционное исполнительство, популяризация, цифровой фольклор, сохранение наследия, современные проблемы.

CONTEMPORARY PROBLEMS OF PRESERVING AND PROMOTING FOLK SOLO SINGING

Abstract. *This article analyzes the current challenges of preserving and promoting Uzbek folk solo singing (the traditions of bakhshi performance, otin-oyim religious-cultural singing, and hafiz singers) in the contemporary information and cultural environment. The study examines the main challenges faced by traditional solo performance today, including the weakening of intergenerational continuity, the displacement of folklore by computer-mediated culture, and insufficient support mechanisms provided by governmental and non-governmental organizations. The article also explores the positive and negative aspects of using digital technologies, social media, and mass media to promote folk solo singing. Based on the findings, effective models for preserving and developing traditional solo performance are proposed.*

Keywords: *folklore, solo singing, bakhshi performance, traditional performance, promotion, digital folklore, heritage preservation, contemporary problems.*

Folklor yakka qo'shiqchiligi – xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va nodir turlaridan biri bo'lib, unda ijrochi bir vaqtning o'zida so'z, ohang, mimika va jest orqali badiiy ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston hududida baxshilar, otin-oyimlar, qo'shiqchi-hofizlar asrlar davomida epik dostonlar, termalar, marosim va lirik

qo'shiqlarni yakka holda ijro etib kelgan. Bu an'ana nafaqat estetik qimmat, balki milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotira va axloqiy tarbiya vazifasini bajargan.

Biroq XXI asrda globallashuv, urbanizatsiya va media-kommunikatsiyalarning jadal rivojlanishi folklor yakka qo'shiqchilikni tubdan o'zgarishga majbur qildi. Bir tomondan, texnologiyalar ushbu san'atni yozib olish, saqlash va tarqatish imkoniyatlarini kengaytirdi. Ikkinchi tomondan, jonli ijro an'anasi, ustoz-shogirdlik maktabi, mahalliy folklor muhiti tanazzulga yuz tutmoqda. Mazkur maqolada aynan shu qarama-qarshiliklar markaziy o'ringa qo'yiladi.

Folklor yakka qo'shiqchilikni asrash va targ'ib qilish masalasi bugungi kunda bir qancha sabablarga ko'ra o'ta dolzarbdir:

1. UNESCO nematerial madaniy merosi ro'yxatida baxshichilik san'atining borligi – 2021-yilda “Baxshichilik san'ati” UNESCOning Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga kiritilgan. Bu davlat va jamiyat oldiga uni saqlash bo'yicha majburiyatlar yuklaydi.

2. An'anaviy uzatish mexanizmining yemirilishi – avvalgi 30–40-yilda baxshilar shtatdagi ijrochilar yoki fermerlar bo'lgan bo'lsa, hozir yoshlarning folklorga qiziqishi kamaygan.

3. Raqamli transformatsiyaning ikki tomonlamaligi – internet va ijtimoiy tarmoqlar folklor materiallarini keng auditoriyaga yetkazsa-da, ko'pincha soddalashtirilgan, estrada uslubidagi qayta ishlashlarga olib keladi.

4. Davlat dasturlarining amaliy samaradorligi pastligi – “Xalq ijodiyoti markazlari”, “Baxshichilik maktablari” kabi tuzilmalar mavjud, biroq ular ko'pincha mahalliy yakka ijrochilarni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashda sust. Shuning uchun muammoni kompleks o'rganish, ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish talab etiladi [1]. O'zbekiston folklor yakka qo'shiqchiligini asrab-avaylash va zamonaviy axborot makonida targ'ib qilishning asosiy muammolarini aniqlash, ularni yechish bo'yicha ilmiy asoslangan model va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- folklor yakka qo'shiqchilikning hozirgi holatini (ijrochilar soni, repertuar, ijtimoiy maqomi) tahlil qilish;
- an'anaviy va zamonaviy targ'ibot shakllari (festivallar, tanlovlar, YouTube, TikTok, podcastlar) samaradorligini qiyoslas;
- asosiy to'siqlarni (moliyaviy, kadrlar, huquqiy, texnik, psixologik) aniqlash va ularni darajalash;
- ichki va xorijiy muvaffaqiyatli tajribalarni o'rganish (masalan, qozoq, qirg'iz, mo'g'ul, turkman epik an'analari);
- amaliy tavsiyalar va monitoring ko'rsatkichlarini ishlab chiqish [2].

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanilgan:

- So'rov va intervyu – Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm, Qoraqalpog'iston va Farg'ona vodiysidan 62 nafar yakka folklor ijrochisi (baxshi, otin-oyim, hofiz) va 35 nafar mutaxassis (folklorshunoslar, madaniyat xodimlari, ustoz-shogirdlar) bilan suhbat.
- Kuzatuv – 2023–2024-yillarda 8ta xalqaro va respublika folklor festivallari (“Boysun bahori”, “Xalfa qo'shiqlari”, “Terma” va boshqalar) ishtirokida jonli va onlayn kuzatuv.
- Hujjatlarni tahlil qilish – Madaniyat vazirligi, Mahalla va oila qo'llab-quvvatlash vazirligi, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, Xalq ijodiyoti markazlari hisobotlari (2018–2024).
- Qiyosiy tahlil – Qozog'iston (“Aytish”), Qirg'iziston (“Manaschi”), Mo'g'uliston (“Xöömey”) va Turkiyaning (Aşık an'anasi) yakka folklor ijrochiligini qo'llab-quvvatlash modellari bilan taqqoslash.
- Statistik va jadvalli modellashtirish – muammolarni miqdoriy baholash va ustuvorliklarni aniqlash [3]. Mavzu bo'yicha mahalliy va xorijiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi yo'nalishlarda olib borildi:

O'zbek folklori va baxshichilik tarixi: M.Jumaniyozov, T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, H.Razzoqovlarning fundamental asarlarida baxshichilik janrlari, ijrochilik maktablari va ularning tarixiy rivoji yoritilgan (1980–2000-yillar). So'nggi

10 yilda R.Musurmonova, D.Xudoyberganova, Sh.Turdimov kabi tadqiqotchilar baxshichilikning zamonaviy transformatsiyasini o'rgangan. G.Ismoilova (2021) "Folklor va raqamli muhit" maqolasida baxshilarning YouTube'da o'z kanallarini yuritish tajribasini ijobiy va tanqidiy tahlil qilgan. A.Karimov (2022) tadqiqotida yoshlarning faqat 12% folklor konsertlariga qatnashishi, asosiy sabab sifatida "eskirganlik" va "tushunarsizlik"ni ko'rsatgan. N.Toshpo'latov (2023) baxshichilik maktablarida o'quv dasturlarining standartlashtirilmaganligi va ularning OTM bilan aloqasi yo'qligini muammo sifatida qayd etgan [4, 45–52-b]. Xorijiy tajribalar:

№	Muammo nomi	Foiz (%)	Izoh
1	Avlodlar uzviyligining uzilishi	88	Ustoz-shogird tizimi faqat ayrim hududlarda saqlangan
2	Moddiy rag'batlantirishning pastligi	82	Baxshilarning aksariyati asosiy daromad boshqa sohalaridan
3	OAV va ijtimoiy tarmoqlarda folklor kam ko'rsatilishi	76	Estrada va pop-musiqaga nisbatan 20 barobar kam e'fir
4	Davlat dasturlarining byurokratik tus olishi	71	Grantlar olish uchun murakkab shartlar
5	Yoshlarning folklor tilini tushunmasligi	68	Qo'shimcha subtitrlar, lug'at, tushuntirishlar yetarli emas
6	Raqamli platformalarda sifatsiz kontent	63	Qisqa videolar orqali an'ananing soddalashtirilishi
7	Baxshilarning huquqiy himoyasizligi	59	Mualliflik huquqi, ijtimoiy kafolatlar mavjud emas
8	Folklor festivallarining mavsumiyligi	54	Yiliga 1-2 marta, qolgan vaqtda ijrochilar e'tibordan chetda

A.Zhaksylykov (Qozog'iston, 2020) - "Aytish"ni asrash uchun maxsus veb-platforma, mobil ilova va davlat grantlari tizimi yaratilganligi haqida. S.Begimova (Qirg'iziston, 2022) – Manaschi ijrochilarni ijtimoiy paket (pensiya, sug'urta) bilan ta'minlash tajribasini o'rgangan. UNESCO (2021) – "Baxshichilik san'atini saqlash bo'yicha milliy harakat rejasi" namunasi. Mavjud adabiyotlarda yakka qo'shiqchilikni targ'ib qilishning raqamli strategiyalari, iqtisodiy va huquqiy mexanizmlar yetarlicha o'rganilmagan. Shu bo'shliqni to'ldirish ushbu maqolaning ilmiy yangiligi hisoblanadi [5, 18–24-b]. So'rov va kuzatuvlar natijasida olingan ma'lumotlar jamlanib, quyidagi jadvalda asosiy muammolar va ularning dolzarblik darajasi (foizlarda) keltirilgan (n=97 respondentlar orasida):

Eng katta muammo – avlodlar uzviyligining uzilishi (88%). Intervyular shuni ko'rsatdiki, 40 yoshgacha bo'lgan faqat 17 nafar professional yakka folklor ijrochisi mavjud. Ustozlarning ko'pchiligi 65 yoshdan oshgan. Moddiy rag'bat masalasi ikkinchi o'rinda – o'rtacha baxshi bir konsertdan 200–400 ming so'm oladi, bu asosiy daromad bo'la olmaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda (TikTok, Instagram Reels) folklor kontenti 1 daqiqadan oshmaydi, natijada doston va termalarning badiiy qimmati yo'qolmoqda. Ijobiy tomoni: COVID-19 davridan keyin 23ta baxshi o'zining YouTube kanalini ochgan, biroq ularning faqat 4tasi muntazam (oyiga 2+video) kontent joylamoqda. "Boysun bahori" kabi festivallar soni 2015-yildagi 15tadan 2024-yilda 8taga qisqargan. Xorijiy tajriba bilan solishtirganda, Qozog'istonda "Aytish" ijrochilariga beriladigan davlat stipendiyasi oyiga 150 ming teng (taxminan 3,2 mln so'm) bo'lib, bu O'zbekistondagi baxshilarning konsertdan oladigan o'rtacha oylik daromadidan 2 baravar ko'p [6, 33–41-b].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, O'zbekistonda folklor yakka qo'shiqchilikni asrab-avaylash va targ'ib qilish bir qator jiddiy muammolarga duch kelgan. An'anaviy baxshichilik, otin-oyimlar va hofizlik maktablari hozirgi kunda asosan keksa avlod vakillari orqali saqlanmoqda, yosh ijrochilarning yetishib chiqishi va ularni qo'llab-quvvatlash tizimi sust. Moddiy rag'batlantirishning pastligi, huquqiy kafolatlarning yo'qligi, ommaviy axborot vositalarida folklor kontentining kam o'rin olishi – eng keskin muammolar qatoriga kiradi. Zamonaviy raqamli vositalar (ijtimoiy tarmoqlar, YouTube, podkastlar) ikki tomonlama rol o'ynamoqda: bir tomondan, ular folklor materiallarini saqlash va keng auditoriyaga yetkazish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, qisqa, soddalashtirilgan va ko'pincha estrada uslubidagi shakllarda taqdim etilishi an'ananing mohiyatiga putur yetkazmoqda.

Quyidagicha tavsiya berish mumkin: "Yakka folklor ijrochisi" maxsus huquqiy maqomini joriy qilish (ijtimoiy sug'urta, pensiya, soliq imtiyozlari); Respublika bo'ylab "Baxshichilik maktablari" tarmog'ini OTM va litseylar bilan integratsiyalash; xorijiy tajriba asosida baxshilar uchun oylik davlat stipendiyalari (hech bo'lmaganda eng kam ish haqining 2 baravari miqdorida) joriy qilish; Ijtimoiy

tarmoqlarda “Folklor Yakka” rubrikasini yuritish, sifatsiz kontentni saralash uchun ekspert kengashlari tuzish; yoshlar uchun folklor tillarida subttitrlangan, qisqa tushuntirishli videodarslar tayyorlash va ularni maktab dasturiga kiritish; har yili o'tkaziladigan “Yakka folklor ijrochilari milliy reytingi”ni joriy etish, g'oliblarni grant va mukofotlar bilan taqdirlash;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumaniyozov M. *O'zbek xalq og'zaki she'riyati*. – Toshkent: Fan, 2006. – 312 b.
2. Mirzayev T. *Baxshichilik tarixi va maktablari*. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2011. – 288 b.
3. Sarimsoqov B. *O'zbek xalq dostonlari: epik an'ana va modernizatsiya*. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 350 b.
4. Musurmonova R. *Raqamli muhitda folklor: muammo va imkoniyatlar* // *O'zbekiston folklori jurnali*. – 2022. – №3. – B. 45–52.
5. Ismoilova G. *YouTube'da baxshichilik: an'ana va soddalashtirish* // *Madaniyat va san'at*. – 2021. – №2. – B. 18–24.
6. Karimov A. *Yoshlarning folklor konsertlariga munosabati: sotsiologik tahlil* // *Jamiyat va boshqaruv*. – 2022. – №4. – B. 33–41.
7. Toshpo'latov N. *Baxshichilik ta'limi: holati va istiqbollari* // *Pedagogika fanlari*. – 2023. – №1. – B. 59–66.
8. Zhaksylykov A. *Modern strategies for preserving Aytish art in Kazakhstan*. – Almaty: Heritage Press, 2020. – 210 p.
9. Begimova S. *Manaschi: social protection and continuity*. – Bishkek: KRSU, 2022. – 178 p.
10. UNESCO. *Nomadic epics: safeguarding plans for Central Asian oral traditions*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 95 p.
11. *O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Xalq ijodiyoti markazlari faoliyati hisoboti (2020–2024)*. – Toshkent: Adolat, 2024. – 142 b.

Davlat Mullajonov

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası dotsenti,
san'atshunoslik fanlari nomzodi
E-mail: mulladjanovdavlat@gmail.com
ORCID: 0009-0008-5106-8511*

NAVO VA MAQOMGA BAG'ISHLANGAN UMR

**(O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi,
"Mehnat shuhrati" ordeni sohibi, san'atshunoslik fanlari doktori, professor
Oqilxon Ibrohimov xotirasiga bag'ishlandi)**

***Annotatsiya.** Maqola taniqli maqomshunos olim, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Oqilxon Ibrohimovning porloq xotirasiga bag'ishlandi. Unda olimning o'zbek musiqashunosligi, xususan, Maqom semantikasi va Temuriylar davri musiqa madaniyatini tadqiq etishga qo'shgan hissasi tahlil qilindi. Ustozlari F.M.Karomatli va I.Rajabovlarning ilmiy an'analari vorislik kontekstida o'rganildi. Olimning YUNESCO doirasida Shashmaqomni asrash borasidagi xizmatlari va u asos solgan ilmiy maktab ahamiyati ochib berildi.*

***Kalit so'zlar:** shashmaqom, maqomshunoslik, maqom semantikasi, Temuriylar renessansi, YUNESCO, ilmiy vorislik, musiqa ta'limi, nazira, estrada, grant.*

ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЕННАЯ НАВО И МАКОМУ

**(Посвящается памяти «Заслуженного наставника молодежи
Республики Узбекистан», кавалера ордена «Трудовая слава», доктора
искусствоведения, профессора Окилхона Ибрагимова)**

***Аннотация.** Статья посвящена памяти известного ученого-макомоведа, доктора искусствоведения, профессора Окилхона Ибрагимова. В работе анализируется его вклад в узбекское музыкознание, в частности, в исследование семантики макомов и музыкальной культуры эпохи Тимуридов. Рассматриваются научные традиции его учителей Ф.М.Кароматова и И.Раджабова в контексте преемственности. Освещаются международные*

заслуги ученого в рамках ЮНЕСКО по сохранению Шашмакома и значение созданной им научной школы.

Ключевые слова: шашмаком, макомовед, семантика макомов, эпоха Тимуридов (Тимуридский ренессанс), ЮНЕСКО, научная преемственность, музыкальное образование, назира, эстрада, грант.

A LIFE DEDICATED TO NAVO AND MAQOM

(Dedicated to the memory of Oqilkhon Ibragimov – Honored Mentor of the Youth of the Republic of Uzbekistan, awarded the Order of «Labor Glory» doctor of art history, and professor)

Abstract. *The article is dedicated to the memory of the renowned Maqom scholar, Professor Oqilxon Ibrohimov. The paper analyzes his contribution to Uzbek musicology, particularly to the study of Maqom semantics and the musical culture of the Timurid era. The scientific traditions of his mentors F.M.Karomatli and I.Rajabov are examined within the context of continuity. The scholar's international achievements within UNESCO for the safeguarding of Shashmaqom and the significance of his scientific school are highlighted.*

Keywords: *shashmaqom, maqom scholar, semantics of maqams, Timurid era (Timurid Renaissance), UNESCO, scholarly continuity, music education, nazira, popular music, grant.*

O'zbek musiqa ilmi va maqomshunoslikning yirik namoyandasi, fidoyi olim va zabardast pedagog, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Oqilxon Akbarovich Ibrohimov agar hayot bo'lganlarida, shu yilning 26-sentyabr kuni muborak 70 yoshni qarshilagan bo'lar edi. Ustoz bugun jisman oramizda yo'q bo'lsalar-da, u kishidan qolgan bebaho tadqiqotlar va yuzlab shogirdlar qalbidagi yorqin xotira ularning nomini barhayot saqlab kelmoqda.

Oqilxon Ibrohimov 1956-yil 26-sentyabrda Ohangaron shahrida dunyoga keldi. Musiqa va navoga bo'lgan ichki ishtiyoq olimni yoshligidanoq R.M.Glier nomidagi respublika ixtisoslashtirilgan musiqa internatiga yetakladi. Bu dargohdagi

skripka sinfida, so'ngra musiqa nazariyasi sirlarini qunt bilan o'rgandi. O'sha kezlarda bo'lajak olim o'z taqdirini san'atshunoslik ilmi bilan uzviy bog'lashga qat'iy qaror qilib, Muxtor Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasining "Musika nazariyasi" kafedrasida dotsenti, san'atshunoslik fanlari nomzodi Zarifa G'ulomovna Karimova rahbarligi ostida ta'lim oldi. 1980-yilda u musiqashunoslik ixtisosligi bo'yicha musiqa nazariyasi fanlari o'qituvchisi va lektor

kvalifikatsiyasiga ega bo'ldi. Dastlab yo'llanma bilan Oqilxon aka Guluston shahridagi musiqa bilim yurtida ishladi. So'ngra Muxtor Ashrafiy nomidagi Toshkent davlat konservatoriyasi "Sharq musiqasi" kafedrasining kabinet mudiri lavozimida faoliyat yuritdi. Aynan mana shu davr Oqilxon akaning hayotida keskin burilish hosil qildi. Yevropa musiqasi tarixi va nazariy asoslarida tarbiyalangan yosh mutaxassis o'zbek xalq musiqa madaniyatining yuksak cho'qqisi – maqom san'ati namunalari tinglovidan kuchli ta'sirlanib, uni o'rganish va ilmiy tadqiq etishdek mashaqqatli yo'lni tanlaydi.

Aytish joizki, Oqilxon Akbarovich oddiy musiqashunos emas, balki milliy kuylarimizning ichki ishoralar mazmunini chuqur anglagan olim edi. Uning jiddiy ilmiy izlanishlari San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti aspiranturasida shakllandi. Oqilxon akaning chinakam ilmiy kamoloti va olimlik baxti haqida so'z ketganda, u kishiga ustozlik qilgan ulug' siymolarni alohida minnatdorlik va ehtirom bilan tilga olmoq joizdir. Oqilxon Ibrohimovning ilmiy rahbari va ustozlari O'zbekiston Respublikasi san'at arbobi, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Fayzulla

Muzaffarovich Karomatli (Karomatov) edilar. Fayzulla Karomatli nafaqat respublikamizda va Markaziy Osiyo mintaqasida, balki butun jahon musiqashunoslik ilmida o'z maktabi va mustahkam o'rniga ega bo'lgan jahonshumul olim edi. Oqilxon aka mana shunday buyuk ustozning qo'lida tahsil olib, u kishining qat'iy talabchanligi, manbashunoslik an'analari va keng qamrovli ilmiy "nigohi"ni o'z shogirdiga singdirdi. Shu sababli ham Oqilxon Akbarovichning har bir tadqiqoti, yozgan maqola va darsliklari Fayzulla Muzaffarovich asos solgan talablarga to'liq javob berardi.

Shu o'rinda Oqilxon Akbarovich ilm ummonidagi dastlabki qadamlari haqida gapirganda bir voqeani takror-takror eslar edi. Mening fikrimcha, bu shunchaki voqea emas, balki bugungi ilm ahli uchun chinakam ibrat bo'ladigan voqea edi. Aspirantning "Farg'ona-Toshkent maqomlari maqomot muammolari talqinida" ("Фергано-Ташкентские макоми в аспекте проблем макомата") mavzusidagi nomzodlik dissertatsiya ishini ilmiy muhokamaga taqdim etish, ustozlar fikr-mulohazalarini, takliflarini tinglash pallasida edi. Lekin ustoz Fayzulla Muzafarovich "hali ish muhokamaga tayyor emas" deb, shogirdini qaytarar edi. Bu jarayon uzoq davom etmadi. Nihoyat ustoz shogirdiga – "mayli ishingizni muhokamaga qo'yamiz" deb, ilmiy muhokama kuni, vaqti belgilandi.

"O'sha muhokama kuni mening yodimda" deb, qandaydir yengil hayajon bilan so'z boshlardi ustoz: "O'sha davrda ilmiy muhitda o'zining fikr-mulohazalari va takliflarini qat'iylik bilan ochiq bayon eta olishi bilan tanilgan, san'atshunoslik fanlari doktori, professor Tamara Semyonovna Vizgo birinchi bo'lib so'z olganda xayolimda "tamom bo'ldim ...", "mening tanqidim ustozga yoqmadi", – degan fikrlar yashin tezligida qayta-qayta takrorlandi. Qarangki, T.S.Vizgodek qattiqqo'l olima kutilmaganda shunday deydi: "Bu vazmin, nihoyatda kamsuqum aspirant mazmunan teran dissertatsiya yozibdi" ("Этот тихий, очень скромный аспирант написал глубокое по содержанию диссертацию"). Tamara Semyonovna mavzuga oid ilmiy nashrlar va monografiyalarga beriladigan taqriz qismida so'zini davom ettirib, haqiqiy yirik olimaligini namoyon etib: "...dissertatsiyada Oqilxon

meni mutlaqo to'g'ri tanqid qilgan. Men uning ilmiy e'tirozlarini qabul qilaman (... в диссертации Окилхон совершенно правильно критикует меня. Я принимаю его научные замечания") so'zlari bilan yakunlagan. Muhokama davomida bir qator ustozlar so'zga chiqib, Oqilxon Ibrohimovning dissertatsiyasini bir ovozdan himoyaga tavsiya qilingan". Shunday qilib, Oqilxon Akbarovich 1989-yilda dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Bu voqeani ko'p eshitgan bo'lsam-da, har galdagisi boshqacha ta'sir etar edi. Menimcha, ustozning o'zlari ham mazkur voqeani yosh olimlarga ilmiy poklik va madaniyatning yorqin namunasi ekanligini "yuqtirish"ga intilar edi.

Yillar o'tdi. Keyinchalik izlanishlarini izchil davom ettirib, Oqilxon Akbarovich 1998-yili "Maqomlar semantikasi" ("Семантика макомов") mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasini ham yuksak saviyada yoqladi.

Professor Oqilxon Ibrohimovning faoliyati faqatgina shaxsiy tadqiqotlar bilan cheklanmay, ulkan tashkilotchilik va rahbarlik iqtidori bilan ajralib turardi. Olim O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi San'atshunoslik instituti direktori (1998–2000) lavozimida samarali mehnat qilgan davrida institut hayotida misli ko'rilmagan ilmiy yuksalish yuz berdi. O'sha yillarda rahbar va olimning tashabbusi bilan deyarli har haftada bittadan respublika va xalqaro miqyosdagi ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etildi, "San'atshunoslik masalalari" ilmiy to'plami hamda boshqa bir qator davomiy ilmiy nashrlar tizimli ravishda chop etila boshlandi.

Oqilxon Akbarovichdan juda boy ilmiy bisot qolib, meros "100 dan ortiq ilmiy maqolalar, ta'lim tizimi uchun poydevor bo'lgan 21 ta darslik va o'quv-uslubiy qo'llanmalardan iborat bo'ldi. Shuningdek, olim oliy ta'lim tizimida 10 ta yirik magistrlik dissertatsiyasiga ham rahbarlik qilib, yosh kadrlarning ilk akademik qadamlarini ta'minladi. Ustozning bevosita rahbarligida bitta xalqaro va to'rtta respublika miqyosidagi yirik ilmiy loyihalar, taklif etilgan loyiha doirasida Davlat fan va texnologiyalar qo'mitasining bitta amaliy hamda bitta innovatsion grantlari muvaffaqiyatli bajarildi" [6, 4-b].

Musiqashunoslik ilmining vaqt va davr sinovlarida toblanib rivojlanishi xolis kuzatilganda, lotin donishmandlarining: “davrlar o'zgaradi va biz ham ular bilan birga o'zgaramiz...” (“Tempora mutantur, et nos mutamur in illis”) degan teran hikmati yodga tushadi. Bu haqiqat Is'hoq Rajabovning “Maqom asoslari” o'quv qo'llanmasi va Oqilxon Ibrohimov tomonidan yaratilgan “Maqom asoslari” darsligi misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Oqilxon Akbarovich o'z ustozlari F.M.Karomatli bilan bir qatorda Rajabiyalar sulolasining yirik vakili Is'hoq Rizziyevich Rajabovni hamisha “mening ma'naviy ustozim” deb yuksak qadrlar edi. Bu rishtaning naqadar teran bo'lganini birgina tarixiy fakt orqali ko'rish mumkin. Is'hoq Rizziyevich Rajabovning vafotidan so'ng 2006-yilda chop etilgan muhtasham “Maqomlar” monografiyasini nashrga tayyorlovchi, maxsus muharrir va unga so'zboshi yozgan muallif aynan Oqilxon Ibrohimov bo'lgan edi. O'sha so'zboshida Oqilxon Akbarovich chinakam san'atshunoslik falsafasini namoyish etib, kitobni mutolaa qilayotgan kitobxonlarga aniq misollar yordamida “yo'l” ko'rsatadi. “Islom dini ideologiyasi O'rta Osiy va Xurosonda tarqalgandan keyin dunyoviy fanlar, adabiyot, san'at va ayniqsa musiqa madaniyati taraqqiyotiga katta to'siq bo'ldi”, deyiladi. Ammo kitobning keyingi sahifalarida buning aksini tasdiqlovchi muhim rivoyatlar, faktlar va shular qatorida hadislar ham keltiriladiki, o'quvchi ular asosida o'zi tegishli xulosa chiqarib olishi nazarda tutiladi” [4, 8-b]. Bu e'tirof olimning o'z ustozlari o'tkazgan zahmatli davrni qanchalik teran anglaganini ko'rsatadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, San'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti arxivi va kutubxonasida saqlanayotgan noyob qo'lyozmalar hamda I.Rajabovning poydevor asarlari Oqilxon Ibrohimovning ilmiy qarashlariga beqiyos ta'sir ko'rsatdi. Biroq, davr o'zgarishi bilan oliy ta'lim tizimi oldiga mutlaqo yangi va zamonaviy talablar qo'yildi. Ustoz Is'hoq Rizziyevich Rajabovning “Maqom asoslari” o'quv qo'llanmasining ikkinchi nashri 2019-yili san'atshunoslik fanlari nomzodi, professor Ravshan aka Yunusov tomonida qo'llanmaning to'ldirilgan va qayta tahrirdan chiqarilgan ikkinchi nashri chop etildi. Mazkur “o'quv qo'llanma” mazmunan va mohiyatan hozirgi zamon talablariga to'la mos tushadi. Chunki

uning yordamida maxsus musiqa ta'limining barcha yo'nalishlari bo'yicha tahsil olayotgan iqtidorli o'quvchi va talabalar, qolaversa, turdosh kasb va ixtisosliklarni egallayotgan bo'lg'usi san'at vakillari o'zbek maqomlari yuzasidan o'z bilimlarini kengaytirib, tushuncha va ko'nikmalarini chuqurlashtirib, pirovardida ijodiy salohiyatini ham boyitishga erishadilar" [5, 10-b]. Xususan, o'quv qo'llanmada Is'hoq Rizziyevich maqomlarning tarixiy ildizlari, parda tizimlari va o'rta asrlar risolalaridagi o'rnini nazariy isbotlab, sohaning mustahkam ilmiy poydevorini yaratdilar. Oqilxon Ibrohimov esa o'zlarining shu nomli darsliklarida ushbu an'anaviy nazariyalarni inkor etmagan holda, ularni yangi asrning metodologik va innovatsion qoliplariga soldi. Agar I.Rajabov darsligida ko'proq maqom tarixi va uning nota tizimlari tahlili akademik-ma'rifiy tavsifda berilgan bo'lsa, O.Ibrohimov darsligi sof zamonaviy ta'lim standartlari talablariga moslashtirildi. Oqilxon Akbarovich maqom o'qitishni 15ta maxsus mavzu (modul)ga ajratilgan holda taqdim etdi. Bundan tashqari, ustoz Oqilxon Ibrohimov nazariyani bevosita amaliy ijrochilik bilan chambarchas bog'lab, darslikning ichiga talaba kuylab va chalib o'rganishi uchun asosiy maqom sho'balarning nota misollarini matni bilan birga to'g'ridan-to'g'ri singdirdi va milliy maqomotni Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari hamda Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari bilan yaxlit tizimda umumlashtirdi [1, 7-b].

Olim faoliyatining eng yuksak cho'qqilaridan biri sifatida u kishining xalqaro madaniy diplomatiyadagi misli ko'rilmagan xizmatini alohida e'tirof etish lozim. Oqilxon Akbarovich 2002-yili YUNESCO xalqaro tashkilotiga taqdim etilgan va insoniyatning nomoddiy madaniy merosi durdonasi sifatida g'olib deb topilgan "Shashmaqom" loyihasining bosh muallifi edi. Mazkur grant doirasida ajratilgan xalqaro moliyaviy yordam tufayli o'zbek maqomshunosligining bir qator noyob durdonalari, jumladan, Is'hoq Rajabovning "Maqomlar", Ravshan Yunusovning "Faxriddin Sodiqov", Oqilxon Ibrohimovning "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari" monografiyalari va boshqa ko'plab fundamental tadqiqotlar dunyo yuzini ko'rdi va xalqaro ilmiy jamoatchilikka taqdim etildi [6, 4-b].

Aytish joizki, davlat tomonidan milliy san'atga qaratilgan e'tibor ustoz tomonidan hamisha yuksak baholanar edi. Olim o'zining "Maqom tarixi va nazariyasi" darsligida soha rivojidadagi tarixiy burilishni shunday ifodalagan edi: "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori xalqimiz madaniy hayotini yanada yuksaltirishga xizmat qilishi barobarida, jahon hamjamiyatining bu mumtoz san'atga bo'lgan ijtimoiy e'tiborini yanada orttirdi" [2, 3-b]. Mazkur iqtibos olimning davlat siyosati va milliy madaniyat rivojini naqadar chuqur strategik nigoh bilan kuzatganidan dalolat beradi.

Oqilxon Akbarovich hayotlik davrida tayyorlagan, ammo vafotidan so'ng sodiq shogirdlari G'anijon Xudoyev va Nasiba Turg'unovalarning say'-harakati va fidoiyligi tufayli 2023-yilda nashr yuzini ko'rgan "Maqom asoslari", "Maqomlar tarixi va nazariyasi" hamda "Amir Temur va temuriylar davri musiqa madaniyati" darsliklari milliy musiqashunoslik va ta'lim tizimida mutloq inqilobiy yangilik bo'ldi. Bu asarlar oliy ta'limda musiqa san'atini o'qitishning metodologik asoslarini tubdan o'zgartirib eng katta bo'shliqni to'ldirgan mutloq kashfiyotdir. Oqilxon Akbarovich birinchi bo'lib XIV–XV asrlarda Samarqand va Hirotida musiqa ilmining gullab-yashnashini, Xo'ja Abdulqodir Marog'iy kabi allomalarning nazariy merosini oliy ta'lim jarayoniga moslashtirilgan tizimli fan darajasiga ko'tardi. Amir Temurning "Temur tuzuklari" asarida keltirilgan musiqiy qarashlar mazkur kitobda chuqur nazariy va pedagogik asosga ega bo'ldi. Muallif ushbu asar orqali "Temuriylar davri – o'zbek professional musiqasining oltin asri" degan bosh g'oyasini to'liq isbotlab berdi [3, 27-b].

Professor Oqilxon Ibrohimovning o'zbek musiqashunosligi rivojiga qo'shgan ulkan hissalaridan biri, shubhasiz, u kishining atrofida shakllangan zabardast ilmiy maktabdir. Olim 10 nafar yetuk shogirdlarning nomzodlik va doktorlik (PhD) ilmiy ishlariga bevosita rahbarlik qilib, ularni katta ilm maydoniga olib kirdi. Ustoz boshchiligida himoya qilingan dissertatsiyalarning mavzular ko'lami kuzatilsa, olimning milliy musiqa san'atining barcha tarmoqlarini teran anglagan tafakkur

sohibi bo'lgan. Ustoz o'z shogirdlari orqali o'zbek xalq musiqasining vohalar kesimidagi noyob an'alarini tizimlashtirishga alohida e'tibor qaratdi. Bu borada Narzulla Toshtemirovning "Jizzax viloyati o'zbek xalq qo'shiqchiligi"ga doir ilk izlanishlari hamda Qurbonniyoz Panjiyevning "Surxondaryo viloyati o'zbek xalq qo'shiqchilik ijodiyoti"ga bag'ishlangan tadqiqotlari hududiy folklor manbalarini ilmiy muomalaga kiritishda katta qadam bo'ldi. Keyinchalik ushbu an'anaviylik Nasiba Turg'unova tomonidan "Namangan yallachilik san'ati an'analari" hamda G'anijon Xudoyev tomonidan "Buxoro mumtoz musiqa an'analari"ning mukammal o'rganilishi o'zbek musiqashunosligining hududiy bazasini boyitdi.

Ustoz Oqilxon aka o'z ilmiy faoliyatining bosh mehvari bo'lgan mumtoz meros va maqomot sirlarini ham vorislar qalbiga muhrlay oldi. Bu yo'nalishda Chinora Ergashevaning "O'zbek kasbiy musiqasida nazira an'analari"ga oid fundamental tadqiqoti hamda olimning so'nggi yirik ishlaridan biri sifatida Zohidjon Yakubov tomonidan "Buxoro Shashmaqomining Savt va Mo'g'ulcha sho'balari"ning nozik parda xususiyatlari ochib berilishi ustoz boshlagan sharaflil maqomshunoslik yo'lining barhayotligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, olim zamonaviy kompozitorlik ijodiyoti va estrada yo'nalishlarini ham sinchkovlik bilan kuzatib bordi. Uning rahbarligida Davlat Mullajonovning "1990-yillar o'zbek musiqiy estradasida ohang muammosi"ga bag'ishlangan ishi va Nodira Amanovanning "O'zbek estrada musiqasining milliy o'ziga xosligi janrlar rivoji kesimida"gi tahlillari sohada yangi sahifa ochdi. Shuningdek, Janna Martirosovaning "Kompozitorlik ijodiyotida yil fasllari mavzusining talqini" hamda Zulfiya Muradovanning "O'zbekiston kompozitorlari ijodida bolalar qo'shiqlarining o'rni" borasidagi izlanishlari musiqashunoslikning zamonaviy va akademik yo'nalishlarini ham yuqori bosqichga ko'tardi.

Oqilxon Akbarovich bilan zamondosh bo'lgan, u kishi bilan yelkama-yelka ilm sohasida mehnat qilgan hamkasblari uchun u faqatgina yirik olim emas, balki nihoyatda o'qimishli, ta'sirchan va samimiy inson edi. Safdoshlari, shogirdlari uni mehribon ustoz, aka, fikrdosh do'st va suyanish mumkin bo'lgan tog' deb bilardilar.

Uning suhbatlarida bo'lgan har bir inson olimning ichki madaniyati, san'atga bo'lgan cheksiz muhabbati va qalb go'zalligiga lol qolardi. Ustoz mana shunday keng qamrovli ilmiy uzviylikni yaratgani va yoshlarni tarbiyalagani uchun ham 2008-yilda "Mehnat shuhrati" ordeni hamda 2021-yilda "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi" faxriy unvoni bilan taqdirlandi.

Bugun san'atshunoslik fanlari doktori, professor Oqilxon Akbarovich Ibrohimovning ilmiy merosi, shu jumladan maqolada e'tirof etilgan darsliklari shunchaki kitoblardan iborat emas, u milliy san'atimizning tirik jonidir. Ushbu fundamental tadqiqotlari, o'quv qo'llanma va darsliklarining respublikamiz ilm-faniga, shuningdek oliy ta'lim tizimida munosib qabul qilinishi – ustoz olimning fidokorona mehnatiga berilgan eng yuksak baho bo'ldi. Bu e'tirof zamirida u zotning ilmiy jasorati, maqom san'atiga bo'lgan cheksiz muhabbati va haqiqiy olimlik qismati namoyondir. Oqilxon Akbarovichning nomi va ulkan merosi shogirdlari ardog'ida, xalqimizning ma'naviy xazinasida abadiy yashaydi.

Alloh ustozimizni rahmatiga olsin, oxiratlarini obod qilsin!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Ibrohimov O. Maqom asoslari. Darslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023. – 184 b.*
2. *Ibrohimov O. Maqomlar tarixi va nazariyasi. Darslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023. – 71 b.*
3. *Ibrohimov O. Amir Temur va temuriylar davri musiqa madaniyati. Darslik. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2023. – 120 b.*
4. *Rajabov I. Maqomlar / Nashrga tayyorlovchi va maxsus muharrir O.Ibrohimov. – Toshkent: San'at, 2006. – 403 b.*
5. *Rajabov I. Maqom asoslari. Darslik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 154 b.*
6. *Xudoyev G'. Fidoyilik mukofoti // Ijodiy parvoz. – Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy. Axborot gazetasi. – 2016. – №11(43).*

Nasiba Turg'unova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası dotsenti,
falsafa fanlari doktori (PhD)
E-mail: nasiba2507@mail.ru
ORCID: 0009-0001-0407-1645*

MUSTAQILLIK DAVRIDA YALLA SAN'ATI

Annotatsiya. *Hozirgi davrga kelib ayollar yallachilik san'atining ko'p asrlik milliy qadriyatlar qatorida e'zozlanayotgan hayotbaxsh an'analari mamlakatimizning barcha madaniy hududlari bo'ylab dadil odimladi, "Mustaqillik" va "Navro'z" umumxalq bayramlari tantanalarida, shuningdek turli miqyosda o'tkazilayotgan festival va ko'rik-tanlovlar munosabati bilan xorijiy mamlakatlar (Germaniya, Fransiya, AQSH va b.)ning katta sahnalarida ham munosib namoyish etilayotgani quvonarlidir.*

Qolaversa, ayollar ijodining jozibali va farahbaxsh ohang-usullari o'zbek milliy estrada aytimlarini yaratishdagi ilk urinishlardan boshlab, to shu kungacha davom etayotgan ijodiy jarayonlarda butkul tayanch namuna bo'lib xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: *yalla, yallachi, an'ana, raqs, ijod, ohang, milliy estrada.*

ИСКУССТВО ЯЛЛА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. *В настоящее время жизнеспособные традиции женского искусства исполнения ялла, почитаемые как часть многовековых национальных ценностей, уверенно распространяются по всем культурным регионам нашей страны. Отрадно, что они достойно демонстрируются на торжествах всенародных праздников «Мустакиллик» и «Навруз», а также на различных фестивалях и конкурсах, проводимых в разных масштабах, и на крупных сценах зарубежных стран, таких как Германия, Франция, США и других.*

Кроме того, яркие и жизнерадостные мелодико-ритмические особенности женского творчества, начиная с первых попыток создания произведений узбекской национальной эстрадной песни и до сегодняшнего дня,

служат прочной опорой и образцом в непрерывно развивающемся творческом процессе.

Ключевые слова: ялла, исполнитель ялла, традиция, танец, творчество, мелодия, национальная эстрада.

THE ART OF YALLA DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Abstract. *It is gratifying that today, the life-giving traditions of women's creativity, which are revered as centuries-old national values, have spread boldly throughout all cultural regions of our country and are being adequately demonstrated on the big stages of foreign countries (Germany, France, the USA, etc.) during the celebrations of the national holidays "Independence" and "Navruz", as well as on the occasion of festivals and competitions held on various scales.*

Moreover, the attractive and joyful melodies and styles of women's creativity have served as a reference model in the creative processes that continue to this day, from the first attempts to create Uzbek national pop songs.

Keywords: yalla, yallachi, tradition, dance, creativity, melody, national pop.

Vatanimiz mustaqillik maqomiga erishgan kundan boshlab yosh avlodni har jihatdan – ham ma'nan, ham jismonan sog'lom va barkamol inson bo'lib voyaga etishiga davlatimiz tomonidan alohida e'tibor berilmoqda. Xususan, yoshlarning ma'naviy olamini go'zal tarzda shakllantirish va yuksaltirishda, ma'lumki, musiqa san'atining o'rni beqiyosdir. Shu bois Vatanimizda musiqiy ta'lim va tarbiya qatorida ijtimoiy madaniyatni ham o'stirish ishlariga hukumatimiz tomonidan jiddiy yondoshilmoqda.

Hozirgi kunda globallashuv jarayonlari butun dunyoda jadallashgan bir paytda milliy qadriyatlarga asoslangan musiqa namunalarining badiiy ahamiyati benihoya muhimdir. Ayniqsa gap musiqiy estrada haqida ketganida bu masala yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek, "o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy olami va madaniy saviyasini yuksaltirish, yoshlarimizning milliy va jahon musiqa

madaniyatining mumtoz asarlari bilan birga, ularning kayfiyati va intilishlariga mos keladigan zamonaviy estrada san'ati namunalaridan keng bahramand bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, musiqiy ta'limni yanada rivojlantirish masalalari o'ta muhim ahamiyat kasb etadi" [1, 80-b].

Bugungi kunda milliy musiqa an'analarimizni yangi sharoitlarda rivojlantirish, maxsus ta'lim tizimiga musiqiy meros va jahon mumtoz musiqasi namunalarini joriy etish hamda estrada qo'shiqchiligi sohasida faoliyat ko'rsatayotgan yosh ijodkorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda teatr va musiqa san'atini yanada rivojlantirishini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" (1995), "O'zbekistonda estrada san'atini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi (1998) Farmonlari hamda Vazirlar Mahkamasining "Estrada qo'shiqchilik san'atini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi (2001) chora-tadbirlari estrada qo'shiqchiligi jabhasida yuzaga kelgan dolzarb muammolarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etdi [2, 4-b].

Qayd etish joizki, Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2026-yil 1-iyun kuni "madaniyat, san'at va adabiyot xodimlari bilan sohalarni yanada rivojlantirish bo'yicha kelgusidagi ustuvor vazifalarga bag'ishlangan uchrashuvda ilgari surilgan tashabbuslarni amalga oshirish, shuningdek, ijodkorlarga munosib shart-sharoitlar yaratish hamda sohada xususiy sektor ishtirokini yanada kengaytirish maqsadida" muhim Farmoni qabul qilindi [7]. Xususan, ushbu Farmonga ko'ra "teatr, kino, raqs, opera, folklor, estrada, akademik va milliy cholg'u, tasviriy va amaliy san'at hamda adabiyot kabi yo'nalishlarda ijodiy birlashmalar faoliyatini yo'lga qo'yish va qo'llab-quvvatlash; opera, simfoniya kabi mumtoz va zamonaviy janrlar bo'yicha har yili kamida 20 ta yangi asar yaratish uchun ijodkorlarga davlat buyurtmasi berish; iste'dodlar va ularning ustozlarini qo'llab-quvvatlash; har bir umumiy o'rta ta'lim muassasasida musiqa va san'at yo'nalishida kamida 4 tadan to'garak tashkil qilish" chora-tadbirlari san'at ahli faoliyatini yanada rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilayotganligini ko'rsatadi.

Ma'lumki, milliy estrada san'atini shakllantirishda boy musiqiy meros zaxiralari bebaho manbadir. Ko'p asrlik yallachilik badiiy an'analari ana shunday qiymatga ega muhim manbalardan biri ekanligi shak-shubha tug'dirmaydi. Qolaversa, ayollar ijodida ravnaq topgan yalla janri o'zining hozirgi davr jo'shqin hayot oqimlariga har jihatdan muvofiq shakl-u shamoyili bilan milliy estrada qo'shiqchiligini yangi bosqichga yuksaltirishda muhim zamin bo'lib xizmat qilmoqda.

Aslini olganda, bugungi kun estrada musiqasida etakchi o'rinda bo'lgan hamda "qo'shiq" nomi bilan yuritilayotgan aytim namunalari mohiyatan "qo'shiq" janri talablariga emas, balki shakl-u shamoyiliga ko'ra aynan yalla janriga monanddir. Zero, so'z, kuy va raqs mushtarakligini taqozo etuvchi band-naqarot shakliga ega yalla janrining tasnifiy belgilarini hozirda "estrada qo'shig'i" nomi bilan atalayotgan aksariyat namunalarda namoyon bo'lishini ko'ramiz.

Darhaqiqat, asosan band-naqarot shaklida kelgan bugungi estrada qo'shiqlarini ijro etishda xonanda bilan birga yana alohida raqqos (yoki raqqosalar) ham ishtirok etishi, yallalarda bo'lgani kabi, odatiy bo'lib qoldi. Aslida, o'zbek musiqa estradasining yarim asrdan ziyod rivoji shunday natijaga kelishi ko'p jihatdan tabiiydir. Chunki, o'tgan davr mobaynida musiqiy estrada ijodkorlari milliy ruh bilan sug'orilgan ommaviy qo'shiqlarni ijod etishda yallachilik aytim namunalari va badiiy an'alarini ham estrada yo'siniga mos ifodalashda muntazam urinishlarini amalga oshirib keldilar.

Bu boradagi dastlabki muvaffaqiyatli natija esa atoqli kompozitor Sharif Ramazonovning "Namanganning olmasi" bilan bog'liq yuzaga kelgan edi. Ushbu namunada yallachilikda mashhur ohang va usullar zamonaviy estradaga xos ayrim jihatlar bilan ijodiy uyg'unlashtiriladi. Shu singari ijodiy uslub keyinchalik (1970-yillari) "Yalla" vokal-cholg'u ansambli faoliyatida davom ettirilganligini ko'rishimiz mumkin. Shu o'rinda mazkur ansambl "yalla" nomni bejiz olmaganligini qayd etish kerak. Chunki ansambl faoliyatida yallachilik san'atida kuzatilgani kabi asosiy e'tiborini omma orasida keng tarqalgan lapar, yalla va

ashulalarga o'z yo'sinida jilo berish, hamda ularni raqsop tarzda tinglovchilar hukmiga havola etilishi ustuvor bo'lib keldi. Shu jumladan, yallachilar san'atida mashhur "Yallama yorim", "Omon yor", "Olmani otdim" kabi bir qator yallalar ham ansambl talqinida tinglovchilar qalbidan joy oldi.

Binobarin, hozirgi kunda xalq orasida "estrada qo'shiqlari" deb yuritilayotgan aytim namunalari o'z janriga ko'ra ko'proq "estrada yallalari"dir. Shu bilan birga o'zbek estrada qo'shiqchiligida kelib chiqish ohang-usul manbalari xilma-xil bo'lgan namunalar ham ko'plab topiladi. Bu borada musiqashunos D.Mullajonovning maxsus olib borgan tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha, hozirgi estrada san'atida quyida qayd etilgan ohanglar amaliyotda qo'llanilmoqda:

- 1) an'anaviy "andozalarga" bog'langan ohanglar;
- 2) xorijiy estrada "shlyagerlariga" taqlid etilgan ohanglar;
- 3) xorijiy estrada "xit"laridan ko'chirib olingan ohanglar" [4, 64-b].

Tadqiqotchining xulosasiga ko'ra, xorijiy estrada "shlyagerlariga" taqlid etilgan va xorijiy "xit"lardan ko'chirib olish natijasida yuzaga kelgan estrada qo'shiqlarining badiiy qiymati yuqori bo'lmagani holda umri ham boqiy emas. Bundan birinchi bandda ko'rsatilgan "an'anaviy andozalar", ya'ni milliy ohanglarga ijodiy tayanib yaratilgan aytim namunalari mustasnodir. Jumladan, F.Zokirovning "Yurt ishqida yonaman", Yu.Usmanovning "Elim", D.Omonullayevaning "Men seni hech kimga bermayman", "Yomg'ir", R.Abdullayevning "Mustaqillik lolalarimiz", A.Rasulovning "Elim deb", "Haqiqat izlagan armon" kabi estrada qo'shiqlarida miliy ohanglardan unumli foydalanilgan [4, 65–66-b]. Shu jihatlari ham bois bunday namunalar o'zining mazmundorligi va serjiloligi bilan tinglovchilarning qalbidan o'rin oldi.

Misol sifatida kompozitor Dilorom Omonullayevaning "Men seni hech kimga bermayman" yallanamo aytimiga to'xtalib o'tamiz. "d-eoliy" tonalligida bo'lgan ushbu namuna quyi trixordli ("f-e-d") ohang tuzilmasi asosida unib o'sadi. Aynan shu tuzilma ham **band**, ham **naqarot** kuyining ohang mazmunini belgilaydi. Bunda ayollar ohang lug'ati mohiyatida mavjud mung holati ikki hissali qashqarcha usuliga

yaqin ritmik tuzilma evaziga raqs tusini oladi. Asarning har bir bandi yakunida takrorlanuvchi “Men seni oylarga, men seni hech kimga bermayman” misrasi o‘ziga xos naqarot vazifasini o‘taydi. Bu misraga bog‘liq kelgan kuy ohangi ham naqarot “talablari”ga muvofiq o‘zgarmaydi. Demak, kompozitor Dilorom Omonullayevaning “Men seni hech kimga bermayman” qo‘shig‘ida yallachilikka xos ijodiy an‘analarning o‘zgacha talqinini ko‘rish mumkin.

Shu bilan birga hozirgi estrada qo‘shiqchiligida yallachilik an‘analariga ixtiyoriy (yoki aksincha, ixtiyorsiz) ravishda tayanish tamoyili nihoyatda kuchlanganligini qayd etish kerak. Natijada, yallalarning hatto estrada ko‘rinishidagi yangi shakllari yuzaga kelayotganligini e‘tirof qilish mumkin. Bu o‘rinda ayniqsa, Farg‘ona vodiysi an‘analari bilan ulg‘aygan san‘atkorlar – Ozodbek Nazarbekov, Gulsanam Mamazoitova, Alisher Turdiyev, Oyposhsha Ulug‘xo‘jayeva, Malika Egamberdiyevlarning estrada qo‘shiqchilik faoliyati e‘tiborli bo‘lmoqda.

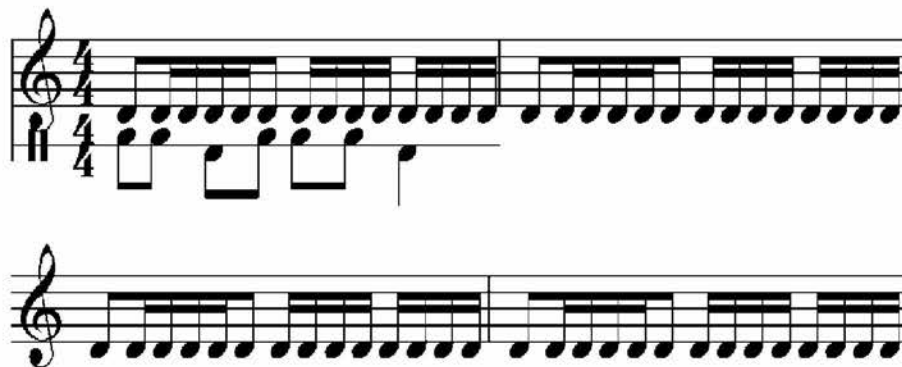
Jumladan, zamonaviy talqinda ijro etilgan yallalardan biri “Bozorga boqqol” namunasidir. Avloddan avlodga “ustoz-shogrid” an‘analari orqali o‘tib bugungi kungacha meros kelgan ushbu yalla Namangan yallachilari ijro dasturlarida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu namunaning Qunduzxon Egamberdiyeva ijrosidagi eski varianti “d-frigiy” ladiga asoslangan kvarta doirasidagi ohang hamda tanavor usuli asosida ijro etiladi. Yallaning bandlari “e” tovushidan boshlanib, jumla “Yor-yor” andozasi III-II-I (“f-es-d”) negizida tayanch “d” pardada yakunlanadi. Yallaning umumiy tuzilishi band-naqarot shaklida bo‘lib, quyidagi tarzda aks etadi.

$$\begin{array}{cc} \text{A- band} & \text{B naqarot} \\ \hline a \ b \ a^1 \ b^1 & a \ b \ v \end{array}$$

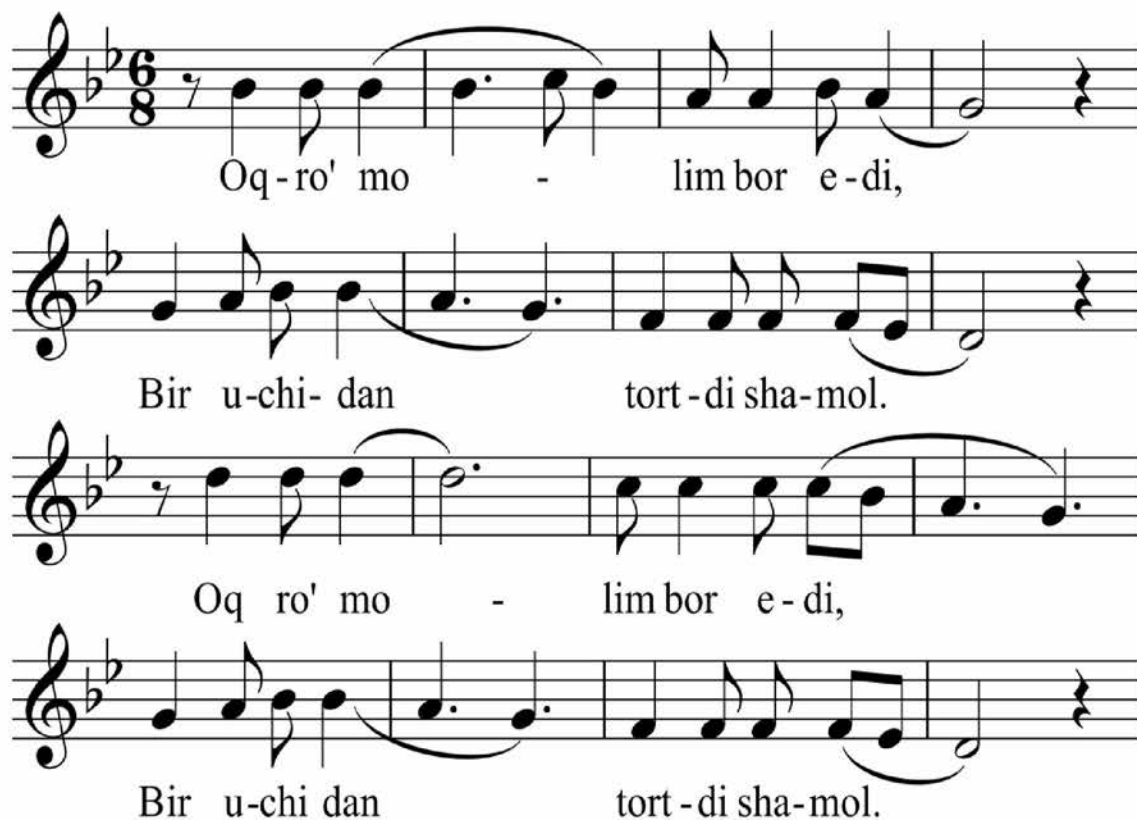
Ushbu yalla Oyposhsha Ulug‘xo‘jayeva talqinida ikki qismli kichik yalla shakliga keltirilib, milliy estrada yo‘nalishida xalqimizga havola etildi. Shunga ko‘ra birinchi qismda yallaning asl ohangi va usuli saqlab qolingani bo‘lib, undagi yangilik esa she‘r matnning ikkinchi to‘rtligida kelgan yangi so‘zlar va tez sur‘atda (Allegro moderato) raqsnamo ijro etilishida seziladi. Oyposhsha Ulug‘xo‘jayeva tomonidan

ijro etilgan yallada asosan dutor va (doyra) jo'rligiga urg'u berilib, dastlab dutor sozida 4 taktili kirish qismi pirrang zarbida ijro etiladi:

BOZORGA BOQQOL

Dutor sozining turli pirrang zarblari yallaga o'zgacha ko'rinish bag'ishlaydi. Birinchi bandning to'rtinchi misrasidan e'tiboran elektron cholg'ulardan (organ, shiqildoq, va b.) bas akkordlarga urg'u berila boshlanadi. Yallaning ikkinchi qismida esa ashulaga xos yuqori avj pardalaridan ham unumli foydalanilganligini ko'ramiz. Bu esa o'z navbatida yallaga o'ziga xos tarovat bag'ishlab, ijrochidan katta mahorat talab etadi:

Natijada aytimning tovush oralig'i birinchi oktava "d¹"dan ikkinchi oktava "d²"ga qadar rivojlanib borib, oktava darajasidagi tovushqatorini hosil qiladi. Shuningdek, ushbu qismda "o'zim aylanay, o'zim o'rgulay" so'zlari she'riy to'rtlikdan so'ng takrorlanib kelishi o'laroq har bir band ichida o'ziga xos kichik naqarotni yuzaga keltiradi [5, 223–224-b].

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik sharofati bilan ayollar ijodi yangi ma'no va qadr-qimmat topdi. Zero, bu davrga kelib xotin-qizlarga nisbatan olib borilgan davlat siyosati tubdan ijobiy tomon o'zgardi, "istiqlol o'zbek ayolining onaligini qadrladi, unga cheksiz rag'bat, katta ishonch, ulkan imkoniyatlar berdi" [3, 157-b]. "Ayollarni har qancha ulug'lasak, hayotimizning chirog'i, umrimizning guli deb e'zozlasak, demakki, oilamizni, vatanimizni e'zozlagan bo'lamiz". Chunki, "millatimizning shon-u shavkati, baxt va saodati, birinchi galda, onalarning ma'naviyati, madaniyati hamda salomatligi bilan bog'liq" [3, 157–158-b].

Yangi davr zamonaviy o'zbek musiqa madaniyatida Farg'ona vodiysi yallachilik an'analari turfa shakllarda namoyon bo'lmoqda. Bunda, bir tomondan, yallachilik namoyandalarining ijodida zamonga hamnafas yangi qirralar kuzatilsa, ikkinchi tomondan – bu san'at an'alarining yangi shakllardagi ko'rinishlari va talqinlari yallachi (satang) va turli folklor-etnografik ansambllari faoliyatida ko'zga tashlanadi.

Bugungi yosh san'atkorlar ijodida Farg'ona vodiysi yallachi ayollarining ijod mahsullariga bo'lgan qiziqishlari tobora ortib borayotganligi e'tiborlidir. Jumladan, Ozodbek Nazarbekov ("Do'qi, do'qi, do'q"), Ilhom Farmonov ("Shaydini shaydo"), Gulsanam Mamazoitova ("Ajab ajab", "Olicha"), Zoya Soy ("Namanganning olmasi"), Alisher Turdiyev ("Bilmadingizda"), Oyposhsha Ulug'xo'jayeva ("Bozorga boqqol"), Malika Egamberdiyeva ("Farg'onacha poppuri") va boshqa san'atkorlar ijrolarida yallalarning o'ziga xos zamonaviy talqinlari yuzaga keldi.

Mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan muhim sa'y-harakatlar natijasida ayollardan tashkil topgan folklor-etnografik ansambllarining faoliyatida ham

sezilarli sifat o'zgarishlari ko'zga tashlanmoqda. Jumladan, har bir jamoa festival va tanlovlardagi chiqishlarida o'zining tuman va mahalliy hududlariga xos bo'lgan urf-odat va marosimlar qatorida yallachilik aytimlarini ham teatrlashtirilgan holda sahnaga olib chiqishi yangi an'anaga aylanib ulgurdi.

Qolaversa, Farg'ona vodiysi yallachilik an'analari estrada sahnalarida ham tantana qilmoqda. Zero, o'zbek estrada qo'shiqchiligining ilk shakllanish paytidan boshlab eng muhim manbayi bo'lib kelayotgan yalla aytim-raqslari bugungi avlod xonandalari ijodida yanada keng o'rin tutayotir. Bunda yallachilik an'alarining o'ziga xos ko'rinishdagi yangi hayotini ham anglash mumkin. Bu yo'lda davom etayotgan tinimsiz izlanishlar esa yangi badiiy natija va ijodiy yutuqlar garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I. *Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. *O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining Axborotnomasi.* – Toshkent, 1995. – № 10-11.
3. Maxmudov Yu.F. *Milliy g'urur – ma'naviy komillik mezon.* – Toshkent: Dizayn-Pres. 2011. – 276 b.
4. Mullajonov D. *1990 yillar o'zbek musiqiy estradasida ohang muammosi. San. fan. nom. dissertatsiyasi.* – Toshkent. O'zR FA San'atshunoslik instituti kutubxonasi. Inv. №1002. – 2003. – 151 b.
5. Turg'unova N. *Farg'ona vodiysi yallachilik san'ati.* – Namangan: Namangan, 2016. – 364 b.
6. Turg'unova N. *Namangan yallachilik san'ati an'analari. San'atshunoslik fanlari bo'yicha Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi.* – Toshkent, 2018. O'zR FA San'atshunoslik instituti kutubxonasi. – 124 b.
7. <https://president.uz/uz/lists/view/>

доктор философии по искусствоведению (PhD),
доцент кафедры «Инструментальное исполнительство»
факультета «Народное творчество»
Государственного института
искусств и культуры Узбекистана
E-mail: muzik.sedykh@gmail.com
ORCID: 0009-0009-4855-7442

ДЖАЗ УЗБЕКИСТАНА ЗА ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматривается эволюция и своеобразие джаза Узбекистана в годы Независимости, предпосылки становления джазовой культуры на национальной почвенности, феномен узбекского джаза, постановка образования на государственную основу, открытие специальных отделов в учебных учреждениях, издание учебно-методической литературы по джазу, развитие композиторского творчества, проведение республиканских и международных джазовых фестивалей.

Ключевые слова: Узбекистан, джаз, музыка, искусство, педагогика, фестиваль, Биг-бэнд, ансамбль, музыкант-исполнитель.

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA JAZZ

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mustaqillik yillarida O'zbekistonda jazzning evolyutsiyasi va o'ziga xosligi, milliy zaminda jazz madaniyatining shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar, o'zbek jazz fenomeni, davlat asosida ta'limning yo'lga qo'yilishi, ta'lim muassasalarida maxsus bo'limlarning ochilishi, jazz bo'yicha o'quv va metodik adabiyotlarning nashr etilishi, bastakorlar ijodining rivojlanishi hamda milliy va xalqaro jazz festivallarining o'tkazilishi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, jazz, musiqa, san'at, pedagogika, festival, Big orkestr, ansambl, ijrochi musiqachi.

JAZZ IN UZBEKISTAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Abstract. This article examines the evolution and uniqueness of jazz in Uzbekistan during the years of Independence, the prerequisites for the formation of

jazz culture on national soil, the phenomenon of Uzbek jazz, the establishment of education on a state basis, the opening of special departments in educational institutions, the publication of educational and methodological literature on jazz, the development of composers' creativity, and the holding of national and international jazz festivals.

Keywords: *Uzbekistan, jazz, music, art, pedagogy, festival, Big band, ensemble, performing musician.*

Узбекистан вступил в 35-летие своей Независимости. Во временном и планетарном аспектах это можно рассматривать как мгновение. Но для молодого Независимого государства период важный, ответственный, направленный на становление, утверждение и процветание.

Новый Узбекистан – молодое государство, в котором развиваются все сферы человеческой деятельности. Годы Независимости открыли широкие перспективы развития музыкального искусства, что является само по себе важно. Ибо, Музыка сопровождает жизнь человека от рождения и способствует его гармоничному развитию и духовному обогащению.

Одним из видов современного профессионального искусства является джаз, возникший на рубеже XIX–XX вв. в США. Конечно, следует отдать должное, что на протяжении XX века выявились предпосылки джаза Узбекистана, сформировались коллективы, развивалось исполнительское мастерство. Необходимо отметить, что джаз оказался в необычной для него среде обитания и ассимилировался с национальными музыкальными формами, сформировав узбекскую модель – этно-джаз. Органично соединившись с современным фольклором на основах узбекской мелизматики, усуля (ритм), ладно-гармонических интонационных оборотах в народной песне.

Именно в годы Независимости Узбекистана стало возможным активное развитие джаза: композиторское, исполнительское творчество, получение джазового профессионального образования, создание джазовых коллективов,

созвучие узбекского национального инструментария с джазовым, проведение республиканских и международных джазовых фестивалей.

Ввиду дополнительных мер совершенствования системы профессионального образования опубликовано Постановление Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева от 16 октября 2021 года № ПП-5261 «О создании Института национального эстрадного искусства имени Батыра Закирова при Государственной консерватории Узбекистана» [3, 3-с].

Заслуженный деятель искусств Республики Узбекистан, председатель Союза композиторов и бастакоров Узбекистана, профессор Р.Абдуллаев отметил, что богатое наследие музыкальной культуры узбекского народа – это изобилие усулей, идущих из глубины веков. Дойра, нагора в сольном и ансамблевом исполнении раскрывают локальные ритмы в макомах, так и в народных песнях. Из многочисленных разновидностей складываются ритмо-формулы, характерные для джазового направления, которые мы определяем, как узбекский этно-джаз.

Одной из разновидностей джаза – прочно утвердившейся в Узбекистане, является этно-джаз (ethno, exotic jazz). Представляя собой уникальный феномен, он занимает знаковое положение в музыкальном творчестве многих стран. Этно-джаз отличается органичным сочетанием элементов этнофольклора и современного искусства импровизации. Показательно, что академик Б.Асафьев в узбекском фольклоре, характерной чертой называл технику уникального синкопирования [4, 25-с].

Этно-джаз раскрывая своеобразие стиля, связан с аранжировкой джазовых сочинений композиторов Узбекистана, со способами организации звукового материала, с применением различных видов современной исполнительской техники. Актуальной проблемой является характеристика сольного исполнительства и джазовых ансамблей. Общеизвестно, что джаз подобно узбекской музыке основан на бесписьменной традиции. Фольклор, богатство музыкальных инструментов, искусство народных сказителей,

музыкантов, певцов-бахши по-новому раскрываются в этно-джазе. Узбекскую традиционную исполнительскую культуру и джаз сближает их общий специфический признак – способность к импровизации, которая присуща как народному певцу-хафизу, музыканту-исполнителю, так и джазовому вокалисту и инструменталисту.

Детальное исследование процесса становления и, развития узбекского джаза – одна из актуальных задач музыкознания Узбекистана. Предпосылки исследования джаза, анализ своеобразия тонального строя, гармонической фактуры, ритмических особенностей, имеются в научных трудах: докторов искусствоведения, профессоров Ф.Кароматова, Т.Гафурбекова, Т.Вызго, Т.Соломоновой, Н.Янов-Яновской, О.Азимовой, кандидатов искусствоведения С.Вахидова, Ч.Насыровой, Д.Мулладжанова, З.Мурадовой, О.Бекова, Л.Юсупова, Л.Ганиевой, доктора философии по искусствоведению (PhD) Н.Амановой. Молодые учёные и преподаватели учебных учреждений Узбекистана также разрабатывают научно-методические статьи о инновационных методах преподавания, используемых в индивидуальной практике, предназначенные для педагогов и студентов, а также широкого круга музыкантов и любителей джаза.

В годы Независимости стало возможным издание ряда учебно-методической литературы о джазе. В качестве примера следует назвать одно из первых учебных пособий Дж.Кароматова «Fortepiano: Jazz va Estrada fortepiano san'ati» (2003), предназначенное для академических лицеев, колледжей и специальных учебных заведений. Л.Абидовой «История джаза и современных эстрадных музыкальных стилей» (2007), С.Гилёва «Беседы о джазе» (2008), а также О.Джумаев разработал учебную программу «Обучение импровизации» (1992) для учащихся колледжей.

Ценность представляют учебные пособия: Э.Салихова «Джазовая импровизация» (2005), в первом разделе которого методические комментарии, посвящённые гармонии, альтерации септаккордов, таблицам блюзовых ладов,

модуляции, ритму, джазовым этюдам и пьесам, а второй раздел содержит джазовые произведения композиторов Узбекистана, построенных на элементах национального мелоса; Н.Нарходжаева «Импровизация» (на основе узбекских народных мелодий) (2005); В.Сапарова «Фортепиано» (2009) совместно с Г.Алиматовой, цикл «24 прелюдии для фортепиано» (в джазовом стиле) (2010), «Саксофониана» (2011) для саксофона и фортепиано совместно с Н.Салиевым, «Эстрадные и джазовые произведения» (2014), «Фортепиано» (2016), Д.Амануллаевой, Н.Амановой «История джаза и эстрадной музыки» (2010), Б.Муртазаева «Саксофон» (2018), Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора философии (PhD) по искусствоведению Н.Амановой «Национальная специфика узбекской эстрадной музыки в контексте развития жанров» (2019), а также популярно-просветительская литература о джазе В.Сафарова «50 лет в джазе», «Весь этот джаз» (2015, 2018).

Впервые в Узбекистане с опорой на национальный мелос разработано и издано учебное пособие Д.Амануллаевой «Эстрадно-джазовые вокализы» (2014) для ВУЗов искусства и культуры. 25 уникальных вокализов формируют вокально-технические навыки, развитие художественного вкуса, актёрское мастерство, умение владеть джазовыми ритмами.

Автором нескольких учебных пособий «Инструментоведение» (2015, 2017) для эстрадного оркестра, студентов бакалавриата и магистратуры ГКУз является А.Мансуров. В соответствии с профессиональными требованиями составлен вопросник, оригинально в партитуре выписаны джазовые импровизации. В учебном пособии Т.Седых «Фортепиано» (2018) для высших образовательных учреждений искусства и культуры, опубликованы джазовые произведения В.Сапарова, М.Атаджанова, О.Абдуллаевой, З.Ходиевой, а также монография Т.Седых «Джаз Узбекистана: генезис, эволюция, своеобразие» (2024).

В годы Независимости Узбекистана сформировалась крепкая плеяда композиторов интересующихся джазом: Э.Салихов, У.Салихов, В.Сапаров, Н.Нарходжаев, А.Мансуров, Д.Амануллаева, А.Икрамов, О.Абдуллаева, М.Атаджанов, Х.Назаров, З.Ходиева, а также музыкантов М.Ташматов, С.Гилёв, В.Сафаров, О.Жумаев по-новому осмысливающие данный пласт музыкальной культуры.

Прославленный композитор, будучи представителем старшего поколения, Ш.Рамазанов, стоял у истоков и дал «старт» молодым композиторам в создании джазовых произведений. Опираясь на мастерство чешских капельмейстеров А.Эйхгорна, В.Лейсека, этнографа Н.Миронова. Ш.Рамазанов в содружестве с Малаховым развивали джазовое мышление. Первыми исполнителями эстрадно-джазовых композиций были Б.Закиров, Л.Закирова, Э.Кандов, Н.Нурмухамедова получившие широкую популярность. Шедевры узбекской эстрады «Наманганнинг олмаси» (Наманганские яблоки) Ш.Рамазанова и «Қиз бола» (Девочка) Э.Салихова, ставшие известные во всём мире, оказали влияние на формирование стиля этно-джаза.

Талантливые музыканты открыли узбекскую музыкальную культуру джаза – Л.Атабеков, С.Гилёв, О.Гоцкозик, Ю.Парфёнов, К.Добровольский, В.Полянский, С.Мухатов, А.Ибрагимов, Л.Ибрагимова, Р.Ильясов, Г.Пушен, И.Алёшин, Б.Шукуров, Б.Сметанов, В.Сафаров, А.Трацевский, И.Димов, Б.Мустаев, Г.Исанбаев, Б.Канцыбко, А.Хабирханов, А.Аренберг, В.Терегулов, А.Бризжунов, Э.Мусаэлян, Р.Клеблеев, Э.Мхчян, И.Дмитриев, И.Типочкин и другие, внёсшие неоценимый вклад в развитие джаза в годы Независимости. Стимулом к появлению новых форм музыкальной жизни стали Всесоюзные джазовые фестивали в Фергане (1977, 1978, 1984), открывшие имена талантливых музыкантов-исполнителей. По мнению российских джазовых критиков В.Фейертага, Л.Переверзева и А.Баташёва именно эти фестивали

раскрыли феномен узбекского искусства, открыв «Среднеазиатскую волну» джаза, утвердив термин – узбекский этно-джаз.

Историческим событием в годы Независимости стало открытие в 1996 году эстрадного факультета в Ташкентской государственной консерватории имени М.Ашрафи, реорганизованной в Государственную консерваторию Узбекистана (2002), приглашены были авторитетные специалисты в области эстрадной музыки и джаза: М.Ташматов, Ю.Тураев, В.Сапаров, Е.Живаев, И.Пинхасов, П.Борисов. Под руководством Б.Муртазаева был создан студенческий Биг-бэнд (1998). Среди первых выпускников эстрадного факультета – Айсель Балич и Диана Зиятдинова – талантливые обладательницы красивого голоса, великолепно владеющие техникой слогового (безтекстового) пения – «скэт».

В начале 1990-х годов раскрылись перспективы развития джазовой педагогики, обозначились в приобщении к музицированию детей и юношей на базе Республиканской средней специализированной школы-интерната имени В.Успенского. Основоположник джазовой педагогики для детей в Узбекистане, беспрельдно любящий джаз В.Упоров, организовал студию «Детская дорога к джазу» (1995), его продолжателем является А.Алибекова. Отрадно, что в эти годы в РСМАЛ имени Р.Глиэра был создан Биг-бэнд «Юность Узбекистана» под руководством О.Дынника и С.Мазитова, получивший приглашение на джазовый фестиваль в Японию (2008).

Следует назвать учебные учреждения, в которых джаз поставлен на государственную образовательную основу. В годы Независимости стало возможным создать ученический Биг-бэнд в Республиканском эстрадно-цирковом колледже (ныне имени Карима Зарипова) под руководством В.Сапарова, позже Курницкого, П.Канцыбко. В Ташкентском государственном музыкальном колледже имени Х.Х.Ниязи был открыт эстрадный отдел под руководством Заслуженного артиста Республики Узбекистан Ю.Гульзарова создан Биг-бэнд, принимавший участие в

конкурсах «Азия Аусы» (Казахстан), а также в городах Юрмала и Сочи. На вокальном отделе под руководством Т.Исаян, на инструментальном Д.Ж.Наимовой, Е.Редлин и других осуществлялась работа по изучению джазовых композиций.

В Военно-музыкальном академическом лицее Национальной гвардии Республики Узбекистан основателем Биг-бэнда был В.Курницкий, далее А.Хабирханов, Т.Мирзаев. Отрадно, что в Государственном колледже искусств в Бухаре пианиста О.Джумаев организовал джазовый ансамбль «Шелковый путь» в составе А.Азимов (рубаб), Т.Кансирев (тавлук, ударные инструменты), С.Гулов (перкуссия). Также в годы Независимости стало возможным изучение джаза на разных отделах Детских школ музыки и искусства, а также проведение эстрадно-джазового конкурса имени М.Ашрафи.

Развитию узбекского джаза способствуют многочисленные фестивали и концерты. Составляя хронологию их проведения, следует отметить талантливого музыканта-энтузиаста С.Гилёва, основателя джаз-квинтета «Туркестанская звёздочка», посвятившем свою жизнь развитию джаза Узбекистана. Его именем назван Ташкентский джаз-клуб, являющийся своего рода центром развития узбекского джаза, в котором наряду с отечественными маститыми джазовыми музыкантами выступали зарубежные гости: трио Ари Роланда (США) и Ари Янсена (Германия), квартеты Брайана Хортон (США) и Имады Масару (Япония).

В Государственной Филармонии Узбекистана эстрадный оркестр (Биг-бэнд) в составе: В.Терегулов (саксофон), О.Усманов (инспектор оркестра, гитара), Г.Москаленко (тромбон), Ф.Гиргин (вокал), И.Азаренко (дирижёр), под руководством Народного артиста Узбекистана М.Ташматова активно участвует в Международных джазовых конкурсах и фестивалях и является одним из монументальных профессиональных коллективов. Артист с большим голосовым диапазоном, тембром, умеющий очаровывать

слушателей восточным темпераментом М.Ташматов с 2004 года организовывал ежегодно проведение джазовых фестивалей «Золотая осень», он поддерживает молодые коллективы.

Отрадно что, Национальный эстрадно-симфонический оркестр под руководством Заслуженного деятеля Республики Узбекистан, профессора А.Икрамова, раскрывает тембровое своеобразие классических и узбекских национальных инструментов, осуществляя импровизации и джазовые аранжировки.

В аспекте Восток-Запад Государственным камерным оркестром народных инструментов «Согдиана» под руководством Заслуженного деятеля искусств Республики Узбекистан, профессора Ф.Абдурахимовой осуществлены джазовые проекты «Мосты взаимопонимания», «Недели Германии в Узбекистане», «Мелодии дружбы». Коллектив выступал в Лейпциге и Веймаре (1995), в Мюнхене (1999), в Республике Корея (2017), а также в Ташкенте в концертном зале «Туркистон», в Государственной консерватории Узбекистана состоялись концерты с джазовыми музыкантами, среди которых трио Ари Янсена (Германия, 2010), трио «Where's Africa?» (Швейцария, 2019) направленные на развитие, выявление и поддержку развития творчества молодых исполнителей, пропаганду восточной музыкальной культуры средствами джаза, обогащая содружество творческих связей Узбекистана с Германией, Кореей, Японией, Казахстаном и другими странами.

Прославленный коллектив – Образцово-показательный оркестр Министерства Обороны Республики Узбекистан под руководством полковника П.Макарова (ныне майоров Р.Асфандиярова, Б.Сайиджанова) выступал в концертных залах «Туркистон», ЦДО, ГКУз, исполнял джазовые произведения, вызывая восхищение слушательской аудитории.

Показательно что, в годы Независимости состоялись международные джазовые фестивали в Казахстане, России и Кыргызстане, в которых

принимал участие узбекистанский джаз-ансамбль «Арцах» под руководством В.Сафарова, в составе братья Геннадий и Вячеслав Сафаровы и И.Димов.

Одним из молодых, зарекомендовавших себя на высоком профессиональном уровне является джаз-ансамбль «Джазирама», организованный Саидмурадом Муратовым (прошедший стажировки в США, 2015, во Франции, 2017). Этно-джаз – основа ансамбля с участием Заслуженной артистки Республики Узбекистан Н.Пирматовой (вокал, дутор), а также исполняются композиции в стиле фьюжн, фанк, джаз-рок. Творческое вдохновение участников ансамбля С.Нафикова раскрывают умение выстраивать импровизации на национальном узбекском мелосе. Ансамбль участник республиканских и международных фестивалей (Казахстан), а также джем-сейшн с отечественными и зарубежными джазовыми музыкантами США, Швейцарии, Франции, Индии, Турции, активный участник Международных джазовых фестивалей в Ташкенте с 2019–2026 гг.

Особое внимание привлекает творчество а'cappella «Zamin» мужского состава под руководством Ш.Джумаева. Ансамбль развивает феномен узбекского этно-джаза наряду с узбекскими народными песнями и джазовыми ритмами. Ярким творческим содружеством стал концерт совместно с мужским ансамблем а'cappella «INSPI» из Японии (2012).

Историческим событием в музыкальной жизни Независимого Узбекистана стало празднование Международного дня джаза 30 апреля провозглашённого в Послании Генерального директора ЮНЕСКО Ирины Боковой на Генеральной Ассамблее ООН на 187-й сессии исполнительного совета (Париж, 2011). Таким образом, начиная с 2012 года на лучших концертных сценах Солнечного Узбекистана проходят концерты маститых отечественных музыкантов и именитых зарубежных джазовых музыкантов. 30 апреля 2012 года на сцене Государственной консерватории Узбекистана состоялось открытие фестиваля «День джаза», который открыл представитель ЮНЕСКО в Узбекистане Алишер Икрамов, совместно с Ташкентском джаз-

клубом имени С.Гилёва под председательством В.Сафарова. Теперь ежегодно в течении двух-трёх недель проходят вечера джаза в крупных городах Узбекистана.

Следует отметить, что начиная с 2024 года джаз «вышел» на открытую площадку из концертных залов для расширения слушательской аудитории любителей джаза. Необычность концертной программы Международного фестиваля 2026 года, заключается в том, что в один из вечеров на сцену, открытой площадки Дворца Международных Форумов «Узбекистан», вышел Биг-бэнд Государственной филармонии под руководством М.Ташматова. Своим талантом и профессионализмом на себя обратили внимание педагоги и студенты Института национального эстрадного искусства имени Батыра Закирова при Государственной консерватории Узбекистана.

Ярким событием музыкальной жизни Узбекистана в октябре 2021 года был осуществлён Международный музыкальный Проект «Джаз-Маком», организованный как содружество стран – Узбекистан, Франция, Греция, Италия, Швейцария. Его руководитель Асрор Исаходжаев, продюсер проекта «Scene Libre», сказал, что это: «Творческий диалог между джазом и музыкой Шашмакома, финансируемый посольством Франции в Ташкенте. Музыканты стремятся раскрыть красоту узбекского национального мелоса в джазовом стиле». Проект весьма оригинален. Необычен его состав исполнителей, состоящий из двух взаимодополняющих ансамблей: узбекистанского Шухрат Холхуджаев (танбур), Абдувохид Мирзаахмедов (гиджак), Муродхон Музаффаров (дойра), Гузаль Муминова (дutar), Ботир Кодыров (вокал) и зарубежного Италия – Андреа Романи (ней и флейта, директор), Греция – Апостолос Сидерис (контрабас), Франция – Алексис Нерсисян (фотепиано), Швейцария – Петр Деманж (барабаны).

В репертуаре уникального ансамбля наряду с джазовыми композициями звучали в стиле этно-джаза макомы «Сегох», «Чоргох II», а также «Galdir», «Qo'qoncha», «ILG'OR». В вокальных разделах макомов солировала Мадина

Рузибоева. Этот Проект был представлен на международных джазовых фестивалях в Узбекистане, Болгарии, Германии, Турции, Франции, Швейцарии.

В рамках статьи в плане хронологии раскрыты наиболее значимые аспекты джаза Узбекистана. К сожалению, невозможно охватить более полный обзор эволюции и своеобразие джаза Узбекистана, осветить активность джазовых музыкантов, передать позитивный эмоциональный настрой многочисленных слушателей во время проведения концертов и фестивалей.

Ныне, в Новом Узбекистане новое поколение высококвалифицированных специалистов отечественной джазовой школы, воспитывающиеся в учебных учреждениях, будут нести нравственно-духовную культуру слушателям. Джаз, как современное искусство в годы Независимости Узбекистана достиг высокого уровня развития национальных самобытных композиций, направленных на воспитание высоких этических качеств личности, высокое совершенствование внутреннего мира человека, развитие творческих способностей, способствуя дальнейшему продвижению узбекского музыкального искусства в общемировое культурное пространство. Джаз является объединяющим звеном представителей разных стран и народов, укрепляя международные творческие контакты.

Использованная литература

1. Закон Республики Узбекистан «Об Образовании» ЗРУ №367 от 23 сентября 2020 года.
2. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему повышению роли и значения сферы культуры и искусства в жизни общества» №УП-6000 от 26 мая 2020 года.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 16 октября 2021 года № ПП-5261 «О создании Института национального эстрадного

искусства имени Батыра Закирова при Государственной консерватории Узбекистана» // Народное слово. – №215 (7964) от 19 октября 2021. – С. 1–3.

4. Романовская Е. Статьи и доклады. Записи музыкального фольклора. Государственное Издательство Художественной Литературы УзССР. – Ташкент: Фан, 1957. – С. 25.

5. Абидова Л. История джаза и современных эстрадных музыкальных стилей. – Ташкент: Издательско-полиграфический творческий дом «O'qituvchi». 2007. – 128 с.

6. Гафурбеков Т. Фольклорные истоки узбекского профессионального музыкального творчества. – Ташкент: Ўқитувчи, 1984. – 118 с.

7. Гафурбеков Т. Искусствознание Узбекистана (обретения, потери, перспективы) // Ўзбекистон санъатишунослиги муаммолари (Проблемы искусствознания Узбекистана). – Ташкент: Издательство «Фан» Академии наук Республики Узбекистан, 1997. – С. 17–23.

8. Гилёв С. Беседы о джазе. – Ташкент: Contur, 2008. – 166 с.

9. Фейертаг В. Джаз. XX век. – «Скифия». – Спб.: 2001. – 546 с.

10. Гульзарова И. Виват, «OMBRA e LUCE», Виват, «Согдиана»! // Согдиана: измерения мастерства. – Ташкент: NISHON-NOSHIR, 2013. – С. 110–115.

11. Муллажонов Д. Композитор ва мусиқий эстрада хусусида // Мусиқа ижодиёти масалалари II. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2002. – В. 98–108.

12. Муллажонов Д. Этно-джаз в Узбекистане // Звезда Востока. – №6. – Ташкент, 2022. – С. 140–141.

13. Седых Т. Джаз Узбекистана: генезис, эволюция, своеобразие. Монография // ILM-ZIYO-ZAKOVAT. – Ташкент, 2024. – С. 242.

14. Sedix T. Fortepiano. – Tashkent: “Navro‘z” nashriyoti MCHJ “Fan va ta’lim poligraf”, 2019. – 203 b.

Qudratilla Qobilqoriyev

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Cholg'u ijrochiligi" kafedrası katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: qobilqoriyev93@gmail.com
ORCID: 0009-0006-7290-270X*

DOYRA CHOLG'USIDA RITMIK TAFAKKUR VA IJROCHILIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISH

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada doyra cholg'usida ijrochilik mahorati va ritmik tafakkurni shakllantirish hamda bosqichma-bosqich rivojlantirish masalalari yoritilgan. Doyra usullarini o'zlashtirishda eshitib takrorlash, bo'laklarga ajratish, ijro jarayonida sekin tempdan tez tempga o'tish, metronom bilan nazorat, tovush hosil qilish va qo'l harakatlari ketma-ketligini nazorat qilish, improvizatsion mashqlarning samaradorligi asoslangan. Shuningdek, an'anaviy ijrochilik tajribasini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish orqali sozandaning ijrochilikdagi texnik aniqligi va individual mahoratini rivojlantirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** doyra, ritmik tafakkur, ijrochilik mahorati, zarb, improvizatsiya, eshitish xotirasi, musiqa pedagogikasi.*

РАЗВИТИЕ РИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА НА ИНСТРУМЕНТЕ ДОЙРА

***Аннотация.** В статье рассматриваются вопросы развития исполнительского мастерства и ритмического мышления при игре на дойре и описывается поэтапный подход к освоению этого инструмента. Особое внимание уделяется эффективности таких методов, как обучение на слух и многократное повторение, разучивание ритмических рисунков по частям, постепенный переход от медленного темпа к быстрому, использование метронома, контроль за звукоизвлечением и движениями рук, а также применение импровизационных упражнений. Кроме того, продемонстрированы возможности развития технической точности и индивидуального мастерства музыканта посредством интеграции*

традиционного исполнительского опыта с современными педагогическими технологиями.

Ключевые слова: дойра, ритмическое мышление, исполнительское мастерство, бит, импровизация, слуховая память, музыкальная педагогика.

DEVELOPING RHYTHMIC THINKING AND PERFORMANCE SKILLS ON THE DOYRA INSTRUMENT

Abstract. *This article examines the development of performance skills and rhythmic thinking on the doyra, outlining a step-by-step approach to mastering the instrument. It highlights the effectiveness of specific techniques such as learning by ear and repetition, segmenting patterns, transitioning from slow to fast tempos, using a metronome, monitoring sound production and hand movements, and employing improvisational exercises. Furthermore, opportunities for developing a musician's technical precision and individual mastery through the integration of traditional performance experience with modern pedagogical technologies are demonstrated.*

Keywords: *doyra, rhythmic thinking, performance skills, beat, improvisation, auditory memory, music pedagogy.*

Doyra uzoq yillardan buyon o'zbek milliy musiqa madaniyatida o'z o'rniga ega bo'lgan asosiy cholg'ulardan biri sifatida ijrochilik amaliyotida qo'llanib kelmoqda. Doyra ijrochiligida zarblarning aniqligi, usullarning barqarorligi, cholg'uda hosil qilinadigan tovushlarning xilma-xilligi va ijrochining musiqani his etishi muhim omillardan hisoblanadi.

Doyra cholg'usining ijrochilik imkoniyatlari xalq musiqa amaliyoti, maqom an'analari, raqs musiqasi, ansambl va orkestr ijrochiligi hamda zamonaviy professional sahna faoliyatida namoyon bo'ladi. Shu sababli doyrani o'rgatish jarayonida texnik ko'nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda uning milliy ijrochilik tabiatini saqlash va ongli ravishda o'zlashtirish masalasi ham muhimdir.

Doyra ijrochiligida ritmik tafakkur tushunchasi sozandaning zarb va pauzalarni oldindan tasavvur qilishi, urg'u va davomiyliklar o'rtasidagi munosabatni

anglab, uni aniq harakat orqali ifodalashi qobiliyati sifatida qaraladi. Doyra ijrochisi uchun bu qobiliyat ayniqsa muhim.

Manbalardagi ma'lumotlarga ko'ra, urma zarbli cholg'ularda ritmik tafakkurni rivojlantirish eshitish xotirasi, ijodiy faoliyat va ansambl ijrochiligi madaniyatining shakllanishiga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Professional doyra ijrochisini tayyorlash jarayonida faqat texnik mashqlarni qo'llash yetarli emas. Ijrochi zarbni mexanik ravishda takrorlashdan ritmik tuzilmani anglash, usulning ichki mantig'ini his etish, uning badiiy funksiyasini tushunish va zarur vaziyatda ijodiy o'zgartirish bosqichiga ko'tarilishi lozim. Demak, ritmik tafakkur va ijrochilik mahorati bir-birini to'ldiruvchi ikki asosiy kompetensiya sifatida qaralishi kerak.

“Ritm musiqiy jarayonning vaqt bo'yicha tashkil etilishidir. Biroq, doyra ijrochiligi nuqtayi nazaridan ritmni faqat o'lchov va davomiyliklar bilan cheklash metodik jihatdan tor yondashuv bo'ladi. Doyrada bir xil vaqt oralig'ida berilgan zarblarning tovush kuchi, tembri, qo'lning harakat yo'nalishi va ijrodagi urg'u xususiyati turlicha badiiy natija beradi. Shu sababli ritm vaqt, harakat, tovush va ma'no birligidan tashkil topgan tizim sifatida qaralishi lozim” [5, 325-b].

Mazkur ilmiy xulosadan kelib chiqib, o'quvchiga usulni faqat zarblar ketma-ketligi sifatida emas, balki musiqiy shaklni boshqaruvchi strukturaviy model sifatida tushuntirish maqsadga muvofiq. Bunda har bir zarbning funksiyasi, takrorlanish nuqtasi, kuchli va kuchsiz pozitsiyasi, pauza bilan munosabati hamda kuy frazasiga ta'siri tahlil qilinadi. Ritmik tafakkur shakllanmagan ijroda texnik harakatlarni mavjud bo'lsa-da, musiqiy mantiq buzilishi mumkin. Aksincha, rivojlangan ritmik tafakkur ijrochiga murakkab usullarni ham ichki pulsni yo'qotmagan holda bajarish, tempni boshqarish, ansambl bilan sinxronlashish va improvizatsiyada barqaror tayanchni saqlash imkonini beradi.

Doyra ijrochiligida ritmik aniqlik bevosita tovush hosil qilish texnikasiga bog'liq. Barmoq va kaftning cholg'u terisiga tegish nuqtasi, zarbning chuqurligi, qaytish tezligi, qo'lning bo'shashgan yoki tarang holati tovushning davomiyligi va

tembrini o'zgartiradi. Shu sababli texnik mashqlar ritmik mashqlardan ajratilmasligi kerak. Ritmik tafakkurning yuqori darajasi faqat zarbni o'z vaqtida urish bilan emas, balki qaysi zarbni ajratish va qaysi zarbni ongli ravishda yumshatish kerakligini bilish bilan belgilanadi. Aksent ijroning ichki arxitekturasini ko'rsatadi. Kuchli aksent ritmik modelning tayanch nuqtasini belgilasa, nisbatan kuchsiz zarblar harakatning uzluksizligini ta'minlaydi.

Professional ijrochilikda ritmik tafakkurning murakkab darajalaridan biri poliritmik fikrlashdir. Bu yerda bir vaqtning o'zida turli ritmik qatlamlarning mavjudligi yoki bir ritmik model ichida turli guruhlanishlarning sezilishi nazarda tutiladi. Doyra ijrochisi bunday holatda asosiy pulsni yo'qotmasdan, ikkilamchi ritmik figurani aniq ifodalashi kerak.

Ritmik tafakkurni shakllantirishda poliritmiyani o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Poliritmiyani o'rgatish jarayoni oddiydan murakkabga tamoyili asosida olib borilishi lozim. Avval o'quvchi asosiy pulsni oyoq yoki ichki sanash orqali saqlab turadi. Keyin qo'l bilan oddiy ritmik figura bajariladi. Uchinchi bosqichda asosiy puls va figura o'rtasidagi qarama-qarshilik kuchaytiriladi. To'rtinchi bosqichda esa yordamchi sanash olib tashlanib, ichki pulsga tayanish talab qilinadi. Bu metod ritmik mustaqillikni rivojlantiradi.

“O'zbek doyra ijrochilik maktabining kuchli jihatlaridan biri bilim va ko'nikmalarning bevosita ijro jarayonida, ustozdan shogirdga amaliy namoyish va takrorlash orqali o'tishidir. Bu usul ritmik mayda farqlarni, aksentning tabiiyligini, tovush hosil qilishni va usulning badiiy xarakterini og'zaki tavsifdan ko'ra aniqroq yetkazishi mumkin” [6, 112-b].

Biroq, zamonaviy ta'lim sharoitida an'anaviy tajribani audio va video yozuvlar, raqamli metronomlar, sekinlashtirilgan namunalar, interaktiv ritm dasturlari va masofaviy nazorat vositalari bilan boyitish mumkin. Metodik tadqiqotlarda oliy musiqa ta'limida doyra ritmik shakllarini o'qitishda nazariy, amaliy va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlangan.

Doyra ijrochiligida improvizatsiya ritmik tafakkurning amaliy sinovidir. Tayyor usulni aniq takrorlash xotira va texnikani ko'rsatsa, improvizatsiya ijrochining usulni ichki jihatdan o'zlashtirgan yoki o'zlashtirmaganini namoyon qiladi. Agar ijrochi asosiy pulsni saqlagan holda ritmik variant yaratishi, savol-javob shaklida zarblar tuzishi yoki musiqiy frazaga mos qisqa bezak kiritishi mumkin bo'lsa, bu uning ritmik modeli ichki tizim sifatida anglaganidan dalolat beradi.

“Improvizatsiyani o'rgatishda “cheklangan ijod” metodi samarali. Masalan, o'quvchiga faqat ma'lum miqdordagi zarblardan foydalanish, usulning asosiy tayanchini o'zgartirmaslik, har bir ikki taktli iborada bitta yangi variant yaratish kabi vazifalar beriladi. Keyinchalik cheklovlar bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Bu jarayon ijrochida musiqiy xotira, tezkor qaror qabul qilish, ritmik bashorat va estetik tanlov qobiliyatlarini rivojlantiradi” [4, 4-b].

Ansambl ijrosida ritmik tafakkur individual mahoratdan jamoaviy musiqiy mas'uliyat darajasiga ko'tariladi. Doyrachi o'z zarbini boshqa cholg'ularning melodik va ritmik harakati bilan muvofiqlashtirishi kerak. Bu jarayonda faqat o'z partiyasini eshitish emas, umumiy musiqiy teksturani tinglash muhim. Ansambl mashqlarida o'quvchilarga navbatma-navbat yetakchi va jo'rnavoz vazifalarini berish foydalidir. Yetakchi vazifasida o'quvchi temp va fraza yo'nalishini boshqaradi; jo'rnavoz vazifasida esa boshqalarning ritmik harakatini sezib, o'z ijrosini unga moslashtiradi. Bu mashq ritmik moslashuvchanlikni rivojlantiradi. Quyidagi mashqlar tizimi professional mashg'ulotlarni rejalashtirishda foydalanish uchun tavsiya etiladi:

“Ichki puls” mashqi: 2-3 daqiqa davomida bir xil tempni ushlab, faqat asosiy zarblarni ijro etish; keyin ayrim zarblarni olib tashlab, pulsni ichkarida davom ettirish.

“Aksent almashinuvi” mashqi: bir xil ritmik formulada urg'uni navbatma-navbat turli pozitsiyalarga ko'chirish.

“Pauza” mashqi: usulning ayrim zarblarini ataylab jim qoldirish va ritmik harakatni yo'qotmaslik. “Sekindan tezga” mashqi: murakkab formula avval juda

sekin, keyin o'rta va nihoyat ijro tempiga yaqin tezlikda bajariladi. "Metronomsiz qayta tiklash" mashqi: metronom bilan o'zlashtirilgan ritmik modelni 30–60 soniyadan so'ng metronomsiz takrorlash.

"Savol-javob" improvizatsiyasi: pedagog ikki taktli ritmik savol beradi, o'quvchi ikki taktli ritmik javob yaratadi.

"Ansaml tayanchi" mashqi: bir o'quvchi asosiy pulsni saqlaydi, ikkinchisi bezakli ritmik figurani bajaradi; keyin rollar almashtiriladi. "Audio tahlil" mashqi: ijro yozib olinadi va temp, aksent, pauza, tovush sifati hamda ortiqcha harakatlar alohida tahlil qilinadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, doyra ijrochiligida ritmik tafakkur va ijrochilik mahoratini bir-biridan ajratib rivojlantirish mumkin emas. Texnik mashq ritmik maqsadga ega bo'lmasa, u mexanik takrorlashga aylanib qolishi mumkin; aksincha, ritmik tafakkur yetarli bo'lsa-yu, zarb texnikasi sust bo'lsa, ichki musiqiy tasavvurni tashqi ijroga to'liq aylantirish qiyinlashadi.

Shu bois metodik jarayonni samarali tashkil etish o'zida uch bosqichni birlashtirishi lozim: birinchi bosqich texnik qatlam (zarb, qo'l holati, koordinatsiya); ikkinchi bosqich kognitiv qatlam (eshitish, xotira, ichki puls, ritmik tahlil); uchinchi bosqich esa badiiy qatlam (dinamika, tembr, fraza, improvizatsiya va sahna ifodasi). Ijrochi professional darajadagi ritmik tafakkurga ega bo'lishi uchun mazkur uch bosqich bir-biri bilan o'zaro uyg'unlashishi lozim.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda doyra ijrochiligini o'qitish, ritmik murakkablikni o'zlashtirish, dinamika va ifoda vositalarini rivojlantirish bo'yicha alohida metodik yo'nalishlarning paydo bo'layotgani ham ushbu masalaning dolzarbligini tasdiqlaydi. Doyra cholg'usida ritmik tafakkurni rivojlantirish professional ijrochilikning fundamental shartlaridan biridir. Ritmik tafakkur ijrochining zarbni aniq bajarish qobiliyatidan kengroq tushuncha bo'lib, u ichki pulsni sezish, usulning strukturaviy mantig'ini anglash, aksent va pazani badiiy maqsadda qo'llash, murakkab ritmik qatlamlarni boshqarish hamda improvizatsiyada barqarorlikni saqlashni qamrab oladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, doyra ijrochisini tayyorlashda bosqichma-bosqich metodika eng maqbul yo'nalishlardan biridir: avval bazaviy puls va oddiy zarblar, keyin artikulyatsiya va aksent, undan so'ng murakkab usullar, sinkopa va poliritmiya, nihoyat improvizatsiya va ansambl ijrosi o'zlashtirilishi lozim.

An'anaviy ustoz-shogird tajribasi zamonaviy audio, video nazorat, metronom, interaktiv ritm mashqlari va ijro yozuvlarini tahlil qilish kabi vositalar bilan boyitilsa, o'quvchining mustaqil ishlash va o'z-o'zini baholash kompetensiyasi sezilarli darajada kuchayadi.

Eng muhimi, ritmni mexanik sanash emas, uni musiqiy fikr sifatida his qilish tamoyili doira ta'limining markaziga qo'yilishi kerak. Shundagina texnik mahorat badiiy tafakkur bilan uyg'unlashib, milliy ijrochilik an'alarini saqlagan holda zamonaviy professional talablarga javob beradigan ijrochilarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov D. *Doyra san'ati darg'alari. Monografiya.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 152 b.
2. Qobilqoriyev Q. *Doyra cholg'usining o'zbek milliy musiqa madaniyatidagi o'rni. Magistrlik dissertatsiyasi.* – Toshkent, 2020. – 90 b.
3. Qobilqoriyev Q. *San'atga baxshida umr // O'zDSMI xabarleri.* – Toshkent, 2020. – B. 148.
4. Qobilqoriyev Q. *Doyra cholg'usida ijrochilik malakalarini rivojlantirish metodikasi // Academic Research in Modern Science,* 2024. DOI: 10.5281/zenodo.10885018. – B. 185.
5. Rustamov I. *Doyra ijrosida dinamika va ifoda vositalarini rivojlantirishning samarali usullari // Jamiyat va innovatsiyalar. Society and Innovations,* 2025, Vol. 6, Issue 5/S, 324–329. DOI: 10.47689/2181-1415-vol6-iss5/S-pp324-329. – B. 350.
6. Samadov R. *Shashmaqom cholg'u yo'llarida doyra usullari va urma zarbli cholg'ularning badiiy xususiyatlari // Journal of National Culture.* – 2026. Vol. 2, No. 2. – B. 212.

Mahbuba Shonazarova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: mahbubaabdumannopova@gmail.com
ORCID: 0009-0006-3159-662X*

YUNUS RAJABIY – MAQOM ANSAMBLI ASOSCHISI VA MILLIY MAQOM ME'ROSI TARG'IBOTCHISI

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada O'zbek musiqa san'atiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan benazir san'atkor, ustoz, akademik, sozanda, bastakor, etnograf Yunus Rajabiy hayoti va ijodi, bastakorlik ijodi, maqom ansamblida olib borgan faoliyati hamda xizmatlari, shuningdek ustozning izdoshlari bo'lmish O.Alimaxsumov, I.Vahobov, A.Ismoilovlarning ijodiy faoliyatlari haqida so'z boradi.*

***Kalit so'zlar:** Yunus Rajabiy, maqom, musiqa, radio, ansambl, ijro, hofiz, ijod.*

ЮНУС РАДЖАБИ – ОСНОВАТЕЛЬ АНСАМБЛЯ МАКОМА И ПРОДВИЖИТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ МАКОМА

***Аннотация.** В данной статье рассказывается о жизни и творчестве уникального педагога, академика, музыканта, композитора, этнографа Юнуса Раджаби, внесшего большой вклад в искусство узбекской музыки, его работа и заслуги в ансамбле макома, а также его последователи О.Алимахсумов, И.Вахобов, речь идет о творческой деятельности А.Исмаилова.*

***Ключевые слова:** Юнус Раджаби, маком, музыка, радио, ансамбль, выступление, хафиз, творчество.*

YUNUS RAJABI – FOUNDER OF THE MAQOM ENSEMBLE AND PROMOTER OF THE NATIONAL MAQOM HERITAGE

***Abstract.** This article discusses the life and creative work of Yunus Rajabi, an outstanding artist, teacher, academician, instrumentalist, composer, and ethnographer who made a significant contribution to Uzbek musical art. Particular attention is paid to his compositional work, his activities and achievements within*

the Maqom Ensemble, as well as the creative careers of his followers, including O. Alimakhsumov, I. Vahobov, and A. Ismailov.

Keywords: *Yunus Rajabi, maqom, music, radio, ensemble, performance, hafiz, creativity.*

XX asr o'zbek musiqa san'atiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan san'atkorlar sulolasining sarboni Yunus Rajabiy 1897-yilda Toshkent shahrining Chaqar mahallasida tavallud topgan. Musiqa sabog'ininig ilk qadamlarida u dutor va nay cholg'ularida mashq qila boshlagan. Yosh iste'dod egasiga ustozlarning e'tibor berganligining sababi, uning xotirasida saqlab qolish qobiliyati o'ta kuchli bo'lganligida edi. Darhaqiqat, u musiqiy asarni bir tinglashda boshidan to oxirigacha eslab qoladigan darajadagi "quvvayi hofiza"ga ega bo'lgan. Yosh Yunusbek qo'shnisi bo'lgan andijonlik Mirzaqosim hofizdan Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga mansub ashulalarni, xalq orasida mashhur maqom namunalarini eshitib o'zlashtirib boradi [1].

Yosh iste'dod egasi shu tariqa tinglovchilar davralariga kirib borib, xalqimizning sevimli asarlariga aylangan "Ajam", "Eshvoy", "Kurd" kabi bir qator kuylarni ijro etadi. Musiqa olamiga sozanda bo'lib kirib kelgan Yunus Rajabiy o'z davrining domgdor hofizlari nazariga tushadi. Mulla To'ychi Toshmuhamedov, Shorahim Shoumarov kabi musiqa bilimdonlari va mohir xonandalarining e'tiborini qozonadi. Yunus Rajabiy 1919-yilda Toshkentda tashkil topgan "Turkiston xalq konservatoriyasi"da ta'lim oladi. 1923-yilda esa o'qishni bitirib, akasi Rizxi Rajabiy, Imomjon Ikromov va Ismat changchilar bilan Samarqand bilim yurti qoshida ochilgan musiqa maktabida muallimlik qiladi. Samarqandda mashhur hofiz Hoji Abdulaliz Abdurasulovdan saboq oladi va Shashmaqomning bir qator qismlarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi.

1925–1926-yillarda Samarqand musiqali drama teatrida musiqa rahbari bo'lib faoliyat olib boradi. 1927-yilda esa endigina o'z faoliyatini boshlagan O'zbekiston radio qo'mitasida ish boshlaydi [2]. Aynan mana shu yillardan boshlab Yunus Rajabiyning rahbarlik faoliyati boshlanadi. 1927-yildan to 1942-yilgacha va

1945–1953-yillar mobaynida O'zbekiston radiokomiteti qoshidagi o'zbek xalq cholg'ulari orkestri tashkilotchisi va badiiy rahbari lavozimlarida faoliyat olib boradi. 1955-yildan 1959-yillargacha esa Yunus Rajabiy o'zining folklorshunoslik ilmida olib borgan ishlarini tarixga muhrlashga erishadi. Ya'ni, 1500 dan ortiq xalq kuy va ashulalari, yalla va laparlari, terma dostonlaridan namunalarni hamda “Shashmaqom”ning nota namunalarini besh jildidan iborat “O'zbek xalq musiqasi” kitoblarida nashr etadi.

Yunus Rajabiy rahbarligida o'zbek mumtoz musiqa merosi ijrochiligi XX asrning 1920-yillaridan boshlab amaliy faoliyat olib borgan. Ayniqsa 1950-yillarning ikkinchi yarmidan, “maqom ansambli” rasman tashkil etilgan davrdan zamonasining eng mashhur maqom ijrochilarining maqomlar ijrochiligi amaliyotida o'ziga xos ijodiy munosabat yuzaga kelgan va bu jarayon keyingi yillarda O.Alimaxsumov, G'.Toshmatov, Sh.Mirzayev, I.Vahobov va A.Ismoilovlar kabi davrining maqomdon ustozlari rahnamoliklarida davom etib kelmoqda [3]. 1927-yilda O'zbekiston Radio eshittirish studiyasi huzurida tuzilgan o'zbek cholg'u va ashulachilar ansambliga Shorahim Shoumarov, Rizqi Rajabiy, Imomjon Ikromov, Maqsudxo'ja Yusupov singari yetuk san'atkorlar jalb etilgan va ular jami 13 kishidan iborat bo'lgan. So'ngra 1929-yildan boshlab Yunus Rajabiy tashabbusi bilan bu ansambl o'z safini atoqli san'atkorlar: Mulla To'ychi hofiz, Domla Halim Ibodov, Hoji Abdurahmon Umarov, Safo Mug'anniy, Matyusuf Xarrat va boshqa san'atkorlar bilan ansambl safi yanada kengaydi.

Yunus Rajabiyning mana shu tarzda tashkilotchilik ishlari natijasida radio ansambli ishtirokchilarining soni 40 nafarga yetgan. Ansambl tarkibi kengaygani sari, uning ish faoliyati doirasi ham kengaya borgan. Radioning ashulachi va cholg'uchilari ansambli qatorida ishtirok etgan buyuk hofizlarimiz va xonandalarimizdan Domla Halim Ibodov “Shashmaqom” savtlari, yirik shaklli xalq lirik ashulalaridan “To'lqin”, “Giryayi qozoq”, “Uyg'oning”, “Bizning qishloq” singarilarni, tanburda Hoji Abdurahmon Umarov jo'rligida aytsa, Mulla To'ychi hofiz va Shorahim Shoumarovlar milliy cholg'u ansambli jo'rligida Toshkent va

Farg'ona maqom yo'llaridan ijro etganlar. Safo Mug'anniy bo'lsa, Xorazm ashula-qo'shiqlarini ijro etgan. Yunus Rajabiy ijodiy faoliyati davomida juda ko'plab yetuk va mukammal ijrochi shogirdlar yetishtirib chiqargan. 1957-yili "Maqom" ansamblini tuzish haqida fikrini Yunus Rajabiy amalga oshirish maqsadida O'zbekiston radiosining raisi bilan kelishdi, va u 1958-yili O'zbekiston teleradio qo'mitasi rahbariyati ruhsati bilan yuqorida qayd etilgan salbiy va ijobiy fikrlarni inobatga olgan holda yangi tartibdagi ijodiy guruh, xonanda va sozandalardan tashkil topgan ixtisoslashgan ansambl tuzishga kirishadi (shu yili 5ta xonanda va 5ta sozandadan iborat guruh shakllangan). Ansambl o'z faoliyatini maqomchilar uchun ajratilgan xonada boshlashadi. Va bu jamoa 1959-yilda O'zbekiston radiosi qoshida rasmiy tuzilgan "Maqomchilar ansambli" nomi bilan faoliyat olib boradi. Dastlab bu ansamblga xalq ichidan yetishib chiqqan, Yunus Rajabiy bilan ko'p yillar hamkorlikda ishlab kelgan, an'anaviy ijrochilikda tajribaga ega bo'lgan yetuk sozanda va xonandalar jalb qilinadi. Ansamblga badiiy rahbarlik Yunus Rajabiy zimmasiga yuklanadi, Ushbu ansambl faoliyati davomida "Maqom kechalari" uyushtirilib, maqom xalq ichida qaytadan tilga kirdi va xalqimiz bu yuksak madaniy-ma'naviy me'rosimizni yana eshitishga muyassar bo'ldilar. Ansambl tarkibida birinchilardan bo'lib faoliyat olib borgan san'atkorlar: xonandalar – Karim Mo'minov, Shokirjon Ergashev, Berta Davidova, Klara Jalilova, Orif Alimahsumov, Borux Zirkiev; sozandalar – Dadaxo'ja Sottixo'jayev (doira), Zokirjon Sodiqov (g'ijjak), Erkin Yo'ldoshev (tanbur), Ilhomjon To'rayev (g'ijjak), G'ulomjon G'afurov (g'ijjak), Is'hoq Qodirov (nay), Saidazim Qudratullayev (tanbur), Orif Qosimov (dutor), Umarjon Otaev (qashqar rubobi) [4]. 1959–1960-yillari bulardan tashqari – xonandalar Siroj Aminov, Kommuna Ismoilova, Ortiqxo'ja Imomxo'jayev, Alijon Hasanov, Tolibjon Badinov; sozandalar: Fahriddin Sodiqov (chang), Yoqub Davidov (tanbur), G'aybulla Sadullayev (qo'shnay), Turg'un Alimatov (tanbur, sato), Adham Hudoyqulov (qashqar rubobi), Mixael Aulov (doira). 1960–1962-yillari "Maqom" ansambli badiiy rahbari Yunus Rajabiy, musiqa rahbari Fahriddin Sodiqov Buxoro Shashmaqomi va Farg'ona-Toshkent

maqom yo'llarini mukammal o'rganib, noyob ijro uslublari o'zlashtirib bordilar. So'ngra ansambl shu yillari "Shashmaqom" turkumining maqom ashula yo'llarining barcha sho'balari va ko'pgina cholg'u yo'llari magnit tasmlariga yozdirilib, 22 gramplastinkadan iborat "Shashmaqom" audio yozuvlari chop etilib, tarqatildi va ansambl ularni targ'ib qilish ishlarini boshlab yubordi. Ustoz Faxriddin Sodiqov maqom cholg'u yo'llarining mukammal holdagi cholg'u ijrochiligiga bevosita mas'ullik qildi. Maqom ijrochiligini yuqori bosqichga olib chiqishda Fahriddin Sodiqov umrining oxiriga qadar alohida jonbozlik ko'rsatib keldi" [6, 56–57-b]. Shu bilan birga maqom ansamblining rivojlanishida va benazir asarlar mahoratli ijro etilishida ustoz Faxriddin Sodiqovning xizmatlari nihoyatda ulkandir. "1958-yilda Shashmaqomni notaga olish ishi boshlanganda akademik Yunus Rajabiy maqomxonlarni qidirib, butun O'zbekistonni kezib, Buxoro shahridan Zirkievni tanladi. Borux Zirkiyev o'zi o'rgangan maqom yo'llarini esda saqlagan edi. Yunus Rajabiy Borux Zirkiyevdan 5 oy davomida 82tadan ortiq maqom ashula yo'llarini notaga yozib oldi. "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugoh", "Segoh" va "Iroq" maqomlarini, ayniqsa, murakkab hisoblangan "Saraxbor", Borux Zirkiev Maqom ansamblida konsultant maslahatchi bo'lib ishlagan" [7, 16-b]. Ansamblning taraqqiy topishida va maqom ijrolarining hozirgi davrgacha mukammal saviya, go'zal ijrolarda yetib kelishida ansambl ijrochilarining har birining beqiyos hissi bor.

1977-yildan boshlab Yunus Rajabiydan so'ng, ansambl rahbari etib Yunus Rajabiy tavsiyasiga ko'ra Orif Alimaxsumov tayinlanadi. Orif Alimaxsumovning ijodi ko'pchilik xonandalar qatorida o'zining ilk aytgan ashulalarini radioga yozishi bilan boshlangan. Orif Alimaxsumovda maqomlarga bo'lgan qiziqishni ko'rgan Yunus Rajabiy va Doni Zokirov muntazam tarzda unga ashulalar o'rgatib, ijro ettirishar edi. Orif Alimaxsumovning ijrosida bir qator asarlar radioga yozilib, efir orqali yangray boshladi. "Bayot II", "Ufori Bayot", "Chapandozi Iroq", "Dugoh III", "Savti Kalon" kabi namunalar shular jumlasidandir. Orif Alimaxsumovning iste'dodidagi "bir tinglagan asarini to'laligicha ilg'ab olishi va uni esda saqlab mukammal ijro etib berishi" ustoz Yunus Rajabiyning maqomlarni ansamblga

o'rgatishida ancha qo'l keldi. Ustozning o'rgatgan har bir asarini Orif Alimaxsumov ansamblga qayta-qayta aytib o'rgatishda ko'magi edi. Bu iste'dodi uning maqom ansamblida rivojlanib, yetakchi mutaxassis bo'lib yetishishida alohida ahamiyatli bo'ldi. Shuni aytishimiz mumkinki, maqom asarlarini to'laligicha mukammal o'rganib, ma'naviy me'rosni asrovchilarni azaldan "maqom bilimdoni" deyishgan. Orif Alimaxsumov ham shu nomga loyiqdir. Orif Alimaxsumov ana shunday ijodiy hamkorlikda ustoz Yunus Rajabiy bilan 19 yil (1956–1975) birga yelkama-yelka ijod qilishga muyassar bo'ldi. Ijodi davomidagi intilishlari, maqomlarni o'zligicha ijro etish uslublarni egallaganligi bilan u ustoz Yunus Rajabiyning fikrdosh shogirdlaridan biriga aylanadi. Bunga sabab esa, uning hofizasi va ustozga bo'lgan beminnat munosabati edi. Ana shunga asosan rahbariyat, oradan 1,5–2 oy o'tgandan keyin, ularni ta'zivalari tugagach, jamoatni o'rtasiga olib kirib u kishini o'rinlariga ustoz Orif Alimaxsumovni rahbar qilib tayinlashgan bo'ldi. Qo'ldan kelgancha u kishidan qolgan dastgohni (ansamblni) qimirlatib turishlik mas'uliyati ustoz Orif alimaxsumovga yuklatildi.

Orif Alimaxsumov ansambliga 10 yil davomida rahbarlik qiladi. Ushbu davr ichida, zamonaga xos qilib, ko'proq yosh ijrochilarni jalb qilib, an'anaviy tarzda maqom ijrochiligini davom ettiradi. Ustoz Orif Alimaxsumovdan so'ng maqom ansambliga 1966-yilning noyabr oyidan boshlab Isroiljon Vahobov rahbar etib tayinlanadi. Isroiljon Vahobov ham Orif Alimaxsumov singari ansamblni azaliy an'analar negizida, ustozlardan o'rgangani kabi boshqaradi. Jamoada ijro etilgan namunalar va unutilib borayotgan ijro yo'llarini tiklashga harakat qiladi. Asarlarni asl holida tiklash va asl holida ijro qilish uchun ko'p izlanishda bo'ladi. Olib borgan izlanishlari natijasida ansambl xonandalari va sozandalari bilan birgalikda Buzruk maqomidan – "Savti ushshoq talqinchasi", "Talqini ushshoq", "Soqinomai savti ushshoq", "Daromadi ushshoq", "Ufari savti ushshoq"; Navo maqomidan, Dugoh maqomidan, Segoh maqomidan, Iroq maqomidan va Farg'ona-Toshkent maqom yo'llaridan anchagina namunalarni radio fondiga yozib qoldirishga muyassar bo'ldi. Ansamblning fidoyi san'atkorlari Temur Mahmudov, Ahmadjon Dadayev, Matluba

Dadaboyeva, Nabijon Ziyoyev, Nasiba Sattorova, Gulbahor Erqulova, Mahmudjon Tojiboyev, Rahmatilla Samadov, Malika Ziyoyeva (dutor), Mahmudjon Yo'ldoshev, Abdulahad Abdurashidov va Ismoiljon Vahobovlar bilan birgalikda AQSH, Fransiya, Angliya, Olmoniya, Yaponiya, Italiya, Portugaliya, Afg'oniston, Hindiston, Pokiston, Eron kabi bir qator xorijiy mamlakatlarda ijodiy safarlarda bo'lib, durdona maqom namunalarini chet ellarda targ'ib qildilar. Alisher Navoiy nomidagi katta opera va balet teatrida, "Xalqlar do'stligi" va "Turkiston" san'at saroylarida "Nazm va navo", "Maqom kechasi", "Rajabiyxonlik" mavzularida konsertlar berilishini ham o'sha davrdagi maqom ansamblining sharaflari va qizg'in ishlari desak mubolag'a bo'lmaydi. Radio va televidenie fondi uchun yozilgan maqom jamoasi xonandalari va sozandalari ijrosida magnit tasmlariga tushirilgan asarlarning yangrash vaqti 1996-yil noyabrdan to 1999-yilgacha 64 soatdan oshiqroq ijroni tashkil etdi [5].

Ismoiljon Vahobovdan so'ng maqom ansamblini boshqarish Abduhoshim Ismoilov zimmasiga yuklandi. Abduhoshim Ismoilov 1975-yili Respublika Davlat teleradiokompaniyasi qoshidagi "Maqomchilar ansambli"ga ishga taklif etiladi. Uning ansamblga taklif etilishi doimo uning orzusi edi. Buning sababi esa, maqom ijrochiligini puxta egallash, ustozlar qo'l ostida o'zlashtirish, maqomlarning nazariy va amaliy tomonlarini chuqur idrok etib, amaliyotda o'zini sinash edi. Maqom ansamblida u milliy musiqamiz darg'alaridan bo'lmish benazir sozanda va xonanda Faxriddin Sodiqov, Mahmudjon Muhammedov, Orif Alimaxsumov va Turg'un Alimatov kabi ustoz maqomdonlardan maqom sirlarini o'rganadi. Abduhoshim Ismoilovning ijrochilik va bastakorlik mahoratining rivojlanishida aynan maqom ansambli muhiti sabab bo'ldi desak to'g'ri bo'ladi. Abduhoshim Ismoilovning 1973-yildan boshlangan ijodiy faoliyati jarayonida ko'proq qo'shiq va ashula janrlarida asarlar yaratib kelayotganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. U qaysi bir she'rga murojaat qilmasin, avvalo uning matni muhim ahamiyat kasb etgan.

Yunus Rajabiy o'zbek musiqa san'ati tarixida milliy maqom merosini asrab-avaylash, ilmiy o'rganish, ijro an'analari rivojlantirish va keng targ'ib etishda

beqiyos xizmat qilgan ulkan san'atkorlardan biridir. Uning ko'p qirrali ijodiy va pedagogik faoliyati o'zbek mumtoz musiqa madaniyatining keyingi taraqqiyotida muhim poydevor bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, maqom ansamblini shakllantirish va uning ijrochilik an'alarini takomillashtirish borasidagi faoliyati milliy musiqa merosining avloddan avlodga yetib borishida katta ahamiyat kasb etdi. Yunus Rajabiy maqom namunalarini to'plash, qayta ishlash, nota yozuviga tushirish va radio orqali ommalashtirish orqali o'zbek maqom san'atining keng xalq ommasiga yetib borishiga katta hissa qo'shdi. Uning bastakorlik faoliyatida milliy musiqiy an'alar, xalq ijodiyoti va maqom san'atining o'ziga xos xususiyatlari uyg'unlashib, o'zbek musiqa madaniyatining boyishiga xizmat qildi.

Umuman olganda, Yunus Rajabiyning serqirra ijodiy, ilmiy-ma'rifiy va pedagogik merosi o'zbek milliy musiqa san'atining ajralmas qismi hisoblanadi. Uning maqom san'atiga qo'shgan hissasi nafaqat o'z davri, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ham katta ma'naviy-estetik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev R. *O'zbek mumtoz musiqasi*. – Toshkent: Yangi nashr, 2008. – 110 b.
2. Begmatov S. *Bastakorlar ijodi*. – Toshkent: NISO POLIGRAF, 2017. – 110 b.
3. Ibrohimova N. *Maqom san'ati fidoiysi // Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansamblining 60 yillik ijodiy va amaliy faoliyatiga bag'ishlangan maqolalar to'plami*. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 250 b.
4. Matyoqubov O. *Maqomot*. – Toshkent: Musiqqa, 2004. – 399 b.
5. Rajabov I. *Maqom asoslari*. – Toshkent, 2014. – 71 b.
6. Yunusov R. Faxriddin Sodiqov. *Maqom san'ati ustalari*. – Toshkent, 2005. – B. 56–57.
7. Yunus Rajabiy nomidagi Maqom ansamblining 60 yillik ijodiy va amaliy faoliyatiga bag'ishlangan maqolalar to'plami. – Toshkent: Navro'z, 2019. – 188 b.

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: alisherjabborov05@gmail.com
ORCID: 0009-0002-1323-3893*

MUMTOZ MUSIQA MEROSINING TARBIYAVIY AHAMIYATI:

FALSAFIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

***Annotatsiya.** Maqolada o'zbek mumtoz musiqa merosining tarbiyaviy ahamiyati falsafiy-psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallif "tarbiya" tushunchasini tor pedagogik-metodik ma'noda emas, balki inson ruhiyatida kechadigan chuqur o'zgarish jarayoni sifatida talqin etadi. Aflotun, Shopenhauer va Nitsshening musiqa falsafasiga oid qarashlari Forobiy, Ibn Sino va Kaykovusning musiqa tarbiyasi haqidagi ta'limoti bilan qiyosiy tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri ratsional-kognitiv sohaga emas, balki hissiy-irodaviy va aksiologik sohaga yo'naltirilganligi, uning shaxs qadriyatlar tizimini shakllantirishdagi o'rni hamda an'anaviy hofizlik san'atidagi axloqiy me'yorlar tizimi asoslab beriladi.*

***Kalit so'zlar:** mumtoz musiqa, tarbiya, ma'naviy kamolot, musiqa falsafasi, hofizlik san'ati, axloqiy me'yor, estetik did, musiqiy idrok, ustoz-shogird an'anasi.*

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ КЛАССИЧЕСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ: ФИЛОСОФСКО- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

***Аннотация.** В статье с философско-психологической точки зрения анализируется воспитательное значение узбекского классического музыкального наследия. Автор трактует понятие «воспитание» не в узком педагогико-методическом смысле, а как процесс глубоких изменений в психике человека. Взгляды Платона, Шопенгауэра и Ницше на философию музыки сопоставляются с учением Фараби, Ибн Сины и Кайкавуса о музыкальном воспитании. В результате исследования обосновывается, что воспитательное воздействие классической музыки направлено не на*

рационально-когнитивную, а на эмоционально-волевую и аксиологическую сферу, раскрывается её роль в формировании ценностной системы личности и система нравственных норм традиционного искусства хафизов.

Ключевые слова: классическая музыка, воспитание, духовное совершенствование, философия музыки, искусство хафизов, нравственная норма, эстетический вкус, музыкальное восприятие, традиция «устоз-шогирд».

THE EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF CLASSICAL MUSICAL HERITAGE: A PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. *The article analyses the educational significance of Uzbek classical musical heritage from a philosophical and psychological perspective. The author interprets the concept of upbringing not in a narrow pedagogical and methodological sense, but as a process of profound transformation within the human psyche. The views of Plato, Schopenhauer and Nietzsche on the philosophy of music are compared with the teachings of al-Farabi, Ibn Sina and Kaykavus on musical education. The study substantiates that the educational impact of classical music is directed not at the rational and cognitive sphere but at the emotional, volitional and axiological one, and reveals its role in shaping the value system of the personality as well as the system of ethical norms in the traditional art of hafiz singers.*

Keywords: *classical music, upbringing, spiritual perfection, philosophy of music, art of hafiz, ethical norm, aesthetic taste, musical perception, master-apprentice tradition.*

Mumtoz musiqa merosining tarbiyaviy ahamiyati masalasini ilmiy tadqiq etishda, avvalo, “tarbiya” tushunchasining mazkur kontekstdagi mazmun-mohiyatini aniqlashtirish zarur. Ushbu tadqiqotda tarbiya tor pedagogik-metodik ma’noda emas, balki inson ruhiyatida kechadigan chuqur psixologik-falsafiy o’zgarish jarayoni sifatida talqin etiladi. Bu jarayon natijasida shaxsda milliy g’urur, vatanparvarlik hissi, ma’naviy-axloqiy his-tuyg’ular va o’z xalqiga, madaniyatiga bo’lgan ichki bog’lanish tuyg’usi shakllanadi.

Boshqacha aytganda, mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri o'quv jarayonining tashqi tashkiliy shakllari orqali emas, balki musiqiy asarning o'zi bilan tinglovchi yoki ijrochi o'rtasida yuzaga keladigan bevosita, ichki-ruhiy muloqot orqali amalga oshadi. Bunday yondashuv mumtoz musiqani madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan, ya'ni uning jamiyat va shaxs ma'naviy hayotidagi obyektiv o'rnini falsafiy-psixologik tahlil qilish orqali o'rganishni taqozo etadi [1].

Bu o'rinda "tarbiya" va "ta'lim" tushunchalari o'rtasidagi tafovutni alohida ta'kidlash lozim. Ta'lim, odatda, ma'lum bilim va ko'nikmalarning ongli, izchil ravishda o'zlashtirilishi jarayonini anglatadi hamda u ko'proq intellektual-kognitiv sohaga taalluqlidir. Tarbiya esa, xususan, mumtoz san'at ta'sirida kechadigan tarbiya, ko'proq hissiy-irodaviy, ma'naviy-axloqiy sohaga tegishli bo'lib, u shaxsning dunyoqarashini, qadriyatlar tizimini va his-tuyg'ularini shakllantirishga qaratilgan. Mumtoz musiqa aynan shu ikkinchi chuqurroq va barqarorroq ma'noda tarbiyaviy vosita hisoblanadi: u shaxsga faktik bilim bermaydi, balki uning ichki dunyosini, ruhiy tuzilishini va qadriyatlarga bo'lgan munosabatini shakllantiradi.

Aynan shu sabab mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri ko'pincha ongli nazorat va tahlildan tashqarida, subyektning o'zi to'liq anglamagan holda kechadi, biroq uning natijalari shaxs xarakterida, dunyoqarashida va hayotiy tanlovlarida chuqur iz qoldiradi. Bu jihat mumtoz musiqaning tarbiyaviy samaradorligini o'lchashdagi metodologik qiyinchilikni ham izohlaydi: uning ta'siri qisqa muddatli test yoki so'rov orqali emas, balki shaxsning uzoq muddatli qadriyat yo'nalishlari orqali namoyon bo'ladi.

Musiqaning inson ruhiyatiga ta'sir ko'rsatish qudrati qadim zamonlardan buyon faylasuflar va mutafakkirlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Qadimgi yunon falsafasida bu masala alohida chuqurlik bilan o'rganilgan. Aflotun o'zining "Davlat" asarida ideal jamiyat va komil fuqaroni tarbiyalash masalasini yoritarkan, musiqaga alohida o'rin ajratadi: uning fikricha, yosh avlod tarbiyasida musiqa gimnastika bilan bir qatorda eng muhim ikki vositadan biri hisoblanadi, chunki u insonning nafaqat jismini, balki ruhini ham uyg'un shakllantiradi [2].

Aflotun musiqiy ohanglarning har biri muayyan ruhiy holatni jasorat, mo'tadillik yoxud, aksincha, bo'shashish va zaiflikni uyg'otishga qodir ekanligini ta'kidlab, davlat komil fuqarolarni tarbiyalash uchun qaysi musiqiy ohanglar ta'lim tizimida qo'llanilishi lozimligini nazorat qilishi kerakligini asoslaydi. Muhimi shundaki, Aflotun musiqani individual, shaxsiy zavq manbayi sifatidagina emas, balki butun jamiyat, davlat miqyosidagi ijtimoiy-tarbiyaviy vosita sifatida ko'rgan. Bu esa mumtoz musiqaning nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy-kollektiv tarbiyaviy funksiyasini asoslashda muhim falsafiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Yevropa falsafiy tafakkurida musiqaning metafizik mohiyatini eng chuqur talqin etgan mutafakkirlardan biri A.Shopengauer hisoblanadi. U o'zining "Dunyo iroda va tasavvur sifatida" asarida barcha san'at turlari orasida musiqaga ustuvor o'rin beradi. Shopengauerning falsafiy tizimida dunyoning eng chuqur mohiyatini "iroda" tashkil etadi [3]. Boshqa san'at turlari irodaning turli obyektivlashgan shakllarini aks ettirsa, musiqa, uning fikricha, irodaning o'zini, uning eng bevosita ifodasini tashkil etadi. Aynan shu falsafiy asos musiqaning insonga boshqa hech qanday san'at turi berolmaydigan darajada chuqur ta'sir ko'rsata olish qobiliyatini tushuntiradi: musiqa tinglovchi ongini emas, bevosita uning ichki, irratsional-emotsional mohiyatini qamrab oladi.

F.Nitsshe ham o'zining "Fojianing musiqa ruhidan tug'ilishi" asarida musiqaning inson ruhiyatidagi o'rniga alohida falsafiy ahamiyat beradi. Nitsshe qadimgi yunon madaniyatida "apollonik" (tartib, uyg'unlik, aniq shakl) va "dionisiyona" (ekstaz, cheksizlik, hissiy to'lqinlanish) boshlanishlarni ajratib ko'rsatadi hamda musiqani dionisiyona boshlanishning eng yuksak ifodasi sifatida talqin etadi. Uning fikricha, musiqa insonni kundalik, individual mavjudlik chegaralaridan chiqarib, uni umumbashariy, kollektiv ruhiy-hissiy tajriba bilan bog'laydi. Ushbu qarash mumtoz milliy musiqa an'alarining shaxsni xalqning umumiy ruhiy-tarixiy tajribasiga qo'shuvchi kuchini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [4]. Sharq mutafakkirlari orasida musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri masalasini eng chuqur yoritgan siymolardan biri Abu Nasr Forobiy

hisoblanadi. U "Musika haqida katta kitob" asarida musiqani nafaqat matematik-akustik hodisa, balki insonning eng nozik ruhiy holatlariga ta'sir ko'rsatuvchi kuchli vosita sifatida talqin qiladi. Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida aholining ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga alohida urg'u berib, musiqani ushbu tarbiyaning eng ta'sirchan vositalaridan biri sifatida ko'rsatadi [12]. Diqqatga sazovor jihati shundaki, Forobiy musiqadagi uyg'unlik qonuniyatlarini insoniy jamiyatga ham tatbiq etadi: uning tasavvuridagi "fozil shahar" xuddi mukammal musika asari kabi, turli qobiliyatga ega fuqarolarning o'zaro uyg'un birligidan tashkil topgan jamiyat sifatida talqin etiladi.

Ibn Sino musiqaning inson ruhiyati va tanasiga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur ilmiy tahlil qilgan mutafakkirlardan biri sifatida alohida o'rin tutadi. U musiqani ham fiziologik, ham psixologik nuqtayi nazardan o'rganib, uning ruh bilan birgalikda tanaga ham shifobaxsh ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan. Ibn Sinoning tibbiy-falsafiy qarashlarida inson ruhiy holati bilan jismoniy salomatligi o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud bo'lib, musika aynan shu ikki soha o'rtasidagi bog'lovchi vosita sifatida talqin etiladi.

An'anaviy hofizlik san'atida tarbiyaviy me'yorlar tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Hofiz-xonandalar elning ko'z o'ngida barchaga ibratli kishi sifatida faoliyat olib borganlar; ijro jarayonining o'zi ham ularning yurish-turishi, kiyinishi va tinglovchiga bo'lgan munosabatida odobli, axloqli, nozik didli, nazokatli va samimiy bo'lishini taqozo etgan. Kaykovusning "Qobusnoma" asaridagi hofizga qaratilgan nasihat xushfe'l va quvnoq bo'lish, pok va xushzabon bo'lish, o'z ishiga mashg'ul bo'lish, qo'pol xulqdan saqlanish mumtoz ijrochilikning axloqiy kodeksi sifatida talqin etilishi mumkin [5].

Bu jihat mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri faqat asarning ovoz mazmuni bilan cheklanmasligini ko'rsatadi: ijrochi shaxsining o'zi, uning axloqiy qiyofasi, tinglovchi bilan muloqot madaniyati ham tarbiyaviy ta'sirning ajralmas qismini tashkil etadi. Shu ma'noda an'anaviy majlis muhiti yaxlit tarbiyaviy makon sifatida namoyon bo'ladi unda musika, she'r, odob va muloqot madaniyati bir vaqtda amal

qiladi. Mavzuning o'rganilganlik darajasini bir necha yo'nalish bo'yicha tahlil qilish mumkin. Musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri masalasi falsafiy adabiyotda Aflotunning "Davlat" asaridan boshlab tizimli tarzda o'rganilgan. Yangi davr Yevropa falsafasida A.Shopengauerning "Dunyo iroda va tasavvur sifatida" va F.Nitsshening "Fojianing musiqa ruhidan tug'ilishi" asarlari musiqaning metafizik mohiyatini asoslashda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi [6]. I.Kantning "Hukm qilish qobiliyati tanqidi" asarida esa estetik idrokning manfaatsizligi haqidagi g'oya ilgari surilib, u mumtoz san'atni idrok etish psixologiyasini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq falsafiy-ilmiy an'anasida Forobiyning "Musiqa haqida katta kitob" va "Fozil shahar ahli qarashlari", Ibn Sinoning "Kitob ash-shifo" asarlari musiqaning tarbiyaviy va terapevtik vazifalarini nazariy jihatdan asoslab bergan. Kaykovusning "Qobusnoma" asari esa hofizlikning axloqiy me'yorlarini tizimlashtirgan ilk manbalardan biri hisoblanadi. A.Nazarovning tadqiqotida Forobiy va Ibn Sino ritmika ta'limotining zamonaviy ilmiy talqini berilgan.

Musiqiy qobiliyatlarning psixologiyasi yo'nalishida B.M.Teplovning fundamental tadqiqoti alohida o'rin tutadi; unda musiqiy idrokning psixologik mexanizmlari va musiqiy qobiliyatlarning tuzilishi tahlil qilingan. O'zbek adabiyotida X.Alimovning tasavvuf va psixologiya munosabatiga oid qo'llanmasi ma'naviy ta'sir mexanizmlarini tushunishga xizmat qiladi [7].

An'anaviy ijrochilikning axloqiy-tarbiyaviy jihatlari S.Begmatovning "Hofizlik san'ati" qo'llanmasida, M.Mirabdullayevning "An'anaviy xonandalik" ishida, N.Xolboyev va B.Do'stmurodovning yakkaxon qo'shiqchilikka bag'ishlangan tadqiqotlarida yoritilgan. A.Erkayevning "Ma'naviyatshunoslik" monografiyalarida esa ma'naviy tarbiyaning umumnazariy masalalari tahlil etilgan. Mavjud tadqiqotlarda musiqaning tarbiyaviy ta'siri ko'proq pedagogik-metodik yoki musiqashunoslik jihatdan o'rganilgan bo'lib, uni falsafiy-psixologik va madaniyatshunoslik metodologiyasi uyg'unligida, Sharq va G'arb nazariy

an'analarini qiyoslagan holda tadqiq etish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur maqola shu yo'nalishdagi ilmiy izlanishning bir qismi hisoblanadi [8].

O'tkazilgan qiyosiy-nazariy tahlil quyidagi natijalarni berdi.

Birinchidan, mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'sir mexanizmini to'rt bosqichli jarayon sifatida tavsiflash mumkin: hissiy jalb etilish (asarning ohangi va ijro sifati orqali tinglovchi diqqatining tortilishi); hissiy hamohanglik (tinglovchining asarda ifodalangan kayfiyatga qo'shilishi); ma'naviy anglash (she'riy matn va musiqiy obraz mazmunining idrok etilishi); qadriyatga aylanish (idrok etilgan mazmunning shaxs qadriyat tizimiga singishi). Tarbiyaviy natija faqat to'rtinchi bosqichda yuzaga keladi, bu esa mumtoz musiqa ta'sirining uzoq muddatli va takroriy muloqotni talab qilishini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, Sharq va G'arb falsafiy an'alarining qiyosiy tahlili ular o'rtasida chuqur mazmuniy yaqinlik mavjudligini ko'rsatdi. Aflotunning musiqiy ohanglar orqali fuqarolik fazilatlarini tarbiyalash g'oyasi bilan Forobiyning "fozil shahar" konsepsiyasi bir xil metodologik asosga musiqiy uyg'unlik va ijtimoiy uyg'unlik o'rtasidagi parallelga tayanadi. Bu esa musiqiy tarbiya g'oyasining umuminsoniy xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, tahlil natijasida mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri uch darajada namoyon bo'lishi aniqlandi: individual-psixologik daraja (shaxsning hissiy madaniyati, estetik didi va irodaviy sifatlarining shakllanishi); ijtimoiy-axloqiy daraja (jamoaviy qadriyatlar, o'zaro hurmat va o'dob me'yorlarining o'zlashtirilishi); milliy-identifikatsion daraja (o'z xalqining madaniy an'anasiga mansublik hisining mustahkamlanishi). Ushbu uch daraja bir-biridan ajratilgan holda emas, balki yaxlit jarayon sifatida amal qiladi [9].

To'rtinchidan, an'anaviy hofizlik san'atida ijrochi shaxsiga qo'yilgan axloqiy talablar tizimi mumtoz musiqaning tarbiyaviy salohiyatini ta'minlovchi muhim institutsional omil sifatida baholandi. Ijrochi nafaqat san'atkor, balki ma'naviy namuna sifatida qaralgan; bu esa ijro jarayonini oddiy badiiy aktdan tarbiyaviy hodisaga aylantirgan. Zamonaviy sharoitda ushbu axloqiy me'yorlar tizimining

zaiflashuvi mumtoz ijrochilikning tarbiyaviy samaradorligini pasaytiruvchi jiddiy omil hisoblanadi.

Beshinchidan, tadqiqot mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri tinglovchining tayyorgarlik darajasiga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Maqom va katta ashula kabi murakkab janrlarni idrok etish she'riy matnni tushunish, ijro an'analari haqida ma'lum tasavvurga ega bo'lish va uzoq muddatli diqqat-e'tiborni saqlash ko'nikmasini talab qiladi. Mumtoz musiqaning tarbiyaviy salohiyatini ro'yobga chiqarish maxsus tayyorgarlik bosqichini maktabgacha va umumiy ta'lim tizimida bosqichma-bosqich musiqiy idrok madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi.

Oltinchidan, oilaviy muhitning ahamiyati alohida qayd etildi. Shaxsning mumtoz musiqa bilan birinchi tanishuvi ona allasi, oilaviy yig'inlarda eshitilgan mumtoz ashula uning butun keyingi musiqiy didi uchun poydevor vazifasini o'taydi [10]. Zamonaviy sharoitda oilalarda mumtoz musiqa muhitining zaiflashuvi uzoq muddatli istiqbolda tarbiyaviy ta'sir zanjirining uzilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan xavf omili sifatida baholanishi lozim.

Umuman aytganda, Mumtoz musiqa merosining tarbiyaviy ahamiyati uning ratsional-kognitiv emas, balki hissiy-irodaviy va aksiologik sohaga yo'naltirilgan ta'sirida namoyon bo'ladi; shu bois uni o'lchash va baholashda uzoq muddatli qadriyat yo'nalishlarini hisobga oluvchi metodologiya qo'llanilishi lozim. Sharq va G'arb falsafiy an'alarining qiyosiy tahlili musiqiy tarbiya g'oyasining umuminsoniy asosga ega ekanligini, ayni paytda o'zbek mumtoz musiqasida bu g'oyaning ustoz-shogird tizimi va hofizlik odobi shaklida institutsional ko'rinish olganini ko'rsatadi [11].

Mumtoz musiqaning tarbiyaviy ta'siri to'rt bosqichli jarayon orqali amalga oshadi va uch individual-psixologik, ijtimoiy-axloqiy hamda milliy-identifikatsion darajada namoyon bo'ladi. Mumtoz musiqaning tarbiyaviy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun oila, ta'lim muassasasi va ijodiy muhit o'rtasida uzluksiz aloqa tizimini shakllantirish, shuningdek ijrochilik axloqiy me'yorlarini kasbiy ta'lim mazmuniga izchil singdirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. PQ-4038-son, 2018-yil 28-noyabr // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz.
2. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
3. Platon (Aflotun). Davlat. III kitob. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 464 b.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 224 b.
5. Begmatov S. Hofizlik san'ati: o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: Musiqa, 2007. – 96 b.
6. Mirabdullaev M. An'anaviy xonandalik: o'quv qo'llanma. – Namangan: Iste'dod ziyo-press, 2022. – 132 b.
7. Xolboyev N. Yakkaxon qo'shiqchilik (An'anaviy xonandalik). – Toshkent, 2018. – 156 b.
8. Do'stmurodov B. Yakkaxon qo'shiqchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 148 b.
9. Sher A. Estetika. Nafosat falsafasi: darslik. – Toshkent: O'zbekiston, 2015. – 368 b.
10. Alimov X. Tasavvuf va psixologiya: o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2019. – 176 b.
11. Теплов Б. Психология музыкальных способностей. – Москва–Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 335 с.
12. Назаров А. Форобий ва Ибн Сино. Ритмика хусусида: монография. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 123 б.

Diyora Xurramova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Cholg'u ijrochiligi mutaxassisligi magistranti
E-mail: diyora.xurramova03@gmail.com
ORCID: 0009- 0003-5624-8152*

CHANG SINFI O'QITUVCHISI FAOLIYATIDA KREATIV YONDASHUV

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablarida chang sinfi o'qituvchisi faoliyatida kreativ yondashuvning o'rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada chang cholg'usini o'qitish metodikasi bilan zamonaviy pedagogik-innovatsion usullarni uyg'unlashtirish masalalari, o'quvchida ijodiy tafakkurni shakllantirish yo'llari, dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish tamoyillari ko'rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** chang, kreativlik, musiqa ta'limi, pedagogik mahorat, improvizatsiya, individual, ijrochilik madaniyati.*

КРЕАТИВНЫЙ ПОДХОД В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КЛАССА ЧАНГА В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ШКОЛАХ МУЗЫКИ И ИСКУССТВ

***Аннотация.** В данной статье освещаются роль и значение креативного подхода в деятельности преподавателя по классу чанга в специализированных школах музыки и искусств. В статье рассматриваются вопросы гармонизации методики обучения игре на чанге с современными педагогико-инновационными методами, пути формирования творческого мышления у учащихся, принципы интересной и эффективной организации учебного процесса.*

***Ключевые слова:** чанг, креативность, музыкальное образование, педагогическое мастерство, импровизация, индивидуальный, исполнительская культура.*

CREATIVE APPROACH IN THE ACTIVITY OF A CHANG TEACHER IN SPECIALIZED MUSIC AND ART SCHOOLS

Abstract. *This article examines the role and significance of a creative approach in the professional activities of chang teachers in specialized music and art schools. Particular attention is paid to integrating traditional methods of teaching the chang with modern and innovative pedagogical approaches. The study explores ways of developing students' creative thinking, performance skills, and improvisational abilities, as well as principles for organizing the learning process in an engaging and effective manner. It also highlights the importance of an individual approach in fostering students' performing culture and artistic development.*

Keywords: *chang, creativity, music education, pedagogical skill, improvisation, individual, performing culture.*

“O‘zbekiston milliy musiqa madaniyati jahon sivilizatsiyasining nodir durdonalaridan biri bo‘lib, uning tarkibida chang cholg‘usi alohida o‘rin tutadi” [1]. “Chang – sehrli va nafis ohangga ega, texnik jihatdan murakkab, ijrochidan yuksak mahorat talab qiladigan milliy cholg‘u hisoblanadi” [2]. “Cholg‘uni o‘rgatish jarayoni oddiy texnik ko‘nikmalarni shakllantirish bilangina cheklanmasdan, o‘quvchida badiiy-estetik didni tarbiyalash, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va milliy musiqa madaniyatiga hurmat tuyg‘usini singdirishni ham o‘z ichiga oladi. Ixtisoslashtirilgan musiqa va san‘at maktablarida bugungi kunda ta‘lim tizimida qo‘yilayotgan talablar, xususan ta‘lim sifatini oshirish, yosh ijodkorlarni erta yoshdan aniqlash va ularning iste‘dodini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta‘lim va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” haqidagi qabul qilgan qarorlari ta‘lim sohasidagi boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar yo‘nalishda pedagoglar zimmasiga katta mas‘uliyat yuklaydi” [3]. Shuning uchun ham chang sinfi o‘qituvchisi faoliyatida kreativ yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Nafaqat chang sinfi o‘qituvchisi balkim barcha o‘qituvchilar faoliyati davomida mukammal dars tizimini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Bugungi kunda faqat texnik mashqlardan foydalanib ta‘lim berish usullari zamonaviy o‘quvchining qiziqishini to‘liq qondira olmayapti. Shu bois o‘qituvchi

nafaqat mukammal ijrochi, balki ijodkor pedagog, har bir darsni qiziqarli, izlanishga undovchi, o'quvchining shaxsiy salohiyatini ochib beruvchi tarzda tashkil eta olishi lozim. Maqolaning maqsadi chang sinfi o'qituvchisi faoliyatida kreativ yondashuvning nazariy-uslubiy asoslarini yoritish, amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali usul va vositalarni tavsiya etishdan iboratdir.

“Kreativlik – bu insonning yangi, noodatiy va foydali g'oyalar o'ylab topish qobiliyatidir. Ya'ni oddiy narsalarga boshqa qarash, muammolarga yangicha yechim topish demakdir” [4]. Pedagogika fanida kreativ yondashuv o'qituvchining o'quv jarayonini qiziqarli, o'quvchi shaxsini markazga qo'yuvchi tarzda tashkil etish mahorati sifatida tavsiflanadi. Chang sinfi o'qituvchisi uchun kreativlik ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi:

Metodik kreativlik – dars jarayonini tashkil etishda yangi usullar, vositalar va yondashuvlardan foydalanish;

Ijrochilik-badiiy kreativlik – o'quvchida musiqiy asarni his qilish, talqin etish, o'z ijodiy hissiyotini ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish [5]. Ushbu ikki yo'nalish o'qituvchining o'zida rivojlangan bo'lsa demak u mukammallikka erishgan pedagog hisoblanadi. Individual yondashuv – kreativlikning asosiy sharti. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, xarakter va idrok tezligiga ega. Shu sababli o'qituvchi bir xil metodni barcha o'quvchilarga bir xil tarzda qo'llashdan voz kechib, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim berishi dars jarayonida va o'quvchi reytingiga samarali ta'sir qiladi. Misol tariqasida tez qabul qiluvchi, texnik jihatdan qobiliyatli o'quvchilarga murakkabroq va improvizatsion topshiriqlar berish. Sekin qabul qiladigan o'quvchilar bilan o'yin shaklidagi mashqlar, kichik badiiy vazifalar orqali ular bilan ishlash, hissiy-badiiy jihatdan sezgir bolalarga esa obrazli tasavvurni rivojlantiruvchi uslublardan foydalanish dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Individual yondashuv o'quvchida o'z kuchiga ishonch, mustaqil fikrlash va ijodiy erkinlik hisini shakllantiradi. Kreativ o'qituvchi darsni faqatgina texnik

mashg'ulotga aylantirmaydi, balki uni kichik "ijodiy laboratoriya"ga aylantirishi joiz. Bunda o'qituvchiga quyidagi usullar samarali foyda beradi.

1. Obrazli metod. Har bir berilgan kuyni ma'lum bir harakter bilan bog'lab tushuntirish o'quvchida musiqani shunchaki eshitib ijro qilish emas, balki his qilish ko'nikmasini shakllantirishiga yordam beradi.

2. Improvizatsiyadan foydalanish. O'quvchiga tayyor notani takrorlashdan tashqari, berilgan nota va ohang asosida kichik o'zgartirishlar, melizm qo'shish yoki o'zi his qilgan ohangni improvizatsiya orqali nomoyon qilishi ijrochilik erkinligini va musiqiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Zamonaviy texnikalardan foydalanish. Audio-video yozuvlar, metronom, mashhur changchilar ijrosidagi videolarni ko'rsatish orqali o'quvchining kuyni tahlillay olish qobiliyatini rivojlantirish mumkin. Bunda o'quvchi kuyni yana aniq his qilib, uning obraziga to'laqonli kirib ketadi. Natijada esa ancha yuqorilashadi. Kreativ yondashuvni amalga oshirish uchun o'qituvchining o'zi doimiy ravishda izlanishda bo'lishi, o'z ijrochilik mahorati ustida ishlab borishi, zamonaviy pedagogik va metodik adabiyotlar bilan tanishishi, boshqa o'qituvchilar tajribasini kuzatib, o'rganishi zarur. O'qituvchining o'zi sahna faoliyati bilan shug'ullanishi, konsert va festivallarda ishtirok etishi o'quvchilar uchun ilhomlantiruvchi kuch beradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Shuningdek, o'qituvchi psixologik ijodkor bo'lishi - har bir o'quvchiga nisbatan sabr-toqatli, yaxshi munosabatda, xatolarni tanqid qilish o'rniga ularni izlanish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilishi lozim. Bu esa o'quvchida xatodan qo'rqish o'rniga uni to'g'irlashdagi ijod hisini shakllantiradi.

Chang sinfi o'qituvchisi faoliyatida kreativ yondashuvni yanada takomillashtirish uchun, avvalo, an'anaviy chang ijrochiligi metodlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. O'quvchilarning individual ijodiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda differensial topshiriqlar berish, improvizatsion mashqlar va ijodiy vazifalardan muntazam foydalanish ularning musiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek,

ansambl mashg'ulotlarini kuchaytirish, milliy musiqa merosi namunalaridan samarali foydalanish hamda audio-video texnologiyalar orqali o'quvchi ijrosini tahlil qilish tavsiya etiladi. O'qituvchilarning zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zlashtirishi, tajriba almashishi va yangi metodik ishlanmalar yaratishi chang ta'limining sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Mazkur yondashuv o'quvchining nafaqat ijrochilik mahoratini, balki mustaqil fikrlashi, ijodiy tafakkuri va sahna madaniyatini ham shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, ixtisoslashtirilgan musiqa va san'at maktablarida chang sinfi o'qituvchisi faoliyatida kreativ yondashuv ta'lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir. An'anaviy metodika bilan zamonaviy pedagogik-ijodiy usullarni uyg'unlashtirish, individual yondashuvni ta'minlash, improvizatsiya va interfaol usullardan foydalanish, repertuarni ijodiy tanlash hamda o'qituvchining o'zi doimiy ijodiy izlanishda bo'lishi – barchasi yosh changchilarning yuqori ijrochilik mahoratiga ega ijodkor, mustaqil fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yo'nalishda ilmiy-metodik tavsiyalarni yanada takomillashtirish, o'qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karomatov F. *O'zbek xalq musiqa ijodiyoti*. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2009. – 240 b.
2. Matyoqubov O. *Musiqa nazariyasi va tarixi masalalari*. – Toshkent: Musiqa, 2010. – 256 b.
3. Ismoilov B. *Milliy cholg'u asboblari ijrochiligi metodikasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 192 b.
4. Ochilova M. *Musiqa ta'limida pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 176 b.
5. Karimova N. *Bolalar musiqa maktablarida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish* // *Pedagogika jurnali*. – 2019. – №4. – B. 5–8.

III BO'IM. MADANIYATSHUNOSLIK, SOTSIOLOGIYA,

SIYOSATSHUNOSLIK

Shoira Asadova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasi
dotsenti, tarix fanlari nomzodi
E-mail: Shoira.21.01@gmail.com
ORCID: 0009-0005-7553-2954*

YANGI O'ZBEKISTONDA MADANIY JARAYONLAR:

TRANSFORMATSIYA, DAVLAT SIYOSATI VA

GLOBAL TENDENSIYALAR

***Annotatsiya.** Maqolada Yangi O'zbekistonda 2017–2026-yillarda madaniy jarayonlarning transformatsiyasi, madaniyat sohasida amalga oshirilgan davlat siyosati va institutsional islohotlar tahlil qilingan. Madaniy merosni muhofaza qilish va raqamlashtirish, madaniyat muassasalarini modernizatsiya qilish, ijodiy iqtisodiyot va madaniy diplomatiyani rivojlantirish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, sohaning rivojlanish holati SWOT va PESTLE tahlillari asosida baholangan.*

***Kalit so'zlar:** Yangi O'zbekiston, madaniy jarayonlar, institutsional islohotlar, madaniy meros, raqamlashtirish, ijodiy iqtisodiyot, madaniy diplomatiya, SWOT, PESTLE.*

КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ:

ТРАНСФОРМАЦИЯ, ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА И

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

***Аннотация.** В статье анализируются трансформация культурных процессов в Новом Узбекистане в 2017–2026 годах, государственная политика в сфере культуры и осуществлённые институциональные реформы. Освещаются процессы сохранения и цифровизации культурного наследия, модернизации учреждений культуры, развития креативной экономики и культурной дипломатии. Также состояние развития данной сферы оценивается на основе SWOT- и PESTLE-анализов.*

Ключевые слова: Новый Узбекистан, культурные процессы, институциональные реформы, культурное наследие, цифровизация, креативная экономика, культурная дипломатия, SWOT, PESTLE.

CULTURAL PROCESSES IN NEW UZBEKISTAN: TRANSFORMATION, STATE POLICY, AND GLOBAL TRENDS

Abstract. *This article analyzes the transformation of cultural processes in New Uzbekistan during the period 2017–2026, with particular emphasis on state cultural policy and institutional reforms implemented in the cultural sector. It examines the processes of safeguarding and digitalizing cultural heritage, modernizing cultural institutions, and promoting the creative economy and cultural diplomacy. Furthermore, the current state of the sector is assessed through SWOT and PESTLE analyses.*

Keywords: *New Uzbekistan, cultural processes, institutional reforms, cultural heritage, digitalization, creative economy, cultural diplomacy, SWOT, PESTLE.*

XXI asrda madaniyat davlatlarning barqaror taraqqiyoti, milliy identikligini mustahkamlash, inson kapitalini rivojlantirish hamda xalqaro nufuzini oshirishning muhim strategik resurslaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda [1]. Globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, ijodiy iqtisodiyot va madaniy diplomatiyaning kengayishi sharoitida mamlakatlarning raqobatbardoshligi nafaqat iqtisodiy salohiyati, balki milliy madaniy merosni asrash, uni zamonaviy taraqqiyot talablari bilan uyg'unlashtira olish imkoniyatlari bilan ham belgilanmoqda.

Xalqaro tashkilotlar, jumladan YUNESCO va OECD hujjatlarida madaniyat barqaror rivojlanish, ijtimoiy inklyuziya va innovatsion taraqqiyotning muhim omili sifatida baholanadi. Shu bois ko'plab mamlakatlarda madaniy siyosat madaniy merosni muhofaza qilish, raqamlashtirish, ijodiy industriyalarni rivojlantirish va madaniy diplomatiyani qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda [2]. 2005-yilgi YUNESCO Konvensiyasi ijodiy industriyalarni qo'llab-quvvatlashning xalqaro huquqiy asoslarini belgilab berdi [3]. YUNESCO, OECD hamda Birlashgan Millatlar Tashkiloti hujjatlarida madaniyat barqaror

rivojlanish, innovatsiyalar va ijtimoiy inklyuziyaning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilgan [4]. Bu yondashuv milliy madaniy siyosatni shakllantirishda xalqaro standartlar va ilg'or tajribalardan foydalanish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Yangi O'zbekistonda ham 2017-yildan boshlab madaniyat sohasida amalga oshirilgan islohotlar mazkur xalqaro tendensiyalar bilan uyg'un ravishda shakllantirildi. Prezident farmonlari va Taraqqiyot strategiyasida madaniyat ijtimoiy-ma'rifiy soha sifatidagina emas, balki milliy taraqqiyot, ijodiy iqtisodiyot, inson kapitalini rivojlantirish va mamlakatning xalqaro imijini mustahkamlashga xizmat qiluvchi strategik yo'nalish sifatida belgilandi. Bu esa madaniyat sohasida boshqaruvning huquqiy va institutsional asoslarini takomillashtirishga turtki bo'ldi.

2017-yildan Yangi O'zbekistonda madaniyat sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Prezidentning 2017 va 2022-yillarda qabul qilingan farmonlari hamda Taraqqiyot strategiyasi madaniyat sohasini modernizatsiya qilish, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash va boshqaruv tizimini takomillashtirishning konseptual yo'nalishlarini belgilab berdi [5]. Natijada madaniyat sohasi ijtimoiy-ma'rifiy vazifalar bilan bir qatorda milliy taraqqiyot, ijodiy iqtisodiyot va madaniy diplomatiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida qarala boshladi.

Islohotlarning dastlabki bosqichi 2017-yil 31-mayda qabul qilingan "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qarori bilan boshlandi [4]. Unda madaniyat muassasalarini modernizatsiya qilish, muzeylar, teatrlar va konsert tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda ijodkorlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning ustuvor yo'nalishlari belgilandi. Keyingi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar sohani boshqarishning zamonaviy institutsional modelini shakllantirishga xizmat qildi.

2017–2026-yillarda madaniyat sohasida keng qamrovli huquqiy baza yaratildi. Jumladan, 4ta qonun, Prezidentning 35ta farmoni va qarori hamda Vazirlar

Mahkamasining 98ta qarori qabul qilindi [6]. Ayniqsa, "Madaniy faoliyat va madaniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi madaniyat sohasidagi huquqiy munosabatlarni tizimli tartibga solish va muassasalar faoliyatining huquqiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Huquqiy islohotlar bilan bir qatorda institutsional boshqaruv tizimi ham takomillashtirildi. Boshqaruvni raqamlashtirish, muzey va teatrlarning moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish, investitsiyalarni jalb qilish va strategik rejalashtirish tamoyillarini qo'llash soha samaradorligini oshirishga xizmat qildi. Bu jarayon markaziy va hududiy boshqaruv organlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlab, natijadorlikka asoslangan boshqaruv tizimini shakllantirishga zamin yaratdi.

Islohotlarning keyingi bosqichida madaniyat sohasining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, xususiy teatrlar, kino sanoati, bolalar kontenti va nodavlat madaniy ta'lim muassasalarini qo'llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlari, grantlar va subsidiyalar joriy etildi. Shuningdek, muzey fondlarini raqamlashtirish, elektron kataloglar, virtual muzeylar va raqamli arxivlarni shakllantirish madaniy merosni saqlash va ommalashtirishning yangi mexanizmlarini vujudga keltirdi.

Shu bilan birga, madaniyat sohasi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi takomillashtirildi, yosh mutaxassislar hamda ijodkorlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi mexanizmlari joriy etildi. Biroq hududlar o'rtasida madaniy infratuzilmaning rivojlanish darajasidagi tafovutlar, raqamli texnologiyalarni joriy etish sur'atining bir xil emasligi va xususiy investitsiyalar ulushining yetarli darajada shakllanmagani sohaning dolzarb muammolari bo'lib qolmoqda.

Umuman olganda, 2017–2026-yillarda amalga oshirilgan huquqiy va institutsional islohotlar natijasida madaniyat muassasalari davlat tomonidan moliyalashtiriladigan ijtimoiy institutdan madaniy xizmatlar bozorining faol ishtirokchisi, ijodiy iqtisodiyotning muhim subyekti va madaniy diplomatiyani

amalgaga oshiruvchi zamonaviy institutsional tizimga aylanish yo'liga o'tdi. Bu esa sohaning barqaror rivojlanishi uchun huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy asoslarni yanada mustahkamladi.

Yangi O'zbekistonda madaniy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri milliy madaniy merosni muhofaza qilish, uni raqamli texnologiyalar asosida saqlash va ommalashtirish hamda madaniy resurslarni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omiliga aylantirishdan iborat bo'ldi. Jahon amaliyotida madaniy meros nafaqat tarixiy boylik, balki milliy identiklikni mustahkamlovchi, madaniy turizm va ijodiy iqtisodiyotni rivojlantiruvchi strategik resurs sifatida baholanmoqda.

2017–2026-yillarda madaniy merosni muhofaza qilish sohasida tarixiy yodgorliklarni restavratsiya qilish, muzey va arxiv fondlarini saqlash, moddiy hamda nomoddiy madaniy meros obyektlarini hujjatlashtirish va raqamlashtirish ishlari yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayonda elektron kataloglar, raqamli ma'lumotlar bazalari, GIS texnologiyalari, 3D modellashtirish, virtual muzeylar va elektron arxivlar joriy qilinib, madaniy meros obyektlarini ilmiy hujjatlashtirish, uzoq muddat saqlash hamda keng jamoatchilik uchun ochiqqligini ta'minlash imkoniyatlari kengaydi [7].

Raqamlashtirish milliy muzeylar, arxivlar va kutubxonalar fondlarini xalqaro axborot tizimlari bilan integratsiya qilish, qo'shma ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va madaniy diplomatiya imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar madaniy meros obyektlarini tabiiy ofatlar, vaqt ta'siri va boshqa xavflardan muhofaza qilishning samarali vositasiga aylanmoqda. Ayni paytda, raqamli transformatsiya jarayoni qator muammolarni ham namoyon etmoqda. Jumladan, hududlar o'rtasida raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bir xil emasligi, muzey va arxiv muassasalarida raqamli texnologiyalar bo'yicha malakali mutaxassislar yetishmasligi, yagona milliy standartlarning to'liq shakllanmaganligi hamda raqamli ma'lumotlarni uzoq muddatli saqlash bilan bog'liq texnik masalalar sohaning dolzarb vazifalari bo'lib qolmoqda. Bu esa

raqamli madaniy merosni boshqarishning institutsional va tashkiliy mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, amalga oshirilgan islohotlar milliy madaniy merosni muhofaza qilish va ommalashtirishning zamonaviy modelini shakllantirdi. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi madaniy merosdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, ilmiy tadqiqotlar sifatini oshirish va O'zbekistonning xalqaro madaniy maydondagi nufuzini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda madaniy siyosatning iqtisodiy o'lchovi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. YUNESCO, OECD va Jahon banki tahlillariga ko'ra, ijodiy iqtisodiyot innovatsion rivojlanishning eng tez o'sib borayotgan sohalaridan biri hisoblanadi [8]. U dizayn, arxitektura, kino, musiqa, teatr, nashriyot, audiovizual mahsulotlar, raqamli kontent, kompyuter o'yinlari va madaniy turizm kabi sohalarni qamrab olib, qo'shimcha qiymatni asosan intellektual mulk va ijodiy g'oyalar hisobiga yaratadi.

O'zbekistonda ham ijodiy iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Prezidentning so'nggi yillarda qabul qilingan farmon va qarorlari bilan xususiy teatrlar, kino sanoati, dizayn, animatsiya, raqamli media va boshqa ijodiy yo'nalishlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yangi iqtisodiy mexanizmlari joriy etildi. Soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiyalar, davlat buyurtmalari va maxsus jamg'armalar ijodiy loyihalarni moliyalashtirish tizimini shakllantirib, madaniyat sohasining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil yakunida O'zbekistonda ijodiy iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 3,7 foizni, sohaning iqtisodiy hajmi 56,8 trillion so'mni, eksport hajmi 770,6 million AQSh dollarini, band aholi soni esa 319 ming nafardan ziyodni tashkil etdi [9]. Bu ko'rsatkichlar ijodiy iqtisodiyotning milliy iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Biroq xalqaro qiyosiy tahlil ushbu ko'rsatkichlar rivojlangan davlatlardan past

bo'lsa-da, Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida raqobatbardosh darajaga erishilayotganini tasdiqlaydi.

Madaniy siyosat samaradorligini baholashda rasmiy statistika muhim empirik asos hisoblanadi. Xususan, 2024-yilda respublikada 138ta muzey faoliyat yuritgan bo'lib [7], bu 2020-yilga nisbatan qariyb 31 foizga ko'pdir. 2025-yilda muzeylarga tashrif buyuruvchilar soni 5,5 million nafarga yetgan va bir yil ichida 14,5 foiz o'sish qayd etilgan [7]. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro va Xorazmda muzeylarga tashriflar yuqori bo'lib, bu madaniy meros va turizmning o'zaro integratsiyasi kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, muzeylarga tashrif buyurganlarning qariyb 1,4 million nafari xorijiy sayyohlar ekani milliy madaniy merosning xalqaro jozibadorligi ortib borayotganidan dalolat beradi.

Teatrlar faoliyati ham madaniy faollikning o'sishini namoyon etmoqda. 2024-yilda mamlakat teatrlarida 10 479ta spektakl namoyish etilgan bo'lib, ularni 3,6 million nafar tomoshabin kuzatgan [9]. Shu bilan birga, kutubxonalarda elektron kataloglar, milliy elektron kutubxona va raqamli arxivlarning joriy etilishi ularning an'anaviy kitob saqlash muassasasidan zamonaviy raqamli bilim markazlariga aylanish jarayonini tezlashtirdi.

Hududiy tahlil madaniyat sohasida rivojlanish darajasi bir xil emasligini ko'rsatadi. Samarqand, Buxoro va Xorazm madaniy turizm hisobiga yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lsa, Toshkent shahri teatr san'ati va ijodiy industriyalarning asosiy markazi sifatida ajralib turadi. Ayni vaqtda ayrim hududlarda infratuzilma, raqamli xizmatlar va investitsiyalar yetarli emasligi sohaning mutanosib rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu bois kelgusida resurslarni hududlar kesimida samarali taqsimlash, raqamli infratuzilmani kengaytirish va madaniy xizmatlar sifatini oshirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Yangi O'zbekistonda 2017–2026-yillarda amalga oshirilgan madaniy siyosatni strategik baholash maqsadida SWOT va PESTLE tahlillari qo'llanildi. Ularning natijalari sohaning ichki salohiyati, mavjud muammolari, rivojlanish imkoniyatlari hamda tashqi omillarni kompleks baholash imkonini berdi.

SWOT tahliliga ko'ra, madaniy siyosatning asosiy kuchli jihatlari mamlakatning boy madaniy merosi, davlat tomonidan izchil qo'llab-quvvatlash, YUNESCO bilan samarali hamkorlik hamda so'nggi yillarda shakllangan huquqiy-institutsional bazaning mustahkamlanishi bilan belgilanadi [10]. Shu bilan birga, hududlar o'rtasidagi infratuzilmaviy tafovutlar, raqamlashtirish sur'atining turlichaligi, yuqori malakali kadrlar yetishmasligi va soha samaradorligini baholashning yagona indikatorlari to'liq shakllanmaganligi asosiy zaif tomonlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Tahlil ijodiy iqtisodiyotning o'sishi, madaniy turizmni rivojlantirish, xalqaro grantlar va investitsiyalarni jalb qilish, shuningdek, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish madaniyat sohasining muhim istiqbollari ekanini ko'rsatadi. Biroq global ommaviy madaniyat ta'sirining kuchayishi, iqlim o'zgarishi tufayli madaniy meros obyektlariga xavf ortishi, geosiyosiy beqarorlik va intellektual migratsiya kabi omillar soha rivojiga tashqi xavf sifatida saqlanib qolmoqda.

PESTLE tahlili madaniyat sohasi taraqqiyoti tashqi muhit omillari bilan chambarchas bog'liq ekanini tasdiqlaydi. Siyosiy omil sifatida davlatning madaniyatni strategik tarmoq sifatida e'tirof etishi va izchil qo'llab-quvvatlash siyosati islohotlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qilmoqda. Iqtisodiy omillar ijodiy iqtisodiyot va madaniy turizmning o'sishi bilan, ijtimoiy omillar esa aholining, ayniqsa yoshlarning milliy qadriyatlar va madaniy merosga qiziqishi ortishi bilan tavsiflanadi.

Texnologik omillar raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), virtual muzeylar va raqamli arxivlarning joriy etilishi bilan bog'liq bo'lib, madaniyat sohasini boshqarishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Huquqiy jihatdan so'nggi yillarda qabul qilingan qonunlar va institutsional islohotlar sohaning me'yoriy asoslarini mustahkamladi. Ekologik omillar esa iqlim o'zgarishi, tabiiy ofatlar va urbanizatsiya sharoitida tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni talab etmoqda.

Umuman, SWOT va PESTLE tahlillari Yangi O'zbekistonda madaniy siyosatning huquqiy, institutsional va iqtisodiy asoslari sezilarli darajada mustahkamlanganini, biroq sohaning raqamli transformatsiyasi, hududlar o'rtasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish, inson kapitali va investitsiya salohiyatini yanada kuchaytirish kelgusi rivojlanishning ustuvor vazifalari bo'lib qolishini ko'rsatadi [11]. Yangi O'zbekistonda 2017–2026-yillarda madaniyat sohasida amalga oshirilgan islohotlar milliy madaniy siyosatni yangi bosqichga olib chiqqanini ko'rsatadi. Madaniyat davlat taraqqiyotining muhim strategik yo'nalishi sifatida e'tirof etilib, sohaning huquqiy va institutsional asoslari mustahkamlandi, boshqaruv tizimi modernizatsiya qilindi hamda madaniyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan yangi yondashuvlar shakllandi.

Tahlillar madaniy merosni muhofaza qilish va raqamlashtirish, muzeylar, teatrlar va kutubxonalar faoliyatini modernizatsiya qilish, ijodiy iqtisodiyotni rivojlantirish hamda madaniy diplomatiyani kengaytirish sohadagi asosiy yutuqlar ekanini tasdiqlaydi. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida madaniy xizmatlar sifati yaxshilandi, aholining madaniy hayotdagi ishtiroki kengaydi va madaniyatning iqtisodiy ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Shu bilan birga, tadqiqot sohada hal etilishi lozim bo'lgan qator vazifalar mavjudligini ham ko'rsatdi. Jumladan, hududlar o'rtasida madaniy infratuzilma rivojlanishidagi tafovutlarni qisqartirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, inson kapitalini mustahkamlash, xususiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, madaniy siyosat samaradorligini baholovchi zamonaviy indikatorlar tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. SWOT va PESTLE tahlillari sohaning ichki salohiyati yuqori ekanini, biroq raqamli transformatsiya, global raqobat, iqlim o'zgarishi va tashqi iqtisodiy omillarga moslashish kelgusi rivojlanishning ustuvor vazifalari bo'lib qolishini ko'rsatdi. Bu vazifalarning izchil amalga oshirilishi madaniyat sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlash, milliy madaniy merosni asrash va O'zbekistonning xalqaro madaniy makondagi nufuzini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Umuman, Yangi O'zbekistonda madaniy jarayonlar transformatsiyasi milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish, ijodiy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash hamda global madaniy makonga integratsiyalashuvning zamonaviy modeli shakllanayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon madaniyat sohasini mamlakatning barqaror taraqqiyoti va xalqaro raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim omillardan biriga aylantirmoqda [12].

SWOT tahlili – bu tashkilot, loyiha, dastur, tadqiqot yoki shaxsning holatini baholash uchun qo'llaniladigan strategik tahlil usulidir. SWOT so'zi inglizcha to'rtta atamaning bosh harflaridan tashkil topgan:

S – Strengths (Kuchli tomonlar) – ichki afzalliklar.

W – Weaknesses (Zaif tomonlar) – ichki kamchiliklar.

O – Opportunities (Imkoniyatlar) – tashqi muhitdagi ijobiy omillar.

T – Threats (Tahdidlar) – tashqi muhitdagi salbiy omillar.

SWOT tahlilning asosiy maqsadi – obyektning hozirgi holatini har tomonlama baholash va kelgusidagi rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishdir.

PESTLE tahlili – bu tashkilot, loyiha, soha yoki davlat rivojiga ta'sir qiluvchi tashqi omillarni tizimli baholash usuli hisoblanadi. U strategik rejalashtirish, ilmiy tadqiqotlar, biznes, davlat boshqaruvi va ta'lim sohalarida keng qo'llaniladi.

PESTLE atamasi quyidagi omillarni anglatadi:

P – Political (Siyosiy omillar)

E – Economic (Iqtisodiy omillar)

S – Social (Ijtimoiy omillar)

T – Technological (Texnologik omillar)

L – Legal (Huquqiy omillar)

E – Environmental (Ekologik omillar)

PESTLE tahlilining maqsadi – tashqi muhitni kompleks baholash; imkoniyat va xavf-xatarlarni aniqlash; strategik qarorlar qabul qilishni asoslash; rivojlanish istiqbollari belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida: Farmon, 2017-yil 7-fevral, PF-4947.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida: Farmon, 2022-yil 28-yanvar, PF-60.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirish va takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida: Qaror, 2017-yil 31-may.
4. O'zbekiston Respublikasi. “Madaniy faoliyat va madaniy tashkilotlar to'g'risida”gi Qonun. – Toshkent, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Madaniyat sohasini qo'llab-quvvatlash va ijodiy industriyalarni rivojlantirishga oid farmon va qarorlar to'plami. – Toshkent, 2023–2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Madaniyat sohasini rivojlantirishga oid qarorlar to'plami. – Toshkent, 2017–2026.
7. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining madaniyat sohasi bo'yicha statistik to'plami. 2025. – Toshkent, 2025.
8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy sohasi. Statistik byulleten. – Toshkent, 2024.
9. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. 2024-yil yakunlari bo'yicha madaniyat sohasi faoliyati to'g'risida axborot. – Toshkent, 2025.
10. UNESCO. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. – Paris: UNESCO, 2005. – 28 p.
11. UNESCO. Culture: 2030 Indicators. – Paris: UNESCO, 2019. – 164 p.
12. UNESCO. Framework for Cultural Statistics (FCS). – Montreal: UNESCO Institute for Statistics, 2009. – 98 p.

13. *United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* – New York: United Nations, 2015. – 40 p.
14. *United Nations. Sustainable Development Goals Report 2024.* – New York: United Nations, 2024. – 54 p.
15. *OECD. Culture and Local Development: Maximising the Impact.* – Paris: OECD Publishing, 2018. – 100 p.
16. *World Bank. Cities, Culture, Creativity: Leveraging Culture and Creativity for Sustainable Urban Development.* – Washington, DC: World Bank, 2021. – 222 p.
17. *UNCTAD. Creative Economy Outlook 2024.* Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2024. – 136 p.
18. *Throsby D. Economics and Culture.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 208 p.
19. *Howkins J. The Creative Economy: How People Make Money from Ideas.* 2nd ed. – London: Penguin Books, 2013. – 304 p.
20. *Florida R. The Rise of the Creative Class.* – New York: Basic Books, 2014. – 488 p.
21. *ICOM. ICOM Code of Ethics for Museums.* – Paris: International Council of Museums, 2017. – 40 p.
22. *ICOMOS. Principles for the Preservation of Heritage Sites in the Digital Age.* – Paris: ICOMOS, 2023. – 32 p.

Xafiza Abdullayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Madaniyat va san'at menejmenti" kafedrası dotsenti
E-mail: hafiza05550@mail.ru
ORCID: 0009 0005 8035 0709*

**YANGI SHAHAR VA MASSIVLAR: ZAMONAVIY IJTIMOYIY-
MADANIY YARATISHDAGI INNOVATSION IZLANISHLAR
(YANGI O'ZBEKISTON MASSIVLARI MISOLIDA)**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada O'zbekistonda 2021-yildan boshlab amalga oshirilayotgan "Yangi O'zbekiston" massivlari qurilishi dasturi madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan, ya'ni yangi turar-joy hududlarining ijtimoiy-madaniy makon sifatida shakllanish jarayoni sifatida tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi yangi massivlarni nafaqat fizik, balki ijtimoiy-madaniy "yaratish" jarayoni sifatida konseptuallashtirish va bunda innovatsion yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, tizimli-tarkibiy tahlil, case-study va normativ-huquqiy hujjatlar kontent-tahlili metodlaridan foydalanilgan. Natijada "Yangi O'zbekiston" massivlari misolida yangi shaharsozlik amaliyotining ijtimoiy infratuzilma, mahalla institutining transformatsiyasi, madaniy makonlarning shakllanishi kabi jihatlari ochib berilgan hamda G'arb va mahalliy shahar nazariyalari asosida nazariy talqin taklif qilingan.*

***Kalit so'zlar:** yangi shahar, massiv, ijtimoiy-madaniy makon, urbanizatsiya, madaniy identifikatsiya, mahalla instituti, "Yangi O'zbekiston" massivlari, innovatsion shaharsozlik, jamoat maskani, shahar madaniyati.*

**НОВЫЕ ГОРОДА И МАССИВЫ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОИСКИ
В ФОРМИРОВАНИИ СОВРЕМЕННОГО СОЦИОКУЛЬТУРНОГО
ПРОСТРАНСТВА**

(НА ПРИМЕРЕ МАССИВОВ «ЯНГИ УЗБЕКИСТОН»)

***Аннотация.** В данной статье программа строительства массивов «Янги Узбекистон», реализуемая в Узбекистане с 2021 года, анализируется с точки зрения культурологии, то есть как процесс формирования новых*

жилых территорий в качестве социокультурного пространства. Цель исследования заключается в концептуализации новых массивов не только как физического, но и как социально-культурного процесса «созидания», а также в выявлении применяемых при этом инновационных подходов. В исследовании использованы сравнительно-исторический метод, системно-структурный анализ, метод case-study и контент-анализ нормативно-правовых документов. В результате на примере массивов «Янги Узбекистон» раскрыты такие аспекты современной градостроительной практики, как развитие социальной инфраструктуры, трансформация института махалли и формирование культурных пространств, а также предложена теоретическая интерпретация, основанная на западных и отечественных теориях города.

Ключевые слова: новый город, массив, социокультурное пространство, урбанизация, культурная идентичность, институт махалли, массивы «Янги Узбекистон», инновационное градостроительство, общественное пространство, городская культура.

**NEW CITIES AND RESIDENTIAL COMPLEXES: INNOVATIVE
APPROACHES TO THE CREATION OF MODERN
SOCIOCULTURAL SPACES
(A CASE STUDY OF THE “NEW UZBEKISTAN” RESIDENTIAL
COMPLEXES)**

Abstract. *This article examines Uzbekistan's “New Uzbekistan residential-massif construction programme, launched in 2021, through the lens of cultural studies, treating the new settlements as an evolving socio-cultural space rather than merely a physical or economic artifact. The purpose of the article is to conceptualise new residential massifs as sites of socio-cultural “production” and to identify the innovative approaches embedded in this process. The study draws on comparative-historical analysis, systemic-structural analysis, case study, and content analysis of normative-legal documents. The findings reveal how the “New Uzbekistan” massifs*

reshape social infrastructure, transform the traditional mahalla institution, and generate new cultural spaces, which are then interpreted through Western and local urban theory.

Keywords: *new city, residential massif, socio-cultural space, urbanization, cultural identity, mahalla institution, "New Uzbekistan" massifs, innovative urban planning, public space, urban culture.*

XXI asr boshlaridan buyon dunyo aholisining shahar hududlarida yashash ulushi barqaror sur'atlarda ortib bormoqda va bu jarayon nafaqat demografik, balki chuqur ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarni ham keltirib chiqarmoqda [7, 1-p]. O'zbekistonda ham so'nggi besh-olti yil mobaynida shaharsozlik siyosatida tub burilish yuz berdi: 2021-yil 9-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston" massivlarini qurish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-32-son Farmoni bilan mamlakat miqyosida yangi turar-joy massivlarini barpo etish dasturi boshlab yuborildi [1]. Ushbu dastur Farg'ona viloyati Bog'dod tumanida barpo etilgan "Muruvvat" massivi namunasi asosida ishlab chiqilgan bo'lib [1, 2-p], uning maqsadi nafaqat aholini zamonaviy uy-joy bilan ta'minlash, balki hududlarda "kompleks" tarzda ijtimoiy soha, infratuzilma va muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini yaratishdan iborat edi [2].

Dastur miqyosi yildan-yilga kengayib bormoqda: 2022-yilning o'zidayoq mamlakat bo'ylab 30 ta massiv uchun qariyb 992 gektar yer maydoni ajratilgan bo'lsa [4], 2025-yil sentabr holatiga ko'ra mamlakatda 56 ta "Yangi O'zbekiston" massivi tashkil etilgan, ularda 28 ming xonadondan iborat 543ta ko'p qavatli uy qurib bitkazilgan [3]. 2030-yilga qadar massivlar sonini 100taga yetkazish rejalashtirilgan [3]. Bu ko'rsatkichlar oddiy statistik ma'lumot bo'lib qolmasdan, balki mamlakat hududiy tuzilishi, aholi turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlar tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlarning ko'lami haqida guvohlik beradi.

Shu bilan birga, mavzuning ilmiy tadqiq etilish darajasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, "Yangi O'zbekiston" massivlari, asosan, arxitektura-shaharsozlik,

iqtisodiyot va huquqshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilmoqda: qurilish texnologiyalari, ipoteka mexanizmlari, yer resurslaridan foydalanish masalalari tahlil qilinmoqda. Biroq bu jarayonning madaniyatshunoslik jihatida, ya'ni yangi massivlarning ijtimoiy-madaniy makon sifatida qanday "yaratilishi", bunda an'anaviy mahalla institutining qanday transformatsiyaga uchrashi, yangi turmush tarzi va madaniy identifikatsiyaning shakllanish mexanizmlari hozirgacha alohida va yaxlit tadqiqot obyekti sifatida deyarli o'rganilmagan. Aynan shu bo'shliq mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi, "Yangi O'zbekiston" massivlari misolida yangi shahar hududlarining shakllanish jarayonini nafaqat jismoniy-fazoviy, balki ijtimoiy-madaniy "yaratish" (fransuzcha "production de l'espace" ma'nosida) jarayoni sifatida konseptual jihatdan asoslash va bunda qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: "Yangi O'zbekiston" massivlari dasturining me'yoriy-huquqiy asoslari va statistik dinamikasini tahlil qilish; yangi massivlardagi ijtimoiy infratuzilma va madaniy makonlar tarkibini o'rganish; mahalla institutining yangi sharoitdagi transformatsiyasini aniqlash; olingan natijalarni zamonaviy shahar madaniyati nazariyalari (K.Linch, A.Lefevr, J.Jekobs, L.Virt va boshqalar) asosida talqin qilish; yangi shaharsozlik amaliyotidagi innovatsion jihatlarni tizimlashtirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, birinchi marta "Yangi O'zbekiston" massivlari madaniyatshunoslik metodologiyasi asosida, ya'ni ijtimoiy-madaniy makonning "yaratilishi" konsepsiyasi doirasida kompleks tahlil qilinmoqda. Maqolaning amaliy ahamiyati uning natijalaridan hududiy rejalashtirish, ijtimoiy siyosat va madaniy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Tadqiqotning metodologik asosini madaniyatshunoslikka xos kompleks yondashuv tashkil etadi. Ish jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: qiyosiy-tarixiy metod, "Yangi O'zbekiston" massivlari dasturini mustaqillik yillarida amalga oshirilgan avvalgi shaharsozlik loyihalari (masalan, sovet davri

mikrorayonlari va 2000–2010-yillardagi uy-joy dasturlari) bilan qiyoslash imkonini berdi; tizimli-tarkibiy tahlil yangi massivni yaxlit ijtimoiy-madaniy tizim sifatida, uning tarkibiy qismlari (turar-joy fondi, ijtimoiy infratuzilma, jamoat makonlari, boshqaruv institutlari) o'zaro bog'liqligida o'rganish uchun qo'llanildi; case-study (aniq holatlarni tahlil qilish) metodi – respublikaning turli mintaqalaridagi bir necha “Yangi O'zbekiston” massivlari, jumladan namunaviy “Muruvvat” massivi misolida amalga oshirildi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy hujjatlarning kontent-tahlili qo'llanildi: Prezident farmonlari, hukumat qarorlari va rasmiy statistik ma'lumotlar (Qurilish vazirligi ma'lumotlari) matnini tahlil qilish orqali dastur mazmuni va maqsadlari aniqlandi. Ikkilamchi ma'lumotlarni tahlil qilish metodi doirasida ommaviy axborot vositalari va rasmiy statistik hisobotlardagi ma'lumotlar [3] tadqiqot uchun asosiy empirik baza sifatida xizmat qildi.

Nazariy jihatdan tadqiqot Amerika va Yevropa shahar sotsiologiyasi hamda madaniyatshunosligi maktablarining Chikago maktabi [10], K.Linchning “shahar obrazi” konsepsiyasi [7], A.Lefevrning fazoni “ishlab chiqarish” nazariyasi [8], A.Appaduraiyning “mahalliylikni yaratish” g'oyasi [14] tushunchaviy apparatiga tayanadi. Bu, o'z navbatida, K.Doksiadisning inson turar-joylari haqidagi fan – “ekistika” konsepsiyasi [5] hamda mahalliy urbanistika tadqiqotlari [6] bilan uyg'unlashtirilgan holda qo'llanildi.

Tadqiqotning empirik bazasini 2021–2026-yillar davomida qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar, shuningdek shu davrda e'lon qilingan rasmiy statistik va ommaviy axborot manbalaridagi ma'lumotlar tashkil etdi. Tadqiqot chegaralari sifatida shuni ta'kidlash lozimki, ishda sotsiologik so'rovnoma yoki dala tadqiqoti (fieldwork) o'tkazilmagan; tahlil, asosan, kontent-tahlil va nazariy talqin xarakteriga ega, bu esa kelgusi tadqiqotlar uchun empirik sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish zaruratini ko'rsatadi.

Dasturning me'yoriy-huquqiy va statistik manzarasi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, “Yangi O'zbekiston” massivlari dasturi 2021-yil 9-dekabrdagi PF-32-son Farmon

bilan boshlab yuborilgan bo'lib [1], uning asosiy maqsadlari qatoriga aholining uy-joy sharoitini yaxshilash, zamonaviy shaharsozlik talablari asosida ko'p qavatli uy-joylar, ijtimoiy soha va infratuzilma obyektlari hamda muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini barpo etish, shuningdek aholi punktlarining urbanizatsiya jarayonlarini rivojlantirish kiritilgan [1, 1-p]. Farmonning muhim jihati shundaki, unda alohida uy qurish emas, balki "kompleks", ya'ni turar-joy, ijtimoiy va muhandislik infratuzilmasini bir vaqtning o'zida yaratish tamoyili mustahkamlangan [1, 1-p].

2022-yil 29-yanvarda qabul qilingan "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmonda ushbu dastur mamlakatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasining tarkibiy qismi sifatida mustahkamlab qo'yilgan [2]. Xususan, 2023-yilda "Yangi O'zbekiston" massivlari va boshqa 161 ta massivda yangi uy-joylar qurilishining yillik hajmini 1,6 baravar oshirib, 90 ming xonadonga yetkazish vazifasi belgilangan edi [2].

Dastur amaliyoti dinamik rivojlanmoqda: 2022-yilda respublika bo'ylab 30ta massiv uchun qariyb 992 gektar yer ajratilgan bo'lsa [4], 2025-yil sentabr holatiga ko'ra mamlakatda jami 56ta "Yangi O'zbekiston" massivi tashkil etilib, ularda 28 ming xonadondan iborat 543ta ko'p qavatli uy qurib bitkazilgan [3]. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2020-yilda atigi 29ta, 2025-yilda esa 890ta uy – jami 31 ming xonadon foydalanishga topshirilgan, bu esa dastur suratlarining keskin oshganidan dalolat beradi [3]. 2030-yilga qadar massivlar sonini 100taga yetkazish strategik maqsad qilib belgilangan [3].

Ijtimoiy infratuzilma va madaniy makonlarning shakllanishi. Tahlil qilingan hujjatlar va manbalar shuni ko'rsatadiki, "Yangi O'zbekiston" massivlari, avvalgi shaharsozlik amaliyotidan farqli o'laroq, faqat turar-joy binolarini emas, balki to'liq ijtimoiy-madaniy infratuzilmani – maktabgacha ta'lim muassasalari, umumta'lim maktablari, tibbiyot punktlari, mahalla fuqarolar yig'ini binolari, savdo va bozor infratuzilmasi, sport va bog'-park zonalarini o'z ichiga oladi [3]. Ushbu yondashuv, mohiyatan, faqat "uy qurish"dan "yashash muhitini yaratish"ga o'tishni anglatadi,

bu esa fazoni A.Lefevr ta'kidlaganidek, nafaqat fizik, balki idrok etiladigan va yashaladigan uch o'lchovda "ishlab chiqarish" jarayoni sifatida talqin qilishga imkon beradi [8, 33-p].

Shu bilan birga, natijalar yangi massivlarda an'anaviy mahalla institutining sezilarli transformatsiyaga uchrayotganini ko'rsatadi. An'anaviy o'zbek mahallasi asrlar davomida hudud, qarindosh-urug'chilik va qo'shnichilik aloqalari asosida shakllangan, o'z-o'zini boshqarish va o'zaro yordam funksiyalarini bajaruvchi ijtimoiy-madaniy institut sifatida mavjud bo'lgan. Yangi massivlarda esa aholi turli hududlardan, turli ijtimoiy guruh va etnik-madaniy muhitdan kelib joylashadi, bu esa L.Virt ta'kidlagan "shahar turmush tarzi"ga xos anonimlik, ijtimoiy aloqalarning yuzakilashuvi va rasmiylashuvi kabi hodisalarning yuzaga chiqishi ehtimolini kuchaytiradi [11, 12-p]. Shu bois, davlat tomonidan har bir massivda mahalla fuqarolar yig'ini institutini dastlabki bosqichdanoq tashkil etishga alohida e'tibor qaratilishi tasodifiy emas: bu, mohiyatan, an'anaviy ijtimoiy institutni yangi fazoviy sharoitga "ko'chirish" va uni sun'iy ravishda qayta tiklashga qaratilgan innovatsion ijtimoiy-madaniy tajriba sifatida baholanishi mumkin.

Innovatsion yondashuvlar. Tadqiqot davomida aniqlangan innovatsion jihatlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: birinchidan, "bosh reja" (masterplan) darajasida ijtimoiy va muhandislik infratuzilmasini turar-joy qurilishi bilan sinxronlashtirish tamoyili [4]; ikkinchidan, moliyalashtirishning aralash modeli davlat, xususiy pudratchilar va ipoteka-kredit mexanizmlarining uyg'unlashuvi [2]; uchinchidan, "namunaviy massiv" ("Muruvvat" massivi) tajribasini boshqa hududlarga tarqatishning tipologik yondashuvi, bu esa madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan "madaniy naqsh"ning institutsional ravishda ko'chirilishi sifatida talqin qilinishi mumkin [1, 2-p]. Bundan tashqari, so'nggi yillarda ayrim massivlarda raqamli boshqaruv va "aqlli maskan" elementlarining joriy etilishi kuzatilmoqda, bu esa an'anaviy jamoat makonlarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalari bilan uyg'unlashtirish tendensiyasidan dalolat beradi.

Olingan natijalarni zamonaviy shahar madaniyati nazariyalari kontekstida talqin qilish bir qator muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Birinchidan, K.Linchning shahar “o‘qiyla olishlik” (imageability) konsepsiyasi nuqtayi nazaridan qaraganda [7, 4-p], “Yangi O‘zbekiston” massivlarining me‘moriy-fazoviy yaxlitligi va tartibliligi ularning “o‘qiyla olishlik” darajasini oshiradi – aholi yangi hududda tezroq mo‘ljallanib boshlaydi. Biroq bu holat bir ma’noli emas: yagona andozaviy loyihalar asosida qurilgan massivlar o‘ziga xoslik va mahalliy xotira jihatidan kambag‘allashishi xavfini ham keltirib chiqaradi, bu esa J.Jekobsning shahar hayotining “ko‘cha darajasidagi” xilma-xilligi va tabiiy nazorat (“eyes on the street”) to‘g‘risidagi g‘oyalari nuqtayi nazaridan tanqidiy fikr yuritishga asos beradi [9, 35-p].

Ikkinchidan, A.Lefevrning fazoni ishlab chiqarish nazariyasi [8, 33-p] asosida tahlil qilinganda, “Yangi O‘zbekiston” massivlari uch o‘lchovda namoyon bo‘ladi: “idrok etiladigan fazo” (rejalashtirilgan, me‘yoriy hujjatlarda tasvirlangan massiv), “tasavvur etiladigan fazo” (rasmiy ritorikada “obod turmush maskani” sifatida taqdim etiladigan ramziy fazo) va “yashaladigan fazo” (aholining kundalik amaliyotlari orqali shakllantiriladigan real hayotiy makon). Ushbu uch qatlam o‘rtasidagi nomuvofiqlik ya‘ni rasmiy loyiha bilan aholining real turmush tajribasi o‘rtasidagi farq yangi massivlarni o‘rganishda alohida e‘tibor talab qiladigan masala hisoblanadi.

Uchinchidan, M.Kastelsning “kollektiv iste‘mol” (collective consumption) nazariyasi nuqtai nazaridan [12, 15-p], yangi massivlardagi ijtimoiy infratuzilma (maktab, tibbiyot, transport) davlat tomonidan markazlashgan tarzda taqdim etilishi shahar ijtimoiy siyosatining muhim resursi hisoblanadi, biroq bu, D.Xarvi ta’kidlaganidek [13, 101-p], resurslarning hududlar o‘rtasida adolatli taqsimlanishi masalasini ham ko‘ndalang qo‘yadi, ya‘ni barcha hududlarda “Yangi O‘zbekiston” massivi maqomiga ega bo‘lish imkoniyati bir xil emasligi ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan tadqiq etilishi lozim bo‘lgan muammodir.

To'rtinchidan, A.Appaduraiyning "mahalliylikni ishlab chiqarish" g'oyasi [14, 178-p] mazkur tadqiqot uchun alohida nazariy ahamiyat kasb etadi: unga ko'ra, mahalliylik berilgan narsa emas, balki doimiy ijtimoiy-madaniy amaliyotlar orqali "qurib boriladigan" hodisadir. Shu nuqtayi nazardan, "Yangi O'zbekiston" massivlarida mahalla institutining sun'iy tiklanishi, jamoat tadbirlari, mahalliy urf-odatlarining yangi hududga ko'chirilishi kabi jarayonlar aynan shu "mahalliylikni yaratish" mexanizmining amaliy ko'rinishi sifatida baholanishi mumkin. Bu, o'z navbatida, K.Doksiadis taklif etgan "ekistika" fanining inson turar-joylarini jismoniy va ijtimoiy o'lchamlarda yaxlit o'rganish tamoyiliga ham mos keladi [5, 20-p].

Beshinchidan, L.Virtning "shahar turmush tarzi" kontseptsiyasiga [11, 9-p] ko'ra, katta, zich va heterogen aholi guruhlari yashaydigan hududlarda ijtimoiy aloqalar rasmiylashadi va sekundar xarakter kasb etadi. Yangi massivlarda bu tendensiya, bir tomondan, davlat tomonidan tashkil etilayotgan mahalla institutlari va jamoat tadbirlari orqali muvozanatlashtirilishga harakat qilinmoqda, ikkinchi tomondan, bu jarayonning uzoq muddatli natijalari hozircha yetarli darajada o'rganilmagan, bu esa kelgusi ijtimoiy-madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Bunda G.Zimmelning yirik shaharda shaxslararo munosabatlarning aql-idrokka asoslangan ("blasé") tusga kirishi haqidagi klassik mulohazalari ham metodologik ahamiyat kasb etadi [15, 411-p].

Umuman olganda, "Yangi O'zbekiston" massivlari misolida ko'rilgan innovatsion izlanishlar nafaqat texnik-iqtisodiy, balki chuqur ijtimoiy-madaniy mazmunga ega ekanligi ayon bo'ladi. Bu, V.L.Glazichev ta'kidlaganidek [6, 45-p], zamonaviy urbanistikaning shahar makonini nafaqat qurilish, balki ijtimoiy-madaniy loyihalashtirish obyekti sifatida ko'rishga o'tayotganidan dalolat beradi.

Tadqiqot "Yangi O'zbekiston" massivlari dasturining 2021-yildan buyon amalga oshirilayotgan yirik miqyosli shaharsozlik islohoti ekanligini, uning mohiyatan faqat uy-joy ta'minoti emas, balki yaxlit ijtimoiy-madaniy makonni yaratishga qaratilgan kompleks loyiha sifatida baholanishi zarurligini ko'rsatdi.

Dasturning statistik dinamikasi 2025-yil holatiga ko'ra mamlakatda 56ta massiv tashkil etilgani, ularda 28 ming xonadondan iborat 543ta uy qurib bitkazilgani hamda 2030-yilga qadar massivlar sonini 100taga yetkazish rejalashtirilgani ushbu jarayonning miqyosi va davlat siyosatidagi ustuvorligidan dalolat beradi.

Tadqiqot davomida yangi massivlarda an'anaviy mahalla institutining sezilarli transformatsiyaga uchrayotgani, uni yangi fazoviy sharoitda institutsional yo'l bilan sun'iy tiklashga qaratilgan harakatlar esa madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan alohida ilmiy ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Bunday jarayonlarni tahlil qilishda K.Linch, A.Lefevr, J.Jekobs, L.Virt, M.Kastels, D.Xarvi va A.Appaduraiy kabi olimlarning nazariy-metodologik yondashuvlari samarali tadqiqot vositasi bo'lib xizmat qilishi isbotlandi, chunki ular yangi massivlarni bir vaqtning o'zida fazoviy, ijtimoiy va ramziy hodisa sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Shu bilan birga, aniqlangan innovatsion yondashuvlar bosh reja darajasidagi kompleks rejalashtirish, aralash moliyalashtirish modeli, namunaviy massiv tajribasini institutsional ko'chirish va raqamli boshqaruv elementlarini joriy etish "Yangi O'zbekiston" massivlari dasturining nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham yangi bosqichga ko'tarilayotganini tasdiqlaydi.

Xullas, olib borilgan tahlil asosan nazariy-kontent xarakteriga ega bo'lib, empirik sotsiologik ma'lumotlar va dala tadqiqotlari natijalariga bevosita tayanmagani tadqiqotning muayyan chegaralarini belgilaydi. Xususan, yangi massivlar aholisi, ularning ijtimoiy-madaniy muhiti, kundalik turmush tarzi, qadriyatlari hamda madaniy identifikatsiyasi bilan bog'liq jarayonlarni yanada chuqurroq yoritish uchun bevosita aholi o'rtasida olib boriladigan empirik tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud.

Shu nuqtayi nazardan, kelgusidagi tadqiqotlarda yangi massivlar aholisi o'rtasida keng ko'lamli sotsiologik so'rovnomalar va intervyular o'tkazish, turli hudud va mintaqalarda barpo etilgan massivlarning ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, urbanizatsiya jarayonining aholi turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlari va mahalliy madaniy an'analariga ta'sirini

o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, yangi avlod vakillari massivlarda tug'ilib, voyaga yetayotgan bolalar va yoshlarning madaniy identifikatsiyasi, tarixiy-madaniy qadriyatlarga munosabati hamda yangi ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuv jarayonlarini dala tadqiqotlari, kuzatuv, chuqur intervyu va fokus-guruhlar asosida o'rganish istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Bunday empirik yondashuvlar nazariy xulosalarni amaliy ma'lumotlar bilan boyitib, yangi massivlarning zamonaviy ijtimoiy-madaniy makon sifatidagi o'rnini yanada kompleks baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-dekabrdagi "Yangi O'zbekiston" massivlarini qurish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-32-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 10.12.2021. – 06/21/32/0079-son.*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – 2022.*
3. *"Yangi O'zbekiston" massivlari obod turmush maskaniga aylanmoqda // O'zbekiston Milliy axborot agentligi (O'zA). – 2025. – 10-sentyabr. – [Elektron resurs]. – URL: https://uza.uz/oz/posts/yangi-ozbekiston-massivlari-obod-turmush-maskaniga-aylangan_758373 (murojaat sanasi: 26.08.2026).*
4. *"Yangi O'zbekiston" massivlari qurilishi uchun qariyb 1000 gektar yer ajratildi // UzReport.news. – [Elektron resurs]. – URL: <https://uzreport.news/society/yangi-o-zbekiston-massivlari-qurilishi-uchun-qariyb-1-000-gektar-yer-ajratildi> (murojaat sanasi: 26.08.2026).*
5. *Doxiadis C. Ekistics: An Introduction to the Science of Human Settlements. – London: Hutchinson, 1968. – 527 p.*

6. Глазычев В. Урбанистика. – Москва: Издательство «Европа», 2008. – 220 с.
7. Lynch K. *The Image of the City*. – Cambridge, MA: The MIT Press, 1960. – 194 p.
8. Lefebvre H. *The Production of Space* / Transl. by D. Nicholson-Smith. – Oxford: Blackwell Publishing, 1991. – 454 p.
9. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. – New York: Random House, 1961. – 458 p.
10. Park R., Burgess E., McKenzie R. *The City*. – Chicago: The University of Chicago Press, 1925. – 239 p.
11. Wirth L. *Urbanism as a Way of Life* // *American Journal of Sociology*. – 1938. – Vol. 44, – № 1. – P. 1–24.
12. Castells M. *The Urban Question: A Marxist Approach*. – London: Edward Arnold, 1977. – 502 p.
13. Harvey D. *Social Justice and the City*. – Oxford: Basil Blackwell, 1988. – 336 p.
14. Appadurai A. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – 229 p.
15. Simmel G. *The Metropolis and Mental Life* // *The Sociology of Georg Simmel* / Ed. by K.H. Wolff. – Glencoe, IL: The Free Press, 1950. – P. 409–424.

Pirmuhammad Xolmaxmatov

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti,
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası doktoranti
E-mail: pirmuhammadxolmaxmatov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1421-2819*

USMON XO'JAO'G'LINING TURKISTON MILLIY UYG'ONISHI VA MUHOJIRLIKDAGI SIYOSIY-MADANIY FAOLIYATI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada XX asr boshlarida Turkistonning siyosiy va ma'rifiy hayotida muhim o'rin tutgan, Buxoro jadidchilik harakatining faol vakillaridan biri Usmon Xo'jao'g'lining hayoti, siyosiy-ma'rifiy faoliyati hamda muhojirlik davridagi tashkiliy va madaniy faoliyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy e'tibori uning jadidchilik harakatidagi ishtiroki, yangi usul maktablarini rivojlantirishga qo'shgan hissasi, Buxoro Xalq Sho'rolar Respublikasidagi siyosiy faoliyati, sovet hokimiyatiga qarshi Turkiston mustaqilligi uchun olib borgan kurashi va Turkiyaga kelganidan keyingi faoliyatiga qaratilgan.*

***Kalit so'zlar:** Usmon Xo'jao'g'li, Turkiston, jadidchilik, Buxoro, Yosh buxoroliklar, muhojirlik, Turkiston Milliy Birligi, Turkiston Turk Yoshlar Birligi, "Yangi Turkiston", milliy uyg'onish.*

УСМАН-ХОДЖА-ОГЛЫ: ТУРКЕСТАНСКОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ И ПОЛИТИКО-КУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЭМИГРАЦИИ

***Аннотация.** В данной статье анализируются жизнь, политико-просветительская деятельность и организационно-культурная деятельность в эмиграции Усман-Ходжа-Оглы, одного из активных представителей бухарского джадидизма, занимавшего важное место в политической и просветительской жизни Туркестана в начале XX века. Основное внимание в исследовании уделяется его участию в джадидистском движении, вкладу в развитие новометодных школ, политической деятельности в Бухарской Народной Советской Республике, борьбе за*

независимость Туркестана против советской власти, а также его деятельности после переезда в Турцию.

Ключевые слова: Усман-Ходжа-Оглы, Туркестан, джадидизм, Бухара, младобухарцы, эмиграция, Национальное единство Туркестана, Союз тюркской молодёжи Туркестана, «Новый Туркестан», национальное возрождение.

USMAN KHOJA OGLU: TURKESTAN NATIONAL AWAKENING AND POLITICAL-CULTURAL ACTIVITIES IN EXILE

Abstract. *This article analyzes the life, political and educational activities, as well as the organizational and cultural activities in exile of Usmon Khojaoglu, one of the prominent representatives of the Bukharan Jadid movement who played an important role in the political and intellectual life of Turkestan at the beginning of the twentieth century. Particular attention is paid to his participation in the Jadid movement, his contribution to the development of new-method schools, his political activities in the Bukharan People's Soviet Republic, his struggle for Turkestan's independence against Soviet rule, and his activities after his arrival in Turkey.*

Keywords: *Usmon Khojaoglu, Turkestan, Jadidism, Bukhara, Young Bukharans, exile, Turkestan National Unity, Turkestan Turk Youth Union, Yangi Turkistan, national awakening.*

XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy jarayonlar mintaqaning keyingi tarixiy taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanishi Turkiston jamiyatida ta'lim, madaniyat, milliy o'zlik va siyosiy tafakkur masalalarining yangicha talqin qilinishiga olib keldi. Ushbu jarayonlarda ma'rifatparvarlik faoliyatini siyosiy kurash bilan bog'lagan bir qator ziyolilar yetishib chiqdi. Ana shunday tarixiy shaxslardan biri Usmon Xo'jao'g'li (Usmon Xo'jao'g'li, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, 1878–1968) hisoblanadi. Usmon Xo'jao'g'li Turkistonning siyosiy va fikriy tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Uning faoliyati birgina ma'rifatparvarlik yoki siyosiy kurash bilan chegaralanmaydi. U dastlab yangi usuldagi ta'lim tarafdori

sifatida maydonga chiqib, keyinchalik Buxorodagi siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylandi. 1921–1922-yillarda Buxoro Xalq Sho'rolar Respublikasida yuqori davlat lavozimlarini egalladi. Keyinchalik Sovet hokimiyatiga qarshi kurashga qo'shilib, Afg'oniston orqali Turkiyaga kelgach, Turkiston mustaqilligi g'oyasini muhojirlik sharoitida davom ettirdi [1, 1–8-s]. Murat Yavan tadqiqotida ta'kidlanganidek, Kocao'g'loning faoliyatini ikki katta bosqichga – Turkistondagi faoliyati va muhojirlik davridagi faoliyatiga ajratish mumkin. Tadqiqotda uning Buxorodagi jadidchilik faoliyati, Yosh buxoroliklar harakatidagi o'rni, Buxoro Xalq Sho'rolar Respublikasidagi faoliyati va keyinchalik Turkiyada olib borgan siyosiy, madaniy va tashkilotchilik ishlari izchil yoritilgan.

Mazkur maqolaning maqsadi Usmon Xo'jao'g'lining tarixiy shaxs sifatidagi faoliyatini faqat biografik nuqtayi nazardan emas, balki Turkiston milliy uyg'onishining uzviy qismi sifatida tahlil qilishdan iborat. Shu jihatdan uning ma'rifatparvarlikdan siyosiy faollikka, siyosiy kurashdan esa muhojirlikdagi milliy tashkilotchilik va matbuot faoliyatiga o'tish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Usmon Xo'jao'g'li 1878-yilda Farg'ona vodiysining janubidagi O'sh shahrida tug'ilgan. Uning oilasi savdogarlar oilasidan bo'lgan bo'lib, savdo faoliyati tufayli yosh Usmon Semerkant, Buxoro va Farg'ona kabi shaharlarda bo'lish imkoniga ega bo'lgan. Keyinchalik u Buxoro madrasalarida tahsil olgan va an'anaviy ta'lim bilan bir qatorda jadidchilik manbalarini ham o'rgangan [1]. Uning dunyoqarashi shakllanishida o'sha davr Turkistonidagi ma'rifiy muhit, yangi usul maktablari va jadid ziyolilarining faoliyati katta ahamiyatga ega bo'ldi. Kocao'g'lo eski ta'lim tizimining jamiyat taraqqiyoti ehtiyojlariga to'liq javob bermayotganini anglab, yangi usuldagi ta'limni rivojlantirishga intildi. Bu jarayonda u ta'limni faqat savod chiqarish vositasi sifatida emas, balki jamiyatni yangilash va milliy ongni shakllantirish vositasi sifatida ko'rgan. 1898-yildagi Andijon – Dukchi Eshon qo'zg'oloni uning dastlabki siyosiy tajribalaridan biri sifatida ko'rsatiladi. Ayrim manbalarda Usmon Xo'jao'g'lining O'shdagi Dukchi Eshon maktabida arifmetika o'qituvchisi bo'lgani va milliy g'oyalarni targ'ib qilganlikda ayblanib hibsga

olingani qayd etiladi. Keyinchalik uning Buxoro amirligi fuqarosi ekanligi aniqlanib, ozod qilingan [2, 123-s]. Mazkur voqea uning siyosiy jarayonlarga erta kirib kelganini ko'rsatadi. 1908-yilda Buxoroda tashkil etilgan "Tarbiya-i Atfol" jamiyati uning ma'rifiy faoliyatida muhim bosqich bo'ldi. Jamiyatning asosiy maqsadlaridan biri an'anaviy va konservativ ta'lim qarashlariga qarshi turish, bolalarni zamonaviy usullar asosida tarbiyalash va xalqni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish edi. Bu tashkilot faoliyati jadidchilik harakatining asosiy tamoyillaridan biri – jamiyatni ta'lim orqali isloh qilish g'oyasining amaliy ko'rinishi bo'ldi. Usmon Xo'jao'g'lining faoliyatida Istanbul bilan aloqalar ham alohida ahamiyatga ega. Manbalarda uning Istanbulga ilk tashrifi sanasi borasida turli qarashlar mavjud: ayrim tadqiqotchilar 1908-yilni, boshqalari 1909 yoki 1910-yilni ko'rsatadi. Biroq u Istanbulga kelib, zamonaviy ta'lim va siyosiy fikrlar bilan tanishgani hamda bu tajribalarni Buxoroga olib qaytgani borasida umumiy fikr mavjud [3, 27-s]. Istanbuldagi tajriba uning keyingi faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. U yerda Usmonli imperiyasidagi siyosiy va ma'rifiy yangilanish jarayonlarini kuzatish imkoniga ega bo'lgan Usmon Xo'jao'g'li Buxoroga qaytgach, yangi usul maktablari va ma'rifiy tashkilotlar faoliyatini rivojlantirishga intildi. Shu ma'noda uning Istanbul bilan aloqalari Turkiston va Usmonli-Turkiya ziyolilari o'rtasidagi fikriy almashinuvning bir ko'rinishi sifatida baholanishi mumkin. 1909-yilda Istanbulda "Buxoro Ta'mim-i Maorif Jamiyati Xayriyasi" tashkil etilgani ham Turkiston va Istanbul o'rtasidagi ma'rifiy aloqalarning rivojlanganidan dalolat beradi. Jamiyat nizomida ta'lim faoliyatiga alohida e'tibor berilib, Buxorodan Istanbulga talabalar yuborish ko'zda tutilgan. 1911–1913-yillarda Istanbulga 75 nafar talaba yuborilgani haqidagi ma'lumotlar ham mazkur ta'limiy aloqalarning ko'lamini ko'rsatadi [4, 467-p]. Demak, Osman Kocao'g'loning dastlabki faoliyatida uch asosiy yo'nalish – zamonaviy ta'lim, milliy ongni shakllantirish va tashkiliy faoliyat – o'zaro uyg'unlashgan. Keyinchalik uning siyosiy qarashlari aynan shu ma'rifiy tajriba zaminida rivojlandi. Usmon Xo'jao'g'lining faoliyati XX asrning ikkinchi o'n yilligidan boshlab tobora siyosiy

tus oldi. U Yosh buxoroliklar harakati tarkibida Buxoro amirligining siyosiy va ijtimoiy tizimini isloh qilish tarafdori bo'ldi. Uning qarashlarida ma'rifiy islohot va siyosiy yangilanish bir-biridan ajralmagan tushunchalar sifatida namoyon bo'ladi. 1916-yilgi Turkiston qo'zg'oloni ham uning siyosiy faoliyatida muhim o'rin tutadi. Usmon Xo'jao'g'li bu davrda mustamlakachilikka qarshi kayfiyatning kuchayishida ishtirok etgan va tashkilotchilik tajribasini oshirgan. Keyinchalik bu tajriba Buxorodagi siyosiy jarayonlarda ham namoyon bo'ldi. 1917-yilgi Rossiya inqiloblari Turkiston siyosiy hayotida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Buxoroda ham jadidlar va boshqa siyosiy kuchlar o'rtasidagi kurash kuchaydi. Usmon Xo'jao'g'li ushbu jarayonlarda faol ishtirok etib, Buxoro amirligining o'rniga zamonaviy davlat tuzumini barpo etish tarafdori bo'lgan kuchlar safida bo'ldi. 1920-yilda Buxoro amirligi tugatilishi va Buxoro Xalq Sho'rolar Respublikasining tashkil etilishi Usmon Xo'jao'g'lining siyosiy faoliyatida yangi bosqichni boshlab berdi. U yangi respublika boshqaruvida yuqori lavozimlarni egalladi. Dastlab moliya sohasida faoliyat yuritib, keyinchalik 1921–1922-yillarda respublika prezidenti lavozimida ishladi. Biroq uning Sovet hokimiyatiga munosabati vaqt o'tishi bilan keskinlashdi. Dastlab yangi siyosiy tizimdan Buxoroning mustaqil rivojlanishi uchun foydalanish mumkin degan umid mavjud bo'lgan bo'lsa-da, Sovet markazining Turkiston va Buxoro siyosatiga aralashuvi Usmon Xo'jao'g'lining qarashlarini o'zgartirdi. 1921-yil dekabrda u qurolli qarshilik harakatiga qo'shilib, Rossiya istilosiga qarshi kurashga chaqiruvchi bayonot bilan chiqdi. 1922-yilda qurol-yarog' va boshqa yordamlarni tashkil qilish maqsadida Afg'onistonga o'tdi. Ushbu safar uning Buxoroga qaytish imkoniyatini amalda yo'qqa chiqardi. Shunday qilib, Usmon Xo'jao'g'lining siyosiy faoliyatida ma'rifatparvarlikdan davlat boshqaruviga, undan esa bevosita milliy ozodlik kurashiga o'tish jarayoni kuzatiladi. Bu jihat uning biografiyasini Turkiston jadidchiligi va milliy mustaqillik harakatlari tarixini bog'lab turuvchi muhim tarixiy ko'prik sifatida ko'rish imkonini beradi. Buxorodagi siyosiy vaziyatning keskinlashuvi natijasida Usmon Xo'jao'g'li Afg'onistonda qolib ketdi va 1923-yilda

Turkiyaga keldi. Shu tariqa uning hayotida yangi – muhojirlik davri boshlandi. Biroq muhojirlik uning siyosiy faoliyatining tugashi emas, aksincha, yangi shaklga o'tishi bo'ldi. Turkiyada Usmon Xo'jao'g'li Zeki Velidi Tog'an, Mustafo Cho'qay va boshqa Turkistonlik siyosiy muhojirlar bilan yaqin aloqalar o'rnatdi. 1920-yillarning ikkinchi yarmida Istanbul Turkiston mustaqilligi tarafdori bo'lgan siyosiy va madaniy arboblarning muhim markazlaridan biriga aylandi. 1920-yillarda tashkilotchilikning yangi shakllari yuzaga kelishi natijasida Turkiston Milliy Birligi shakllandi. Usmon Xo'jao'g'lining ushbu tashkilotdagi faoliyati uning siyosiy tajribasini muhojirlik sharoitida davom ettirish imkonini berdi. Tashkilotning asosiy maqsadi Turkiston mustaqilligi masalasini xalqaro miqyosda ilgari surish, muhojir Turkistonliklarni birlashtirish va siyosiy faoliyatni muvofiqlashtirishdan iborat edi [5]. Usmon Xo'jao'g'lining faoliyatida yoshlar masalasiga ham katta e'tibor berildi. 1927-yil 29-sentabrda Istanbulda Turkiston Turk Yoshlar Birligi tashkil etildi. Uning nizomida Turkiston turk yoshlarining milliy madaniyat jihatidan yuksalishi, ilm bilan qurollanishi va muhtoj a'zolarga ma'naviy hamda moddiy yordam ko'rsatish asosiy maqsad sifatida belgilangan. Bu tashkilotning ahamiyati shundaki, Turkiston Milliy Birligi ko'proq siyosiy va nisbatan yopiq faoliyat olib borgan bir sharoitda, Yoshlar Birligi ochiq madaniy-ma'rifiy faoliyat olib borish imkonini yaratdi. Konferensiyalar, yig'ilishlar va ma'rifiy tadbirlar orqali yosh avlodni Turkiston masalasi bilan bog'lashga harakat qilindi. Usmon Xo'jao'g'li 1931-yildagi nutqida Turkiston mustaqilligini faqat siyosiy hokimiyat masalasi sifatida emas, balki iqtisodiy, harbiy, ichki va tashqi siyosiy, transport va aloqa tizimlarining Turkistonliklarning o'z qo'lida bo'lishi bilan bog'liq keng tushuncha sifatida talqin qilgan. Bu qarash uning mustaqillik tushunchasini kompleks davlat suvereniteti sifatida anglaganini ko'rsatadi. Usmon Xo'jao'g'lining muhojirlikdagi faoliyatida matbuot alohida o'rin egallaydi. 1927–1931-yillarda Istanbulda nashr etilgan “Yangi Turkiston” jurnali Turkiston muhojirlarining siyosiy va madaniy fikrlarini ifodalovchi muhim nashrlardan biri bo'ldi. Mazkur jurnalning tashkil etilishi muhojirlikdagi Turkiston milliy harakatining yangi bosqichini boshlab berdi.

Nashr orqali Turkiston masalasi nafaqat muhojirlar jamoasiga, balki Turkiya va xalqaro jamoatchilikka ham yetkazildi. Jurnal yoshlarni birlashtirish, milliy ongni shakllantirish va Sovet siyosatini tanqid qilish uchun muhim mafkuraviy maydonga aylandi. U "Milliyet ve Bolşevizm", "Türkistan'da Türk Edebiyatının Mefkurevî Tahavvüllerine Umûmî Bir Nazar", "Troçki, Troçkizm ve Bizim Nokta-i Nazarımız", "Afganistan ve Türkistan" kabi maqolalarida Turkistonning siyosiy kelajagi, milliy ong, bolshevizm, madaniyat va xalqaro siyosat masalalarini tahlil qilgan. Usmon Xo'jao'g'lining bolshevizmga munosabati uning milliy-siyosiy qarashlarining muhim qismidir. Uning fikricha, sovet mafkurasi dastlab millatlar ozodligi va tengligi haqidagi shiorlarni ilgari surgan bo'lsa-da, amalda markazlashgan siyosiy tizim milliy manfaatlarining cheklanishiga olib kelgan. Shu sababli u milliy qadriyatlarning siyosiy ahamiyati tobora ortib borayotganini ta'kidlagan. Uning millatchilik haqidagi qarashlari ham o'ziga xos edi. Usmon Xo'jao'g'li millatchilikni faqat tarixiy merosga bog'lanib qolish deb tushunmagan. Aksincha, uning fikricha, milliy yoshlar tarixdan saboq olishi, ammo zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot yutuqlarini ham qabul qilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan u "reaksion", "qizil" va "millatchi" yoshlarni bir-biridan farqlagan: birinchi guruhni faqat o'tmishga bog'lanib qolishda, ikkinchisini esa tarixni butunlay inkor etishda tanqid qilgan; millatchi yoshlarni esa tarixni anglagan holda kelajak yangiliklarini qabul qiluvchi avlod sifatida ko'rgan.

Usmon Xo'jao'g'lining hayoti va faoliyatini tahlil qilish XX asr boshlaridagi Turkiston tarixida ma'rifatparvarlik, siyosiy islohot va milliy mustaqillik g'oyalari qanday qilib bir-biri bilan bog'langanini ko'rsatadi. Uning faoliyati dastlab ta'lim va ma'rifat sohasidagi islohotlardan boshlangan bo'lsa-da, keyinchalik siyosiy kurash va davlat boshqaruviga, undan esa muhojirlikdagi milliy ozodlik faoliyatiga aylandi. Usmon Xo'jao'g'lining jadidchilikdagi faoliyati uning siyosiy dunyoqarashi shakllanishining muhim bosqichi bo'ldi. Yangi usul maktablari, "Tarbiya-i Atfol" kabi tashkilotlar va Istanbul bilan o'rnatilgan ma'rifiy aloqalar Turkiston jamiyatini modernizatsiya qilishga qaratilgan harakatlarning tarkibiy

qismi edi. U ta'limni milliy ongini shakllantirish va jamiyatni yangilashning asosiy vositalaridan biri sifatida ko'rdi. Buxoro Xalq Sho'rolar Respublikasidagi faoliyati esa uning siyosiy tajribasini namoyon etdi. Biroq Sovet hokimiyatining Turkiston va Buxoro ustidan nazoratni kuchaytirishi uning siyosiy qarashlarini keskin o'zgartirdi. Natijada Usmon Xo'jao'g'li Sovet siyosatiga qarshi qurolli qarshilik harakatiga qo'shildi va Afg'oniston orqali Turkiyaga o'tishga majbur bo'ldi. Turkiyadagi muhojirlik davri Usmon Xo'jao'g'lining faoliyatida alohida tarixiy bosqichni tashkil qiladi. Bu davrda u siyosiy kurashni tashkilotchilik, yoshlar tarbiyasi, matbuot va madaniy faoliyat bilan birlashtirdi. Zeki Velidiy Togan va Mustafo Cho'qay bilan hamkorlikda Turkiston Milliy Birligi, Turkiston Turk Yoshlar Birligi va "Yangi Turkiston" kabi tuzilma va nashrlarning shakllanishida faol ishtirok etdi. Ayniqsa, "Yangi Turkiston" jurnali Usmon Xo'jao'g'lining fikriy merosini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning ushbu nashrda e'lon qilingan maqolalarida millatchilik, bolshevizm, tarix, madaniyat, yoshlar va Turkistonning siyosiy kelajagi masalalari izchil yoritilgan. Usmon Xo'jao'g'li milliy uyg'onishni tarixiy xotira bilan zamonaviy taraqqiyotning uyg'unligi asosida tasavvur qilgan. Umuman olganda, Usmon Xo'jao'g'li faoliyatining tarixiy ahamiyati uning bir vaqtning o'zida ma'rifatparvar, siyosatchi, tashkilotchi va muhojirlikdagi mafkuraviy kurashchi sifatida faoliyat yuritganida namoyon bo'ladi. Uning hayoti Turkiston milliy harakatining hududiy kurashdan xalqaro muhojirlik maydoniga ko'chgan jarayonini yaqqol aks ettiradi. Shu nuqtayi nazardan, Usmon Xo'jao'g'lining merosini faqat Buxoro siyosiy tarixi yoki jadidchilik harakati doirasida o'rganish yetarli emas. Uning faoliyati Turkiston tarixiy xotirasi, milliy o'zlik, muhojirlik siyosati, diasporaviy tashkilotchilik va madaniy diplomatiya jarayonlarini o'rganish uchun ham muhim ilmiy manba bo'la oladi. Ayniqsa, Turkiyaning XX asrda Turkiston siyosiy muhojirligi uchun muhim markazlardan biriga aylanishida Usmon Xo'jao'g'li singari arboblarning faoliyati alohida tadqiqot obyekti tashkil etadi.

Umuman, Usmon Xo'jao'g'lining siyosiy, ma'rifiy va madaniy merosini kompleks o'rganish Turkiston milliy uyg'onishining shakllanish va rivojlanish jarayonlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Andican, Ahad. *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. – İstanbul: Emre Yayınları, 2003. – 776 s.
2. Baysun A. *Türkistan Milli Hareketleri*. – İstanbul, 1943. – 202 s.
3. Castagne J. *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*. – İstanbul, 2015. – 158 s.
4. Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 335 p.
5. Khalid A. *Making Uzbekistan: Nation, Empire and Revolution in the Early USSR*. – Ithaca–London: Cornell University Press, 2015. – 444 p.
6. Kocaoğlu O. *Türkistan Türk Gençler Birliğinde Verilen Konferanslar*. – İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1936. – 15 s.
7. Kocaoğlu O. *Milliyet ve Bolşevizm*. – *Yeni Türkistan*, sayı 2–3, 1927. – S. 13–17.
8. Kocaoğlu O. *Türkistan'da Türk Edebiyatının Mefkurevî Tahavvüllerine Umûmî Bir Nazar*. – *Yeni Türkistan*, sayı 1, 1927. – S. 26–29.
9. Kocaoğlu O. *Troçki, Troçkizm ve Bizim Nokta-i Nazarımız*. – *Yeni Türkistan*, sayı 20, 1929. – S. 1–6.
10. Kocaoğlu O. *Afganistan ve Türkistan*. – *Yeni Türkistan*, sayı 23, 1929. – S. 1–3.
11. Öktem A. *Osman Kocaoğlu'nun Ardından*. – *Türk Kültürü*, sayı 71, 1968. – S. 876–879.
12. Yarkin İ. *Kocaoğlu Osman*. – *Türk Kültürü*, sayı 70, 1968. – S. 810–812.
13. Yavan M. *Türkistan'ın Siyasi ve Fikri Önderlerinden Osman Kocaoğlu (1878–1968): Hayatı ve Faaliyetleri // Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.*

Muxayyo Tadjikulova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası doktoranti
E-mail: muxayyo.tad@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9401-8700*

MAQOMNI TARG'IB QILUVCHI MADANIY TADBIRLARNING FARG'ONA VODIYSI AHOLISI O'RTASIDAGI MADANIY INTEGRATSIYAGA TA'SIRI

***Annotatsiya.** Ushbu maqola Farg'ona vodiysida o'tkaziladigan maqomni targ'ib qiluvchi madaniy tadbirlarning mintaqadagi madaniy integratsiya jarayonlariga ko'rsatadigan ta'sirini tahlil etishga bag'ishlangan. Maqolaning asosiy maqsadi madaniy tadbirlarning madaniy integratsiyaga ta'sirini ijtimoiy, badiiy va siyosiy jihatlarini kompleks tarzda o'rganishdan iborat. Maqola madaniy siyosat, madaniyatshunoslik, etnomuzikologiya va madaniy diplomatiya sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.*

***Kalit so'zlar:** maqom, madaniy tadbirlar, madaniy diplomatiya, madaniy integratsiya, musiqa, Farg'ona vodiysi, etnik guruhlar, forum, madaniy meros, YUNESCO.*

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ, ПРОПАГАНДИРУЮЩИХ МАКОМ, НА КУЛЬТУРНУЮ ИНТЕГРАЦИЮ НАСЕЛЕНИЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

***Аннотация.** Данная статья посвящена анализу влияния культурных мероприятий, направленных на популяризацию макома в Ферганской долине, на процессы культурной интеграции в регионе. Основная цель статьи заключается в комплексном изучении социальных, художественных и политических аспектов воздействия культурных мероприятий на культурную интеграцию. Статья имеет практическую значимость для специалистов в области культурной политики, культурологии, этномузыкознания и культурной дипломатии.*

Ключевые слова: маком, культурные мероприятия, культурная дипломатия, культурная интеграция, музыка, Ферганская долина, этнические группы, форум, культурное наследие, ЮНЕСКО.

THE IMPACT OF CULTURAL EVENTS PROMOTING MAQOM ON THE CULTURAL INTEGRATION OF THE POPULATION OF THE FERGANA VALLEY

Abstract. *This article is devoted to analyzing the impact of cultural events promoting maqom held in the Fergana Valley on the regional processes of cultural integration. The primary objective of the paper is to comprehensively examine the social, artistic, and political dimensions of the influence exerted by cultural events on cultural integration. The article holds practical significance for specialists in the fields of cultural policy, cultural studies, ethnomusicology, and cultural diplomacy.*

Keywords: *maqom, cultural events, cultural diplomacy, cultural integration, music, Fergana Valley, ethnic groups, forum, cultural heritage, UNESCO.*

Maqom o'zbek mumtoz musiqasida yetakchi o'rinni egallaydi. Qadim zamonlardan Yaqin va O'rta Sharq xalqlari musiqa madaniyatidagi betakror musiqiy janr sifatida yetuk sozanda, xonandalar va bastakorlar tomonidan yaratilgan. Maqom – millat ruhiyatini yuksaltiruvchi, o'zligimizni anglatuvchi, haq sari boshlovchi san'at durdonasidir [1, 814-b].

Musiqa, maqom har bir davrda millatimizning go'zal fazilatlari manbayi bo'lib kelgan. Ijodkorga ilhom, olimga ilm bergan musiqa va maqom ularning eng yaqin do'stiga aylangan [2].

O'zbekiston Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, asrlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoiyligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va sharq mamlakatlarida, balki dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. Maqom san'atining gultoji bo'lgan "Shashmaqom" YUNESCO tomonidan insoniyatning nomoddiy madaniy merosi sifatida e'tirof etilgani hamda uning Representativ ro'yxatiga kiritilgani buning yaqqol tasdig'idir [3]. Maqomlar

Sharq xalqlari musiqasining asosini tashkil etadi. Shu sababli maqomlarni atroflicha o'rganilishi musiqa madaniyatimiz tarixida muhim ahamiyatga ega [4, 11-b].

Z.Oripov "Maqom termini XV–XVIII asr manbalarida "lad", "lad tizim"ni anglatdi va o'n ikki maqom parda tizimini bildiruvchi termin tarkibida qo'llanildi. Jamlarning eng komil turlari o'n ikki maqom parda tizimiga kirgan. Ular quyidagilar: Ushshoq, Navo, Busliq, Rost, Husayniy, Hijoz, Rahoviy, Zangula, Iroq, Isfahon, Zirafkand (yoki Kuchak) va Buzurg. O'rta asrlar O'rta va Yaqin Sharq musiqashunosligida, birinchi bo'lib maqom termini shu ma'noda Mahmud Sheroziyning fors tilida yozilgan "Durra atu-toj li g'urra adu-Deboj" ("Deboj ko'rkidagi toj durri gavhari") asarida qo'llagan. Biroq, "Deboj ko'rkidagi toj durri gavhari" asarining Toshkentda saqlanayotgan nusxasida bu narsani ko'rmadik", – deydi.

Maqom XIX asr boshlaridan klassik musiqa shakllari turkum ko'rinishdagi mustaqil musiqiy asarlarni va ularning majmuasini anglatuvchi terminga aylandi. Xususan, Shashmaqom: Maqomi Buzruk, Maqomi Rost, Maqomi Navo, Maqomi Dugoh, Maqomi Segoh, Maqomi Iroq [5, 58-b].

Musiqa ijodiyotida maqom boshqa janrlardan o'zining badiiy mukammalligi, kuy va shakl tuzilishlari, lad va usul tizimlari hamda ilmiy va amaliy asoslarining puxta ishlanganligi bilan farq qiladi. O'zbekistonda maqom san'atida cholg'u va ashula yo'llari va turkumlari – Buxoro "Shashmaqomi", "Xorazm maqomlari" va "Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari" turkumlari, shuningdek, uning lokal turkumlari – Farg'ona "Surnay maqom yo'llari", Xorazm "Dutor maqom turkumi", "Feruz" turkumi va boshqalar mavjud.

Uchinchi Rennesans poydevorini qurishdek mas'uliyatli bir davrda O'zbekiston o'z milliy maqom san'atini va musiqa madaniyatini o'rganish, targ'ib qilish, milliy musiqa an'alarini asrab-avaylash, rivojlantirish, ijodiy hamkorlikni rivojlantirish va xalqaro musiqa festivallarini tashkil etish borasida bir qator ijobiy ishlarni olib bormoqda. Xususan, ilmiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan voqea,

ya'ni "Shashmaqomi" nota matnlari nashr etildi va ularga muvofiq ravishda maqom kuy-qo'shiqlari magnit lentalariga yozib olindi. Shuningdek, 2017-yil 17-noyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3391-sonli qarori qabul qilindi va 2018-yildan boshlab har ikki yilda bir marta Xalqaro maqom san'ati anjumanini o'tkazish belgilandi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad Sharq xalqlari mumtoz musiqa san'atining yetakchi janri – maqomlarni keng targ'ib qilish, maqom an'alarini zamonga mos e'zozlab saqlash, o'rganish, o'zlashtirish, rivojlantirish, azaliy an'analarni tiklash, zamon ruhi bilan sug'orilgan ijrolarni shakllantirish va jahonda keng targ'ib etish, maqom san'atining mohir ijrochilarini rag'batlantirish, yosh avlod qalbida maqom san'atiga e'tibor va mehrni oshirish, musiqiy merosning boy, badiiy va estetik imkoniyatlarini tarannum etish, xalqlar o'rtasidagi do'stlik rishtalarini yanada mustahkamlash kabi xayrli ishlarni amalga oshirishdan iborat [6, 50-b].

Xalqaro maqom festivali maqom san'atini targ'ib qiluvchi madaniy tadbirlardan biridir. Xalqaro maqom festivali kabi anjumanlarning o'tkazilishi milliy o'zlikni anglash, madaniyatni har tomonlama rivojlantirish, xalqimiz, avvalo, yosh avlodni yuksak insoniy tuyg'ular ruhida tarbiyalash, tafakkurini yuksaltirishda san'atning keng imkoniyatlaridan foydalanish, xususan, tarixning ma'rifatli davrini qayta jonlantirish bo'yicha mas'uliyatli vazifalarni amalga oshiradi [7]. Ayniqsa, ko'p millatli O'zbekistonda festivallar va forumlar, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar va davra suhbatlari aholi o'rtasida madaniy integratsiyani ta'minlash orqali xalqlar va millatlar o'rtasida do'stlik rishtalarini mustahkamlab, dunyo tinchligi, xalqlar o'rtasidagi do'stlik va ahillikni keng targ'ib etadi.

Xalqaro maqom festivallarining asosiy vazifalarini quyidagilar tashkil etadi:

- Sharq xalqlari musiqa san'atlarini rivojlantirish va uning ahamiyatini yanada oshirish, O'zbekiston hamda boshqa davlat xalqlarining musiqa va maqom san'ati an'alarini qamrab olish, ular bilan yaqindan ilmiy va ijodiy muloqotlar va hamkorlik qilish;

- Sharq mamlakatlari musiqa va maqom san'atining an'analarini asrash, madaniy muloqotni yanada rivojlantirish;

- Sharq xalqlari bilan maqom va an'anaviy musiqa san'ati sohasidagi ilmiy o'rganish va izlanishlarni hamkorlikda amalga oshirish, o'zaro tajriba almashish, davra suhbatlari, taqdimot va mahorat darslarini tashkil etish.

Yana bir asosiy vazifalaridan biri bu – nafaqat Sharq xalqlari o'rtasida, balki O'zbekistonda istiqomat qilayotgan 130dan ortiq millat va elatlar o'rtasida madaniyatlararo almashinuv va madaniy integratsiyani ta'minlash.

Uzoq ijtimoiy-tarixiy rivojlanish jarayonida o'zbek etnogenezida turli urug', qabila, elatlar o'zaro aloqaga kirishib, o'ziga xos bir madaniyat yaratganki, aynan ushbu aloqalar o'z atrofida avlodlarni birlashtirgan. Ushbu jarayonlar tufayli xalq madaniyati ichida o'ziga xos beoromlik qaror topgan, ya'ni urug', qabila, elatlarning bir-biriga madaniy ta'siri, ijodiy izlanishlar, innovatsiyaga intilish, plyuralizmni qo'llab-quvvatlash va nihoyat tolerantlik shakllangan. Bir xil badiiy-estetik obrazlar va syujetlarning o'zbek, tojik, turkman, qozoq, qirg'iz etnomadaniyatlarida uchrashi ham aslida o'sha jarayonlar mahsulidir [8].

O'zbek xalqining O'rta Osiyo xalqlari bilan bir jo'g'rofiy hududda yashagani, xo'jalik-madaniy tiplari va ijtimoiy-tarixiy hayotining o'xshashligi, bir yirik etnos – turk qavmiga mansubligi, diniy e'tiqodlarining birligi kabilar o'zbek madaniyatida integrativ belgilar (funktsiyalar)ning mavjudligidan dalolat beradi. Shu o'rinda O.Nishonovning fikrlari diqqatga sazovor: "O'rta Osiyoda turli xalqlar (fors, arab, mo'g'ul, rus, grek-makedoniyaliklar) ijtimoiy-madaniy qadriyatlari sintezlashib, ushbu belgilar nafaqat o'zbeklarni, shu bilan birga O'rta Osiyodagi barcha xalqlarni o'z atrofida birlashtirgan. Ushbu madaniyatdagi Sharq (Xitoy, Mongoliya, Hindiston, Turkiya, arab davlatlari, Kavkaz) xalqlari madaniyatiga yaqin belgilarning mavjudligi bizni ushbu xalqlar tarixi, madaniyati, milliy urf-odatlarini to'g'ri tushunishga, etnogenez nuqtayi nazaridan esa yaqin xalq, qavm ekanimizni anglashga undaydi. Bu esa ushbu xalqlarni etnomadaniy qadriyatlar atrofida integratsiyaga kirishib yashashga da'vat etadi".

Ko'p millatli davlatlarda milliy madaniyatlarning integratsiyasi uchun o'ziga xos ijtimoiy ma'naviy makon mavjud bo'ladi. Bu milliy bag'rikenglik, milliy totuvlik va hamjihatlik, turli xalqlar madaniyati, turli tillar, millatlararo muloqot madaniyati o'ziga xos demokratik, bag'rikenglik muhitini yaratadi. Bundan milliy madaniyatlar faqat boyishi mumkin. Bu milliy madaniyatlarning rivojlanib, yanada yuksalishiga xizmat qiladi. Maqsadi turli millatlarni o'zlariga xos milliy ma'naviy qadriyatlarini asrab avaylash, hamda yanada boyitishdan iborat. Bu dunyodagi global o'zgarishlar davrida ayrim milliy-madaniy tahdidlarning oldini oladi. Milliy nizo va ixtiloflarga, milliy egoizm, agressiv millatchilik, separatizm va milliy ayirmachilik shular jumlasiga kiradi [9, 65-b]. Umuman olganda, mintaqaviy integratsiya nafaqat ilmiy va ijtimoiy almashinuv, balki madaniy, iqtisodiy va gumanitar hamkorlikni rivojlantirishga ham qaratilgan [10].

Ma'lumki, Farg'ona vodiysi – Markaziy Osiyoning aholi eng zich yashaydigan, o'ziga xos iqlimi, geografik joylashuvi, urf-odat va qadriyatlaridagi milliy mental xususiyatlari bilan boshqa hududlardan ajralib turadigan eng noyob hududlaridan biri bo'lib, u O'zbekiston, Qirg'iziston va Tojikiston hududlarida joylashgan. Bu vodiya asrlar davomida turli millat vakillarini birlashtirib kelgan, haqiqiy madaniyatlar chorrahasi bo'lgan maskandir.

Farg'ona vodiysidagi etnik xilma-xillik tarixi qadimgi davrlardan boshlangan bo'lib, Markaziy Osiyo orqali o'tgan migratsiyalar, istilolar va savdo yo'llari ta'sirida shakllangan. Vodiya asrlar davomida o'zbeklar, tojiklar, qirg'izlar, ruslar va boshqa elatlar o'zaro aloqada bo'lib, birgalikda hayot kechirgan madaniyatlar va etnik guruhlarining o'ziga xos “qorishma qozoni” (melting pot) bo'lib xizmat qilgan [11]. Ellin, Baqtriya, Parfiya, Xitoy va Islom sivilizatsiyalari chorrahasida joylashgan Farg'ona vodiysi madaniy almashinuvning noyob markazi bo'lib, bugungi kunda uning tillari, an'analari, oshxonasi va me'morchiligida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Farg'ona vodiysi turli madaniyatlarning birgalikda yashashi nafaqat mumkin, balki samarali ekanligining yorqin dalilidir. Bu yerda nafaqat

an'analar saqlanib qoladi, shu bilan birga hamkorlikning qo'shma bayramlardan tortib transchegaraviy tashabbuslargacha bo'lgan yangi shakllari doimiy ravishda paydo bo'ladi. Oxirgi yillarda mintaqa samarali ravishda madaniyatlararo muloqot ideallari faol amalga oshiriladigan madaniy konvergensiya laboratoriyasiga aylandi. Farg'ona shunchaki xaritada nuqta emas – bu hurmat muloqot tiliga aylanadigan, do'stlik qo'shnichilikning poydevorini, madaniy xilma-xillik esa birlik manbayi bo'lgan makondir [12].

Farg'ona vodiysida etnomadaniy integratsiya jarayonlarini rivojlantirish uchun samarali millatlararo munosabatlar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mintaqa turli etnik guruhlar o'rtasida o'zaro anglashuv, hurmat va hamkorlikni rag'batlantirish orqali o'zining madaniy xilma-xilligidan qudratli kuch va o'zlikni belgilovchi manba sifatida foydalanishi mumkin. Ushbu integratsiya etnik farqlardan kelib chiqadigan keskinlik va nizolarni yumshatishga xizmat qiladi. Farg'ona vodiysida etnik va madaniy integratsiyani qo'llab-quvvatlash o'zining rang-barang merosini qadrlaydigan jipslashgan va inklyuziv jamiyatni shakllantirishning muhim shartidir. Vodiydagi millatlararo munosabatlar madaniy uyg'unlik va gibridlikka (madaniy qorishishga) xizmat qiladi, bunda turli etnik guruhlar o'zaro aloqaga kirishadi, g'oyalar almashadi va bir-birlarining madaniyat jihatlarini o'z madaniyatiga integratsiya qiladi [13, 2-p].

Tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, mintaqada millatlar madaniy farqlarni qabul qilish va umumiy merosni qadrlash orqali o'zlarining ijtimoiy tuzilmasini yuksaltirishlari hamda tegishlilik tuyg'usini mustahkamlashlari mumkin. Bunday madaniy o'zaro ta'sir (integratsiya) o'zaro anglashuv va e'tirofni rag'batlantiradi, bu esa mintaqada yanada jipslashgan va bardoshli jamiyat shakllanishiga olib keladi. Farg'ona vodiysi musiqa madaniyati va ijrochilik san'ati o'zining serqirra ko'rinishlari bilan ajralib turadi. Shu o'rinda xalq san'atining ulkan bilimdoni ustoz Yusufjon qiziq Shakarjonovning fikrlari diqqatga sazovor: "Milliy musiqa san'atimiz bamisoli bir daraxt bo'lib, uning tomiri Xorazm, tanasi Buxoro, mevalari Farg'onadir". Farg'ona vodiysida yuzlab ulug' san'atkorlar yetishib

chiqqanligi tarixdan ma'lum. Ular bastakorlik, hofizlik, sozandalik borasida o'zlarining maktablarini yaratib milliy musiqamizga benazir hissalarini qo'shdilar.

O'zbek maqom san'atining Toshkent-Farg'ona yo'nalishi ham betakrorligi va o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Farg'ona vodiysida XIX–XX asrlarda keng tarqalgan turkumli (Farg'ona-Toshkent maqomlari) va turkumsiz (Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari) ashula va cholg'u maqom yo'llari bo'lib, Shashmaqom shubalari negizida va mahalliy ijrochilik an'analari bilan sug'orilgan. Farg'ona-Toshkent maqomlari – Toshkent va Farg'ona vodiysi musiqa madaniyatida yuzaga kelgan maqom namunalarining umumlashma nomidir. Farg'ona-Toshkent maqomlari Shashmaqom ashula bo'limining sho'balarining ohang, usul va shakllari tarkibida shakllangan va ashula yo'lining harakati asosida rivoj topgan (she'riy matnlari sifatida mumtoz shoirlar – Sakkokiy, Navoiy, Bobur, Uvaysiy, Nodira, Zebuniso, Amiriy, Muqimiy, Furqat va boshqalarning g'azallari qo'llangan). Bayot, Chorgoh va Dugoh-Husayniy maqomlari Shashmaqomning shu nomlar bilan atalgan sho'balari (Navo va Dugoh maqomlari), Shahnoz-Gulyor esa turli maqom sho'balari (Segoh va Rost maqomlari) asosida yuzaga kelgan. Ushbu maqom o'z tuzilishi jihatidan boshqa turkumlardan tubdan farq qiladi. Uning shoxobchalari mazmunan va usluban ancha murakkab, original ashula maqom yo'llari bo'lib, jozibali, yoqimli ham ta'sirchan ohanglarga boy.

Toshkent-Farg'ona yo'nalishida Ashurali Hofiz (1850–1913), Mirza Qosim Hofiz (1850–1917), Mo'minjon Hofiz (1860–1910), Mo'ydin Hoji (1885–1958), Berkinboy Fayziyev (1885–1945), Jamolxon Hofiz (1850–1916), Abdulla Taroq (1870–1952), Madumar Hofiz (1884–1935), Zebo Pari (1826–1910), Mamatbuva Sattorov (1885–1967), Erka Qori Karimov (1880–1954), Mahkam Hofiz (1865–1915), Hamroqul qori To'raqulov (1872–1943), Mulla To'ychi Toshmuhammedov (1868–1943), Shorahim Shoumarov va boshqalar sermahsul ijod qilib, xalq orasida “hofiz” sifatida nom qozongan.

Vodiydagi asosiy etnik guruhlar maqom san'atiga turlicha, lekin bir-birini to'ldiruvchi hissalar qo'shganlar. Xususan, o'zbeklar maqomning asosiy tashuvchisi

va ijodkorlaridan biri sifatida vokal an'analarni, she'riy repertuarni va cholg'u usullarini saqlab kelgan bo'lsalar, tojiklar fors-tojik klassik adabiyotining chuqur ta'siri ostida Hofiz Sheroziy, Rumi, Navoiy g'azallarini maqom matniga singdirganlar. Hatto, tojik ijrochilari ba'zan o'zbek ijrochilariga qaraganda yuqoriroq falset ovoz uslubini qo'llaganlar. Uyg'urlar o'zlarining "On ikki muqam" an'anasidan ba'zi modal va ritmik xususiyatlarni vodiydagi umumiy musiqa muhitiga olib kirganlar. Buxoro yahudiylar jamoasi vakillari an'anaviy ravishda professional sozanda va xonandalar sifatida tanilgan bo'lib, maqom ijrosining tarqalishida muhim rol o'ynagan. Bu esa, yurtimizda turli millat vakillarining har jihatdan mushtarak yashab kelishiga xizmat qilib kelmoqda.

Farg'ona vodiysi shaharlari – Qo'qon, Andijon, Namangan, Marg'ilon – har biri o'ziga xos ijro an'analari bilan maqom maktabining rivojlanishiga hissa qo'shgan. Maqom san'atini o'rganish nafaqat tarixiy-madaniy, balki ijtimoiy-siyosiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda: bu san'at millatlararo totuvlikning jonli namunasi va madaniy integratsiyaning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo'lmoqda. Maqom san'ati asrlar davomida ushbu xilma-xillik muhitida asrlar davomida umumiy ma'naviy muloqot tili vazifasini bajarib kelgan.

Xulosa o'rnida, xalqaro maqom san'at anjumanlari kabi madaniy tadbirlar Farg'ona vodiysidagi etnik guruhlarining rang-barang madaniy an'analari hamda urf-odatlarini saqlash va targ'ib qilishga xizmat qiladi. Bunday madaniy tadbirlar orqali og'zaki tarix hujjatlashtiriladi, tarixiy obidalar qayta tiklanadi, shuningdek, O'zbekistonda maqom san'ati yanada rivojlantiriladi, bu borada shakllangan ijro va ijodiy maktablar hamda an'analari, buyuk bastakorlar, hofiz va sozandalar merosi chuqur ilmiy asosda o'rganiladi. Farg'ona vodiysida bunday tashabbusning amalga oshirilishi mintaqaning boy madaniy merosini asrab-avaylash, millatlararo totuvlikni rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda iftixor tuyg'usi va barqarorlikni mustahkamlash uchun hayotiy ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Najmetdinova M. *Maqom san'ati va uning yoshlar ma'naviy dunyoqarashiga ta'siri // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences.* – 2023. – № 3(2). – B. 814.
2. Jo'raqulov F. *Tarixni uyg'otgan maqom – buyuk ma'naviy meros.* <https://uza.uz/>. Murojaat sanasi: 26.05.2026
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3391-sonli qarori. 17.11.2017. www.lex.uz. Murojaat sanasi: 26.05.2026
4. Rajapov I. *Maqomlar.* – Toshkent: San'at, 2006. – 403 b.
5. Oripov Z. *O'zbek maqomshunosligi tarixi va “Maqom” terminining genezisi haqida // Sharq mash'ali.* – Toshkent, 2018. – №2. – B. 55–58.
6. Murtazova S. *Maqom festivali – xalqaro hamkorlikning yangi bosqichi // O'tmishga nazar.* – 2020. – №3. – B. 50.
7. Nishonova O. *Madaniy integratsiya – umuminsoniylikni rivojlantirish omili.* <https://inlibrary.uz>. Murojaat sanasi: 25.05.2026
8. Kuramboyev A. *Milliy madaniyat modernizatsiyasida til, milliy, ma'naviy meros sohasidagi o'zgarishlar // “Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar”: konferensiya to'plami.* – B. 65–68.
9. Musulmon Z. *Mintaqaviy integratsiya va yoshlar.* <https://uza.uz>. Murojaat sanasi: 25.05.2026
10. Rashid A. *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?* – Karachi: Oxford University Press; London: Zed Books, 1994. – 278 b.
11. Sobirov A. *Farg'ona vodiysi-umumiy qadriyatlar va madaniy yaqinlik makoni.* <https://shanghai.mfa.uz>. Murojaat sanasi: 24.05.2026
12. Bekmirzaev R. *Geopolitical and Ethnocultural Integration of The Ferghana Valley.* doi: 10.20944/preprints202407.0004.v1. – 2024. – P. 2.
13. Mackerras C. *Review of “Dislocating China: Muslims, Minorities, and Other Subaltern Subjects”, by D.C. Gladney // China Review.* – 2005. – Vol. 5, No. 1. – P. 155–157.

Вероника Косаревская

*УО «Белорусского государственного университета
культуры и искусств», г. Минск,
преподаватель, аспирант кафедры Культурологии
E-mail: golutnik@mail.ru
ORCID: 0009-0001-3300-7183*

ДИАЛОГ КУЛЬТУР В ГУМАНИТАРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОЮЗНОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация. *Статья посвящена анализу процессов формирования единого гуманитарного пространства Союзного государства. Теоретико – методологическую базу исследования составляет концепция семиосферы Ю.М.Лотмана. В исследовании заостряется внимание на гуманитарном пространстве, которое представляет собой неоднородную, динамичную семиосферу.*

В работе представлен детальный анализ основных межгосударственных договоров и актов, что позволяет проследить хронологию исторических событий интеграционных отношений между Россией и Беларусью.

Ключевые слова: *диалог культур, семиосфера, культурные коды, интеграция, декларации, гуманитарное пространство, традиции.*

ITTIFOQDOSH DAVLATNING GUMANITAR MAKONIDA MADANIYATLAR DIALOGI

Annotatsiya. *Mazkur maqola Ittifoqdosh davlatning yagona gumanitar makonini shakllantirish jarayonlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini Yu.M.Lotmannning semiosfera konsepsiyasi tashkil etadi. Tadqiqotda o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgan, bir jinsli bo'lmagan va dinamik semiosferani ifodalovchi gumanitar makonga alohida e'tibor qaratiladi.*

Maqolada asosiy davlatlararo shartnomalar va hujjatlarning batafsil tahlili keltirilgan bo'lib, bu Rossiya va Belarus o'rtasidagi integratsion munosabatlar doirasida yuz bergan tarixiy voqealar xronologiyasini kuzatish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: madaniyatlar dialogi, semiosfera, madaniy kodlar, integratsiya, deklaratsiyalar, gumanitar makon, an'analar.

DIALOGUE OF CULTURES IN THE HUMANITARIAN SPACE OF THE UNION STATE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the processes of forming a single humanitarian space of the Union State. The theoretical and methodological basis of the study is the concept of the semiosphere of Yu.M.Lotman. The study focuses on the humanitarian space, which is a heterogeneous, dynamic semiosphere.

The paper presents a detailed analysis of the main interstate treaties and acts, which makes it possible to trace the chronology of historical events of integration relations between Russia and Belarus.

Keywords: dialogue of cultures, semiosphere, cultural codes, integration, declarations, humanitarian space, traditions.

Согласно определению российского культуролога Ю.М.Лотмана – семиосфера может рассматриваться, как единое смысловое поле, в котором пересекаются национальные культуры, а семиотическое пространство не является однородным, оно имеет свои границы, которые не только разделяют, но и соединяют культуры [2].

В контексте культурного пространства Союзного государства граница в семиосфере выступает не как барьер, а как сложный механизм культурных смыслов. Именно границы национальных традиций способствуют возникновению новых инновационных форм творчества, которые не только сохраняют свою самобытность, но и преобретают новый смысл.

Взаимопонимание в рамках семиосферы обеспечивают культурные коды, а в культурологических словарях это понятие определяется, как – совокупность знаков и системы правил, при помощи которой информация предоставляется, как сообщение. Семиосфера обладает свойством неоднородности, сочетая в себе пласты высокой академической культуры, фольклорные традиции и современные тенденции. Важно отметить, что

семиосфера Союзного государства обладает уникальным качеством диалогичности, что отражается в том, что взаимодействие Беларуси и России не поглащает культуру другой, а напротив, взаимно обогащает, благодаря чему каждая культура находит в другой свои культурные смыслы [3].

Социокультурное пространство, в свою очередь представляет собой динамичную среду, в которой социальные процессы переплетаются с культурными и включает в себя совокупность условий и факторов, в рамках которых осуществляется совместная культуротворческая деятельность.

Исследование диалога культур в гуманитарном пространстве Союзного государства обусловлено историей формирования единого союзного пространства, которая является не только хронологией политических соглашений, но и процессом институализации диалога культур.

Интеграционные отношения между Беларусью и Россией начинают возрождаться уже в 1991 году. А в 1994 году, избранный президент Республики Беларусь, А.Г.Лукашенко стал активно вести политику формирования более тесных отношений с бывшими республиками Советского Союза, что привело к глубокому осознанию необходимости партнёрства между Россией и Беларусью.

На создание Союзного государства, на наш взгляд, повлиял ряд факторов, среди которых: историческая и культурная близость, отсутствие языкового барьера, близкий менталитет и культурные ценности, геополитическая близость, экономическая взаимосвязь и многое другое.

За тридцать лет сотрудничества между Республикой Беларусь и Российской Федерацией был подписан ряд договоров и соглашений. Самыми значимыми из них являются: «Соглашение о Таможенном союзе» (06.01.1995г.), «Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве» (21.02.1995г.), «Договор об образовании сообщества Беларуси и России (02.04.1996г.), «Договор о союзе Беларуси и России (1997 г.), «Декларации о

дальнейшем единении России и Беларуси» (25.12.1998 г.), «Договор о создании Союзного государства» (08.12.1999 г.).

«Соглашение о Таможенном союзе» заложило фундамент интеграции между странами и позволило решить ряд стратегических задач, среди которых: отмена налогов на товары, которые перевозятся из России в Беларусь и наоборот, установление одинаковых тарифов на товары из третьих стран и отмену таможенного контроля на внутренней границе стран. Данное Соглашение не только решило ряд задач, но и стало основой дальнейшего сотрудничества и формирования единого социокультурного пространства между странами.

«Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве», подписанный 21 февраля 1995 года в Минске президентами Б.Н.Ельциным и А.Г.Лукашенко обусловил гуманитарный и политический фундамент в отношении стран, направленный на стратегическое и ближайшее партнёрство. Договор способствовал решению главной социальной задачи того времени – устанавливал равные права для граждан двух стран, что отражалось на получении бесплатной медицинской помощи, на трудоустройстве, на образовании и приобретении имущества. Кроме того, статьи договора обязывали государства сохранять и развивать партнёрские культурные связи, развивать национальные культуры и традиции и были направлены на создание комфортных условий для прямого гуманитарного сотрудничества между субъектами Союзного государства. Важно отметить, что подписание данного договора стало первым нормативно-правовым актом межкультурного диалога для Беларуси и России, а сам договор перешёл от простой декларации к социальной защите граждан.

Следующим шагом в сторону создания единого пространства стало подписание «Договора об образовании сообщества Беларуси и России» в апреле 1996 г. Эта дата ежегодно отмечается в странах как «День единения народов Беларуси и России». Название «сообщество» выбрано не случайно,

так как является прообразом Союзного государства и обозначает, что страны готовы не просто сотрудничать, а создавать общие социокультурные институты.

Таким образом, были созданы первые органы общего управления: Исполнительный комитет и Высший совет. Договор также провозгласил отмену иностранного статуса для граждан Беларуси и России, что благотворно повлияло на многие сферы касательные трудоустройства, образования и медицины. Договор обязывал страны унифицировать стандарты образования, создать общую научную базу и синхронизовать культурную политику, что благотворно повлияло на формирование единого гуманитарного пространства [8]. Все вышеперечисленные принятые документы до 1997 года были направлены на сотрудничество между Российской Федерацией и Республикой Беларусь и отражали намерения двух стран создать единое межгосударственное пространство. Однако всё изменилось с подписанием «Договора о Союзе» 1997г г., который перевел отношения стран с характера намерений в плоскость создания реального Союза. Договор был подписан ровно через год после подписания предыдущего договора, что свидетельствует о намерениях в более глубокой интеграции. Главная задача договора – перейти от «Сообщества» к «Союзу», что не просто повышает статус отношений между странами, а выводит их на новый уровень. Договор 1997 года окончательно утвердил концепцию равных прав граждан, а после подписания договора, в скором времени, был принят Устав Союза, в котором детально регламентировалась деятельность исполнительских органов, что придало интеграционным процессам четкую юридическую направленность [9]. Первые союзные программы были запущены в период с 1997 -1998 г., благодаря активной реализации Бюджета Союза, диалог культур перестал быть исключительно инициативой для стран, он приобрел статус государственной направленности. Благодаря формированию Бюджета Союза, культурные проекты впервые стали получать помощь в виде государственного

финансирования, а диалог культур приобрёл статус приоритетного направления политики обеих стран.

Следующим этапом к построению единого межкультурного пространства стало подписание «Декларации о дальнейшем единении России и Беларуси» в декабре 1998 года, что стало началом перехода от эпизодических фактов сотрудничества к выстраиванию единого межкультурного организма. Главная цель декларации 1998 года – создание Союзного государства, с намерениями ввести единое гражданство и с расширением принципов равных прав для граждан в различных социальных сферах, а также создание единого информационного и культурного пространства [10].

Кульминацией интеграционных отношений стало подписание главного нормативно-правового акта – «Договора о создании Союзного государства», подписанного 8 декабря 1999 года. Этот договор стал своего рода «Конституцией», главным документом интеграции Беларуси и России, а именно он провозгласил создание Союзного государства как высшей формы объединения двух стран. Отличительной особенностью этого документа от предыдущих является цель создать единое политическое, экономическое, военное, гуманитарное и культурное пространство. Договор утвердил главные органы управления, которые действуют и сегодня: Высший государственный совет, в который входят президенты двух стран, Совет министров, Парламентское собрание и Постоянный комитет [11].

Согласно 14-й статье статуса гражданина Союзного государства – все граждане Российской Федерации и Республики Беларусь являются гражданами Союзного государства, имея абсолютно равные права и пользуясь всеми социальными преимуществами. Анализ тридцатилетнего взаимодействия и сотрудничества между Беларусью и Россией позволяет констатировать, что главным достижением Союзного государства стало создание уникальной социальной среды для граждан, что отразилось на всех

сферах социального взаимодействия, от правового статуса и образования до здравоохранения, а также, в свободе передвижения и проживания, во взаимном признании подписанных документов, в единых процедурах миграции и регистрации, едином рынке труда и многом другом. Уникальная социальная среда – это в первую очередь, система общих культурных кодов и смыслов, равные возможности и права, которые способствуют раскрытию и реализации творческого и профессионального потенциала граждан двух стран.

За последние годы, главным итогом Союзного государства – стал переход от деклараций к двадцати восьми союзным программам, что стало самым масштабным этапом интеграции России и Беларуси. Программы затронули все сферы жизнедеятельности: промышленность и сельское хозяйство, экономику и финансы, транспорт и связь, социальную и сферу, и другие. В период с 2024 –2026 г. утвердили новый пакет документов, которые продолжают все идеи первых и дополняют их.

В 2026 году завершилась первая пятилетка, направленная на реализацию первого пакета союзных программ между Беларусью и Россией. Пятилетка оправдала все намеченные планы и можно констатировать, что многие поставленные задачи были решены, что отразилось в установлении единых рынков на газ и энергию, сформирован единый транспортный контроль, утвердилось равенство и признание дипломов об образовании и многое другое. Следует отметить, что интеграционные отношения между странами затронули все социокультурные сферы, а сфера культурных взаимодействий не стала исключением, что подтверждается различными достижениями в области культуры, а также сформировавшейся системой союзных премий в области литературы и искусства.

Связь между историческими фактами и диалогом культур в гуманитарном пространстве прослеживается через основные аспекты:

1. Формирование Союзного государства направлено на то, чтобы юридически закрепить право культур на диалог, что связано с угрозой разрыва

единого смысла, после распада СССР, а все подписанные договора между Беларусью и Россией направлены на создание уникальных условий, где «семиосферы» двух государств не отдаляются друг от друга, а наоборот сохраняют общие культурные коды.

2. Формирование Союзного государства, подписанные договора и проводимая на их основе культурная политика привели к активации культурного диалога, к созданию уникальных условий, где «семиосферы» двух государств не отделяются друг от друга, а наоборот сохраняют общие культурные коды.

3. Создание общей среды жизнедеятельности для народов Беларуси и России, с установлением равных прав граждан, что отобразилось в основных документах «Договоре 1995 г.», «Уставе 1997 г.», «Договоре 1999 г.».

4. Хронология формирования Союзного государства подтверждает теорию Ю.М.Лотмана о том, что граница не только разделяет, но и соединяет, что безусловно подтверждается на практике тридцатилетнего сотрудничества и взаимодействия между Беларусью и Россией, где каждая из стран не утрачивает свою идентичность, а наоборот, сохраняет и приобретает новые культурные коды.

Подводя итог исследованию, следует констатировать, что история возникновения и становления Союзного государства выступает фундаментальным процессом институализации диалога культур в едином государственном пространстве. Опираясь на теоретическую базу семиосферы и культурных кодов, можно утверждать, что гуманитарное пространство Беларуси и России создает уникальное пространство, а реализация совместных программ обеспечивают не только преемственность поколений, но и выступают механизмом культурной интеграции межгосударственных отношений.

Использованная литература

1. Диалог культур // Социологическая энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/dialog-kultur.htm>.
2. Лотман Ю. Семиосфера. – Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
3. Кононенко Б. Большой толковый словарь по культурологии. – Москва: Вече: АСТ, 2003. – 512 с.
4. Антонович И. Беларусь и Россия: пути интеграции. – Минск : Четыре четверти, 2011. – 216 с.
5. Союзное государство: достижения, проблемы, перспективы // под ред. С.С.Шухно. – Москва: Институт социально-политических исследований РАН, 2022. – 156 с.
6. Соглашение о Таможенном союзе между Российской Федерацией и Республикой Беларусь от 06.01.1995. // Бюллетень международных договоров. – 1995. – № 10.
7. Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь от 21.02.1995. // Собрание законодательства РФ. – 1996. – № 23. – С. 2750.
8. Договор об образовании Сообщества Беларуси и России от 02.04.1996 г. // Российская газета. – 1996. – 3 апреля.
9. Договор о Союзе Беларуси и России от 02.04.1997. // Собрание законодательства РФ. – 1997. – № 30. – С. 3596.
10. Декларация о дальнейшем единении России и Беларуси от 25.12.1998 г. // Российская газета. – 1998. – 26 декабря.
11. Договор о создании Союзного государства от 08.12.1999. // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2000. – № 13. – С. 2/139.
12. Об утверждении Основных направлений реализации положений Договора о создании Союзного государства на 2024–2026 годы: Декрет Высшего Государственного Совета Союзного государства. – № 2 от 29 январ. 2024.

Dilfuza Xasanboyeva

*Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi
katta ilmiy xodimasi*

E-mail: dilfuzaikramovna7@gmail.com

ORCID: 0009-0003-0787-9046

Mashxura Toshboltayeva

*Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi
san'at bo'limi boshlig'i*

E-mail: mashurahontosboltaeva@gmail.com

ORCID: 0009-0008-9759-6520

FARG'ONA SHAHRI ASOSIY ME'MORIY YODGORLIKLARI: TARIXIY TAHLIL, HOZIRGI HOLATI VA MUHOFAZASI

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Farg'ona shahri hududida joylashgan moddiy madaniy meros obyektlari – asosiy 10ta me'moriy yodgorlikning tarixiy shakllanishi, arxitektura xususiyatlari va zamonaviy holati tizimli tahlil etilgan. Tadqiqotda XIX asr oxiri va XX asr boshlarida “bog’-shahar” konsepsiyasi asosida barpo etilgan ma'muriy, jamoat, ta'lim va diniy binolar hamda mustaqillik davri me'morchiligi namunalarining texnik ko'rsatkichlari, arxiv-muzey ma'lumotlari va funksional rivojlanishi yoritilgan. Yakunda ushbu tarixiy binolarni konservatsiya qilish, ulardan samarali foydalanish va shahar turizm klasteriga integratsiyalash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.*

***Kalit so'zlar:** madaniy meros, Farg'ona shahri, me'moriy yodgorliklar, “bog’-shahar”, muzeyshunoslik, tarixiy binolar muhofazasi, turizm.*

ОСНОВНЫЕ АРХИТЕКТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ ГОРОДА ФЕРГАНЫ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОХРАНА

***Аннотация.** В статье системно анализируются историческое формирование, архитектурные особенности и современное состояние 10 основных объектов архитектурного наследия, расположенных на территории города Ферганы. В исследовании освещаются административные, общественные, образовательные и религиозные здания,*

построенные в конце XIX – начале XX века на основе концепции «города-сада», а также образцы архитектуры периода независимости. Рассматриваются их технические характеристики, архивно-музейные сведения и функциональное развитие. В заключении представлены научно-практические рекомендации по консервации исторических зданий, их эффективному использованию и интеграции в городской туристический кластер.

Ключевые слова: культурное наследие, город Фергана, архитектурные памятники, «город-сад», музееведение, охрана исторических зданий, туризм.

THE MAIN ARCHITECTURAL MONUMENTS OF FERGANA CITY: HISTORICAL ANALYSIS, CURRENT CONDITION AND PRESERVATION

Abstract. *This article provides a systematic analysis of the historical formation, architectural features, and current condition of 10 major architectural heritage sites located in the city of Fergana. The study examines administrative, public, educational, and religious buildings constructed in the late 19th and early 20th centuries based on the “garden city” concept, as well as examples of architecture from the period of independence. Their technical characteristics, archival and museum data, and functional development are discussed. The article concludes with scientific and practical recommendations for the conservation of these historic buildings, their effective use, and their integration into the city’s tourism cluster.*

Keywords: *cultural heritage, Fergana city, architectural monuments, “garden city”, museology, preservation of historic buildings, tourism.*

O'zbekiston Respublikasida tarixiy-madaniy meros obyektlarini asrab-avaylash, ta'mirlash-tiklash hamda ulardan ilmiy-ma'rifiy va turistik maqsadlarda samarali foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sohaga oid qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar va Madaniy meros agentligi faoliyati hududlardagi noyob obidalarni tizimli inventarizatsiya qilish va targ'ib etishga keng yo'l ochdi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-sonli qarori bilan tasdiqlangan Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatiga ko'ra, Farg'ona viloyatida 38ta madaniy meros obyekti qayd etilgan bo'lib, shundan 142tasini arxitektura yodgorliklari tashkil etadi. Mazkur ko'chmas mulk obyektlarining 18tasi bevosita Farg'ona shahri hududida joylashgan. Ular orasida shaharning o'ziga xos tarixiy-me'moriy qiyofasini belgilab beruvchi 10ta asosiy me'moriy yodgorlik alohida ahamiyatga ega.

Farg'ona shahrining XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan shaharsozlik tarixi Turkiston o'lkasining boshqa an'anaviy shaharlaridan keskin farq qilib, "bog'-shahar" konsepsiyasi va pishiq g'ishtli yevropacha me'morchilik uslubining mahalliy iqlim sharoitlariga moslashuvi asosida shakllangan. Biroq ushbu me'moriy yodgorliklarning aksariyati bugungi kungacha kompleks ilmiy tahlil qilinmagan, ularning tarixiy arxivi, hozirgi muhofaza holati va turistik imkoniyatlari yagona tadqiqot sifatida umumlashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – Farg'ona shahridagi 10ta asosiy me'moriy yodgorlikning tarixiy shakllanishi, konstruktiv-me'moriy jihatlari, hozirgi saqlanish holati va ulardan foydalanish yo'nalishlarini ilmiy tahlil qilish hamda ularni muhofaza qilish va targ'ib etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- Farg'ona shahri me'moriy muhiti shakllanishining tarixiy omillarini ko'rib chiqish;
- shahardagi 10ta asosiy me'moriy yodgorlikning (ma'muriy, diniy, ta'lim va jamoat inshootlari) loyiha mualliflari, qurilish davri va arxitekturaviy yechimlarini tahlil etish;
- obidalarining zamonaviy texnik holati, egaligi va foydalanish funksiyalarini baholash;
- me'moriy yodgorliklarni konservatsiya qilish va shahar turizm yo'nalishlariga integratsiya qilish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirish.

Tadqiqotning manbaviy bazasini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-sonli va 2018-yil 28-avgustdagi 708-F-sonli qarorlari, Farg'ona viloyati hokimining qarorlari, Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasining texnik pasportlari hamda Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyining foto va arxiv hujjatlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, me'moriy-tavsifiy, funksional va tizimli tahlil usullari qo'llanildi. Shuningdek, obyektlarning bugungi holatini baholashda dala-kuzatuv va fotofiksatsiya metodlaridan foydalanildi.

Farg'ona shahrining shaharsozlik xususiyatlari

Farg'ona shahriga 1876-yilda sobiq Qo'qon xonligi tugatilib, Turkiston general-gubernatorligi tarkibida Farg'ona viloyati tashkil etilishi munosabati bilan harbiy-ma'muriy markaz sifatida asos solingan. Dastlab "Yangi Marg'ilon", 1907-yildan "Skobelev", 1924-yildan esa "Farg'ona" deb nomlangan. Shahar radial-halqasimon tizimda, to'g'ri burchakli keng ko'chalar va ko'kalamzorlashtirilgan xiyobonlar uyg'unligidagi "bog'-shahar" konsepsiyasi asosida barpo etildi. Uning tarixiy markazida barpo etilgan binolar asosan mahalliy sariq pishiq g'ishtdan milliy va yevropacha (klassitsizm, modern, neogotika) me'moriy uslublar sintezida qad ko'tardi.

Milliy ro'yxatga ko'ra shahardagi 18ta madaniy meros obyektidan 10tasi me'moriy yodgorlik maqomiga ega bo'lib, quyida ularning xronologik va funksional xususiyatlari tahlil etiladi:

Me'moriy yodgorliklar

Farg'ona shahridagi me'moriy yodgorliklarning aksariyati Rossiya imperiyasi davrida, shaharning harbiy shahar sifatida barpo etilishi bilan bog'liq holda, asosan XIX asr oxiri – XX asr boshlarida qurilgan. Ular ma'muriy, tibbiy, ta'lim va diniy vazifalarni bajargan binolar bo'lib, bugungi kunda turli muassasalar tomonidan foydalanilmoqda.

1. "Qurt urug'i zavodi" ("Yevtixidi" – Grenajniy zavod).

Manzili: Farg'ona shahar, Burhoniddin Marg'iloniy ko'chasi, 69-A uy. Davri: XIX asr. Maydoni: 2071,18 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: AT "Aloqa bank" Farg'ona filiali.

Arxitektura yodgorligi hisoblangan bir qavatli bino XIX asrda ipak qurti urug'larining seleksiyasini yaxshilash hamda dehqonlarni doimiy ravishda sifatli ipak qurti urug'lari bilan ta'minlash maqsadida maxsus qurilgan. Farg'ona vodiysida hunarmandchilik, jumladan, ipakchilik qadimdan rivojlangan bo'lib, Rossiya imperiyasi davrida Yangi Marg'ilonda (hozirgi Farg'ona shahri) shunday urug'chilik muassasasi 1899-yilda K.X.Yevtixid tomonidan barpo etilgan.

K.X.Yevtixidning urug'chilik korxonasi butun Turkistondagi eng yirik va mashhur korxonalardan biri bo'lib, unda, boshqa mavsumiy korxonalardan farqli o'laroq, doimiy shtatdagi ishchilar faoliyat ko'rsatgan. Korxonada 100 nafargacha kishi, asosan mahalliy ayollar mehnat qilgan. Tayyorlangan sog'lom urug'lar dehqonlarga tarqatilgan hamda Rossiya va xorijiy davlatlarga jo'natilgan. 2000-yillarga qadar ushbu bino Farg'ona gren (ipak qurti) zavodining urug' saqlash ombori vazifasini bajargan. Hozirda bino yaxshi holatda saqlangan bo'lib, Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi balansida turadi.

1-rasm. Qurt urug'i zavodi

2. "Cherkov binosi", "Sergiy Radojenskiy" pravoslav cherkovi.

Manzili: Farg'ona shahar, Navro'z MFY, Sakkokiy ko'chasi, 8-uy. Davri: XIX asr (1903–1905). Maydoni: 2071,18 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: pravoslav cherkovi sifatida faoliyat ko'rsatmoqda.

Cherkov binosi 1903–1905-yillarda Farg'ona shahri qurilishida ishtirok etgan katolik dinidagi polyaklar uchun qurilgan bo'lib, dastlab katolik, keyinchalik esa hozirgi kunga qadar pravoslav cherkovi sifatida foydalanib kelinmoqda. 1930-yildan 1952-yilgacha bino nemis-lyuteran cherkovi vazifasini ham bajargan. Cherkov binosi Farg'ona viloyati hokimining 2006-yil 25-avgust 210-son qarori bilan madaniy meros obyektlari ro'yxatiga kiritilgan.

Cherkov qurilishi rus me'morlari rahbarligida mahalliy ustalar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, barcha Farg'ona vodiysidagi shahar va harbiy cherkovlar an'anaga ko'ra to'g'ri sharqqa qaratib qurilgan. Bugungi kunda Farg'ona viloyatida pravoslav yo'nalishiga mansub rasman uchta cherkov (Farg'ona, Qo'qon, Quvasoy) faoliyat ko'rsatadi. Cherkovning uch qavatli ikonasi 1952–1954-yillarda rassom Mariya Sokoloviy tomonidan yaratilgan bo'lib, haftaning shanba va yakshanba kunlari cherkovda diniy marosimlar o'tkaziladi.

2-rasm. Cherkov binosi

3. “Kirxa” cherkovi binosi.

Manzili: Farg'ona shahar, Shukrona ko'chasi, 59-uy. Davri: 1905-yil
Maydoni: 486,4 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: hozirda foydalanilmaydi.

“Kirxa” binosi pishiq g'ishtdan o'sha davr arxitekturasida 1905-yilda lyuteran diniga mansub aholi uchun qurilgan. “Kirxa” so'zi nemis tilidan olingan bo'lib, “cherkov” ma'nosini anglatadi; bu diniy oqim Germaniyada XVI asrda Martin Lyuter tomonidan asos solingan. Bino Farg'ona viloyati hokimining 2006-yil 25-avgust 210-son qarori bilan madaniy meros obyektlari ro'yxatiga kiritilgan.

Ikkinchi jahon urushi davrida bino yarador bo'lganlarni taqsimlash punkti, keyinchalik Maxsus aloqa boshqarmasi, 2009–2023-yillarda esa Farg'ona viloyati Madaniy meros inspeksiyasi binosi sifatida foydalanilgan. Hozirda bino foydalanilmasada, qoniqarli holatda saqlanmoqda va viloyat Madaniy meros boshqarmasi balansida turadi.

3-rasm. “Kirxa” cherkovi binosi

4. “Farg'ona viloyati Sog'liqni saqlash boshqarmasi binosi”.

Manzili: Farg'ona shahar, Yuksalish ko'chasi, 104-A uy. Davri: 1905-yil. Maydoni: 1802,8 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg'ona viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasi.

Bir qavatli bino 1905-yilda poydevori toshdan, devorlari xom g'ishtdan, pollari taxtadan qurilgan bo'lib, o'z davrida shifoxona vazifasini bajargan. Rossiya imperiyasi davrida harbiy shahar sifatida asos solingan Farg'ona shahrida davolash muassasalari soni juda cheklangan bo'lib, 1913-yilga kelib shahar shifoxonasida 35tagacha, temir yo'l shifoxonasida 15ta, ko'z davolash shifoxonasida esa 12tagacha bemor xizmat ko'rgan.

1913-yilda shaharda jami 24 nafar tibbiy xodim, shundan 6 nafari vrach faoliyat ko'rsatgan; jumladan, Mordkovich Nikolay Aleksandrovich va Geyshtor Mariya Alekseyevna kabi vrachlar viloyat va shahar aholisi uchun katta fidoyilik ko'rsatgan. Bino yaxshi holatda bo'lib, 2006-yil 210-son qaror bilan madaniy meros obyektlari ro'yxatiga kiritilgan va viloyat Madaniy meros boshqarmasi balansida turadi.

4-rasm. Farg'ona viloyati Sog'liqni saqlash boshqarmasi binosi

5. "Madaniyat uyi binosi".

Manzili: Farg'ona shahar, Kashtanzor ko'chasi, 10-uy. Davri: XIX asr (1903). Maydoni: 1887,05 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg'ona viloyati Madaniyat Markazi.

Bino 1903-yilda arxitektor E.Brun rahbarligida qizlar gimnaziyasi uchun maxsus qurilgan bo'lib, dastlab rus millatiga mansub qizlarning ta'lim olishiga mo'ljallangan. Gimnaziya tarkibida "Mariya" qizlar uchilishi bazasida tashkil etilib, 1901-yilda qizlar gimnaziyasi deb nomlangan; unda rus tili, tarix, geografiya, arifmetika, tabiiy tarix, fizika va boshqa fanlar o'qitilgan.

Gimnaziya o'quvchilarining kundalik, daftar va ba'zi attestatlari hozirda Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyida saqlanmoqda. 1982-yildan buyon binoda Farg'ona viloyati Madaniyat markazi faoliyat yuritib kelmoqda (turli yillarda №1-sonli madaniyat uyi, shahar markaziy madaniyat uyi kabi nomlar bilan atalgan). Bino 2006-yil 210-son qaror bilan davlat muhofazasiga olingan.

5-rasm. Madaniyat uyi binosi

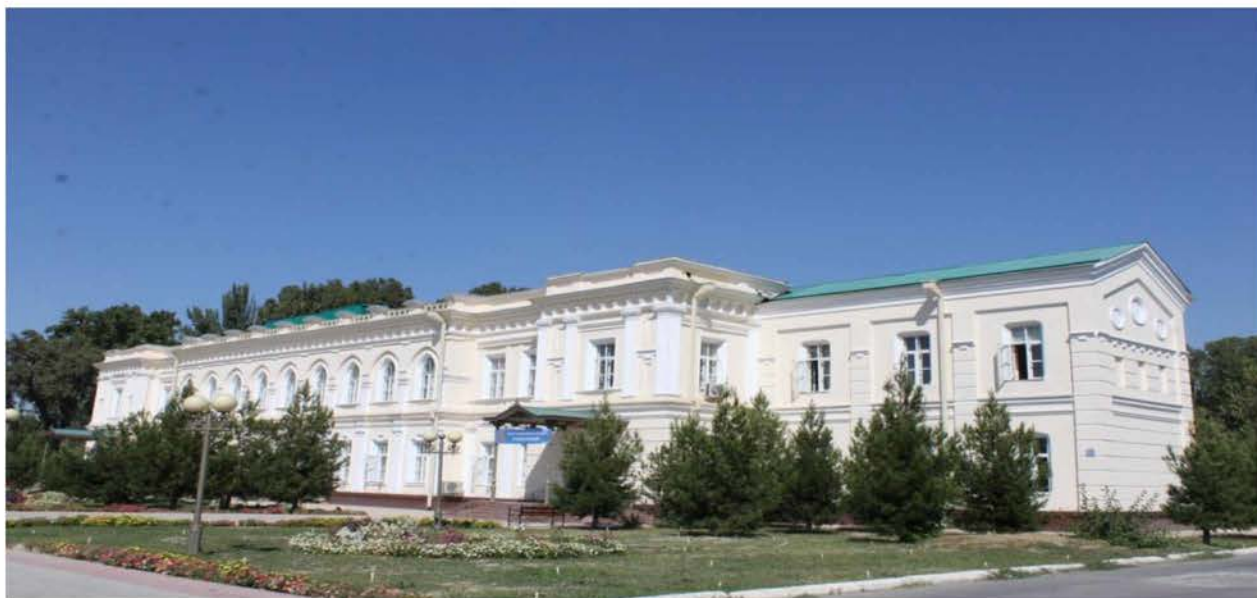
6. "Drama teatri binosi".

Manzili: Farg'ona shahar, Ahmad Al-Farg'oniy ko'chasi, 36-uy. Davri: XIX asr (1880–1891). Maydoni: 2151,99 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg'ona musiqali drama teatri.

Ikki qavatli bino dastlab viloyat gubernatorlari uchun "Gubernatorlar uyi" sifatida harbiy muhandis I.R.Sakovich loyihasi asosida 1880-yillar boshida qurila

boshlanib, 1891-yilda bitkazilgan. Bino orqasida gubernator bog'i (hozirgi Ahmad al-Farg'oniy oromgohi) barpo etilgan.

Keyingi yillarda binoda viloyat o'zbek drama teatri, so'ngra 2021-yilga qadar Farg'ona viloyati arxitektura va qurilish bosh boshqarmasi joylashgan. Farg'ona viloyati hokimligining 2021-yil 16-iyundagi qaroriga asosan bino Farg'ona musiqali drama teatriga qaytarilib, qayta ta'mirlanmoqda. Bino yaxshi holatda bo'lib, 2006-yil 210-son qaror bilan davlat muhofazasiga olingan.

6-rasm. Drama teatri binosi

7. "Zobitlar uyi binosi".

Manzili: Farg'ona shahar, Ahmad Al-Farg'oniy ko'chasi, 48-uy. Davri: XIX asr (1873; 1878–1879). Maydoni: 13405,96 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: "ISMA" nomidagi xalqaro universitet.

Ikki qavatli bino harbiy muhandis I.U.Jilin loyihasi asosida 1878–1879-yillarda "Harbiylar yig'inlari uyi" ("Dom ofitserov") sifatida qurilgan bo'lib, unda o'yin va oshxona zallari, sahna, kutubxona, biliard xonasi bo'lgan. Bu yerda shahar aholisi, asosan rus millatiga mansub aholi, bo'sh vaqtini o'tkazgan, havaskor va sayohatchi artistlar spektakllar namoyish etgan.

1991-yildan 2018-yilgacha bino sharqiy harbiy okrugining harbiy orkestri va tadbirlari uchun, so'ngra Farg'ona shahar davlat statistika bo'limi tomonidan

foydalanilgan. Hozirda binoda Latviyadagi "ISMA" xalqaro universitetining Farg'ona shahridagi filiali faoliyat yuritmoqda. Bino 2006 yil 210-son qaror bilan davlat muhofazasiga olingan.

7-rasm. Zobitlar uyi binosi

8. "Universitet binosi" (sobiq Erkaklar gimnaziyasi).

Manzili: Farg'ona shahar, Murabbiylar ko'chasi, 19-uy. Davri: XIX asr (1903). Maydoni: 2670,87 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg'ona Davlat universiteti ma'muriyati.

Ikki qavatli pishiq g'ishtdan qurilgan bino 1903 yilda arxitektor T.M.Svarichevskiy loyihasi asosida Erkaklar gimnaziyasi uchun qurilgan. Binoda 1903-yildan erkaklar gimnaziyasi, 1918–1920-yillarda Turkiston harbiy okrugi shtabi, 1930-yildan uch yillik Farg'ona pedagogika instituti, 1940–1945-yillarda front orti gospitali, urushdan keyin yana pedagogika instituti, 1991-yildan boshlab esa Farg'ona Davlat universiteti faoliyat yuritib kelmoqda.

Erkaklar gimnaziyasida diniy ta'lim, rus, lotin, yunon, fransuz va nemis tillari, matematika, fizika, tarix, geografiya kabi fanlar o'qitilgan; o'qish pulliligi sababli kambag'al oilalar farzandlari o'qiy olmagan. Gimnaziya bitiruvchilarining o'quv

qurollari va attestatlari Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi ekspozitsiyalarida saqlanib, namoyish etilmoqda. Hozirda binoda shuningdek FarDU qoshidagi "Qatag'on qurbonlari muzeyi" ham joylashgan.

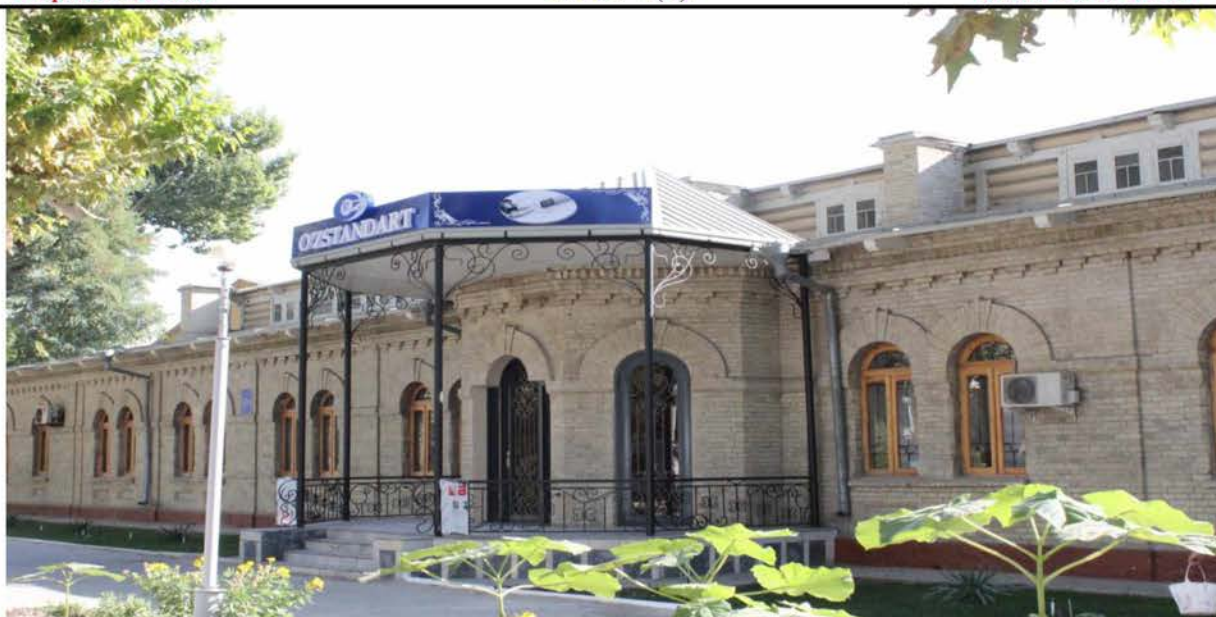
8-rasm. Universitet binosi

9. "O'zstandart" boshqarmasi binosi. (Sobiq Harbiy temirchilar o'quv punkti).

Manzili: Farg'ona shahar, B.Marg'iloniy ko'chasi, 119-uy. Davri: XIX asr (1904). Maydoni: 2472,79 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg'ona standartlashtirish va metrologiya boshqarmasi; 2023-yildan Madaniy meros agentligi viloyat boshqarmasi.

Bir qavatli pishiq g'ishtli bino harbiy muhandis M.G.Svarechevskiy loyihasi asosida 1904-yilda "Harbiy temirchilar o'quv punkti" sifatida qurilgan. Keyinchalik bino 1918-yilda harbiy polk shtabi, 1960-yildan harbiylar turar joyi, so'ngra mahalla fuqarolar yig'ini va fermer xo'jaliklari assotsiatsiyasi binosi sifatida foydalanilgan.

1992-yildan boshlab binoda Farg'ona "O'zstandart" standartlashtirish va metrologiya boshqarmasi, 2023-yildan esa qo'shimcha ravishda Madaniy meros agentligining viloyat boshqarmalari faoliyat yuritmoqda. Bino qoniqarli holatda bo'lib, 2006-yil 210-son qaror bilan davlat muhofazasiga olingan.

9-rasm. “O‘zstandart” boshqarmasi binosi

10. “Mustaqillik darvozasi”.

Manzili: Farg‘ona shahar, Buyuk ipak yo‘li ko‘chasi. Davri: 1992-yil.
Maydoni: 100 kv.m. Hozirgi foydalanish holati: Farg‘ona shahar obodonlashtirish boshqarmasi.

Farg‘ona shahriga g‘arb tomondan kirish joyida joylashgan “Mustaqillik darvozasi” sharqona “Ark” uslubida pishiq g‘isht va yog‘och materiallardan 1992-yilda barpo etilgan. Darvoza Farg‘ona shahar hokimligining 1992-yil 13-avgustdagi qaroriga asosan qurilib, qurilish-montaj ishlari 8-qurilish tresti tomonidan amalga oshirilgan; unga davlat byudjeti mablag‘lari bilan bir qatorda xorijdagi vatandoshlarimiz homiyligi ham jalb qilingan.

Darvoza 1992-yil 25-dekabrda ochilgan bo‘lib, tantanada O‘zbekiston hukumati rahbariyati, Qirg‘iziston va Tojikistondan delegatsiyalar ishtirok etgan. Farg‘ona viloyati hokimligining 1995-yil 4-yanvardagi qaroriga asosan unga rasman “Mustaqillik darvozasi” nomi berilgan. Darvoza shaharning ramzi va faxri bo‘lib, madaniy meros hamda turistik obyekt maqomiga ega; u 2006-yil 210-son qaror bilan davlat muhofazasiga olingan.

10-rasm. “Mustaqillik darvozasi”.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Farg'ona shahrining me'moriy yodgorliklari umumiy hisobda qoniqarli saqlangan bo'lsa-da, ularni muhofaza qilish va foydalanishda quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Tarixiy qiyofani saqlab qolish va restavratsiya: Qator tarixiy binolarning (masalan, Sog'liqni saqlash boshqarmasi binosi) fasadiga nomutanosib zamonaviy qurilish materiallari (akfa-plastik derazalar, alpokon, zamonaviy bo'yoqlar) ishlatilgan. Ta'mirlash ishlarini Madaniy meros agentligining maxsus ilmiy xulosalari asosida, binoning tarixiy asliyatini buzmagani holda olib borish lozim.

2. “Kirxa” binosini revitalizatsiya qilish: Hozirda bo'sh turgan “Kirxa” yodgorligi negizida Farg'ona shaharsozlik va arxitektura tarixi muzeyini yoki san'at galereyasini tashkil etish, bu orqali binoni muntazam qarov va isitish tizimi bilan ta'minlash maqsadga muvofiq.

3. Raqamlashtirish va axborotlashtirish: Shahardagi barcha 10ta me'moriy yodgorlikka ko'p tilli (o'zbek, ingliz, rus) QR-kodli ma'lumot taxtachalarini o'rnatish, ularni yagona “Farg'ona shahri me'moriy yo'nalishi” nomli onlayn turistik xaritaga kiritish.

4. Turistik klasterga integratsiya: Ushbu yodgorliklarni shahar markaziy istirohat bog'i va viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi bilan bog'lovchi piyodalar uchun mo'ljallangan "tarixiy-me'moriy marshrut"ni ishlab chiqish.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Farg'ona shahridagi me'moriy yodgorliklar Markaziy Osiyoda kam uchraydigan XIX asr oxiri – XX asr boshlari shaharsozlik madaniyatining yuqori darajadagi namunasi. Shahardagi 10ta asosiy me'moriy yodgorlik ma'muriy, ijtimoiy va madaniy markaz sifatida bugungi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ushbu binolarning asl tarixiy ko'rinishini saqlab qolish, restavratsiya me'yorlarini qat'iy nazoratga olish hamda ularni zamonaviy shahar turizm infratuzilmasiga to'liq jalb qilish hududning madaniy va iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-sonli qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 28-avgustdagi 708-F-sonli farmoyishi.

3. Farg'ona viloyati hokimining 2006-yil 25-avgustdagi "Madaniy meros obyektlarini davlat muhofazasiga olish to'g'risida"gi 210-sonli qarori.

4. Нильсен В. У истоков современного градостроительства Узбекистана (XIX – начало XX вв.). – Ташкент: Изд-во литературы и искусства, 1988. – 210 с.

5. Азимов И. Архитектурные памятники Ферганской долины. – Ташкент: Узбекистан, 1982. – 72 с.

6. Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy arxivi materiallari (fotonegativlar, tarixiy spravkalar fondi).

7. Farg'ona viloyati Madaniy meros boshqarmasi ma'lumotlari va texnik pasportlari.

E'zoxaxon Xamdamova

*Farg'ona viloyati tarixi va madaniyati
davlat muzeyi ilmiy xodimi
E-mail: ezozahonhamdamova9@gmail.com
ORCID: 0009-0007-9145-2318*

**QUVA TUMANIDA JOYLASHGAN TARIXIY OBIDALAR VA
ULARNING ILMIY-MADANIY AHAMIYATI**

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada Farg'ona vodiysining qadimiy madaniy-iqtisodiy markazlaridan biri bo'lgan Quva tumanining moddiy-madaniy meros obyektlari kompleksli tahlil qilingan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-son qarori bilan tasdiqlangan Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatiga kiritilgan 36ta obyektning tarixiy davrlashtirilishi va tasnifi yoritilgan. Qubo shahristoni, VII–VIII asrlarga oid noyob buddaviylik ibodatxonasi, mudofaa fortifikatsiya tizimi, shuningdek, Buyuk ipak yo'li tizimidagi “Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor” xalqaro nominatsiyasidagi o'rni arxeologik manbalar asosida ochib berilgan. Shu bilan birga, tumandagi islom davri me'moriy obidalar va mahalliy ziyoratgohlarning region tarixiy-ma'naviy taraqqiyotidagi roli ko'rsatib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** Quva, Qubo shahristoni, Budda ibodatxonasi, fortifikatsiya, Buyuk ipak yo'li, Ahmad al-Farg'oniy, moddiy madaniy meros, Vera Bulatova, arxeologiya, ziyoratgoh.*

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ, РАСПОЛОЖЕННЫЕ В
КУВИНСКОМ РАЙОНЕ, И ИХ НАУЧНО-КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЕ**

***Аннотация.** В статье проведён комплексный анализ объектов материально-культурного наследия Кувинского района, являющегося одним из древнейших культурно-экономических центров Ферганской долины. В исследовании освещены историческая периодизация и классификация 36 объектов, включённых в Национальный список недвижимых объектов материального культурного наследия, утверждённый постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 846 от 4 октября 2019 года.*

На основе археологических источников раскрыто значение городища Кубо, уникального буддийского храма VII–VIII веков, оборонительной фортификационной системы, а также его места в международной номинации «Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor» в системе Великого шёлкового пути. Наряду с этим показана роль архитектурных памятников исламского периода и местных святынь-паломнических объектов района в историческом и духовно-нравственном развитии региона.

Ключевые слова: Кува, городище Кубо, буддийский храм, фортификация, Великий шёлковый путь, Ахмад аль-Фергани, материальное культурное наследие, Вера Булатова, археология, места паломничества.

HISTORICAL MONUMENTS LOCATED IN KUVA DISTRICT AND THEIR SCHOLARLY AND CULTURAL SIGNIFICANCE

Abstract. *This article provides a comprehensive analysis of the tangible cultural heritage sites of Kuva District, one of the ancient cultural and economic centers of the Fergana Valley. The study examines the historical periodization and classification of 36 sites included in the National List of Immovable Objects of Tangible Cultural Heritage, approved by Resolution No. 846 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019. Based on archaeological sources, the article explores the significance of the Qubo ancient settlement, a unique Buddhist temple dating back to the 7th–8th centuries, the defensive fortification system, as well as its role within the international nomination “Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor” as part of the Great Silk Road network. In addition, the role of Islamic-period architectural monuments and local pilgrimage sites in the historical and spiritual development of the region is highlighted.*

Keywords: *Kuva, Qubo ancient settlement, Buddhist temple, fortification, Great Silk Road, Ahmad al-Farghani, tangible cultural heritage, Vera Bulatova, archaeology, pilgrimage sites.*

Farg'ona vodiysining sharqiy qismida joylashgan Quva tumani va uning ma'muriy markazi bo'lgan qadimiy Qubo shahri Markaziy Osiyo shaharsozlik madaniyati, xalqaro tranzit savdosi hamda konfessional munosabatlar tarixini tadqiq etishda muhim arxeologik platsdarm hisoblanadi. Ilk o'rta asrlarda Xitoy manbalarida "Xubo" yoki "Gubo" nomi bilan qayd etilgan mazkur shahar Buyuk ipak yo'lining Farg'ona-Sirdaryo tarmog'idagi asosiy forpostlardan biri bo'lgan [1, 2-b]. Quva tumanining boy tarixiy-madaniy merosini mazmunan quyidagi uch asosiy davrga ajratib o'rganish ilmiy maqsadga muvofiqdir:

1. Ilk va antik davr shaharsozligi: Qubo shahristonining quyi qatlamlari, ark, shahriston, rabod va murakkab konstruktiv mudofaa devorlari;

2. Islomgacha bo'lgan davr sinkretik madaniyati: VII–VIII asrlarga mansub Buddha ibodatxonasi kompleksi, haykaltaroshlik namunalari hamda zardushtiylik an'analari izlari;

3. O'rta asrlar va yangi davr merosi: Islomiy savdo-hunarmandchilik markazi sifatidagi yuksalish, buyuk mutafakkir Ahmad al-Farg'oniy merosi, yaqin o'tmish turar-joy me'morchiligi va mahalliy ziyoratgohlar.

Bugungi kunda ushbu obyektlarni tizimli o'rganish va sayyohlik infratuzilmasiga integratsiya qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-sonli qaroriga muvofiq, Quva tumanidagi 36ta moddiy madaniy meros ko'chmas mulk obyekti milliy ro'yxatga olingan. Ular orasida 24ta qadimiy arxeologiya yodgorligi, 4ta yaqin o'tmish me'moriy obidasi, 2ta monumental san'at yodgorligi hamda 6ta diqqatga sazovor ziyoratgoh mavjud bo'lib, ularning ilmiy pasportizatsiyasi va tarixiy tahlili dolzarb vazifalardan biridir.

Maqolaning manbashunoslik asosini XX asrning ikkinchi yarmida Y.G'.G'ulomov, V.D.Jukov va V.A.Bulatova boshchiligida Quva shahristonida olib borilgan O'zbekiston FA Arxeologiya institutining kompleks qazishma hisobotlari [3, 4-b], UNESCO va ICOMOS tashkilotlarining Buyuk ipak yo'li transmintaqaviy nominatsiyasiga oid hujjatlari [2] hamda O'zbekiston-Xitoy xalqaro qo'shma

arxeologik ekspeditsiyasining zamonaviy stratigrafik tadqiqot ma'lumotlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy, arxeologik stratigrafiya, tipologik tasniflash hamda dala-muzey kuzatuvi metodlaridan foydalanildi. Tumandagi har bir tarixiy obyekt davlat kadastr hujjatlari va arxiv manbalari bilan solishtirilgan holda ilmiy baholandi.

1. Quva – Qubo shahristonining xronologiyasi va topografiyasi.

Qubo shahristoni hozirgi Quva shahri hududida joylashgan ko'p qatlamli yirik arxeologik majmuadir. Shahar topografiyasi klassik Sharq shaharsozligiga xos bo'lgan uch bo'g'inli tuzilmani: mustahkam ark (sitadel), shahriston (asosiy shahar hududi) va rabod (savdo-hunarmandchilik mavzelari) qismlarini o'zida aks ettiradi.

Shaharning paydo bo'lish sanasi bo'yicha ilmiy munozaralar mavjud. Ilk tadqiqotlarda uning dastlabki qatlamlari milodiy I–III asrlarga xoslangan bo'lsa, keyingi stratigrafik shurflar va kulolchilik majmualari tahlili ilk madaniy qatlamlar miloddan avvalgi IV–III (ayrim shurflarda V–III) asrlarga borib taqalishini ko'rsatmoqda [3, 5-b]. 2026-yilgi O'zbekiston-Xitoy qo'shma arxeologik ekspeditsiyasi izlanishlari esa shaharning umumiy rivojlanish davri miloddan avvalgi davrlardan boshlanib, to milodiy XIII asr boshidagi mo'g'ullar bosqiniga qadar uzluksiz davom etganini tasdiqladi.

Shaharda yuksak rivojlangan kulolchilik xumdonlari, temirchilik ustaxonalari, metallurgiya qoldiqlari va Markaziy Osiyoda noyob hisoblangan shishasozlik sexlari topilgan bo'lib, bu mahsulotlar Farg'ona vodiysidan tashqariga ham eksport qilingan [3, 4-b].

2. Buddaviylik majmuasi va madaniy sinkretizm.

1956–1959 va 1968–1969-yillarda V.A.Bulatova tomonidan shahristonning shimoliy qismida olib borilgan qazishmalar vaqtida VII–VIII asrlarga oid Budda ibodatxonasi topilishi jahon sharqshunosligida katta ilmiy qiziqish uyg'otdi [4].

Ibodatxona murakkab me'moriy planirovkaga ega bo'lib, undan ibodatxona zali, yo'laklar, sajdagoh sufalari hamda loy va ganchdan ishlangan ko'plab haykal bo'laklari ochilgan. Ayniqsa, ulkan hajmdagi Budda haykali fragmentlari,

bodxisattvalar, dahshatli qiyofadagi ma'budlar (masalan, Mahakala va Iorpalar) hamda turli mifologik jonotlar tasviri Farg'ona plastik san'atining yuqori cho'qqisidir [4, 6-b]. Ushbu topilmalar islom kirib kelguniga qadar Farg'ona vodiysida buddaviylik mahalliy e'tiqodlar (ayniqsa, zardushtiylik va ajdodlar kulti) bilan uyg'un holda rivojlanganini va hudud ko'p madaniyatli sinkretik muhitga ega bo'lganini isbotlaydi [2, 6-b].

3. Fortifikatsiya va mudofaa inshootlari.

Qubo shahri mudofaa tizimi bir necha qurilish davrlarini qamrab olgan murakkab paxsa va xom g'ishtli qalin devorlar, burjlar hamda xandaqlardan iborat. UNESCO ekspertlari ta'kidlaganidek, shaharning fortifikatsiya inshootlari VI–XII asrlar davomida doimiy ravishda yangilanib, mustahkamlanib borilgan [2]. Devorlar konstruksiyasidagi strelkasimon shinaklar va dumaloq minoralar shahar nafaqat ma'muriy, balki strategik-harbiy jihatdan ham Farg'ona vodiysi darvozasini himoya qiluvchi asosiy nuqtalardan biri bo'lganini ko'rsatadi [3].

4. Buyuk ipak yo'li tizimi va xalqaro e'tirof.

Quva Qashg'ardan keluvchi karvon yo'llari O'sh orqali Farg'ona vodiysining ichki markazlari (Axsikent, Marg'ilon, Rishton, Qo'qon) va undan nari Samarqand hamda Choch vohasiga boruvchi magistral chorrahasida joylashgan [1, 2-b].

Ushbu noyob universal qiymati tufayli Qubo shahristoni UNESCOning "Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor" (Ipak yo'li: Farg'ona–Sirdaryo koridori) transmillariy nominatsiyasi doirasida Butunjahon merosi ro'yxatiga nomzod obyekt sifatida rasman kiritilgan bo'lib, hozirda hududni saqlash va arxeologik boshqaruv rejalari ishlab chiqilmoqda [2].

5. Ahmad al-Farg'oniy merosi va keyingi davr obidalari

Quva zamini jahon fani ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan IX asr buyuk matematigi va astronomi Ahmad al-Farg'oniy nomi bilan bevosita bog'liq. 1998-yilda olim tavalludining 1200 yilligi xalqaro miqyosda nishonlanishi munosabati bilan Quva shahristoni bilan tutash hududda mahobatli Al-Farg'oniy me'moriy-yodgorlik majmuasi barpo etildi.

Quva tumanida joylashgan davlat ro'yxatiga olingan moddiy madaniy meros obyektlari

(O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrdagi 846-son qarori asosida)

T/r	Obyekt to'liq nomi	Obyekt davri	Obyekt manzili
I	Qadimiy arxeologiya yodgorliklari		
1	Mundaliq ota	Mil.avv. XII asr	“Mustaqillik” MFY
2	Quva shaharchasi	Mil.avv. XII asr	“Toshkent” MFY
3	Takyontepa	Mil.avv. III–IV asrlar	“Paxtakor” MFY
4	Rus mozortepa	Mil.avv. I – mil. VII asrlar	“Gulobod” MFY
5	Gulobodtepa	Mil.avv. I – mil. VII asrlar	“Gulobod” MFY
6	Oqtepa	Mil.avv. I asr	“Do‘stlik” MFY
7	Jartepa	Aniqlanmagan	“Iftixor” MFY
8	Chimyontepa	Mil.avv. I asr	“Iftixor” MFY
9	Laylakuyatepa	Mil.avv. I asr	“Iftixor” MFY
10	Yomonjartepa	Mil.avv. I – mil. VII asrlar	“Taxtakor” MFY
11	Salimtepa	Aniqlanmagan	“Bo‘ston” MFY
12	Zindontepa	Mil.avv. I – mil. XII asrlar	“Dehqonobod” MFY
13	Oqotabuva tepaligi	Mil.avv. I – mil. XII asrlar	“Turkrovot” MFY
14	Qo‘rg‘onchatepa	Mil.avv. I asr	“Bahor” MFY
15	O‘raboshitepa	Aniqlanmagan	“Mustaqillik” MFY
16	Yangichektepa	Aniqlanmagan	“Qoraqum” MFY
17	Chillamozortepa	Mil.avv. I – mil. VIII asrlar	“Qoraqum” MFY
18	Bo‘stonotatepa	Aniqlanmagan	“Namuna” MFY
19	Tolmozortepa	Mil.avv. I asr	“Tolmozor” MFY
20	Qorovultepa	Mil.avv. I asr	“Tolmozor” MFY
21	Tegirmontepa	Mil.avv. I asr	“Yangi hayot” MFY
22	Ketmontepa	Aniqlanmagan	“Soykeldi” MFY

23	Quva shahristoni	Mil.avv. VII asr	“Toshkent” MFY
24	Bektemirtepa	Mil.avv. I asr	“Qaqir” MFY
II	Yaqin o'tmish arxitektura yodgorliklari		
25	Abdulla Yoqubboy uyi	1890-yil	“Taxtak o'prik” MFY
26	Xo'jam Podshoh qadamjosi yodgorligi	XX asr	“G'alaba” MFY
27	Zayniddinboy uyi	1889-yil	“Quva” MFY
28	Tojikqishloq masjidi	1917-yil	“Tojikqishloq” MFY
III	Monumental san'at yodgorliklari		
29	Ahmad al-Farg'oniy qadamjosi (haykal, xiyobon)	1998-yil	“Toshkent” MFY
30	Xotira yodgorlik maydoni	1975-yil	“Quva” MFY
IV	Diqqatga sazovor joylar (ziyoratgohlar)		
31	Mundaliq ota ziyoratgohi	XX asr	“Mustaqillik” MFY
32	Sa'd Vaqqos ziyoratgohi	XXI asr	“Yangi hayot” MFY
33	Xo'ja Hasan ziyoratgohi	XX asr	“Turkrovot” MFY
34	Xoja Ahror Valiy qadamjolari ziyoratgohi	XX asr	“Iftixor” MFY
35	Tolmozor ziyoratgohi	XX asr	“Tolmozor” MFY
36	Qorong'ulik ota ziyoratgohi	XX asr	“Gulobod” MFY

Xulosa qilib aytganda, Quva tumanining moddiy-madaniy meros obyektlarini arxeologik, manbashunoslik va tipologik jihatdan kompleksli tahlil qilish quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi: Qubo shahristoni stratigrafiyasi Farg'ona vodiysida shahar madaniyati shakllanishi miloddan avvalgi davrlardan boshlanib, to milodiy XIII asrgacha uzluksiz davom etganini ko'rsatadi. Ark, shahriston va raboddan iborat klassik topografik tuzilma hamda bir necha qurilish gorizontlariga ega murakkab fortifikatsiya tizimi shaharning nafaqat yirik ma'muriy va hunarmandchilik (kulolchilik, shishasozlik, metallurgiya), balki muhim mudofaa-strategik markaz bo'lganligini isbotlaydi;

Quvadan topilgan VII–VIII asrlarga mansub Budda ibodatxonasi kompleksi hamda noyob haykaltaroshlik namunalari islomgacha bo'lgan davrda mintaqada buddaviylikning mahalliy zardushtiylik va ajdodlar kulti bilan sinkretik tarzda rivojlanganini ko'rsatadi. Bu holat Buyuk ipak yo'lining shimoliy tarmog'i orqali Hindiston, Toxariston, So'g'd va Xitoy sivilizatsiyalari bilan faol madaniy-g'oyaviy aloqalar mavjud bo'lganini namoyish etadi;

IX asr qomusiy olimi Ahmad al-Farg'oniy faoliyati, shuningdek, tumandagi islom davri qadamjolari (Tolmazor, Mundaliq ota, Sa'd Vaqqos ota) va yaqin o'tmish milliy me'morchiligi an'analari Quvaning o'rta asrlarda ham ilm-fan va ma'rifiy markaz sifatidagi maqomini saqlab qolganidan dalolat beradi;

Davlat ro'yxatiga olingan 36ta madaniy meros obyekti hududning ulkan turistik-rekreatsion va ilmiy potensialga ega ekanini tasdiqlaydi. Qubo shahristonining UNESCOning "Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor" xalqaro transmintaqaviy nomzodlar ro'yxatiga kiritilishi hamda shahriston negizida zamonaviy "ochiq osmon ostidagi muzey" konsepsiyasining amalga oshirilishi ushbu noyob arxeologik yodgorliklarni konservatsiya qilish, xalqaro integratsiyasini ta'minlash va turizm markaziga aylantirishda strategik ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda Quva tumanidagi tarixiy obidalarni saqlash, restavratsiya qilish, ilmiy jihatdan chuqur o'rganish va ularni keng jamoatchilikka targ'ib etish dolzarb vazifalardan biridir.

Umuman olganda, Quva tumanining tarixiy obidalari Farg'ona vodiysining ko'p asrlik sivilizatsion taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim madaniy boylikdir. Ularni asrab-avaylash, ilmiy tadqiq etish va kelajak avlodlarga yetkazish nafaqat hududiy, balki umummilliy va xalqaro ahamiyatga ega vazifa hisoblanadi. Quvaning tarixiy merosini tizimli ravishda o'rganish O'zbekistonning qadimiy sivilizatsiyalar chorrahasidagi o'rnini yanada chuqurroq ochib berishga hamda milliy madaniy merosni xalqaro miqyosda targ'ib qilishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Анарбаев А. Ахсикет – столица древней Ферганы. – Ташкент: Тафаккур, 2013. – 535 с.
2. Булатова В. Древняя Кува. – Ташкент: Фан, 1972. – 160 с.
3. Булатова-Левина В. Буддийский храм в Куве // Советская археология. – 1961. – № 3. – С. 29–30.
4. Ставиский Б. Судьбы буддизма в Средней Азии: по данным археологии. – Москва: Восточная литература, 1998. – 335 с.
5. Матбабаев Б. Раннесредневековая культура Ферганы (на основе исторического анализа археологических источников V–VIII вв.): автореф. дис. д-ра ист. наук. – Самарканд, 2009.
6. Матбабаев Б., Иванов Г., Максудов Ф., Анарбаев А., Маширабов З. Древние города Ферганской долины. – Ташкент: ЖИДУ, 2008. – 176 с.
7. UNESCO World Heritage Centre. Silk Roads: Fergana-Syrdarya Corridor. Tentative List of Uzbekistan. – Paris: UNESCO. – Electronic resource.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 04.10.2019. 846-son qarori "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida".

IV BO'LIM. PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA,

KUTUBXONASHUNOSLIK

Maxsuma Xojimatova

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Sahna nutqi" kafedrasi professori
E-mail: xojimatova1966@gmail.com
ORCID: 0009-0003-3138-0114

ROZIYA USMONOVA ILMIY-IJODIY YO'LI

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston teatr san'ati va sahna nutqi ta'limi rivojiga munosib hissa qo'shgan mohir pedagog, sahna nutqi fani fidoyisi Roziya Usmonovanning ijodiy va pedagogik faoliyati yoritilgan. Ustozning san'at olamiga kirib kelishi, aktyorlik faoliyati, sahna nutqi sohasidagi ustozlardan olgan saboqlari hamda ko'p yillik pedagogik tajribasi tahlil etilgan. Roziya Usmonovanning ilmiy-uslubiy va pedagogik merosini o'rganish hamda ta'lim jarayoniga tatbiq etish zamonaviy teatr ta'limi va milliy sahna nutqi madaniyatini rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekani asoslangan.

Kalit so'zlar: pedagogik mahorat, teatr ta'limi, sahna nutqini o'qitish metodikasi, ijodiy meros, "ustoz-shogird" an'anasi.

НАУЧНО-ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ РОЗИИ УСМАНОВОЙ

Аннотация. В статье освещается творческая и педагогическая деятельность талантливого педагога, преданного своему делу специалиста в области сценической речи Розии Усмановой, внесшей значительный вклад в развитие театрального искусства Узбекистана и образования в области сценической речи. Анализируются её приход в мир искусства, актёрская деятельность, знания и профессиональные навыки, полученные у мастеров сценической речи, а также многолетний педагогический опыт. Обосновывается, что изучение научно-методического и педагогического наследия Розии Усмановой и его внедрение в образовательный процесс являются одним из важных факторов развития современного театрального образования и культуры национальной сценической речи.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, театральное образование, методика преподавания сценической речи, творческое наследие, традиция «учитель-ученик».

ROZIYA USMANOVA'S SCIENTIFIC AND CREATIVE JOURNEY

Abstract. *This article highlights the creative and pedagogical activities of Roziya Usmanova, a skilled educator and dedicated specialist in stage speech who made a significant contribution to the development of Uzbek theatre art and stage speech education. The article analyzes her entry into the world of art, her acting career, the knowledge and professional skills she gained from prominent masters of stage speech, as well as her many years of pedagogical experience. It is substantiated that the study of Roziya Usmanova's scholarly, methodological, and pedagogical legacy and its integration into the educational process are important factors in the development of modern theatre education and the culture of national stage speech.*

Keywords: *pedagogical mastery, theatre education, methods of teaching stage speech, creative legacy, "teacher-student" tradition.*

Teatr san'atining zahmatkashlari va badiiy so'z san'ati fidoiylari bugungi kunda to'liq ma'nodagi millatning ko'zgusi, milliy g'oya, san'at va madaniyat, ma'naviyat va ma'rifatning targ'ibotchilaridir. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining "Sahna nutqi" kafedrasi teatr ta'limi hamda badiiy o'qish tizimida ko'p yillik tarix va boy ilmiy-ijodiy an'analarga ega bo'lgan yetakchi ta'lim maskanlaridan biri hisoblanadi. Kafedra o'zining uzoq yillik faoliyati davomida sahna nutqi san'atining nazariy va amaliy jihatlarini takomillashtirish, badiiy so'z madaniyatini yuksaltirish hamda iqtidorli va malakali aktyor, rejissyor, boshlovchi va pedagog kadrlarni tayyorlashda o'zining munosib hissasini qo'shib kelmoqda. Kafedra faoliyati o'zbek sahna nutqi madaniyatini shakllantirgan ustozlar merosi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bugungi kunda ham mazkur an'analarni zamonaviy yondashuvlar bilan boyitilmoqda. Bugungi zamonaviy jarayonda kafedra ta'lim, ilm-fan va ijodiy amaliyot uyg'unligi asosida faoliyat yuritmoqda.

Bugungi kunda sahna nutqini o'qitish jarayonida shakllangan pedagogik yondashuvlar, ilmiy tadqiqotlar, metodik ishlanmalar ustoz pedagoglar tomonidan yaratilgan darsliklar, o'quv qo'llanmalar, risolalar, monografiyalar va ilmiy maqolalar orqali ta'lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. Mazkur ilmiy-uslubiy manbalar nafaqat kafedra o'qituvchilari, balki yosh pedagoglar, tadqiqotchilar, magistrantlar va talabalar uchun ham muhim o'quv-metodik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Jumladan, Roziya Usmonovanning ko'p yillik ilmiy-amaliy izlanishlari natijasida matbuotda, ilmiy-amaliy anjumanlarda hamda institut pedagoglarining "Ilmiy qaydlar" to'plamlarida chop etilgan maqolalari, shuningdek, "Nutq san'atida tez aytishning ahamiyati" nomli o'quv qo'llanmasi sahna nutqi fanini o'qitish jarayonida muhim metodik manba sifatida foydalanib kelinmoqda. Shuni alohida qayd etish kerakki, san'at ta'limi sohasida faoliyat yuritgan ko'plab mahoratli pedagoglar o'zlarining boy amaliy tajribalarini nazariy jihatdan umumlashtirish va ilmiy-uslubiy shaklda yoritish imkoniyatiga har doim ham ega bo'la olmaganlar. Shu sababli ularning pedagogik uslublari, ta'lim jarayonidagi metodik yondashuvlari va amaliy tajribalari ko'p hollarda teatrshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan va ilmiy muomalaga kiritilgan.

Teatr ta'limida aktyorlik mahorati va sahna nutqi fanlarining ilmiy-uslubiy asoslarini shakllantirishda tajribali pedagoglarning xizmati alohida ahamiyat kasb etgan. Jumladan, 1953-yildan boshlab o'zi badiiy rahbarlik qilayotgan kurslarda "Aktyorlik mahorati" va "Sahna nutqi" fanlarini o'qitish maqsadida O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, dotsent Abdurahmon Sayfiddinov pedagogik faoliyatga jalb etilgan. Shuningdek, 1958-yilda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi Zuhra Olimjonova, 1961-yilda esa katta o'qituvchi Roziya Usmonova Sahna nutqi kafedrasida pedagoglari safidan o'rin olgan [1].

Roziya Usmonovanning mazkur kafedradagi faoliyati teatr san'ati ta'limida yangi pedagogik yondashuvlar, sahna nutqini o'qitish metodikasi va badiiy so'z ijrochiligi maktabining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Uning ko'p yillik ilmiy-

amaliy izlanishlari, pedagogik tajribasi va ijodiy faoliyati nafaqat talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirishga, balki sahna nutqi sohasidagi milliy ta'lim an'alarining davomiyligini ta'minlashga ham xizmat qildi.

“Sahna nutqi” kafedrasining faxriy ustozlaridan sanalgan Roziyaxon Usmonova 1939-yil 9-avgustda Toshkentning Sebzor dahasida tug'ilgan. Otalari Muhammadjon aka va onajonlari Mukkaramxon opa. Ularning sakkiz nafar farzandlari bo'lib, shundan ikki o'g'il olti qiz. Roziyaxon opa oilada to'ng'ich farzand hisoblanadi. Oilasida va yaqin qarindoshlar orasida san'atkorlar bo'lmagan. Otalari ish ustida mumtoz qo'shiqlarni aytib hirgoyi qilardilar, o'zlariga xos shirali ovoz sohibi edilar. Onalari ham san'atga ixlosmand kishi bo'lganlar. Roziyaxon opaning opa-singillari bilan, albatta, radio orqali ancha keyinroq esa televizordan beriladigan adabiiy-badiiy, musiqiy ko'rsatuvlarga qiziqishlari, teatr tomoshalariga borishlaridanoq ularda san'atga ishtiyoq oila muhitida uyg'onganini bilsa bo'ladi. Roziya Usmonova maktab chog'larini shunday xotirlaydi: “Bitta Vazira degan o'rtog'im bilan o'sha paytdagi Ostrovskiy saroyiga drama to'garagiga borib qoldik. Adabiyot to'garagiga ham kirdik. U yerda taniqli Abdulla Oripov, Erkin Vohidovlar bor edi o'sha paytda. Ozgina she'r yozgan bo'ldik. Uchqun Raxmonov degan odam drama kursi rahbari ekan. Juda bolajon kishi edi, odamni qiziqtiradigan muomalalari bilan bizni drama kursiga olib kirib ketdilar” [2]. U yerdagi to'garakda aktyorlikning boshlang'ich ta'limini olgan Roziyaxon Usmonova spektakllarda katta-kichik rollarni ijro etti. “Xatarli yo'l yoqasida”, “Abdulla Nabiye” va yana bir qancha spektakllarni sahnalashtirishdi. To'garakda sahnalashtirilgan “Abdulla Nabiye” nomli asarda Roziya opa qahramonning onasini, uning o'g'li – Abdulla Nabiye rolini esa Arsen Ismoilov ijro etgan. Keyinchalik ular institutda kursdosh bo'ldilar. Shu yo'sinda bir qancha sahna asarlarida ishtirok etib kelishdi. Bu qalbi qaynoq, san'atga ixlosi baland yosh qalblarning sahna san'atiga oshufta bo'lib shakllanish davrlari edi.

Maktabni bitirib, teatr san'ati institutiga o'qishga kirishini ota-onasiga aytganda, otalari qiyin kasb ekanini, bu kasb ayniqsa ayollarga og'irligi, hamma

ham eplab ketolmasligini aytadilar. To'garaklarda rollar ijro etib, san'atga havasi uyg'ongan Roziyaxon o'ylab ham o'tirmay "men o'qiyman, ko'raychi aktrisa bo'lmasam, balki o'qituvchi bo'larman" deb javob beradi. Qizining qat'iyat bilan aytgan gapi otasiga ma'qul tushib, uning o'qishga kirishiga rozilik beradi. Onasi qizining qiziqishlari va san'atga bo'lgan intilishlaridan xabardor edi, shuning uchun qarshilik qilmadi.

O'rta maktabni bitirgan qahramonimiz katta orzular bilan 1957-yili A.N.Ostrovskiy nomidagi, Toshkent teatr va rassomlik san'ati institutiga, "Dramatik teatr va kino aktyorligi" yo'nalishiga o'qishga qabul qilinadi. 1960-yili Roziyaxon Usmonova o'qiyotgan guruh ijodiy amaliyot uchun ustozlari O'zbekiston xalq artisti, taniqli rejissyor, Toshxo'ja Xo'jayev boshchiligida "Hamza" nomli (hozirgi Milliy akademik drama teatri) teatriga ijodiy amaliyot o'tash uchun biriktirildi. Guruh talabalari Shekspirning "Yuliy Sezar" asarida ommaviy sahnalarda va teatr repertuaridagi boshqa spektakllarda ham ishtirok eta boshladilar. Roziyaxon opaning katta sahnadagi birinchi roli rejissyor A.Qobulov sahnalashtirgan O.Yoqubovning "Olma gullaganda" asari asosidagi spektaklidagi kichik bir personajni edi. Shundan keyin talaba-aktrisada sahna san'atiga ishtiyoq yanada ortib ketadi.

Roziyaxon Usmonovanning institutni bitirgunga qadar keyingi ijodiy ishlari milliy teatr sahnasida bo'ldi. Buni qarangki, orzulari bir olam, yuragi sahna zavqi bilan to'lgan ijodkor qizning hayotiga uni zimdan kuzatib, unga ko'ngil qo'ygan inson kirib keldi. Teatrning o'sha paytdagi repertuaridan joy olgan F.Shillerning "Makr va muhabbat" asaridagi Vurm rolini Po'lat Saidqosimov ijro etardi. Roziyaxon uning ijrosini ko'rib, "qobiliyatli aktyor ekan" deya e'tirof qilgandi. Po'lat aka ham Roziyaxonning ijrolarini tomosha qilish barobarida, undagi qizlarga xos ajib latofat, shirinso'zlik, mehnatkashlikni ko'rib qalblarida iliqlik paydo bo'lgan. San'atga bo'lgan oshuftalik ularni bir-biriga yaqinlashtirdi. 1960-yili, ya'ni uchinchi kursni bitirish arafasida teatr va kino san'atining mahoratli aktyori

O'zbekiston xalq artisti Po'lat Saidqosimov bilan turmush qurishdi. Endi ular san'at olamining qizg'in jarayonlarini birgalikda ijod qilib davom ettirishdi.

Aktyorlik mahoratining “qon tomiri” hisoblangan “Sahna nutqi” fanining yana bir zabardast jonkuyari, mubolag'asiz ko'p san'atkorlarning “Onajon – ustoz” sanalgan O'zbekiston xalq artisti, professor Nazira Aliyevadan so'z san'ati sirilarini qiziqish bilan o'rgana boshlagan. “Nazira opa katta-yu, kichikka juda e'tiborli, mehribon bilimdon, nozik tabiatli va ziyoli ayol bo'lgan. Darslardan tashqari ularning uylariga borib ham vazifalarimni tayyorlar edim. Institutda bo'lib o'tadigan ijodiy kechalar va tadbirlarda ham ijrochi, ham boshlovchi sifatida ishtirok etar edim. Bular, albatta, Nazira opaning nazoratlari ostida bo'lar edi. Roziyaxon opa pedagoglik faoliyatini boshlaganda Nazira opa bilan birga ishlashgan. Juda ko'p o'quvchilarga birgalikda dars berishgan. Nazira opa juda didli, salobatli, og'ir vazmin ayol edilar. Talabalarga yondoshish tomonlarini alohida e'tibor bilan o'rgangan. Nazira opa o'quvchilarga chiroyli muomala qilib, sekin, barmoqlarni bir xilda, shoshmasdan, bolalarga tushunarli qilib gapirishlari, xuddi onalardek bolalarga erkinlik berib, shu bolalardagi qanaqa kamchilik bo'lmasin, o'shalarni tuzatish yo'llarini, ustamonlik bilan bajarardilar. Nazira opadan texnik mashqlarni ham o'rgangan. Tovushlarni burro-burro, aniq aytishga, so'zlarni, jummalarni, tez aytishlar, ruboiylar, maqollar va hokazolarni maqsad qo'yib aytishga yo'naltirardilar” [3].

Bunday tahlillardan ko'zlangan asosiy maqsad matnni shunchaki yodlash emas, balki uning mazmun-mohiyatini chuqur anglash, har bir so'z zamiridagi hayotiy haqiqatni his etishdan iborat edi. Ustozlar talabalardan asarda ifodalangan fazilatlarga shaxsiy munosabat bildirishni, “Bu fazilatlarga munosabating qanday? Yaxshilikka havasing, yomonlikka nafrating qay darajada?” kabi savollarga samimiy javob topishni talab qilar edilar. Muallifning qayd etishicha, ustozlar she'r yoki adabiy matn ijrosi faqat uning ichki mazmuni qalbdan his etilgandagina samimiy, ishonarli va ta'sirchan bo'lishini doimo uqtirar edilar. Keyinchalik Roziyaxon opa ko'zi ojizlar jamiyatida ham bir necha yil faoliyat yuritganini

ta'kidlaydi. Uning yozishicha, bu sohada ishlashga kitoblarga bo'lgan qiziqishi hamda ko'zi ojiz insonlarning adabiyotdan bahramand bo'lishiga ko'maklashish istagi turtki bo'lgan. Bu yerda u Chingiz Aytmatov, Abdulla Oripov va boshqa adib hamda shoirlarning asarlarini ovozli ijro qilib, ko'zi ojiz tinglovchilar uchun mutolaa qilib bergan.

Roziyaxon opaning ta'kidlashicha, keyinchalik faoliyatini O'zbekiston davlat madaniyat institutida davom ettirgan. Institutda yosh o'qituvchi sifatida ish boshlagan dastlabki yillarda ustozlaridan o'rgangan pedagogik metodika va tajribalar unga katta yordam bergan. Ilk faoliyatida professor Nazira Aliyeva bilan birgalikda birinchi kurs talabalariga dars bergan. Dars jarayonida har bir talaba bilan alohida tanishish, ularning ovoz imkoniyatlari, nutqidagi kamchiliklari, dunyoqarashi, mutolaa madaniyati, qiziqishlari, teatr institutini tanlash sabablari hamda san'at haqidagi tasavvurlarini aniqlashga alohida e'tibor qaratilgan. Bu orqali talabalarning ichki dunyosi va ijodiy salohiyatini chuqurroq anglash maqsad qilingan.

Roziyaxon Usmonova 1980-yilda institutdagi bir guruh yosh o'qituvchilar bilan Rossiyaning Sankt-Peterburg shahridagi Aktyorlik mahorati va Sahna nutqi bo'yicha malaka oshirish kursida ham tahsil olganlar. Fanga oid yangiliklar bilan birga spektakllar ko'rish, teatr va kino san'ati pedagog, rejissyor va aktyorlari bilan uchrashuvlar bir olam taassurotlarga boy bo'lgan. Bir muddat o'tib Moskva va Ukrainaning Kiyev shahriga ham institut jamoasi bilan borganligi, san'at institutlaridagi o'qitish ishlari, teatrlar faoliyati, madaniy maskanlar, muzeylarida bo'lib ijodiy va pedagogik faoliyati davomida amaliy va nazariy, ijod yo'lidagi katta maqsadlar sari odimlashda tajriba maktabi bo'lib xizmat qildi. O'qituvchilik faoliyatining boshlanishida faqat dramatik teatr va kino aktyorligi talabalariga ustozlik qilgan bo'lsalar, keyinchalik, musiqali teatr aktyorligi, qoraqalpoq guruhlarida ham dars berganlar. Ota-ona farzandi yutug'idan qanday quvonsa, ustoz ham bergan ta'lim-tarbiyasi mevasidan quvonadi, mehnati zoye ketmaganidan ko'ngli taskin topadi. "Men o'z ustozlarimdan qanday faxrlansam, shogirdlarimdan

ham doimo xursandman, ularni juda hurmat qilaman. Teatr, kino televideniyaedagi ijodlari haqiqatdan ham havasli. Ularning san'atga e'tiqodi baland bo'ldi. Bu dunyodan o'tganlarini oxirlari obod bo'lsin. Qolganlari salomat bo'lishsin". Roziyaxon opa pedagogik faoliyati davomida juda ko'p iqtidorli va iste'dodli talabalarga ta'lim berish nasib etgan. Roziya opaning o'qitgan talabalari orasida Vladimir Yaxontov nomidagi "Butunittifoq badiiy so'z ustalari konkursi" g'oliblari ham bo'lgan. Bular O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Shohida Ismoilova, Raxmatilla Mirzayev. Nafaqat poytaxtda, balki respublikaning turli hududlarida faoliyat olib borayotgan ko'plab shogirdlari bilan faxrlanishini ta'kidlaydi. Ular hozir yurtimiz teatrlarida, kinoda, televideniyaeda o'z o'rinlarini topib, barchaning sevimli ijodkoriga aylanib ulgurishgan. Ular qatorida O'zbekiston xalq artistlari – O'zbekiston xalq artistlari Yodgor Sa'diyev, Gavhar Zokirova, Bahodir Yo'ldoshev, Matluba Dadaboyeva, O'tkir Siddiqov, Dilbar Ikromova, Malika Ibragimova, Saidkomil Umarov, Najmiddin Ansatboyev, Dilorom Karimova, Hojiakbar Nurmatov, Oybachin Bakirova, Tohir Saidov, Uchqun Tillayev, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, Qoraqalpog'iston san'at arbobi, professor Baxtiyor Sayfullayev, rejissyor Rustam To'rayev, san'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent, Oybek Veysal, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar Jamshid Zokirov, To'xtamurod Azizov, Fotih Jalolov, Fathulla Ma'sudov, Botir Muhammadxo'jayev, Rahmatilla Mirzayev, Shohida Uzoqova, Shohida Ismoilova va xalqning qalbidan o'rin olgan san'atkorlarga ustozlik qilganlarini faxr va iftixor bilan aytib o'tishni joiz deb bildik.

Qahramonimiz, tabarruk yoshdagi ustozimiz Roziya Usmonovanning ham pedagogik mahorati va uslublari haqidagi ushbu monografiya so'z san'ati ijrochiligi va teatr san'atida tadqiqot qilayotgan yosh izlanuvchilarga dasturulamal bo'lib xizmat qilishi maqsadida taqdim etilmoqda. Ustozning yana ko'p yillar safimizda bo'lib, sog' va salomat, uzoq umr ko'rishlarini tilaymiz. "Sahna nutqi" fanini o'qitishdagi yana ko'plab uslubiy-amaliy ishlari borki, uni o'rganishda, izlanishda davom etamiz.

Har bir buyuk san'atkorning ortida, uning ijodiy yo'lini yoritgan, tafakkurini boyitgan, qalbiga san'at nurini kim oshirdi degan savolga javob qidirsak, albatta, bir ustoz siymosi namoyon bo'ladi. San'at – vorislik zanjiri: u hech qachon bo'shliqdan tug'ilmaydi, balki avloddan-avlodga, qalbdan-qalbga o'tib, sayqallanib, boyib boradi. Roziya Usmonova kabi ustozlarning xizmati ana shu zanjirning uzilmasligini ta'minlashdadir. Ustoz – shunchaki bilim beruvchi emas, balki shogirdning ichidagi yashirin iste'dodni ko'ra biladigan, uni yo'naltiradigan, sabr bilan tarbiyalaydigan inson. Roziya Usmonova o'z shogirdlariga nafaqat kasb sirlarini, balki san'atga, mehnatga, milliy qadriyatlarga bo'lgan chin muhabbatni ham singdirgan. Uning maktabidan o'tgan har bir shogird o'zida shu ustozning ruhini, uslubini, hayotiy va ijodiy prinsiplarini olib yuradi va bu meros keyingi avlodlarga ham o'z navbatida o'tadi. Shuning uchun bunday ustozlarni ardoqlash, ularning xotirasini e'zozlash, ijodiy merosini o'rganish va targ'ib qilish, bu – shaxsga bo'lgan hurmatgina emas, balki butun bir san'at maktabining, milliy an'ananing davomiyligini ta'minlash demakdir.

Xulosa qilib aytganda, Roziya Usmonovanning ijodiy va pedagogik faoliyatini o'rganish nafaqat bir san'atkor taqdirini tadqiq etish, balki o'zbek san'ati tarixidagi butun bir davr, bir maktab, bir an'anani anglash imkonini beradi. Bunday shaxslarning merosini asrab-avaylash – bugungi va ertangi avlodlar oldidagi muqaddas burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumanova D. *Sahna nutqi kafedrasi: tarixi va buguni*. – Toshkent: Navro'z, 2020. – 268 b.
2. Muallifning Roziya Usmonova bilan suhbatidan. 2025.
3. Azizov T. *Mening rejissyorlik ishlarim*. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – 271 b.
4. Milliy teatrimiz namoyandalari // O'tkir Shokirov, Muhammadali Abduqunduzov. – Toshkent: Toshkent Islom universiteti nashriyoti, 2002.

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası professor v.b.
E-mail: oybekdavlatov123@gmail.com
ORCID: 0009-0008-3256-4077*

TALABALARDA AXBOROT-ANALITIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli jamiyat va katta hajmdagi ma'lumotlar muhiti sharoitida talabalarda axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda zamonaviy nazariy va me'yoriy asoslarga tayanib, axborot-analitik kompetentlik to'rt o'zaro integratsiyalashgan komponent – kognitiv, operatsion, motivatsion va refleksivdan iborat yaxlit dinamik tizim sifatida modelashtirilgan. Har bir komponentning mohiyati ochib berilib, ularni shakllantirishga qaratilgan maxsus didaktik vositalar (manba pasporti, qiyosiy jadval, annotatsiyalangan bibliografiya, elektron resurslar xaritasi va refleksiya jurnali) ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, axborot-analitik kompetentlik, tanqidiy fikrlash, didaktik vositalar, media savodxonlik, kompetentlik komponentlari, pedagogik model.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В статье проанализированы педагогические возможности развития информационно-аналитической компетентности студентов в условиях цифрового общества и среды больших объёмов данных. На основе современных теоретических и нормативно-правовых положений информационно-аналитическая компетентность смоделирована как целостная динамическая система, состоящая из четырёх взаимосвязанных и интегрированных компонентов: когнитивного, операционального, мотивационного и рефлексивного. Раскрыта сущность каждого компонента и научно обоснованы специальные дидактические средства, направленные на

их развитие, включая паспорт источника, сравнительную таблицу, аннотированную библиографию, карту электронных ресурсов и журнал рефлексии.

Ключевые слова: цифровое общество, информационно-аналитическая компетентность, критическое мышление, дидактические средства, медиаграмотность, компоненты компетентности, педагогическая модель.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING INFORMATION AND ANALYTICAL COMPETENCE IN STUDENTS

Abstract. *This article analyzes the pedagogical potential for developing students' information-analytical competence in the context of a digital society and a big-data environment. Drawing on contemporary theoretical and regulatory frameworks, information-analytical competence is modeled as an integrated dynamic system consisting of four interrelated components: cognitive, operational, motivational, and reflective. The essence of each component is examined, and special didactic tools aimed at their development are scientifically substantiated, including a source passport, comparative table, annotated bibliography, electronic resource map, and reflection journal.*

Keywords: *digital society, information-analytical competence, critical thinking, didactic tools, media literacy, competence components, pedagogical model.*

Bugungi raqamlashgan davrda jamiyat a'zolari murakkab va yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan axborot-kommunikatsiya muhiti bilan muntazam to'qnash kelmoqda. Bunday sharoitda asosiy pedagogik muammo axborotni shunchaki izlash bilan emas, balki uni tanqidiy tahlil qilish, manbalarning ishonchliligini baholash va ular asosida ilmiy xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish bilan bog'liq. Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi va katta hajmdagi ma'lumotlarning ko'payishi bo'lajak mutaxassislardan axborotni ongli va tizimli idrok etish, uning manbasi va ishonchliligini aniqlash kompetensiyalarini talab qilmoqda. Mazkur muammo O'zbekiston Respublikasining me'yoriy-huquqiy

hujjatlarida ham o'z aksini topgan. Xususan, Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida talabalarda tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, xalqaro standartlar asosida mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash vazifasi belgilangan [1]. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida esa axborot va media savodxonligini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatilgan [2]. Ushbu rasmiy hujjatlar talabalarning axborot-analitik kompetentligini rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish zaruratini tasdiqlaydi. Pedagogika fanida kompetentlik tuzilmasini tahlil qilishning ikki asosiy metodologik yo'nalishi mavjud. Birinchisi, kompetentlikni bajariladigan faoliyat orqali tavsiflovchi funksional-faoliyatli yondashuv. Ikkinchisi, kompetentli shaxsning ichki sifatleri (bilim, ko'nikma, munosabat) orqali izohlovchi shaxsiy-rivojlantiruvchi yondashuv. Kompetentlik nazariyasining G'arb pedagogika-psixologiyasidagi asoschilaridan biri J.Raven kompetentlikni "ko'p sonli, nisbatan mustaqil komponentlardan tashkil topgan" hodisa sifatida ta'riflab, "kompetentlik turlari – motivlashgan qobiliyatlardir", deb ta'kidlagan [3, 253–258-b]. Bu g'oya rus pedagogika maktabida ham rivojlantirildi: I.A.Zimnyaya kalit kompetentliklarning tayyorlik (motivatsion), bilim (kognitiv), tajriba (xulq-atvor), qadriyatli munosabat va emotsional-irodaviy regulyatsiya kabi tarkibiy qismlarga ega ekanligini asoslagan [4, 25-b], A.V.Xutorskoy esa kompetentlikni shaxsning nostandart vaziyatlarda mustaqil va samarali faoliyat yuritish qobiliyati sifatida talqin qiladi [5, 58–64-b].

Mazkur metodologik asoslarga tayangan holda, maqolada talabalarning axborot-analitik kompetentligi axborot bilan ishlash jarayonida zarur bo'lgan bilim, amaliy ko'nikma, motivatsiya va o'z faoliyatini baholash qobiliyatlarining o'zaro uzviy bog'liqligi asosida shakllanadigan yaxlit dinamik tizim sifatida talqin etiladi. Uning tarkibiy tuzilmasini kognitiv, operatsion, motivatsion va reflektiv komponentlar tashkil etadi. Quyida mazkur komponentlarning mazmun-mohiyati va axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rni izchil yoritib beriladi.

Kognitiv component – talabaning axborot tabiati, manbalar tipologiyasi va ularning ishonchlilik mezonlari haqidagi bilimlarini o'z ichiga oladi. Amerika kollej va tadqiqot kutubxonalari assotsiatsiyasi (ACRL) tomonidan ishlab chiqilgan Oliy ta'lim uchun axborot savodxonligi konseptual asosida axborot savodxonligi shunchaki texnik ko'nikma emas, balki chuqur bilish va tushunish madaniyati sifatida talqin etiladi [6, 2–3-b]. Tarixiy va madaniy manbalar bilan ishlash kontekstida bu komponent talabaning manba turlari, ularning yaratilish konteksti va muallif pozitsiyasi haqidagi bilimlarini qamrab oladi. S.Vaynburgning tarixchilar va yuqori bosqich talabalarining hujjatlarni tahlil qilish jarayonini qiyosiy o'rgangan klassik tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, professional tadqiqotchilar manbani kontekstlashtirish, muallif pozitsiyasini aniqlash va boshqa manbalar bilan taqqoslash kabi murakkab kognitiv strategiyalarni izchil qo'llasa, talabalar ko'pincha matnni faqat sirtqi, deklarativ darajada idrok etadi [7, 73–87-b]. Bu xulosa kognitiv komponentning tabiiy ravishda emas, balki maxsus, izchil pedagogik yondashuv orqali shakllanishini tasdiqlaydi.

Operatsion component – talabaning axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va qayta ishlash ko'nikmalarini ifodalaydi. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan media va axborot savodxonligi o'qituvchilar uchun o'quv dasturida qidirish, baholash va foydalanish ko'nikmalari mediasavodxonlikning amaliy o'zagi sifatida ko'rsatilgan [8]. Operatsion komponentning amaliy vositalari sifatida mazkur tadqiqotda to'rt asosiy didaktik instrument ishlab chiqilgan: manba pasporti (bibliografik va kontekstual ma'lumotlarni tizimlashtirish shabloni), qiyosiy jadval (parallel solishtirish vositasi), annotatsiyalangan bibliografiya (qisqa tanqidiy izoh berish amaliyoti) va elektron resurslar xaritasi (tematik va xronologik bog'lanishlarni vizual tasvirlash vositasi). Bu to'rt vosita ketma-ket qo'llanilganda talabaning bir manbadan tizimli bilim olish jarayonini bosqichma-bosqich kuzatish va boshqarish imkonini beradi. Motivatsion component – talabaning axborot-analitik faoliyatga nisbatan ichki ehtiyoji va o'z faoliyatini mustaqil boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. B.Zimmerman ishlab chiqqan o'z-o'zini boshqaruvchi

o'qitish nazariyasiga ko'ra, samarali o'rganuvchi oldindan rejalashtirish, bajarish va o'z-o'zini baholash bosqichlaridan iborat uch bosqichli tsiklni amalga oshiradi [9, 65-b]. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat kognitiv qiziqishga tayangan motivatsiya beqaror bo'lib, vazifa qiyinlashganda tezda so'nadi, qadriyatli yo'nalganlikka asoslangan motivatsiya esa qiyinchiliklarga qaramay barqaror saqlanadi. Shu sababli didaktik jarayonni loyihalashtirishda dastlab talabanning kognitiv qiziqishini uyg'otish, so'ngra bu qiziqishni milliy-madaniy o'ziga xoslik va tarixiy uzviylik tuyg'usiga chuqurlashtirish katta ahamiyat kasb etadi.

Refleksiv component – talabanning o'z bilish jarayonini anglash, nazorat qilish va baholash, ya'ni metakognitiv qobiliyatini ifodalaydi. Metakognisiya tushunchasi J.Flavellning klassik tadqiqotiga borib taqaladi; u metakognisiyani shaxsning o'z kognitiv jarayonlari haqidagi bilimi sifatida ta'riflab, bu bilimning rejalashtirish, monitoring va baholashdan iborat ekanini asoslagan [10, 906-b]. P.Facione asoslagan tanqidiy fikrlash nazariyasida ham refleksiya tanqidiy fikrlashning olti asosiy kognitiv ko'nikmasidan biri sifatida belgilanadi [11, 2, 4-b]. Refleksiv komponentni amaliy rivojlantirish uchun didaktik jarayonga maxsus refleksiya jurnali yoki tahlil kundaligi kabi vositalarni kiritish samarali hisoblanadi.

Yuqorida tahlil qilingan to'rt komponent bir-biridan ajratilgan holda emas, balki o'zaro integrativ bog'liqlikda namoyon bo'ladi: kognitiv komponent operatsion komponentga negiz yaratadi, operatsion faoliyat natijasi motivatsion komponent orqali mustahkamlanadi, refleksiv komponent esa barcha uch komponentni nazorat qilib, talabanning o'z faoliyatini doimiy takomillashtirishini ta'minlaydi. Bu integratsiyani uch bosqichli rivojlanish darajalari orqali quyidagicha umumlashtirish mumkin: Bosqichma-bosqich, izchil metodikaning amaliy samaradorligi A.Fedorov va A.Levitskayaning keng qamrovli eksperimental tadqiqoti bilan ham tasdiqlanadi: yetti indikator asosida bir o'quv yili davomida o'tkazilgan qiyosiy tadqiqotda media ta'lim kursini izchil o'tagan eksperimental guruh talabalarining kompetentlik ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan to'rt baravar yuqori bo'lgan. Mazkur tadqiqotning indikatorlar tizimi bilan ushbu

maqolada taklif etilgan to'rt komponentli model o'rtasida aniq konseptual moslik kuzatiladi, bu esa tuzilmaning xalqaro ilmiy amaliyotdagi isbotlanganligini ko'rsatadi.

Axborot-analitik kompetentlik komponentlarining rivojlanish darajalari

Komponent	Boshlang'ich daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
Kognitiv	Kognitiv	Kognitiv	Kognitiv
Manbaning tashqi belgilarini ajratadi	Manbaning tashqi belgilarini ajratadi	Manbaning tashqi belgilarini ajratadi	Manbaning tashqi belgilarini ajratadi
Manbani tarixiy kontekstga joylashtiradi	Manbani tarixiy kontekstga joylashtiradi	Manbani tarixiy kontekstga joylashtiradi	Manbani tarixiy kontekstga joylashtiradi
Manbani mustaqil, tanqidiy baholaydi	Manbani mustaqil, tanqidiy baholaydi	Manbani mustaqil, tanqidiy baholaydi	Manbani mustaqil, tanqidiy baholaydi

Xulosa qilib aytish mumkinki, nazariy va metodologik tahlillar natijasida talabalarning axborot-analitik kompetentligi bir martalik o'zlashtirish natijasi emas, balki kognitiv, operatsion, motivatsion va refleksiv komponentlarning o'zaro uzviy bog'liqligi asosida bosqichma-bosqich rivojlanib boradigan dinamik tizim ekanligi aniqlandi. Mazkur komponentlarning har biri xalqaro va mintaqaviy ilmiy-nazariy manbalarda o'zining nazariy hamda bibliografik asoslariga ega bo'lib, ularning integratsiyasi asosida ishlab chiqilgan model zamonaviy pedagogik talablar bilan uyg'unlashadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, kognitiv komponent talabaning faol bilish jarayoni va axborotni anglash faoliyati orqali, operatsion komponent axborotni izlash, saralash, qayta ishlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan maxsus didaktik vositalar asosida, motivatsion komponent mazkur faoliyatga nisbatan qadriyatli

munosabat va barqaror ichki motivatsiyani shakllantirish orqali, refleksiv komponent esa o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirishni ta'minlovchi metakognitiv mexanizmlar yordamida samarali rivojlantirilishi mumkin. Shu jihatdan, axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirish mazkur komponentlarning alohida emas, balki o'zaro integratsiyalashgan holda izchil takomillashtirilishini nazarda tutadi.

Yuqoridagi xulosalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish maqsadida quyidagi pedagogik tavsiyalar ishlab chiqildi: talabalarga tarixiy va madaniy manbalar bilan ishlashni o'rgatishda semestr davomida oddiydan murakkabga qarab tuzilgan topshiriqlar tizimini joriy etish tavsiya etiladi; talabalarning manbalarni izlash, tahlil qilish va taqqoslash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun manba pasporti, qiyosiy jadval, annotatsiyalangan bibliografiya va elektron resurslar xaritasi kabi topshiriqlardan muntazam foydalanish maqsadga muvofiq; ta'lim jarayonini dastlab talabalarda tarixiy va madaniy manbalarga qiziqish uyg'otish, keyinchalik ushbu qiziqishni milliy va madaniy qadriyatlarni anglash hamda ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishga yo'naltirish lozim; refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish uchun o'quv jarayonida refleksiya jurnali, yoki tahlil kundaligidan foydalanish, talabalarga manba bilan ishlash jarayonida qanday fikrlagani, qanday xulosaga kelgani va qanday qiyinchiliklarga duch kelganini yozma ravishda tahlil qilish imkonini berish tavsiya etiladi; talabalarning axborot-analitik kompetentligini aniqlashda faqat testlardan foydalanish bilan cheklanmasdan, real tarixiy yoki madaniy manbani izlash, tekshirish, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarishni talab qiladigan amaliy-senariy topshiriqlarni ham qo'llash maqsadga muvofiq; mazkur yondashuvning samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchilarning ham kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarur. Shu maqsadda ular uchun tarixiy manbalar bilan ishlash, manbashunoslik hamda raqamli axborotni izlash, tekshirish va tahlil qilish bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni.* – Toshkent, 2019.
2. *“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni.* – Toshkent, 2020.
3. Равен Ж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Ж.Равен; пер. с англ. под ред. В.И.Белопольского. – Москва: Когито-Центр, 2002. – 396 с.
4. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
5. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.
6. Association of College and Research Libraries (ACRL). *Framework for Information Literacy for Higher Education.* – Chicago: American Library Association, 2015. – 24 p.
7. Wineburg S. On the reading of historical texts: Notes on the breach between school and academy // American Educational Research Journal. – 1991. – Vol. 28. – №3. – P. 495–519.
8. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers* // UNESCO. – Paris: UNESCO Publishing, 2011. – 185 p.
9. Zimmerman B. *Becoming a Self-Regulated Learner* // Current Directions in Psychological Science. – 2002. – Vol. 11. – №5. – P. 173–177.
10. Flavell J. *Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry* // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34. – №10. – P. 906–911.

Musallam Abdujabbarova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"ijtimoiy gumanitar fanlar" kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi
E-mail: abdujabbarovamusallam@gmail.com
ORCID: 0009-0002-0466-0164*

O'ZBEK MUSIQA MADANIYATIDA SHARQ NAVOLARI: TARIXIY- MUSIQIY AN'ANALAR VA ZAMONAVIY TALQIN

***Annotatsiya.** Maqolada o'zbek musiqa madaniyatida Sharq navolarining tarixiy shakllanishi, milliy musiqa an'analaridagi o'rni va zamonaviy talqini yoritiladi. Sharq musiqiy tafakkuri, maqom va milliy ijrochilik an'alarining o'zaro uyg'unligi tahlil qilinadi. Shuningdek, so'nggi yillarda O'zbekiston musiqa madaniyatida milliy musiqiy merosni asrab-avaylash va rivojlantirish, xalqaro miqyosda targ'ib etish borasidagi yuksalishlar qisqacha aks ettiriladi. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 35 yilligi munosabati bilan milliy musiqa san'atining tarixiy va zamonaviy taraqqiyotini yoritishga bag'ishlangan.*

***Kalit so'zlar:** o'zbek musiqa madaniyati, Sharq navolari, milliy musiqa, maqom, musiqiy an'analar, milliy meros, zamonaviy talqin, musiqiy san'at, ijrochilik, musiqa madaniyati taraqqiyoti.*

ВОСТОЧНЫЕ НАПЕВЫ В УЗБЕКСКОЙ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ: ИСТОРИКО-МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

***Аннотация.** В статье освещаются историческое формирование восточных интонаций в узбекской музыкальной культуре, их место в национальных музыкальных традициях и современные интерпретации. Анализируются взаимосвязь восточного музыкального мышления, искусства макама и традиционного исполнительства. Особое внимание уделяется достижениям последних лет в сохранении, развитии и международной популяризации национального музыкального наследия Узбекистана. Исследование посвящено историческому и современному развитию*

музыкального искусства в связи с 35-летием независимости Республики Узбекистан.

Ключевые слова: узбекская музыкальная культура, восточные интонации, национальная музыка, маком, музыкальные традиции, национальное наследие, современная интерпретация, музыкальное искусство, исполнительство, развитие музыкальной культуры.

EASTERN MELODIES IN UZBEK MUSIC CULTURE: HISTORICAL AND MUSICAL TRADITIONS AND MODERN INTERPRETATION

Abstract. *The article explores the historical formation of Eastern musical intonations in Uzbek musical culture, their role in national musical traditions, and their contemporary interpretations. It analyzes the interaction between Eastern musical thinking, maqom art, and traditional performance practices. Particular attention is given to the achievements of recent years in preserving, developing, and promoting Uzbekistan's national musical heritage internationally. The study highlights the historical and contemporary development of Uzbek musical art in connection with the 35th anniversary of the independence of the Republic of Uzbekistan.*

Keywords: *uzbek musical culture, Eastern musical intonations, national music, maqom, musical traditions, national heritage, contemporary interpretation, musical art, performance, development of musical culture.*

Musiqa til va chegara bilmaydi. U inson qalbiga bevosita yo'1 topadigan, xalqlarni bir-biriga yaqinlashtiradigan eng ta'sirchan madaniy muloqot vositalaridan biridir. Shu ma'noda musiqa nafaqat san'at, balki madaniy diplomatiyaning ham muhim shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Tanburning yagona simli toriga noxun bilan urilgan mayin va jarangdor tovushni eshitganmisiz? Unda shunchaki musiqiy ohang emas, balki asrlar silsilasi, Samarqand gumbazlarida aks-sado bergan tarix, Boburning Vatan sog'inchi va ajdodlar ruhi mujassamdek tuyuladi.

Nayning mayin va hazin sadosi esa inson qalbining eng nozik tuyg'ularini uyg'otib, tinglovchini sukutga cho'mdiradi, uni moziy xotiralari bilan yuzlashtiradi.

O'zbek xalqi hayotida musiqa shunchaki kuy-qo'shiq yoki ko'ngilochar vosita bo'lib qolmagan. U millatning tilsiz bayon etilgan murakkab tarixi, falsafiy tafakkuri, ma'naviy dunyosi va ezgulikka intilishining ifodasidir. O'zbek musiqa madaniyati xalqimizning ko'p asrlik ma'naviy merosining ajralmas qismi bo'lib, uning shakllanishi va taraqqiyoti Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining uzoq tarixi bilan chambarchas bog'liq. Bugun dunyo sahnalarida yangrayotgan o'zbek maqomlari, milliy kuy va qo'shiqlari tasodifan paydo bo'lgan emas. Ularning ildizlari qadimgi Baqtriya, So'g'diyona va Xorazm madaniyatlariga, keyinchalik esa Islom uyg'onishi hamda Temuriylar davrida yuksak taraqqiy etgan ilmiy-madaniy muhitga borib taqaladi.

Arxeologik tadqiqotlar natijasida Afrosiyob, Tuproqqal'a, Varaxsha kabi tarixiy yodgorliklardan musiqachilar va cholg'u asboblari tasvirlangan devoriy suratlarning topilgani Markaziy Osiyo hududida musiqa san'ati qadimdan shakllanganini ko'rsatadi [1]. Nay, surnay, karnay va changa o'xshash cholg'ular xalq bayramlari, harbiy marosimlar hamda turli an'anaviy udumlarning muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Buyuk Ipak yo'li ham nafaqat savdo-sotiq, balki xalqlar va madaniyatlar o'rtasidagi ma'naviy muloqot yo'li vazifasini bajargan. Shu jarayonda mahalliy musiqiy an'analar fors, arab, turkiy, hind va xitoy musiqa madaniyatlari bilan o'zaro ta'sirga kirishib, boyib borgan. Asrlar davomidagi ana shu madaniy almashinuvlar mintaqadagi musiqa san'atining o'ziga xos uslub va an'alarini shakllantirishga xizmat qilgan.

IX–XII asrlardagi Islom uyg'onishi davri musiqa nazariyasining rivojida alohida o'rin tutadi. Buyuk faylasuf Abu Nasr Forobiy "Kitob al-musiqo al-kabir" asarida musiqaning nazariy asoslarini ishlab chiqib, uni matematik va falsafiy jihatdan tahlil qildi [2]. Qomusiy olim Abu Ali ibn Sino esa musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, uning tarbiyaviy va davolovchi xususiyatlari haqida qimmatli

fikrlarni ilgari surdi. Ularning ilmiy merosi Sharq musiqashunosligi taraqqiyotida muhim o'rin egallagan.

Ayniqsa, XIV–XV asrlarda Temuriylar davrida ilm-fan, adabiyot va san'atning barcha sohalari qatori musiqa ham yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Samarqand va Hirot yirik madaniy markazlarga aylanib, saroy muhitida shoirlar, bastakorlar va sozandalar faoliyat yuritdilar. Bu muhitda musiqa she'riyat bilan uyg'unlashib, yuksak estetik qadriyat darajasiga ko'tarildi [3].

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida turli xalqlarning urf-odatlarini, bayramlari, cholg'u asboblari va musiqiy an'analari haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Bunday tarixiy manbalar xalqimizning ma'naviy va madaniy qadriyatlari asrlar davomida uzluksiz taraqqiy etgani hamda milliy o'zlikni saqlashda muhim omil bo'lib xizmat qilganini ko'rsatadi.

Bugun Yangi O'zbekiston taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida Vatanimiz mustaqilligining 35 yillik zafarli yo'liga nazar tashlar ekanmiz, boy tarixiy va ma'naviy merosimiz milliy madaniyat va san'atimizni yuksaltirishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilayotganiga guvoh bo'lamiz. O'zbek musiqa madaniyati o'zining asriy an'alarini saqlagan holda zamonaviy taraqqiyot jarayonlariga moslashib, xalqaro madaniy maydonga dadil kirib bormoqda. Shu jihatdan milliy musiqa bugun nafaqat badiiy meros, balki O'zbekistonning xalqaro madaniy imijini shakllantiruvchi muhim omil va madaniy diplomatiyaning ta'sirchan vositalaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, 2016–2026-yillar davrida o'zbek musiqa madaniyatini xalqaro miqyosda targ'ib qilish borasida izchil ishlar amalga oshirildi. Milliy musiqa san'ati nufuzli xalqaro festivallar, madaniy forumlar va konsert dasturlari orqali keng jahon jamoatchiligiga namoyish etildi.

Shu bilan birga, YUNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik doirasida maqom, baxshichilik, milliy cholg'u ijrochiligi va nomoddiy madaniy meros namunalarini asrash hamda targ'ib qilishga qaratilgan tashabbuslar kengaydi. Raqamli texnologiyalar va media platformalardan samarali foydalanish esa o'zbek musiqasini global axborot makonida yangi auditoriyalarga yetkazish imkonini berdi.

O'zbek musiqa madaniyatining xalqaro miqyosdagi nufuzi, avvalo, "Sharq taronalari" xalqaro musiqa festivali misolida yaqqol namoyon bo'ladi. 1997-yilda ilk bor o'tkazilgan festivalda 31ta mamlakat vakillari ishtirok etgan bo'lsa, 2024-yilda bo'lib o'tgan XIII festivalda dunyoning 80dan ortiq mamlakatidan ishtirokchilar qatnashdi. Bu raqamlar festival yillar davomida nafaqat O'zbekiston, balki jahon musiqa madaniyatining muhim xalqaro muloqot maydonlaridan biriga aylanganini ko'rsatadi.

Festival doirasida tashkil etilgan "Sharq xalqlari musiqa madaniyati: globallashtirish jarayonlarida ijodiy uyg'unlashuv tamoyillari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada milliy musiqiy merosni raqamli formatda targ'ib qilishga qaratilgan "Maqom kapsulasi" loyihasi taqdim etildi. Loyiha doirasida 100 dona "Maqom kapsulasi" tayyorlanib, konferensiya va festival ishtirokchilariga tarqatildi. Kapsulalarga o'zbek mumtoz musiqasi va maqom namunalari, shuningdek, har bir maqomning an'anaviy ijro vaqti va xususiyatlari haqida ma'lumot beruvchi raqamli materiallar joylashtirildi. "Maqom kapsulasi" tashabbusi milliy madaniy merosni nafaqat sahna ijrosi orqali, balki zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida saqlash, ommalashtirish va xalqaro auditoriyaga yetkazish imkoniyatlarini namoyon etdi. Shu ma'noda u maqom san'atini zamonaviy axborot makoniga olib kirish va uning xalqaro ilmiy-madaniy muloqotdagi o'rnini mustahkamlashga qaratilgan innovatsion yondashuv sifatida ahamiyatlidir.

2026-yil 23–26-iyun kunlari Namangan shahrida YUNESCO va ICESCO (ICESCO) homiyligida III Xalqaro maqom san'ati forumi bo'lib o'tdi. Mazkur anjuman maqom san'atini asrash, rivojlantirish, yosh avlod o'rtasida keng targ'ib qilish va xalqaro ilmiy-ijodiy hamkorlikni yanada rivojlantirishga qaratildi.

Forum doirasida ilmiy-amaliy konferensiyalar, xalqaro maqom ijrochilari tanlovi, konsert dasturlari va turli madaniy tadbirlar tashkil etildi. Unda 80dan ortiq mamlakatdan 230dan ziyod xorijiy ishtirokchi hamda xalqaro tashkilotlar vakillari qatnashdi. Mazkur forum maqom san'atining tarixiy va ilmiy ahamiyatini yana bir

bor namoyon etish bilan birga, O'zbekiston musiqa madaniyatining zamonaviy jahon madaniy jarayonlaridagi faol o'rnini ham ko'rsatdi. Zero, milliy musiqa merosining barqaror rivoji uni asrash va targ'ib qilish bilan bir qatorda, uni zamonaviy ijodkorlar salohiyati orqali jahon sahnalariga olib chiqishni ham taqozo etadi. O'zbek musiqa san'atining xalqaro nufuzi faqat milliy musiqiy merosning targ'ibi bilan emas, balki jahon sahnalarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan iste'dodli ijodkorlar misolida ham namoyon bo'lmoqda.

Toshkentda tug'ilib, jahon klassik musiqa sahnasida o'zbek ijrochilik maktabining munosib vakili sifatida tanilgan pianist Behzod Abduraimov ana shunday ijodkorlardan biridir. U dunyoning nufuzli konsert zallarida, jumladan, Nyu-Yorkdagi Carnegie Hall sahnasida muvaffaqiyatli konsertlar berdi. 2019-yil 10-dekabr kuni Carnegie Hall'ning Stern Auditorium / Perelman Stage sahnasida bo'lib o'tgan yakkaxon konsertida pianist Friderik Shopenning "24 prelyudiya", Klod Debyussining "Children's Corner" va Modest Musorgskiyning "Ko'rgazmadagi rasmlar" asarlarini ijro etdi. Uning xalqaro sahnalardagi faoliyati o'zbek pianistlik maktabining jahon klassik musiqasi maydonidagi nufuzini namoyon etuvchi muhim misollardan biridir.

Milliy musiqa merosining xalqaro targ'ibotida maqom san'ati namoyandalarining ham o'rnini beqiyos. Munajot Yo'lchiyeva ijodi orqali o'zbek mumtoz qo'shiqchiligi va maqom san'atining betakror ohanglari turli mamlakatlarda yangradi. Uning ijro uslubi, vokal mahorati va an'anaviy san'atga sadoqati milliy musiqa maktabining nufuzini oshirishga xizmat qildi. O'zbek musiqasining zamonaviy qiyofasini jahon auditoriyasiga tanitishda Sevara Nazaxonning o'rnini ham alohida. U milliy ohanglarni zamonaviy musiqa yo'nalishlari bilan uyg'unlashtirib, o'zbek san'atining yangi ijodiy imkoniyatlarini namoyon etdi. Uning xalqaro maydondagi e'tirofi, jumladan, 2004-yilda BBC Radio 3 World Music Awards mukofotining "Best Asian Artist" yo'nalishida g'olib bo'lgani buning yorqin misolidir. Abbas Qosimov esa o'zbek doira ijrochiligini xalqaro sahnaga olib chiqqan san'atkorlardan biri sifatida e'tirof etiladi. U AQSH,

Yevropa va Osiyoning qator mamlakatlaridagi xalqaro madaniy tadbirlar, konsert dasturlari va musiqa festivallarida ishtirok etib, doiraning boy ijrochilik imkoniyatlarini keng namoyish etdi. Xorijiy universitetlar, konservatoriyalar va madaniy markazlarda o'tkazgan mahorat darslari orqali o'zbek zarb cholg'ulari an'analarini xalqaro musiqa ta'limi jarayoni bilan bog'lashga munosib hissa qo'shdi.

O'zbek musiqa madaniyatining yangi taraqqiyot bosqichida san'atkorlarning nafaqat ijodiy faoliyati, balki milliy madaniy siyosatni rivojlantirish, san'atni keng targ'ib etish va xalqaro madaniy aloqalarni mustahkamlashdagi ishtiroki ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ana shunday ijodkorlardan biri – O'zbekiston xalq artisti, xonanda va madaniyat sohasi rahbari Ozodbek Nazarbekovdir. Uning ko'p yillik ijodiy faoliyati milliy xonandalik an'analarini asrab-avaylash, xalqona ohanglarni zamonaviy sahna madaniyati bilan uyg'unlashtirish va o'zbek qo'shiqchilik maktabini yangi bosqichda rivojlantirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

So'nggi yillar davrida mamlakatimizda madaniyat va san'at sohasida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida Ozodbek Nazarbekov ijodkor va rahbar sifatida milliy musiqa merosini targ'ib qilish, ijodiy muhitni qo'llab-quvvatlash va xalqaro madaniy hamkorlikni rivojlantirish ishlarida faol ishtirok etdi. Uning Turkiya, Ozarbayjon, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va boshqa davlatlardagi madaniy tadbirlar, konsert dasturlari hamda ijodiy uchrashuvlardagi ishtiroki o'zbek milliy san'atini xorijiy auditoriyaga tanitishga xizmat qildi. Bunday tadbirlar orqali milliy qo'shiqchilik an'analari, xalq musiqasi va zamonaviy ijro yo'nalishlarining o'ziga xos jihatlari xalqaro madaniy muloqot maydonida namoyon etildi. Uning faoliyatida ustozlik va pedagogik yondashuv ham alohida ahamiyat kasb etadi. Xonanda sifatida orttirgan boy ijodiy tajribasini yosh ijodkorlar bilan o'rtoqlashish, ularning kasbiy mahoratini oshirish va milliy xonandalik an'analari hurmat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlar o'zbek musiqa maktabining uzviy davomiyligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bugun o'zbek musiqasi taraqqiyotida ijodkor va rahbarlarning ana shunday uyg'un faoliyati milliy san'atimizning

barqaror rivoji, madaniy diplomatiyaning kuchayishi va O'zbekistonning xalqaro madaniy nufuzi ortishiga xizmat qilmoqda.

Zero, musiqa – avlodlarni bog'lovchi ma'naviy ko'prikdir. Unda xalqning tarixi ham, buguni ham, kelajakka bo'lgan ishonchi ham mujassam. Asrlar davomida shakllangan maqom navolari, baxshi dostonlari, xalq qo'shiqlari va zamonaviy ijod namunalari bugun yangi mazmun bilan yangrayotgan ekan, o'zbek musiqasi nafaqat milliy boylik, balki jahon madaniyati xazinasiga munosib hissa qo'shayotgan ulkan ma'naviy qadriyat sifatida yangi asr sahnasida namoyon bo'lmoqda.

Abadiy navolarning jahon madaniyatidagi yangi sadosi – o'zbek musiqa san'atining boy va betakror merosi, bugungi yuksalishi hamda ertangi buyuk istiqbolining yorqin ramzidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. *Boburnoma*. Nashrga tayyorlovchilar: S.Hasanov va boshq. – Toshkent: Fan, 2002. – 336 b.
2. Forobiy, Abu Nasr. *Kitob al-musiqo al-kabir* (“Musika haqida katta kitob”). Tarjima va sharhlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010. – 352 b.
3. Oqilov O. *O'zbek musiqa madaniyati tarixidan lavhalar*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 216 b.
4. UNESCO. *Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity: Shashmaqam, Katta Ashula, Askiya, Bakhshi art*. UNESCO Intangible Cultural Heritage official portal, 2008–2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori: “O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. PQ-3391-son, 17.11.2017.
6. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi arxivi: “Sharq taronalari” xalqaro musiqa festivali statistikasi, 1997–2024.

Gulnoza Bobonazarova

*Senior Lecturer, Uzbekistan State Institute of Arts and Culture,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
(Uzbekistan)*

E-mail: g21@mail.ru

ORCID: 0009-0001-2913-0592

TRANSFORMATION OF CREATIVE THINKING IN THE DIGITAL AGE: THE HARMONY OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND NATIONAL CULTURE

Abstract. *This article provides a scholarly and theoretical analysis of the impact of artificial intelligence technologies on creative thinking, contemporary art, and the development of national culture. It examines the potential of generative technologies in artistic creation, human–technology collaboration, the digitization of cultural heritage, authorship, national identity, and ethical responsibility. The article substantiates the need to preserve national values, develop high-quality digital resources, and foster new competencies in arts education when applying artificial intelligence within Uzbekistan's culture and arts sector.*

Keywords: *artificial intelligence, digital culture, creative thinking, art, national culture, cultural heritage, generative technologies, artistic creation.*

RAQAMLI DAVRDA IJODIY TAFAKKURNING TRANSFORMATSIYASI: SUN'IY INTELLEKT VA MILLIY MADANIYAT UYG'UNLIGI

Annotatsiya. *Maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining ijodiy tafakkur, zamonaviy san'at va milliy madaniyat rivojiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Generativ texnologiyalarning badiiy ijoddagi imkoniyatlari, inson va texnologiya hamkorligi, madaniy merosni raqamlashtirish, mualliflik, milliy identiklik hamda axloqiy mas'uliyat masalalari yoritiladi. O'zbekiston madaniyat va san'at tizimida sun'iy intellektdan foydalanishda milliy qadriyatlarni saqlash, sifatli raqamli resurslarni shakllantirish va san'at ta'limida yangi kompetensiyalarni rivojlantirish zarurligi asoslanadi.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, raqamli madaniyat, ijodiy tafakkur, san'at, milliy madaniyat, madaniy meros, generativ texnologiyalar, badiiy ijod.*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: ГАРМОНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В статье с научно-теоретической точки зрения анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на творческое мышление, современное искусство и развитие национальной культуры. Рассматриваются возможности генеративных технологий в художественном творчестве, взаимодействие человека и технологии, оцифровка культурного наследия, а также вопросы авторства, национальной идентичности и этической ответственности. Обосновывается необходимость сохранения национальных ценностей, формирования качественных цифровых ресурсов и развития новых компетенций в художественном образовании при использовании искусственного интеллекта в системе культуры и искусства Узбекистана.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровая культура, творческое мышление, искусство, национальная культура, культурное наследие, генеративные технологии, художественное творчество.*

One of the defining features of contemporary social development is the steady expansion of digital technologies into virtually every sphere of human activity. Fundamental changes in the mechanisms through which information is created, processed, and disseminated are exerting a significant influence not only on economic and social relations, but also on cultural life and the patterns governing the development of art. The rapid advancement of artificial intelligence technologies, in particular, has made it necessary to reconsider traditional conceptions of creativity, authorship, the creation of artistic images, and the place of the human being in the creative process. Artificial intelligence is no longer regarded solely as a tool for computation and data processing; it is increasingly

manifested as a technological system capable of generating new content in the form of text, images, music, video, and other media.

The integration of artificial intelligence into the contemporary cultural environment cannot be adequately assessed as a merely technological renewal. This process is directly connected with the ways in which human beings perceive the world aesthetically, with the nature of creativity, and with the mechanisms through which cultural values are formed. International recommendations adopted by UNESCO on the ethics of artificial intelligence specifically emphasize that human interests, human rights, cultural diversity, and social well-being must remain priorities in technological development [1, 14-p]. This principle is particularly important for the fields of culture and art, because the essence of art lies in the artistic expression of human emotional experience, historical memory, worldview, and spiritual values.

Margaret Boden analyzes creativity as a process that produces new, valuable, and unexpected results on the basis of existing knowledge and ideas [2, 30-p]. From this perspective, certain operations performed by contemporary generative algorithms may outwardly resemble a creative process. Artificial intelligence analyzes vast quantities of data, identifies relationships among them, and generates new combinations based on existing patterns. Yet the essence of human creativity is not limited to producing novel combinations. A human creator invests a work with personal experience, intention, emotion, social attitude, and an aesthetic position. For this reason, it is necessary to preserve, at the theoretical level, the distinction between a product generated by artificial intelligence and an artistic work arising from conscious human creative activity.

Such capabilities may ease the technical aspects of an artist's work and broaden the scope of creative experimentation. The existence of technological capability, however, does not mean that the technology itself is an autonomous creator. In his analysis of the relationship between artificial intelligence and art, Aaron Hertzmann demonstrates that the participation of computer systems in

producing artistic outputs cannot be evaluated separately from human intention and creative decision-making [3, 7-p]. Artificial intelligence should therefore be viewed not as a competitor to the human creator, but as a sophisticated technological instrument that expands human creative capacities.

UNESCO's international instruments concerning the protection and promotion of the diversity of cultural expressions recognize cultural diversity as a common heritage of humanity [4, 4-p]. Although the development of digital technologies creates new opportunities to preserve such diversity, it also gives rise to certain risks. In the global digital sphere, some languages and cultures are represented by enormous volumes of data, whereas the digital resources of other national and local cultures remain comparatively limited. Given that artificial intelligence systems rely on available digital data, cultures that are insufficiently represented online may also be less visible in future algorithmic systems.

For Uzbekistan, this issue is of strategic importance. The Uzbek people possess a centuries-old historical and cultural experience and numerous unique forms of heritage, including maqom, the baxshi epic tradition, oral folklore, traditional music, theatre, dance, handicrafts, and the visual and applied arts. Digitizing, systematizing, and academically describing a substantial part of this heritage in accordance with contemporary standards will help strengthen the position of national culture in the digital environment. In this work, artificial intelligence may become a valuable auxiliary instrument for classifying extensive collections by subject, genre, period, region, performance style, or other criteria.

Another important issue associated with the development of artificial intelligence concerns the concepts of authorship and intellectual property. International debate continues regarding the legal and aesthetic status of an image, musical composition, text, or other creative product generated with the assistance of a generative system. The World Intellectual Property Organization notes that the development of artificial intelligence raises new questions for copyright, patent law, and other intellectual-property institutions [5, 5-p]. In particular, the use of existing

works of art to train algorithms, the imitation of a recognized creator's individual style, and the digital reproduction of a person's voice or appearance require new mechanisms for protecting the interests of authors and performers.

Lev Manovich examines the new aesthetic processes associated with artificial intelligence as a further stage in the development of digital culture and draws attention to the influence of algorithmic systems on contemporary aesthetic experience [6, 5-p]. Today, people encounter works of art and cultural products not only in museums, theatres, and concert halls, but also through social networks, digital platforms, and algorithmic recommendation systems. Consequently, the music, films, visual works, and cultural content to which individuals are exposed are increasingly shaped by algorithmic mechanisms.

The development of artificial intelligence also introduces new requirements into arts education. Future actors, directors, art historians, cultural studies specialists, librarians, museum professionals, and representatives of other creative fields must not confine themselves to disciplinary knowledge alone; they must also understand digital technologies and acquire the skills necessary to use them responsibly. At the same time, the use of artificial intelligence must not restrict students' independent thinking or creative inquiry. On the contrary, technology should be employed not as a means of obtaining ready-made answers, but as a tool for posing new questions, testing alternative solutions, and conducting creative experiments.

The European Commission's guidance on trustworthy artificial intelligence identifies human oversight, technical robustness and safety, transparency, and accountability among its core principles [7, 14-p]. Applying these principles to arts education does not diminish the role of the teacher; rather, it increases the teacher's responsibility. Alongside teaching students how to use artificial intelligence tools, educators must also cultivate their ability to verify information, identify sources, comply with copyright requirements, and critically assess technologically generated outputs. The growth of artificial intelligence also intensifies ethical challenges in culture and the arts. Fabricated images, synthetic voices, deepfake videos, and the

possibility of reconstructing historical events in ways that do not correspond to reality may threaten cultural memory and the reliability of information. Presenting a statement that a historical figure never made through a simulation of that person's voice and appearance may be technically impressive, yet it creates serious scholarly and ethical problems. Accordingly, cultural content created or substantially altered with artificial intelligence should be appropriately labeled; such disclosure should become one of the essential conditions for preserving trust within the cultural environment.

For these reasons, several principles should be prioritized when introducing artificial intelligence into Uzbekistan's culture and arts system. First, high-quality digital databases of national cultural heritage should be created and described according to scholarly standards. Second, the volume of Uzbek-language digital resources should be expanded, particularly research materials in art history, theatre studies, cultural studies, music, folklore, and related fields. Third, arts and cultural education should develop knowledge of artificial-intelligence ethics and copyright alongside general digital literacy. Fourth, interdisciplinary cooperation among artists, educators, software developers, historians, legal scholars, and other professionals should be strengthened in the design and implementation of technological projects.

The foregoing analysis demonstrates that the entry of artificial intelligence into culture and the arts constitutes an important stage of historical transformation. This process is producing new artistic forms, new creative tools, and new methods of engaging with cultural heritage. At the same time, it brings complex questions concerning authorship, creative individuality, ethical responsibility, and the preservation of national identity to the forefront. The relationship between artificial intelligence and art should therefore be developed not according to an oppositional principle of "human or technology", but from the perspective of "human and technology" collaboration, while preserving the human being's primary creative and spiritual role. Such an approach can ensure that technological progress serves

national culture, art, and the spiritual development of society. In this context, the use of artificial intelligence in the sphere of national culture requires the development of a balanced and scientifically grounded approach. Artificial intelligence should not be regarded merely as a technical instrument for accelerating creative processes, but also as a means of preserving, studying, systematizing, and disseminating cultural values. In particular, digital technologies can contribute to the preservation of intangible cultural heritage, including traditional music, folk performances, oral traditions, theatrical practices, and other forms of national artistic expression.

One of the important directions in this process is the creation of digital archives based on national cultural heritage. The application of artificial intelligence technologies to archival materials makes it possible to classify, restore, analyze, and provide broader access to historical documents, audio recordings, photographs, video materials, and other cultural resources.

References

1. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. – Paris: UNESCO, 2021. – 44 p.
2. Boden M. *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*. 2nd ed. – London and New York: Routledge, 2004. – 344 p.
3. Hertzmann A. “Can Computers Create Art?” *Arts*, 2018, Vol. 7, No. 2, Article 18, – p. 1–25.
4. UNESCO. *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. – Paris: UNESCO, 2005. – 30 p.
5. World Intellectual Property Organization. *Revised Issues Paper on Intellectual Property Policy and Artificial Intelligence*. – Geneva: WIPO, 2020. – 16 p.
6. Manovich L. *AI Aesthetics*. – Moscow: Strelka Press, 2018. – 21 p.
7. European Commission, High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. *Ethics Guidelines for Trustworthy AI*. – Brussels: European Commission, 2019. – 41 p.

Цай Ирина

и.о. доцента кафедры
«Библиотечно-информационная деятельность»
Государственного института
искусств и культуры Узбекистана
E-mail: irinakonstsay@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5713-7409

ЭВОЛЮЦИЯ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ: ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ

Аннотация. В статье анализируются современные тенденции развития библиотечно-информационного образования в условиях цифровой трансформации. Показано, что ключевым фактором изменений становится расширение профессиональной роли библиотекаря, включающей цифровые, исследовательские, педагогические и аналитические компетенции. На основе международных рекомендаций, российского опыта и национального контекста Республики Узбекистан обосновывается необходимость перехода к междисциплинарной модели подготовки специалистов.

Ключевые слова: библиотечно-информационное образование; цифровая трансформация; профессиональная модель библиотекаря; междисциплинарная подготовка; профессиональные компетенции; цифровые компетенции; библиотечное образование; библиотечно-информационная деятельность; высшее образование; общество знаний.

RAQAMLI DAVRDA KUTUBXONA-AXBOROT TA'LIMINING EVOLYUTSIYASI: FANLARARO KASBIY MODELNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida kutubxona-axborot ta'limining rivojlanishidagi zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi. Kutubxonachining kasbiy roli kengayib borayotgani hamda uning raqamli, tadqiqotchilik, pedagogik va tahliliy kompetensiyalarni o'z ichiga olishi o'zgarishlarning asosiy omili ekanligi ko'rsatib beriladi. Xalqaro tavsiyalar,

Rossiya tajribasi hamda O'zbekiston Respublikasi milliy tajribasi tahlili asosida kutubxona-axborot mutaxassislarini tayyorlashning fanlararo modeliga o'tish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kutubxona-axborot ta'limi; raqamli transformatsiya; kutubxonachining kasbiy modeli; fanlararo tayyorgarlik; kasbiy kompetensiyalar; raqamli kompetensiyalar; kutubxonachilik ta'limi; kutubxona-axborot faoliyati; oliy ta'lim; bilimlar jamiyati.

EVOLUTION OF LIBRARY AND INFORMATION EDUCATION IN THE DIGITAL ERA: SHAPING AN INTERDISCIPLINARY PROFESSIONAL MODEL

Abstract. The article examines contemporary trends in the development of library and information education in the context of digital transformation. It demonstrates that the key driver of change is the expanding professional role of librarians, which now encompasses digital, research, pedagogical, and analytical competencies. Drawing on international recommendations, Russian experience, and the national context of the Republic of Uzbekistan, the study substantiates the need to transition toward an interdisciplinary model for the education and training of library and information professionals.

Keywords: library and information education; digital transformation; professional model of the librarian; interdisciplinary education; professional competencies; digital competencies; library education; library and information activities; higher education; knowledge society.

Цифровая трансформация общества радикально меняет характер работы библиотек. Как подчёркивается в документе «Трансформация библиотечно-информационной деятельности в цифровой среде. Методические рекомендации», подготовленном Российской государственной библиотекой в 2023 году: «Библиотека XXI века перестаёт восприниматься исключительно как учреждение хранения и предоставления документов» [1]. Она становится пространством образования, научной коммуникации и культурного

взаимодействия, где ключевую роль играют цифровые ресурсы и современные информационные сервисы.

Система подготовки библиотечно-информационных специалистов не является исключением. Традиционная модель, основанная на комплектовании фондов, каталогизации и библиографической деятельности, сохраняет свою значимость, но уже не отражает реальный спектр профессиональных задач. В том же документе подчёркивается: «стремительное развитие цифровых технологий существенно расширило содержание профессиональной деятельности библиотекаря» [2].

Таким образом, возникает необходимость не просто обновления отдельных дисциплин, а глубокого пересмотра профессиональной модели библиотекаря. Именно этот переход – от традиционной к междисциплинарной модели - становится центральной темой современной научной дискуссии основанной на смещении акцентов и изменении профессиональной роли.

Основная часть

Переход к цифровой экономике и развитию открытой науки привёл к тому, что исследовательская повестка в области библиотечного образования сместилась от обсуждения технологий к анализу трансформации профессиональной роли, т. е. к изменению самой профессиональной роли библиотечно-информационного специалиста» [3].

И международные исследования фиксируют этот переход от обсуждения отдельных технологий к анализу трансформации профессиональной роли [4]. Эта тенденция подтверждается данными международных исследований:

Данные показатели свидетельствуют о том, что библиотекарь становится активным участником научной коммуникации. Это прослеживается в том, что библиотекарь всё чаще включается в процессы научной коммуникации: сопровождает исследовательские проекты, консультирует по вопросам открытого доступа, управляет

исследовательскими данными, проводит библиометрический анализ т.е. эти направления уже рассматриваются как неотъемлемая часть современной библиотечной профессии» [1].

Таблица 1. Новые направления деятельности библиотекаря (по данным ARL, 2023) [7].

Направление	Доля университетских библиотек, внедривших направление
Research Data Management	78%
Поддержка открытого доступа	65%
Библиометрический анализ	59%
Цифровые гуманитарные исследования	41%
Консультирование по ИИ-инструментам	34%

IFLA Guidelines for LIS Education Programmes (2022) требуют от образовательных программ гибкости, междисциплинарности и способности готовить специалистов, адаптирующихся к цифровой среде [8]. По данному документам можно выстроить определенную логическую схему обновления программ по материалам IFLA (2022).

Международные рекомендации IFLA подтверждают эту тенденцию. Документ IFLA Guidelines for LIS Education Programmes (2022) требует от образовательных программ гибкости, междисциплинарности и способности готовить специалистов, которые могут адаптироваться к быстро меняющейся профессиональной среде [2]. Таким образом, международная дискуссия формирует методологическую основу для переосмысления содержания библиотечно-информационного образования, которая должна быть основана на компетентностной трансформации базирующейся на уходе от узкопрофессиональной подготовки к междисциплинарности. Логика международных изменений приводит к формированию новой

компетентностной модели библиотечно-информационного специалиста включающей в себя несколько взаимосвязанных групп компетенций, каждая из которых отражает расширение профессиональной роли библиотекаря. Основой должны служить цифровые компетенции, лежащие в основе современной деятельности библиотекаря.

Схема 1. Логика обновления образовательных программ по IFLA (2022).

Логика международных изменений приводит к формированию новой компетентностной модели библиотечно-информационного специалиста включающей в себя несколько взаимосвязанных групп компетенций, каждая из которых отражает расширение профессиональной роли библиотекаря. Основой должны служить цифровые компетенции, лежащие в основе современной деятельности библиотекаря.

Современный библиотекарь работает с электронными ресурсами, цифровыми библиотеками, облачными сервисами и автоматизированными системами. Это не просто технические навыки, а способность организовывать цифровую информационную среду. В международных профессиональных стандартах фиксируется устойчивая тенденция к расширению цифровой составляющей деятельности библиотекаря. Анализ документов IFLA (редакции 2010–2022), ALA Core Competences of Librarianship (2010–2023) и [Google Scholar](#)

отчёта Library and Information Science Education Report (LISER, 2024)

показывает, что доля цифровых компетенций в требованиях к специалистам последовательно возрастает [8].

Эта динамика отражена на графике 1, демонстрирующем, что за период 2010–2024 гг. цифровые компетенции превратились из дополнительного элемента профессиональной подготовки в её ключевую составляющую. Если в начале 2010-х годов цифровые навыки занимали ограниченное место в образовательных стандартах, то к 2024 году они стали доминирующим компонентом профессионального профиля библиотекаря. Таким образом, график подтверждает, что цифровая трансформация не является внешним фактором, а структурно изменяет содержание профессиональной деятельности, требуя перехода к междисциплинарной модели подготовки.

График 1. Рост цифровых компетенций в требованиях к библиотекарям (2010–2024) [8, 9, 10]

Поскольку развитие открытой науки связано с исследовательскими компетенциями, основанными на сопровождении научных проектов, управлении исследовательскими данными, библиометрическим анализом, то библиотекарь превращается в участника научной коммуникации и всё это становится частью его профессиональной деятельности. **Нельзя не затронуть вопрос педагогических компетенций библиотекаря как одного из важных элементов формирования информационной культуры общества.**

Библиотекарь обучает пользователей информационной грамотности, помогает ориентироваться в цифровых потоках данных, формирует навыки критического поиска информации.

Другим важным видом базовых навыков являются аналитические компетенции библиотекаря как условие работы с большими данными и ИИ, поскольку «искусственный интеллект рассматривается не как замена библиотечного специалиста, а как инструмент, требующий новых знаний» [1]. Включение аналитической составляющей в профессиональный профиль библиотекаря не является локальной инициативой отдельных стран: международные исследования фиксируют устойчивый рост требований к специалистам в области анализа данных, критической оценки информации, работы с алгоритмами машинного обучения и сопровождения цифровых исследовательских проектов.

Эта тенденция прослеживается в ряде авторитетных источников – исследованиях А.Сох по управлению исследовательскими данными [11], работах S.Corrall, M.Kennan и W.Afzal по библиометрии и исследовательской поддержке [12], а также материалах IFLA Journal, посвящённых открытой науке и цифровым методам [13].

Таблица 2. Новые компетенции библиотекаря (обобщение международных исследований) [11, 12, 13]

Группа компетенций	Содержание
Цифровые	цифровые библиотеки, электронные ресурсы, облачные сервисы
Исследовательские	RDM, библиометрия, открытая наука
Педагогические	обучение информационной грамотности
Аналитические	ИИ, большие данные, критическая оценка информации

Они представлены в таблице 2, которая демонстрирует, что аналитические навыки – работа с большими данными, использование ИИ-инструментов, критическая оценка цифровой информации – становятся равнозначными традиционным цифровым, исследовательским и педагогическим компетенциям. Таким образом, новая профессиональная модель библиотекаря становится междисциплинарной, объединяя традиционные знания и современные цифровые компетенции.

Интересен российский опыт модернизации, основанный на сохранении традиций и интеграция инноваций. Исходя из этого российская система библиотечного образования развивается в условиях тех же глобальных процессов, но делает акцент на сочетании традиционных библиотеческих дисциплин с цифровыми технологиями.

По мнению В.В. Дуды, библиотека должна одновременно сохранять культурное наследие и развивать цифровые сервисы. То есть: «цифровизация рассматривается не как самоцель, а как средство повышения качества обслуживания» [6]. Российские исследователи отмечают необходимость интеграции курсов по цифровым технологиям, проектной деятельности, цифровой педагогике и управлению исследовательскими данными. Ведущие профильные вузы – МГИК, СПбГИК, КемГИК – активно обновляют учебные планы, внедряют электронные ресурсы и проектные методы обучения.

Таким образом, российский опыт демонстрирует модель модернизации, основанную на преемственности и интеграции инноваций. Особую роль в модернизации библиотечно-информационного образования играет Государственный институт искусств и культуры Узбекистана (ГИИК), поскольку именно он выполняет функции базового национального центра подготовки кадров для библиотечной сферы. Его значимость определяется рядом конкретных факторов, подтверждённых учебными планами, государственными стандартами и практикой образовательной деятельности. Во-первых, ГИИК является главным профильным вузом страны,

реализующим программы бакалавриата и магистратуры по направлению «Библиотечно-информационная деятельность». Это означает, что институт формирует национальный кадровый резерв для всех типов библиотек – государственных, вузовских, специализированных и школьных.

Во-вторых, ГИИК первым в стране внедрил цифровой модуль подготовки библиотекарей, включающий дисциплины: «Электронные библиотеки» – изучение архитектуры электронных библиотечных систем; «Электронные ресурсы и базы данных» – работа с международными агрегаторами и национальными коллекциями; «Программно-техническое обеспечение библиотек» – практическая подготовка по ИРБИС, Koha, ALIS; Эти дисциплины включены в учебные планы ГИИК и отражают переход к междисциплинарной модели подготовки.

В-третьих, ГИИК выполняет роль научно-методического центра, разрабатывая: методические рекомендации для библиотек по внедрению цифровых сервисов; учебно-методические комплексы по цифровым дисциплинам; программы повышения квалификации для сотрудников библиотек Узбекистана. Таким образом, особая роль ГИИК заключается не в декларативной поддержке модернизации, а в реальном институциональном лидерстве, выраженном в обновлении учебных программ, внедрении цифровых дисциплин, подготовке преподавателей, разработке методических материалов и интеграции международных стандартов в национальную систему образования. Анализ международных, российских и национальных тенденций показывает, что современное библиотечно-информационное образование переживает глубокую трансформацию. Центральным направлением становится расширение профессиональной роли библиотекаря, который должен сочетать фундаментальные библиотековедческие знания с цифровыми, исследовательскими, педагогическими и аналитическими компетенциями.

Использованная литература

1. Трансформация библиотечно-информационной деятельности в цифровой среде. Методические рекомендации. – Москва: Российская государственная библиотека, 2023. – 36 с.
2. *IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes*. – IFLA, 2022. – 48 p.
3. *IFLA–UNESCO Public Library Manifesto 2022*. IFLA, 2022. – 12 p.
4. Cox A. *Research Data Management and Libraries*. – London: Facet Publishing, 2023. – 214 p.
5. Corral S., Kennan M., Afzal W. *Bibliometrics and Research Support*. – Oxford: Chandos Publishing, 2022. – 176 p.
6. *IFLA Journal. Special Issue on Open Science and Research Data Management*. – 2022. Vol. 48. – No. 3. – 201–230 p.
7. *Association of Research Libraries (ARL). ARL Annual Statistics 2023*. – Washington, DC: ARL, 2023. – 124 p. (Источник данных для Таблицы 1).
8. *IFLA Guidelines for LIS Education Programmes (редакции 2010–2022)*. IFLA, 2010–2022. (Источник данных для Графика 1).
9. *American Library Association (ALA). Core Competences of Librarianship*. – Chicago: ALA, редакции 2010–2023. (Источник данных для Графика 1).
10. *Library and Information Science Education Report (LISER 2024)*. – Boston: LISER Research Group, 2024. – 58 p. (Источник данных для Графика 1 и Таблицы 2).
11. Cox A. *Research Data Management and Libraries*. – London: Facet Publishing, 2023. (Источник данных для Таблицы 2).
12. Corral S., Kennan M., Afzal W. *Bibliometrics and Research Support*. – Oxford: Chandos Publishing, 2022. (Источник данных для Таблицы 2).
13. *IFLA Journal. Special Issue on Open Science and Research Data Management, 2022*. (Источник данных для Таблицы 2).

Xurshida Haqbayeva

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Kutubxona-axborot faoliyati tyutori
E-mail: xurshidaxaqibayeva@gmail.com
ORCID: 0009-0007-2141-4295*

ZAMONAVIY TA'LIM JARAYONIDA XALQ OG'ZAKI IJODIDAN FOYDALANISH: TARBIYAVIY SAMARADORLIK VA INNOVATSION YONDASHUVLAR

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanishning tarbiyaviy va pedagogik ahamiyati yoritiladi. Ertak, maqol, topishmoq, doston, rivoyat va xalq qo'shiqlari orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik va insonparvarlik kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, folklor namunalari interfaol metodlar va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishning ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** xalq og'zaki ijodi, folklor, xalq pedagogikasi, tarbiya, ta'lim jarayoni, milliy qadriyat, innovatsion yondashuv, interfaol metod, raqamli ta'lim, ma'naviy-axloqiy tarbiya.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ: ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ

***Аннотация.** В данной статье освещается воспитательное и педагогическое значение использования устного народного творчества в современном образовательном процессе. Рассматриваются возможности формирования у учащихся уважения к национальным ценностям, патриотизма, честности, трудолюбия и гуманности посредством сказок, пословиц, загадок, эпосов, преданий и народных песен. Кроме того, анализируется влияние интеграции образцов фольклора с интерактивными*

методами и цифровыми технологиями на эффективность образовательного процесса.

Ключевые слова: устное народное творчество, фольклор, народная педагогика, воспитание, образовательный процесс, национальные ценности, инновационный подход, интерактивный метод, цифровое образование, духовно-нравственное воспитание.

THE USE OF FOLK ORAL TRADITION IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS: EDUCATIONAL EFFECTIVENESS AND INNOVATIVE APPROACHES

Abstract. *This article explores the educational and pedagogical significance of using oral folk literature in the modern learning process. It examines how fairy tales, proverbs, riddles, epics, legends, and folk songs can help develop students' respect for national values, patriotism, honesty, diligence, and humanity. The article also considers how combining folklore with interactive teaching methods and digital technologies can make the learning process more engaging and effective.*

Keywords: *oral folk literature, folklore, folk pedagogy, upbringing, educational process, national values, innovative approach, interactive methods, digital education, spiritual and moral education.*

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda xalq og'zaki ijodi namunalari xalqning ko'p asrlik ma'naviy tajribasini aks ettiruvchi muhim pedagogik manba sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ertak, doston, maqol, matal, topishmoq, rivoyat va xalq qo'shiqlarida ezgulik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, kattalarga hurmat, do'stlik va insonparvarlik kabi fazilatlar targ'ib etiladi [1, 78-b]. Masalan, xalq ertaklarida yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash orqali ezgulikning ustuvorligi ko'rsatilsa, maqol va matallarda hayotiy tajriba hamda axloqiy xulosalar qisqa va ta'sirchan shaklda ifodalanadi. Dostonlarda esa vatanparvarlik, mardlik, sadoqat va or-nomus kabi qadriyatlar qahramonlar obrazi orqali yoritiladi [2, 110-b]. Topishmoqlar

yoshlarning tafakkuri, kuzatuvchanligi va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan folklor namunalaridan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning bilimini boyitish bilan birga, ularning ma'naviy-axloqiy, estetik va intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi [3, 19-b].

Shuningdek, zamonaviy ta'limda folklor namunalarini interfaol metodlar, multimedia vositalari va raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish ularning tarbiyaviy samaradorligini yanada oshiradi. Shu sababli xalq og'zaki ijodidan ta'lim jarayonida foydalanish milliy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirishning samarali pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodining pedagogik imkoniyatlarini, avvalo, uning mazmun-mohiyati, janriy xususiyatlari va xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasini o'zida mujassam etganligi bilan izohlash mumkin. Folklor namunalari oddiy badiiy asar sifatida emas, balki avloddan avlodga o'tib kelayotgan ma'naviy tajriba, axloqiy qarashlar, urf-odat va an'analarni aks ettiruvchi muhim tarbiyaviy manba sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan xalq og'zaki ijodidan ta'lim jarayonida maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarning bilimini boyitish bilan bir qatorda, ularning dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi, axloqiy fazilatlari hamda milliy o'zligini anglashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xalq og'zaki ijodining pedagogik imkoniyatlarini, avvalo, uning mazmun-mohiyati, janriy xususiyatlari va xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasini o'zida mujassam etganligi bilan izohlash mumkin. Folklor namunalari oddiy badiiy asar sifatida emas, balki avloddan avlodga o'tib kelayotgan ma'naviy tajriba, axloqiy qarashlar, urf-odat va an'analarni aks ettiruvchi muhim tarbiyaviy manba sifatida namoyon bo'ladi [4, 45-b]. Jumladan, maqol, matal, topishmoq, ertak, doston, rivoyat, afsona, xalq qo'shiqlari kabi janrlar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda qo'llanilganda ta'limning mazmunini yanada qiziqarli, ta'sirchan va hayotiy holga keltiradi. Masalan, **maqollar** qisqa, lo'nda va mazmunan teran bo'lib, xalqning uzoq yillar davomida shakllangan hayotiy tajribasini mujassamlashtiradi. Shu jihatdan xalq og'zaki ijodidan ta'lim jarayonida maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarning bilimini boyitish bilan bir qatorda, ularning dunyoqarashi, mustaqil

fikrlashi, axloqiy fazilatlari hamda milliy o'zligini anglashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [5, 89-b]. Shu sababli ulardan dars jarayonida foydalanish o'quvchilarda fikrlash, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali vosita bo'la oladi. O'quvchiga muayyan maqolning mazmunini izohlash, uning hayotiy misolini keltirish yoki maqolda ilgari surilgan g'oya asosida o'z munosabatini bildirish topshirig'ining berilishi uning faolligini oshiradi. Ayniqsa, mehnatsevarlik, halollik, rostgo'ylik, do'stlik, vatanparvarlik, ilmga intilish, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik kabi insoniy fazilatlarni ifodalovchi maqollar ma'naviy-axloqiy tarbiyada katta imkoniyatlarga ega. Maqollarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o'quvchini tayyor xulosani qabul qilishga emas, balki uning mazmuni haqida fikr yuritishga undaydi. Masalan, mehnat, ilm yoki do'stlik haqidagi maqollarni muayyan hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash orqali o'quvchilar o'z tajribalarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada folklor namunasi darsning shunchaki qo'shimcha materiali bo'lib qolmay, balki o'quvchining hayotiy qarashlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik vositaga aylanadi.

Xalq og'zaki ijodining pedagogik ahamiyati uning janrlar rang-barangligida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir janr o'zining mazmuni, badiiy ifoda vositalari va tarbiyaviy yo'nalishiga ega bo'lib, ta'lim jarayonining turli bosqichlarida o'ziga xos metodik imkoniyatlarni yaratadi [6, 100-b]. Jumladan, maqol, matal, topishmoq, ertak, doston, rivoyat, afsona, xalq qo'shiqlari kabi janrlar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda qo'llanilganda ta'limning mazmunini yanada qiziqarli, ta'sirchan va hayotiy holga keltiradi. Maqollar qisqa, lo'nda va mazmunan teran bo'lib, xalqning uzoq yillar davomida shakllangan hayotiy tajribasini mujassamlashtiradi [7, 7-b]. Shu sababli ulardan dars jarayonida foydalanish o'quvchilarda fikrlash, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun samarali vosita bo'la oladi. **Ertaklar** xalq pedagogikasining eng ta'sirchan janrlaridan biri hisoblanadi. Ertaklarda yaxshilik va yomonlik, adolat va zulm,

mehnat va dangasalik, bilim va jaholat, saxovat va xudbinlik kabi qarama-qarshi tushunchalar turli obrazlar orqali ochib beriladi [8, 34-b]. Bunda ijobiy qahramonlarning mehnatsevarligi, jasurligi, halolligi va ezgulikka intilishi o'quvchida ijobiy taassurot uyg'otsa, salbiy obrazlarning xatti-harakatlari muayyan axloqiy xulosaga kelishga undaydi. Shu sababli ertaklardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning tasavvuri va ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularda axloqiy-estetik mezonlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Ertaklarning pedagogik imkoniyati, ayniqsa, ularni interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirishda yanada ortadi. Masalan, o'quvchilarga ertak qahramonlarining xatti-harakatlarini baholash, voqealar rivojini davom ettirish, muqobil yakun yaratish, qahramon nomidan fikr bildirish yoki ertak mazmunini zamonaviy hayotiy vaziyat bilan bog'lash kabi topshiriqlar berish mumkin. Bunday yondashuv o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, uning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ertaklardan ta'lim jarayonida foydalanish o'quvchilarning tasavvuri va ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularda axloqiy-estetik mezonlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Ertaklarni interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirib, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, voqealar rivojini davom ettirish yoki muqobil yakun yaratish kabi topshiriqlar berish mumkin. **Topishmoqlar** o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, kuzatuvchanligi, tezkor fikrlashi va predmet-hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega [9, 32-b]. Topishmoqning obrazli va ramziy ifodasi o'quvchini yashirin ma'noni izlashga, belgilarni tahlil qilishga va mantiqiy xulosa chiqarishga undaydi. Shu jihatdan topishmoqlardan boshlang'ich ta'lim, ona tili, adabiyot, san'at va boshqa fanlar mashg'ulotlarida foydalanish darsning qiziqarliligini oshirish bilan birga, o'quvchilarning aqliy faolligini ham kuchaytiradi. **Dostonlar** xalqning tarixiy xotirasi, qahramonlik ideallari, vatanparvarlik tuyg'usi, el-yurtga sadoqat, mardlik va fidoyilik kabi qadriyatlarini o'zida mujassam etganligi bilan alohida pedagogik ahamiyatga ega [10, 28-b]. Dostonlardagi qahramonlar obrazi orqali o'quvchilarda jasorat, or-nomus,

vatanparvarlik, do'stga sadoqat va adolatparvarlik kabi fazilatlar haqida tushuncha hosil qilish mumkin. **Rivoyat va afsonalar** o'quvchilarning tarixiy tafakkurini shakllantirishda muhim manbalardan biri bo'lib, ularda xalqning muayyan voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, joy nomlari va qadriyatlar haqidagi tasavvurlari aks etadi. Bunday folklor namunalarini o'rganish jarayonida o'quvchilar nafaqat badiiy mazmun bilan tanishadilar, balki xalqning tarixiy xotirasi va dunyoqarashi haqida ham tasavvurga ega bo'ladilar. Xalq qo'shiqlari esa estetik va ma'naviy tarbiyada alohida o'rin tutadi. Ularda xalqning quvonchi va tashvishi, orzu-umidlari, tabiatga, ona zaminga, Vatanga, oilaga va insoniy munosabatlarga bo'lgan qarashlari badiiy ifodasini topgan [11, 61-b]. **Xalq qo'shiqlari** esa estetik va ma'naviy tarbiyada alohida o'rin tutadi. Ularda xalqning quvonchi va tashvishi, orzu-umidlari, tabiatga, ona zaminga, Vatanga, oilaga va insoniy munosabatlarga bo'lgan qarashlari badiiy ifodasini topgan. Qo'shiqlarni ta'lim jarayoniga kiritish o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, musiqiy tafakkurini rivojlantirish va milliy madaniyatga bo'lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi. Bugungi ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda **innovatsion va interfaol yondashuvlardan** foydalanish ham muhimdir.

Bugungi ta'lim jarayonida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanishda an'anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion va interfaol yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Raqamli ta'lim vositalari, multimedia taqdimotlari, audio va videomateriallar, elektron viktorinalar, rolli o'yinlar, "Aqliy hujum", "Klaster", "B-B-B", "INSERT" kabi metodlar folklor namunalarining mazmunini o'quvchilarga yanada tushunarli va ta'sirchan yetkazish imkonini beradi [12, 144-b]. Masalan, ertak yoki doston mazmuni asosida qisqa videorolik yaratish, maqollar bo'yicha interaktiv savol-javob tashkil etish yoki topishmoqlarni raqamli viktorina shaklida taqdim etish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodidan foydalanishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur. Bir xil folklor namunasini barcha yosh guruhlariga bir xil usulda taqdim etish kutilgan pedagogik samarani bermasligi

mumkin. Shu bois ta'lim mazmuniga folklor materiallarini tanlashda ularning tarbiyaviy yo'nalishi, badiiy qiymati, yoshga mosligi va zamonaviy ta'lim maqsadlari bilan uyg'unligi e'tiborga olinishi lozim

Bugungi ta'lim jarayonida folklor namunalaridan foydalanish faqat matnni o'qish, mazmunini qayta hikoya qilish yoki janriy xususiyatlarini yod oldirish bilan cheklanmasligi lozim. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o'quvchining mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi, ijodiy yondashishi va muammoli vaziyatlarga yechim topishini qo'llab-quvvatlaydi. Shu nuqtayi nazardan, xalq og'zaki ijodi namunalari o'quvchilarning kognitiv, kommunikativ va kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar folklor namunalarini zamonaviy ta'lim muhitiga samarali integratsiya qilish imkonini beradi. Elektron darsliklar, raqamli kutubxonalar, audio va videomateriallar, interaktiv taqdimotlar, onlayn viktorinalar, virtual ko'rgazmalar hamda multimedia vositalari orqali folklor asarlarini o'quvchilarga ta'sirchan shaklda yetkazish mumkin. Ayniqsa, folklor namunalarini audio va video shaklda yozib olish, elektron kataloglar va raqamli arxivlar yaratish milliy madaniy merosni asrashning zamonaviy mexanizmlaridan biri hisoblanadi [13, 110-b]. Dostonlar orqali esa milliy o'zlik, vatanparvarlik, jasorat, sadoqat, insonparvarlik kabi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning mazmunini chuqurroq anglashga sharoit yaratiladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar folklor namunalarini interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Masalan, "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "INSERT", "B-B-B", "Debat", "Rolli o'yin", "Muammoli vaziyat" kabi metodlardan foydalanish orqali o'quvchi folklor matnining passiv tinglovchisi emas, balki uning mazmunini tahlil qiluvchi va talqin etuvchi faol subyektga aylanadi. Ayniqsa, ertak yoki doston qahramonlarining qarorlarini muhokama qilish, voqealarning muqobil yakunini ishlab chiqish, maqollarning zamonaviy hayotdagi ifodasini topish kabi topshiriqlar o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Folklor namunalarini kreativ pedagogik texnologiyalar asosida o'rganish ham

alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarga ertak asosida sahna ko'rinishi yaratish, xalq qo'shig'iga mos videorolik tayyorlash, maqollar asosida ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish, topishmoqlar to'plamini yaratish yoki xalq afsonalari asosida komiks va infografikalar ishlab chiqish kabi ijodiy vazifalarning berilishi ularning estetik didi, tasavvuri va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi. Bunday yondashuvda o'quvchi tayyor materialni o'zlashtiribgina qolmay, balki folklor mazmunini qayta ishlab, yangi pedagogik mahsulot yaratadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi folklor namunalaridan foydalanishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Elektron darsliklar, raqamli kutubxonalar, audio va videomateriallar, interaktiv taqdimotlar, onlayn viktorinalar, virtual ko'rgazmalar hamda multimedia vositalari orqali folklor asarlarini o'quvchilarga yanada ta'sirchan shaklda yetkazish mumkin. Masalan, xalq dostonlaridan audio parchalarni tinglash, folklor qahramonlari bo'yicha interaktiv testlar tashkil etish yoki muayyan folklor janriga bag'ishlangan raqamli loyiha yaratish ta'lim jarayonining ko'rgazmaliligi va interaktivligini oshiradi. Bundan tashqari, folklor namunalarini fanlararo integratsiya asosida o'rganish ham samarali natija beradi. Folklor materiallarini adabiyot, tarix, musiqa, tasviriy san'at, teatr san'ati, geografiya va axborot texnologiyalari bilan bog'lash orqali o'quvchilarda yaxlit ilmiy va madaniy tasavvur shakllantiriladi. Masalan, muayyan dostonni o'rganishda uning tarixiy asoslari tarix fani bilan, badiiy obrazlari adabiyot bilan, ijro xususiyatlari musiqa va teatr san'ati bilan, raqamli taqdimoti esa axborot texnologiyalari bilan uzviy bog'lanishi mumkin. Shu jihatdan folklorni zamonaviy ta'limga tatbiq etishning asosiy maqsadi faqat milliy folklor namunalarini saqlash va o'rgatish emas, balki ularning tarbiyaviy, intellektual, kommunikativ va kreativ imkoniyatlaridan samarali foydalanishdan iboratdir. Bunday yondashuv o'quvchilarda milliy madaniy merosga hurmat, tarixiy-madaniy xotira, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga sodiqlik bilan bir qatorda, zamonaviy kompetensiyalarni ham shakllantiradi.

Bugungi raqamlashtirish va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda folklordan ta'lim jarayonida foydalanish shakllari ham zamonaviy talablar asosida takomillashtirilishi zarur. Zamonaviy texnologiyalar folklorning mazmunini o'zgartirish yoki uning an'anaviy mohiyatini cheklash uchun emas, balki uni o'quvchi uchun yanada tushunarli, qiziqarli va interaktiv shaklda yetkazish vositasi sifatida xizmat qilishi lozim. Xususan, multimedia taqdimotlari, elektron darsliklar, videomateriallar, raqamli hikoyalash, animatsiyalar, virtual ko'rgazmalar, interaktiv testlar, onlayn viktorinalar va ta'lim platformalaridan foydalanish folklor namunalarini zamonaviy ta'lim muhitiga samarali integratsiya qilish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar folklor materiallarini saqlash, tizimlashtirish va kelajak avlodga yetkazishda ham muhim vosita hisoblanadi. Og'zaki tarzda avloddan-avlodga o'tib kelgan folklor namunalarini audio va video shaklda yozib olish, elektron kataloglar yaratish, raqamli arxivlarni shakllantirish hamda ularni ta'lim resurslariga aylantirish milliy madaniy merosni asrashning zamonaviy mexanizmlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan texnologiya folklorning nafaqat ta'limiy, balki madaniy-ma'rifiy va merosni muhofaza qilish funksiyasini ham kuchaytiradi. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda folklorning milliy ruhi, tarixiy-madaniy konteksti va badiiy-estetik xususiyatlarini saqlab qolish muhimdir. Raqamli vositalardan maqsadsiz foydalanish folklor mazmunining yuzaki qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun pedagog texnologiyani tanlashda darsning maqsadi, folklor janrining xususiyati, o'quvchilarning yosh va individual imkoniyatlari hamda tarbiyaviy vazifalarni hisobga olishi lozim. Bunday yondashuvda texnologiya maqsad emas, balki folklorning tarbiyaviy mazmunini samarali ochib beruvchi pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, folklorni raqamli ta'lim bilan uyg'unlashtirish o'quvchilarda media va axborot savodxonligini ham shakllantirishga xizmat qiladi. O'quvchi folklor namunalarini izlash, turli manbalarni taqqoslash, ishonchli axborotni ajratish, raqamli materiallarni tahlil qilish va o'zining ijodiy mahsulotini yaratish jarayonida nafaqat folklor haqidagi bilimlarini, balki zamonaviy axborot

kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu esa folklor ta'limining an'anaviy tarbiyaviy vazifalarini XXI asr kompetensiyalari bilan bog'lash imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda folklorning milliy ruhi, tarixiy-madaniy konteksti va badiiy-estetik xususiyatlarini saqlab qolish muhimdir. Raqamli vositalardan haddan tashqari yoki maqsadsiz foydalanish folklor mazmunining yuzaki qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun pedagog texnologiyani tanlashda darsning maqsadi, folklor janrining xususiyati, o'quvchilarning yosh va individual imkoniyatlari hamda tarbiyaviy vazifalarni hisobga olishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, xalq og'zaki ijodi zamonaviy ta'lim jarayonining mazmunini boyituvchi, uning tarbiyaviy va ma'naviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim pedagogik manbalardan biridir. Folklor namunalari xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, axloqiy-me'yoriy qarashlari, urf-odatlar, an'analari va estetik tafakkurini o'zida mujassam etgani sababli yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Ertak, maqol, matal, topishmoq, rivoyat, afsona, doston va xalq qo'shiqlari kabi janrlar orqali o'quvchilarda ezgulik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik, do'stlik va hamjihatlik kabi fazilatlarni shakllantirish imkoniyati mavjud. Umuman olganda, xalq og'zaki ijodini zamonaviy ta'limga integratsiya qilishda **“an'anaviy mazmun – zamonaviy pedagogik metod – raqamli texnologiya – faol o'quvchi”** tamoyiliga tayanish maqsadga muvofiqdir. Mazkur yondashuv folklorning tarixiy va milliy mohiyatini saqlagan holda, uning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlarini yangi pedagogik sharoitlarda namoyon etishga xizmat qiladi. Demak, zamonaviy texnologiyalar folklor ta'limi uchun shunchaki qo'shimcha vosita emas, balki milliy madaniy merosni yosh avlodga zamonaviy, interaktiv va tushunarli shaklda yetkazish, uning mazmunini chuqur anglash, mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyatdir. Biroq texnologiyaning samaradorligi uning yangiligida emas, balki ta'limiy va tarbiyaviy maqsadga qanchalik to'g'ri yo'naltirilganida

namoyon bo'ladi. Shu sababli folklor va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi kelajak ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi, bu borada metodik tavsiyalar, raqamli folklor resurslari va innovatsion o'quv modellarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жабборов М. Ўзбек фольклори ва халқ педагогикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. – 192 б.
2. Jo'rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2017. – 304 b.
3. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. – 480 b.
4. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
5. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006. – 240 b.
6. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste'dod, 2008. – 180 b.
7. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005. – 512 b.
8. O'zbek xalq ertaklari. – Toshkent: Cho'lpon, 2007. – 52 b.
9. Ўзбек халқ топишмоқлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1961. – 96 б.
10. O'zbek xalq og'zaki ijodi namunalari. – Toshkent: Fan, 2002. – 300 b.
11. Ўзбек халқ қўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1980. – 250 б.
12. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 104 b.
13. UNESCO. Intangible Cultural Heritage and Education: Cultural Heritage in Education. – Paris: UNESCO. Sodiqov M. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010. – 240 b.